

Г-855

Б. Гринченко.

Пысання.

ТОМЪ II.

1905

НИБУ

Б. Гринченко.

Пысання.

НІБ

ТОМЪ II.

НИБУ

НИБУ

18661

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 1 августа 1904 г.

НИБУ

771233

Державна історична бібліотека
у Києві

P
22

10

03

У Києві, 1905

Зъ друкарни П. Барського, Хрещатикъ, 40

БЕЗЪ ХЛИБА.

НІБУ

НИБУ

Безъ хлиба.

I.

рай села стояла хата поганенька, а въ ій живъ селянынъ изъ жинкою та зъ дытыною—хлопчыкъ бувъ невеличкый, недавнечко народывся. Вже третій рикъ бувъ, якъ вони побралыся,—зъ чужого села винъ іи взявъ,—а все ніякъ не могли збытыся на хазяйство. У ихъ тилькы й було худобы, що тельчка,—купылы іи торишню весну,—та й та недавно здохла. А хочъ бы й не здохла, то все жъ годуваты ничымъ було бь. Якъ усе недороды, то й самымъ йисты ничего—не те, що тельчци. Поплакала Горпына за тельчкою, такъ хыба зъ того поможеться?

На весну зовсимъ у селянына не стало хлиба. Тыжднивь зо тры позычкамы жылы, а теперь уже хто його знае, якъ и жыты—нихто й позычаты не ставъ, усякый каже:

— Що я тоби позычатому? У мене въ самого, може, диты голодни сыдять, а тоби давай, давай, а назадъ и не сподивайся. Ты вже онъ у всього села напозычавсь. Тутъ самъ за мишокъ хлиба, може, хто-й-зна що виддавъ бы!

Раяла жинка Петрови до пана питы, нанятыся. Пишовъ на сусидній хутирь—не взяли: и такъ багато, кажуть, наймытивъ. До другого пана пишовъ, такъ той глянувъ, що въ Петра одежа—лата на лати, подумавъ, що гольтипака, пройдысвить якыйсь,—не схотивъ и говорыты.

— Геть!—каже,—багато васъ тутъ ходыть такыхъ!..

Зовсимъ не знавъ Петро щò й робыты. У кого коняка була, такъ хочъ возыты панськи дрова зъ лису наймалыся, а йому й того не можна.

Одного ранку встала Горпына вдосвита. Дытына ще спала. Молодыця почала тыхесенько бия печи поратыся, а Петра послала дровъ урубаты. Порається, а сама думает:

— Якъ бы цей тыждень такъ-сякъ перебутыся, а тамъ, може, помигъ бы Господь, то пойихала бъ до батька въ Сыроватку,—може бъ вони хочъ зъ мишечокъ дали. Лыхо безъ коня: то сила бъ, пойихала та й годи; а теперь, поky то выпрохаешъ у кума того коня!..

Видчынылыся двери. Петро внисъ дрова, додолу кыдае.

— Та не грюкай бо такъ, дытыну збудышь! — каже Горпына.

Ростопыла молодыця въ печи, постановыла горщыкы. Тоди пидйшла до дижкы зъ борошномъ, глянула:

— Петре, а Петре!

— Га?

— А що мы оце робытымемъ?

— Якъ?

— Борошна тилькы на разъ, та й то хлибыны на дви.

Петро помовчавъ, дали й каже:

— Що жъ його зробышь? я вже й самъ не знаю...

— Хыба ще питы попрохаты?...

— Та до кого жь иты, колы у всіх напозычалыся такъ, що никто вже не дае?

Горпына й сама це добре знала. Замовкыли обоє. Прокынулася дытына въ колысци, молодиця взяла ии на руки, почала годуваты. Воно вхопылося голодне, та й кынуло: молока нема. Тилькы ще дужче заплакало. Каже Горпына:

— Хочь бы вже самы, та оціи дытыны не було, а то тилькы дывышся, якъ воно мучыться: сама голодна й воно голодне що дня, бо молока нема.

Петрови самому дытячий плачь мовь ножемь сердце краявь. Такъ хыба жалемь поможешь?

— Знаешь що, Петре? Пиды попрохай старосту—може винь зь гамазеивь дасть?...

Мовчыть Петро, а дытына все плаче, усе мовь ножемь сердце крає. Уставь Петро, каже:

— А пиду! Не здыхаты жь изь голоду!

Узявь шапку, ще постоявь, подумавь, а дали й пишовь мовчкы. Винь знавь, що староста не може самъ даты, а все жь пишовь, щобь хочь не чуты, якъ дытына плакатыме.

— А може й дасть?—думає,—хто його знає?... Треба попрохаты добре. Шкода, що на чвертку ратушнымь нема.

Прийшовь Петро въ ратушу, увійшовь, перехрестывся, „Здорови! зь середою!“—сказавь и ставь билия порогу. Староста въ кутку за столомь сыдивь, а пысарь зь шахвы паперы выймавь, по столу роскладаючы. Бильше никого въ ратуши нема, тилькы Петро та ихъ двое. Намиряеться все Петро сказаты, та ніякъ не зможе, думає: „А якъ скаже—ни, не дамь?“ И якъ подума про це, подума, що тоди въ въ його дома и жинка, й дытына голодни сыдितымуть, такъ и духъ йому переходпыть, и не вымовыть винь ничего,

тільки стоить біля порогу та шапку драну въ рукахъ мене. Бачывшы староста, що йому чогось треба, а нічого не каже винъ,—ставъ самъ пытатыся:

— А чого тобі, Петре?

Пидійшовъ Петро блыжче, вклонывся.

— До вашои мылосты,—каже.

— Ну?

— Не положить гнивá, прыйшовъ оце до вась... Отъ уже третій день мало що й йившы сыдымо... Сьгодні й крыхты въ роти не було, и борошна нема...

— Ну, то що?

— Не положить гнивá!... Я вже всюды прохавъ, такъ хто жъ його позычыть, якъ у самого, може, нема?... Такъ я оце... чы не дозволылы бъ зъ гамазеивъ хочъ мишечокъ даты?

Глянувъ на його староста, та й засміявся.

— Ге, хлопче! цього мы не можемо своєю волею зробыты, на це дозвиль одъ началства треба.

— Одъ управы земської, розуміешъ?—каже пысарь.

— Та воно такъ,—каже Петро.—Та чы не можна бъ якъ небудь тамъ, хочъ тришкы...

— Та й чудный же ты якый, чоловиче! Ты жъ чуешъ, що ни, ніякъ не можна.

Петро постоявъ, помовчавъ, та й каже:

— Та може воно такъ, и безъ управы?.. Хочъ не багато...

— Та тобі жъ кажуть, чы ни? Позакладало тобі?—вызвирывся пысарь.

А Петро все стоить, не йде. Винъ и самъ не розумивъ, чого ще винъ ждавъ. Тільки якъ же його йты безъ

ничого? Дома жъ и картоплю вже затого пойдять!.. Хыба ше разъ спытаться?..

— Та я виддавъ бы скоро, ось тилькы бѣ заробывъ, такъ и виддавъ бы...

Пысаръ зовсимъ розсердився:

— Та кажуть же тоби, що ни! Що тоби, сто разивъ казаты? Хочь ты йому коляку на голови тешы, а винъ усе— дай та дай! Ну, люде!..

Пишовъ Петро зъ ратуши.

II.

Забавыла Горпына дытыну, положила,—сама зъ останнього борошна спекла дви перепичкы, боршу та картопли зварыла. Порається, а сама думає:

— Сьогодни такъ-сякъ перебудемося, та й завтра... якъ дадутъ Петрови, то може й до батька не треба буде йихаты. Ни, хочь и дадутъ, а все жъ на сивбу немає,—йихаты не мынеться.

Повыймала молодыця перепичкы, хату вымела та й сила прясты. У самои прядива не було сього року—сіяты не малы де, такъ чуже брала видъ повисма. Усе за тыждень якыхъ дви сорокивки заробыть, а то й копу.

— Копу заробышь за тыждень, а на карбованця зйисы,—думає Горпына, нытку выкручуючы.

Колы чує, рыпнули синешни двери:

— Мабуть Петро...—думає молодыця.—Чы несе жъ хочь що небудь?..

Справди Петро. Увійшовъ мовчки, сивъ на лави, ничого й не каже. Позырнула Горпына на його и видразу вгадала, що дурно винъ ходывъ.

— Петре,—каже,—ничого не дали?

— Кажуть, що безъ панивъ земськихъ не можна...—понуру видказавъ Петро.

Мовчать обоє. Петро, похнюпывши голову, сидить сумный-сумный. А Горпына схлылась на прядку та й не пряде вже. Глянувъ на неї Петро,—така вона змучена, зовсімъ змарнила. Такъ жалко йому стало її. Підійшовъ до неї, обнявъ та й каже:

— Годи, голубко моя, годи! не журись...

Підняла очи Горпына, а въ очахъ слезы.

— Мы то перетерпымо,—каже,—а дытына якъ? Яковó їй терпиты?

Та й заплакала Горпына тыхо... Згодомъ озвалася знову:

— Та вже жъ така, мабуть, наша доля. Якъ Богъ може, то й перетерпымо.

То розважыты жинку хотивъ Петро, а теперъ чує, якъ у самого на серци все важче та важче стає. А якъ сказала вона, що терпиты треба, то й не вдержався:

— Та докы жъ його терпиты?—ажъ скрыкнувъ.—Уже жъ и такъ, здається, дня не мынає, щобъ не терпили!

— Та вже жъ, мабуть, такъ Богъ давъ!—знову каже Горпына.

Петро насупывся.

— Та хыба жъ мы вже таки гришни, хыба жъ немає вже й гришнишыхъ одъ насъ, що таке лыхо мы терпымо?

Ничого не сказала Горпына, замовкъ и Петро похмуренный. Мовчыть, а думы снуються въ голови:

— Хыба жъ то правда? За вищо жъ мусымо зъ голоду вмираты? Староста не давъ, а якъ самъ, то хыба не бере видтила жъ? Торикъ же вкравъ четверть ячменю... Вони

крастымутъ наше добро, а ты зъ голоду вмирай и дытына нехай умирає!

Та й обняла Петра злисть, така злисть у його въ серци заворушылася видразу на старосту, що й не сказаты.

— Винъ у достаткахъ,—думає Петро,—та ще й краде, а я голодный, то що мени робыты?

И хто й зна що зробывъ бы винъ старости,—такъ запалылося. Схопывся похмурый зъ мисця, пишовъ зъ хаты. По двору блукає, а думка не кыда:

— Не вмираты жъ изъ голоду! Мое жъ добро, не чые тамъ, бо й я жъ туды ссыпавъ, а теперь, якъ мени йисты ничого, такъ даты не можна! Ну, такъ я жъ у васъ не прохатыму! Я й самъ, безъ васъ визьму!

И скилькы винъ не думавъ, то все одно въ голови стоить: „визьму!“

— Не чуже жъ я визьму, а свое. Колы не дають самы, треба крыткома браты.

И такъ винъ потроху до тієи думкы звыкъ, що зовсимъ не лякавсь ии. Спершу йому здавалось ажъ страшно, якъ винъ про це думавъ, а теперь и дарма,—звыкъ. И якъ звыкъ и не ставъ цього зовсимъ боятысь, тоди наважывся зробыты такъ, якъ надумавъ.

— Пиду, дирку въ гамазеи продовбаю та й наточу!—думає Петро.

Тилькы якъ про це Горпыни сказаты? Винъ знавъ добре, що вона зроду того не схоче. Знавъ, що хочъ якъ ии вмовляй, а на це не пидмовышь. А що жъ його бильше робыты? Винъ бачывъ округы себе лыхо, а не мигъ тому лыхови запобигты. Бачывъ, що й люде не хотили йому помочи даты. Онъ староста краде, а йому такъ не давъ! Усюды неправда. И теперь йому не здавалось грихомъ

украсты. А все такы боявса казаты про це Горпыни, бо почувався, що й винъ не по правди робыть.

А Горпына стала помичаты, що зъ Петромъ робыться недобре щось. Все похмурый та смутный ходыть. Почне вона пытаться,—ничого не каже, або: „Та такъ... Щось голова болыть“. Иноди жъ гляне понуро такъ на неи та й одмовыть: „А зъ чого жъ його веселому буты?“

Бачыла молодыця, що не такой ставъ Петро, а запобигты лыхови не знала чымъ, тилькы журылася ще дужче.

А тымъ часомъ хлиба вже не було, картоплю всю поийлы, затога вже зовсимъ ничого йисты буде. До батька не довелось Горпыни пойхаты—коня ниhto не давъ, а пишки хыба жъ лехко сорокъ верстовъ до Сыроваткы пройты, та ще й зъ дытыною. А пскынуты дома и не можна: и такъ ледви жыва тiєю краплею молока, а якъ покынуты, тоди й зовсимъ хто й зна що буде.

Бачыть усе те Петро и знову самъ соби каже: „Визьму! Не здыхаты жъ, якъ собаки! Хай Горпына що хоче каже“.

Одного разу лежыть винъ уночи зъ жинкою на полу, не спытсья йому, бо думкы не дають. Та й думае винъ: „А що, якъ Горпыни заразъ скажу?“

Але не сказавъ, тилькы ще дужче почавъ зъ одного боку на другый перевертаться.

— Чого ты, Петре?

— Ничого,—каже.

Стала вже дриматы Горпына, колы чуе, клыче Петро

— Горпыно!

— Га?

— Знаешъ, що?...

— Ну?

Ставъ Петро, знову боиться казаты.

— Та я ничего... Я хотивъ спытаться, чы е у насъ вода въ хати? пыты хочу.

— Та въ дижци жъ...

Уставъ Петро, наче воду пишовъ пыты, а въ самого думка: „Сказаты? Та вже жъ одъ неи не сховаешся—чы теперь, чы тоди, а казаты доведеться.“

Прыйшовъ, знову лигъ билия жинкы, вкрывся.

— Горпыно, що жъ дали робытымемъ?

Ничого не каже молодыця: вона вже вси думы передумала, та ничего не выгадала. Петро почавъ, заныкуючысь:

— А я... я... Знаешъ, що я думаю?...

— Що?

Та й знову Петро зупынивсь, дали видразу заговорывъ швидко, неначе поспишається:

— Не здыхаты жъ изъ голоду!... Имъ ничого—онъ и староста: самъ гроши громадськи краде, а намъ хлиба шматка не дае. Хыба жъ нема й нашего тамъ? Хай! Панькатыся зъ имы, чы що? Хыба вони розуміють? Узяты та наточыты зъ гамазеи!...

— Богъ зъ тобою, Петре! Що ты кажешъ?!

Ажъ розсердивсь неначе Петро:

— А що жъ, зъ голоду,—каже,—вмираты?

— Грихъ, Петре! На те Божа воля!... Богъ такъ давъ... А чужого не рушъ!

— Грихъ! А зъ голоду вмираты—якъ? Хыба я своею волею йду?

— Дакъ що, Петре,—перетерпиты треба... Не ходы!...

Страшно видразу стало Горпыни. Прыгорнула вона чоловика:

— Петре, годи! Богъ поможе... Пидешъ самъ до батька, воны дадутъ... А те покынь, зовсимъ покынь! Грихъ!

То вагався хочъ трохы Петро, а теперь якъ стала Горпына вмовляты, знову пиднялась у його на людей злисть, такъ и клекоче у грудяхъ.

— Пиду,—говорыть,—не кажы мени ничего,—пиду!

III.

День помынувъ, ничъ насунула. Диждався Петро пивночи, одягся, узявъ зъ собою тры мишкы й свердель та й пишовъ до гамазеивъ.

Ничъ була темна. Петро перейшовъ свій горбдъ, вийшовъ на выгинъ. На души въ його якось спокійно було. Винъ уже разъ наважывся зробыты це дило и бильше не думавъ про те, яке воно. „Пиду та й украду“,—думавъ винъ, и йому не здавалося, що винъ погано робыть, бо винъ просто забувъ про це, неначе бъ то про це й думаты не було чого. Спокійно та смильво йшовъ, ничего не лякаючысь.

Ось выгинъ кинчається, щось зачорнило здалека. „Гамазеи“,—подумавъ Петро.—„У сторожа гамазынныка вже не свитыться,—будуть повни тры мишкы“.

Лехкою ходою пишовъ дали. Уже недалеко. Тилькы, що це? Голосно, дзвинко видгукнувсь у повітри крыкъ. Мабуть сычъ. Знову крычыть, „нявка“—ни, це сова. И видразу страшно Петрови стало. Щось перехопыло духъ, сердце застукало въ грудяхъ. Винъ зупынився, ставъ прислухаться. За спыною ажъ морозомъ сыпнуло.

— Піймають, піймають! Злодій!..

И зновъ одразу наче снігомъ обсыпало. То смилывый бувъ и спокійный, а теперъ усе те зныкло. Винъ увесь тремтивъ.

— Йты, чы не йты?—думавъ винъ. А якъ піймають?

Винъ знову почавъ прислухатыся. Але навкругы всюды було такъ тихо, що винъ мигъ чуты, якъ у його въ грудяхъ колотылося серце.

— Може вернутыся?... А завтра знову будемо безъ хліба!... Ни вже—пиду!

И винъ тихо, тихо почавъ прокрадатыся до гамазеивъ; пидійшовъ до ихъ, ще разъ озырнувсь округы. Въ темряви ничого не выдко. Тоди полизъ пидъ будивлю. Що-року зсыпавшы зёрно у засики, знавъ зъ якого воны боку. Обережно пидлизъ винъ до того мисця, лигъ на спыну. Тоди наставывъ свердло, почавъ вертиты. Сухе дерево трохи затришало. Петро зупынивсь, прислухаючысь. Дали зновъ почавъ робыты. Свердло глыбше та глыбше влязыло въ дерево—незабаромъ и дирка буде. Петро зъ усіей силы натыснувъ на свердло, лежачы на спыни.

— Аговъ! Семене! Е, стонадцять кипъ!...

Петро здригнувъ. Кто се? Сторожъ? Серце колыхнулось у грудяхъ, а дали немовъ застыгло—Петро слухавъ. Холодный пить выступывъ у його на лоби. Винъ такъ и закам'янивъ, пиднявшы руки вгору до свердла. Знову чуты:

— Семене! Семенé!... А щобъ тоби! Ну, я й самъ, хыба мени що? Не вмію заспываты?... Стонадцять!... Гей!...

Ой тамъ за байракомъ

Танцювала рыба зъ ракомъ...

П'яну писню чуты було биля самои гамазеи. И якъ хтось иде чуты.

771233

Та гей! танцювала рыба зъ ракомч,
А цибуля...

— Тю на твого батька!.. Чого сюды? Ни, я сюды не хочу, я додому пиду!

Гей, а цибуля зъ часныкомъ,
А дивчына зъ козакомъ!

П'яный пишовъ. Голосъ и ходá затыхлы. Петро не ворущывсь. Винъ затрымавъ духа й ждавъ. Ось уже никого не чуты. Винъ ще прислухавсь. Ни, нема никого. Тоди останнимъ натыскомъ винъ довертивъ дирку. Налапавъ мишокъ, пидставивъ, вытягъ свердло. Зерно сыпнуло. Трусячысь, якъ у пропасныци, Петро понасыпавъ уси тры мишки. Гамазея була нызько пры земли, то не можна було повни понасыпаты. Одначе, що теперь робыты? Покрынуты дирку незатулену—зерно вытече на землю, завтра побачуть, знайдуть. Треба заткнуты. И чого це винъ не взявъ затычки? Петро затульвъ дирку однією рукою, а другою почавъ шукаты травы на затычку. Трава не росла пидъ гамазеями. Згадавъ, що въ його е хустка. Знайшовъ ии, такъ-сякъ заткнувъ дирку. Тоди вытягъ одынъ клунокъ з-пидъ гамазеи, ставъ и думае:

— Додому несты? Ни, то дуже довго буде. Попереносю на могылу, нехай тамъ перележуть, помы що.

Могыла була за селомъ, на сьому жъ выгони, тамъ, де колысь гряныця йшла, а теперь тилькы валъ зостався высокый. Поспишаючысь, однисъ Петро одынъ клунокъ. Ти два клунки булы менши, винъ забравъ ихъ одразу. Уси тры винъ заховавъ на могыли въ бур'яни. Хотивъ бувъ додому йты, та знову про дирку згадавъ. Треба взяты крашу затычку, а то хустка колы бъ не выпала. Винъ тыхо пройшовъ до чыегось тыну, выламавъ цурупалокъ и пишовъ

знову до гамазеивъ. Пидлизъ уп'ять, обережно вытягъ хустку й заткнувъ дирку дерев'яною затычкою. Цурупалокъ сáме прыйшовсь и мицно стремивъ у дирци. Петро спробувавъ—добре. Мабуть додолу трохы зерна розсыпалося. Винъ помацькы позагортавъ його землю.

Вернувся додому, увійшовъ у хату.

— Горпыно!

Ничого не чуты. Мабуть, спыть. Лигъ винъ на пиль, не роззуваючысь, тилькы свыту скинувъ.

— Горпыно, ты спышъ?

— Ну?

— Я заховавъ на могыли...

— Про мене, де хочъ ховай, а я тоби у помочи не буду!

Замовкъ Петро.

IV.

Никому й на думку не впало, щобъ можна було вкрасты хлибъ зъ замкнуеной гамазеи. Та й крадижка була невеличка, то не дуже й помитна. Бачучы Петро, що ниде ничего про крадижку не чуты, перенись жыто додому. Та його стало не на довго. Уп'ять хочъ знову красты йды. Та тилькы тутъ трошкы пособыла доля. У сусиднього пана Петро впрохавсь у наймы. Ставъ винъ жыты въ пана, тилькы ночуваты додому ходывъ. Дома злыдни zostалыся злыднямы, але й за те хвалыты Бога, що хочъ голодни не сыдили. А про крадижку й доси не чуть було ничего. Петро заспокоився.

Отъ же ни, не заспокоився... Винъ давно вже згубивъ свй спокй, давно його не стало, ажъ изъ тiеи темной ночи,

якъ винъ пидъ гамазеямы бувъ. И не крадижка стала його мучыты, ни. Про неи винъ спершу й не думавъ. Тилькы жъ Горпына мовъ не та до його стала. Зныклы ти розмовы щыри та ласкави,—теперь вона зъ чоловикомъ иноди й слова не промовыть за день—сумна-сумна ходыть. Дали й у наймы пишовъ Петро, ставъ тилькы ввечери жинку бачыты—не пособылося. Все мовчыть. То що-ночи Петро ходывъ, а то вже тилькы двичи, трычи на тыждень, бо знае, що дома не прывитають, не загомонять, що дома ще тяжче на серци буде. Винъ не докорявъ жинци: його самого вже почынала грызты згадка про те дило. Удень, середъ невгавной роботы, ще не такъ було тяжко—забувалося; а въ ти ночи, що винъ то въ пана, то дома ночувавъ, у ти похмури ночи не було йому спокою. Бо загынуло його щастя, може навикы загынуло. А воно жъ було колысь, те щастя, було навить и тоди, якъ голодь ихъ мучывъ. А теперь усе зныкло. Тилькы груды пече, такъ пече... „Хочъ бы кара, та не така. Хочъ бы налаяла мене, хочъ бы докоряла, а то мовчыть, ничого не каже, а якъ былына сохне“.

Се було въ недилу ввечери. Петро сидывъ дома бияя столу, а Горпына на полу дытыну колыхала. Каганецъ по троху блымавъ, и пры його свитли жинка здавалася ще бильше змученою, нижъ удень. Облычча змарнило, очи западалы, и якась мука свитылась у ихъ у той часъ, якъ вона ихъ пиднимала видъ колыскы. Жаль стыснувъ серце Петрови. Уставъ винъ, пидйшовъ, сивъ бияя неи.

— Горпыно!

Вона мовчкы пидняла на його смутни очи.

— Горпыно! докы мы будемо такъ мучытыся?..

У його порвався голосъ: щось стыснуло, мовъ клищамы, горло. А вона все мовчала. Ледви перемигъ себе Петро, знову почавъ:

— Обое мы гынемо... Уся душа перемучылась... Скажы мени, що ты маешъ на думци, скажы, бо докы жъ такъ жыты?.

Вона зновъ глянула на його своїмы позападалымы очыма и тыхо спустыла ихъ додолу. И Петрови здалося, що той поглядъ досягъ йому ажъ у сердце и якъ ножемъ ризонувъ його.

— А що я тоби скажу?—почала вона тыхо.—Адже ты самъ знаешъ... Я казала—не робы... Колы жъ несыла мя... Я любила тебе, а ты злодіемъ зробывсь...

— Нехай и такъ,—гсворыть Петро,—але жъ ты знаешъ, я не тымъ це зробывъ, що... ты знаешъ, що не можна було цього не зробыты...

— Я знаю,—тыхо видмовыла Горпына,—Усе те я знаю... Але що жъ я зъ собою зрблю, колы я не можу, колы мени несыла до того звыкнуты. Краще бъ я зъ голоду вмерла, ніжъ це сталося!

Вона все ныжче й ныжче нахылялась до колыскы.

— Яке теперь жыття буде?... Не жыття, а мука... Чы ждала жъ я того, чы сподивалася!

И вона тяжко зарыдала, прыпавшы до колыскы и б'ючысь головою объ іи быльця. Злякана дытына прокынулася и соби заплакала. А Горпына мовъ не чула іи. Довго вона ховала свою муку, и ось теперь та мука сльозамы выбухнула. Тилькы жъ не пособылы ти сльозы, не вынеслы лыха зъ души...

V.

Ще бильшый сумъ обнявъ Петра. За останній тыж-день винъ перемучывся такъ, що й пизнаты його не можна

було. Дума по думи мыналы въ Петровій голови, все чорни, непрывитни думы. Разъ, середь ночи, у його промайнуло въ голови: признаться? Въ острогъ замкнуть... Тамъ зъ злодіямы, зъ розбійныкамы... А хыба винъ самъ не злодій? Ну й нехай у пута закують, поведуть... А сынъ? А Горпына? Що тоди зъ сыномъ буде?

— Що! А теперъ хыба краще? Теперъ мени жинка—не жинка, неначе й дытына не моя дытына... Гирше не буде, та хочъ Горпыни може полекшае, якъ мене не бачытме.

И що бильше винъ думавъ про це, то все дужче хотилося йому все розказаты, крыкнуты:—Це я!...

И въ його обертомъ ишла голова. Винъ ходывъ зовсимъ якъ несамовытый, и його позападали очи иноди такъ страшно блыщали, що Горпына часомъ лякалась його.

И ось наставъ часъ, наважывся винъ. Це було въ недилю. Строкъ у пана винъ уже выбувъ и живъ дома. Винъ уставъ рано и мовчки почавъ справлятыся биля хазйства.

— Хыба все сказаты ій?—думавъ винъ.—Ни, якось страшно. Нехай довидається сама, якъ уже зроблено буде.

И винъ вештався на двори, не ввходывъ у хату, бо йому тяжко було бачыты жинку. Такъ сякъ перебувся до обидь. По обиди одягсь, глянувъ на Горпыну и знову подумавъ: „Сказаты?“ Вона мовчки поралась биля печи и не дывылась на його. Винъ одвернувсь, перехрыстывсь и пишовъ зъ хаты.

Горпыну здывувавъ Петро тымъ, що идучы помолывсь. Але вона не зупыныла його: ій тяжко було зъ имъ розмовляты. Вона й теперъ любила його, и тымъ то ще тяжче

ій на серци було тоди, якъ вона прыгадувала, що іи чоловікъ—злодій.

Петро тихо йшовъ до волосты. Його перестривали люде, а винъ и не бачывъ ихъ,—такъ опанували його думкы. А про те винъ бувъ якось надзвычайно спокійный. Саме такъ, якъ тоди, колы винъ ишовъ красты, саме такъ и теперъ якийсь дивный спокій обнявъ його.

Але жъ якъ побачывъ коло волосты громаду, то серце заколотылось у грудяхъ. Якъ винъ скаже передъ громадою? Хыба пидождаты, покы розійдуться, та сказаты самому старости?

Тымъ часомъ винъ наблыжывся до громады. Винъ и самъ не пам'ятавъ, якъ протовпывся промижъ людей ажъ до рундука. На рундуци стоявъ пысарь, щось чытавъ. Петро ставъ ждаты. Пысаривъ голось видбывавсь у вухахъ, але жъ сливъ зрозумиты винъ не мигъ. Та винъ и не сылкувавсь прислухатись до ихъ. Голова йому палала.

Що це? Громада заквалтувала—це пысарь дочытавъ. Уже часъ.

Винъ знявъ шапку й почавъ:

— Люде добри!..

Громада трохи вщухла.

— Петро щось каже, слухайте!

— Та чого тамъ йому треба?

— Та слухайте вже, що чоловікъ каже!

Петрови перехопыло духъ, винъ ледви дыхавъ.

— Люде добри! Простить мене, бо я злодій! Я вкравъ зъ гамазеи...

И те промовывшы, винъ упавъ до нигъ громади...

.....

Громада ледви зрозуміла, за вищо Петро зве себе злодіємъ, бо нікому й на думку не спало, що зъ гамазеи вкрадено. Писарь звеливъ бувъ заразь арештувати Петра, та громада не дала:—Це наше добро, нашъ и судъ!—гукалы люде. Але громада нічого не зробила Петрови. Винъ набравъ тры повныхъ мишки хлиба й одвизъ угамазеи. И немовъ удруге на свить народывся тоди. Громада не розумомъ, а якось серцемъ почула, якъ Петро мигъ дійты до такого дила, и ніхто бильше не згадувавъ про його. Самъ Петро потроху заспокоився. И Горпына зновъ стала його Горпыною, такою, якъ и перше була... И стали вони знову жыты, якъ жылы...

1884.

ЭКЗАМЕНЪ.

НИБУ

НИБУ

Екзаменъ.

Сюгодні великый день у Тополивській школи: у цей день має видбутися екзаменъ, а на йому повиненъ бути членъ рады шкільнои. Тымъ-то у школи ще зъ учора все готується. И молодой, що тильки першый рикъ учителює, вчитель, и сторожъ Кырыло Криворукий працюються зъ усіеи сылы. Ще вчора маненька хатка, що волость виддала у своєму будынкowi на школу, хатка завбільшкы сорокъ квадратowychъ аршынъ, почала чепурытыся. Уси ямы у земляній доливици позасыпувано, а потимъ сторожъ попрымазувавъ ихъ глиною и кожному школярови прыкро наказувавъ, щобъ вони, хлопци, яко мога обережнише прыторкалыся своїми ногами до прымазанныхъ мисцынъ:

— А то сяде та й товче чобитьмы! Де бь оберегатыся, легенько ступаты, а винь товче. А ты за нымъ мажь та ривняй! Отъ уже прыйде панъ, то винь вамъ дасть!

Тымъ часомъ учитель власноручно порався коло пообпадалыхъ шпарунъ на стинахъ та на груби и, закотывшы рукава за ликти, щиро прымазувавъ рудою й бiлою глиною, зовсимъ не зважаючи на те, що така праця а ни

трохы не видповидала його вчительськымъ обов'язкамъ. Але шожъ було робыты, колы винъ ніякъ не здолавъ домогтыся, щобъ громадський отаманъ давъ йому мазильныць?! Школярськи парты, що стилькы разивъ ціей зими захажувалысь розсыпáтыся пидь школярамы, та й розсыпáлыся навить часомъ, ци парты позбывано теперъ гвиздкамы й клынцями, и вони почалы позыраты якось навить спышна; та це не перешкожало сторожеви Кырылови подаваты вчителеви до увагы, що колы вони, школяри, не побережуться, то „от-та гемонська задня парта якъ бы не обернулась, бо тамъ ніякъ не прыладнаешъ одніей нижкы“. Та й учительському стильцеви, що якось випадкомъ мабутъ потрапывъ до школы, треба було ликаря, и вчитель довго працювався, сылкуючысь, щобъ замисць трьохъ було въ його чотыри ноги, якъ то повинно буты у кожного порядного стильця. Ще два стильци взято въ батюшки и въ волости—про самого батюшку и про „члена“.

Сьогодни й школяри попрыходылы, одягшысь мовъ по празныковому: мало не на всихъ булы новиши свыткы, а то й чумаркы, босыхъ не було.

Сторожъ въ-останне вытыравъ тры викна шкильной свитлыци. Батюшка та вчитель розмовлялы промижъ себе и боялысь за того або иншого школяра, що мигъ не здаты экзамену.

Школяри й соби зъ запаломъ розмовлялы.

— Чого-жъ винъ прыйиде, той панъ?—допытувався маленький хлопчыкъ, що тилькы одну зиму походывъ до школы, у свого старшого товариша.

— А пытатыметься, чы навчылыся мы...

— А що винъ якый? страшный?

— Та хыба жъ я знаю—я й самъ його ще не бачывъ. Спытайсь у Олексія Петровыча.

— Олексію Петровычу,—озывається школяръ до вчытеля,—а що, винъ страшный?

— Хто?

— Та той панъ, що прыйиде?

Учитель сылкується впевныты, що страшного въ „тому панови“ ничего нема.

— А винъ не бытыме?—не покыда свого школяръ.

— Та ни! Хто жъ тутъ сміє бытыся?—дуже зважлыво впевняе другый.

— Е, не сміє! А якъ спытається, а ты й не знатымешъ, то що тоди? Тоди й бытыме...

У другому мисци, де сыдятъ щонайстарши, чуты, якъ вони бубоняты соби пидъ нисъ, ще разъ прочытуючы вывчене. Коженъ працюе, бо кожному хочеться маты „свидоцтво“.

Одынъ маненькый хлопчыкъ зализъ у кутокъ и наляканымы очыцями поглядае навкругы: винъ заздалегидь злякався „пана“.

— Я втечу, якъ винъ прыйиде!—шепоче винъ на вуху своєму товаришеви.

Зненацька розитнувся скрыкъ. То якыйсь, занадто смилывый, хлопець, не лякаючысь ани трохы сподиваного „пана“, гепнувъ по спыни свого товариша.

— Половина десятой,—промовывъ батышка,—нехай сидають,—скоро мабутъ прыйиде.

Вчытель глянувъ на батюшчынъ годинныкъ (шкильного або свого дастъ Бигъ!) и звеливъ дежурному поклыкаты тыхъ школяривъ, що булы на двори.

Гуртомъ сыпнули школяри до класу и, стовпившысь коло дверей, почалы скидаты свитки, складаючы ихъ у купу на доливци у школи. Хтось штовхнувъ дижечку зъ водою, що стояла тутъ жъ, и пообльвавъ одежу. Смихъ и галасъ. З'явився сторожъ и, бубонячы соби пидъ нись щось про „безрахубныхъ шыбеныкивъ“, довивъ знову все до ладу.

Прочыталы молитву, посидалы. Вчытель та батюшка, подилывшы школяривъ, почалы дещо перепытуваты ихъ, перебуваючы одынъ одному. Але дило не ладналося: и вчытели, и школяри булы стурбовани.

Якось мынула година. Чого жъ винъ не йиде?

Вчытель знову выпустывъ школяривъ зо школы. Менши побиглы, а старши, що здають экзаменъ на „свидоцтво“ зновъ до кныжокъ. Батюшци надокучыло ждаты и винъ пишовъ додому, попрохавшы заразы же прислаты по його, скоро прыйиде членъ.

А членъ усе не йихавъ. Старши ще щырише вчать, хочъ учитель и впевняе, що имъ теперь краще буде пробигатыся.

Мынае година, друга, третя. Страшный панъ, що такъ довго прымушувавъ себе дожыдатыся, ще бильше теперь лякавъ школяривъ. И потомылысь уси, и пана страшно,— такъ бы и втикъ.

Нарешти, годыны въ тры, зненацька почувся дзвоникъ.

— Йиде, йиде!..—розитнувся шепить промижъ школяривъ.

Ту жъ мыть сторожъ Кырыло, видчынывшы двери, оповистывъ:

— Йиде, уже бия Стецькового шынку.

Вчытель пославъ одного хлопця по батюшку. Школяри сыпонулы въ школу. Мыттю посидалы, выпросталысь и затыхлы. Маленький школярыкъ, що хотивъ уतिकаты видъ пана, ще бильше зализь у кутокъ и весь зигнувся, неначе

якось хотивъ сховатысь. У багатьохъ перехопило духъ. Вони пивъ-злякано, пивъ-дывуючысь прислухалыся до дзвоника, що все голоснише та голоснише выдзвонювавъ и на-решти, въ-останне гучно дзенькнувши, замовкъ бия самои школы. Прыйихавъ! Уси головы повернулыся до дверей. Облычча у багатьохъ побилилы; деяки злякано шепотилы: „Господы, поможы!...“ Дали почувся Кырыливъ голосъ:

— Сюды! Ось сюды пожалуйте!

Двери видчынылыся, увйшовъ членъ шкильной рады. Школяри повставалы. Не видмовляючы на ихъ поклинъ, винъ пидйшовъ до вчытеля.

— Вы учитель?

— Учитель.

— Членъ училищнаго совѣта—Куценко.

Панъ Куценко рокивъ 25—30 бувъ волоснымъ пысаремъ, а жинка його торгувала бакалією. „И въ пысарствѣ, и въ крамарствѣ“ йому такъ пощастыло, що черезъ десять рокивъ винъ мавъ уже свою крамныцю у повитовому мисти и, потроху посуваючысь угору, зробывся зъ пысаря значною особою у мисти. Недавнечко винъ бувъ миськымъ головою, а теперъ дыректоромъ повитового банку, що черезъ його жъ шахрайства незабаромъ мае впасты, и разомъ винъ членъ земської управы и шкильной рады,—тымъ и йиздыть винъ по сильськихъ школахъ на экзамены, яко голова „экзаменаційной комисіи.“ Але якъ непевни голосни й прыголосни, проклята литера *ѣ* та й усяки инши хытрощи россійского правописы николы не давалыся до зрозуминня панови членови, то винъ звычайно на экзаменахъ зъ россійской мовы любише мовчавъ. На экзаменахъ же зъ Закону Божого та зъ рахункивъ почувався винъ вильнише, найбильшь якъ справа доходыла до личбы. Арыхметыку у межахъ цілои

личбы винъ добре вивчывъ ще якъ бувъ писаремъ, а директорування въ банкowi дало йому змогу перемотгы й „дробы“, и панъ членъ особлыво на рахункы й наполягавъ на экзаменахъ. Винъ завсигды возывъ зъ собою свй завдачныкъ, де булы папирцямы й олывцемъ позначени завдачи, яки винъ звычайно и безодминно дававъ ршаты школярамъ. До цього треба додаты хыба ще те, що сылкуючыся удаваты зъ себе пана, винъ безъ жалю нивечывъ и вкраинську й россійську мову, нехтуючы першу и не знаючы другою.

Прийшовъ пипъ, посидалы за стиль. Членъ вытягъ якись паперы и пороскладавъ ихъ на столи. Коло ихъ лигъ заялозены завдачныкъ Евтушевського зъ позакладанымы въ його папирцямы, потимъ перо й олывецъ, що з'явылыся зъ членовой кышени. Диты зъ острахомъ поглядалы на вси ци прыготування. Часомъ хтось тыхо шепотивъ:

— И въ його завдачныкъ є!

— Перо якъ срибне блыщыть...

— Дайте списокъ учениковъ,—голосно прогомонивъ членъ

Реестръ далы и винъ уткнувъ у його носа. Тыхо-тыхо стало,—чуты було, якъ муха, летючы, дзвенила крыламы. Школяри вже не перешиптувалыся: воны ждалы, щò то буде...

— Байденко Иванъ!—голосно выгукнувъ панъ членъ.

Выкликаныи хлопецъ схопивъся и почавъ пролазыты промижъ тисно поставлянымы ослонамы. Ногы въ його якось не слухалыся, чеплялыся за нижкы видъ ослонивъ: выдко було, що хлопецъ лякався. Нарешти, вылизшы, винъ несмыльво пидйшовъ до столу и вклонився.

— Ну, по Закону!—муркнувъ членъ.—Чытай молитву Господню.

Хлопецъ тремтячимъ голосомъ почавъ:

— „Отче нашъ, Иже есы...“

— Тройць!—знову звеливъ членъ.

Хлопецъ и ту прочытавъ.

— А што это такое Тройця?—запытавъ винъ.

Хлопецъ сылкуеться щось сказаты, але не може.

— Ну, ну!—пидганя } батюшка.—Я жъ вамъ это объяс-
нялъ, какъ-же ты не знаешь?

— Тройця...—почына хлопецъ и стае.—Тройця... це Богъ
Отець, и Сынъ, и Духъ Святый...

— А шо-жъ то, тры Бога?—допытуеться членъ.

— Ни, одынъ...

— Ну, какъ-же то одынъ? расскажи!

Хлопецъ мовчыть.

— Ну, шо-жъ ты мовчышь?—зновъ пидганя батюшка:—
ты-жъ знаешь!

Хлопецъ то червоніе, то биліе, винъ тремтячою рукою
тре чоло, выдко, якъ замружили и змокрили очи, затипа-
лыся губы. Йому стало страшно.

— Это значить... обыкнóвенно, це всьо одно, шо отъ
свѣтъ одъ сонця исходить и шо того... тее...,—об'яснить
йому, батюшка!—докинчывъ членъ, щó хотивъ бувъ навесты
видоме поривняння зъ библійной исторіи Рудакова, але не
змигъ и заплутавсь.

Батюшка выяснивъ.

— Теперь по священной исторіи...—промовывъ учитель.

— Расскажешь про Ноя и его сыновей?—спытавъ пипъ.

— Роскажу,—видмовывъ, трохы заспокоившыся, хлопецъ и
почавъ росказуваты.

— А шо,—зненацька перехоплюе його óповидь членъ,—
хорошо здѣлалъ Хамъ съ отцемъ?

— Ни...

— Обыкновенно, онъ отца не уважалъ, посмѣялся съ него... за то ему и наказаніе. А ты уважаешь отца? слушаешься?—знаюцька гризно запытується членъ.

— Слухаюсь...—видмовляє переляканий його голосомъ хлопець.

— То-то!.. Всегда должно слушаться, потому отецъ обыкновенно есть родытель!—промовля членъ удаючысь уже до всихъ школяривъ, а ти зо страхомъ дывылысь на все, що робылося у ихъ передъ очыма.

— Теперь по арыхметикѣ! Отъ я вже самъ его спрощу,—промовывъ членъ.

Тутъ уже було йому шыроке поле до діяльности и винъ, розгорнувши свого завдачныка и нашукавши по прыкметахъ завдачу, почавъ нею мучыты хлопця. На щастя хлопець знавъ.

— Теперь по русскому!

— Читай!—промовывъ учитель, показуючы хлопцеву у кныжку.

„Мартышка въ старости слаба глазами стала, а у людей она слыхала, что это зло еще не такъ большой руки, лишь стоитъ завести очки...“ и т. и.

— Расскажи!

Хлопець ламаною великорусьскою мовою переказуе прочытане, всячыну плутаючы:

— ...вона слыхала, шо у людей больши руки и очы... стоитъ та й крутыть хвостомъ...

— Да, очки надѣла,—додае членъ.—Хорошо! Будеть!—промовывъ винъ и, нахыльшыся надъ реестромъ, хотивъ пысаты,, баллы“.

— Можетъ быть, писать еще?—спытавъ учитель.

— Мм...—муркнувъ членъ, погадавши мабуть про недосяжни правыла правопису.—Нехай пышетъ!..

Вчитель почавъ читаты якыйсь урывокъ зъ книги, а школяръ пысавъ на класовій таблицы. Потѣмъ почалы выправляты помылкы. Членъ якось пидсунувъ до себе книжку и, звиряючы зъ нею напысане, знайшовъ дви помылкы. Зоставалось ихъ ище зъ п'ятеро, але членъ сказавъ, що все останне такъ, и хлопця пущено.

Саме такимъ робомъ узялыся й до другого школяра. Тилькы якъ дѣйшлы до арыхметыкы, бидолашний нѣякъ не мигъ ришыты завдачу, и даремно направлявъ його вчитель, даремно пидганявъ членъ. Нарешти членъ не вдержавсь:

— Шо это?—знанацька скрыкнувъ винъ:—Арыхметыкы не знаютъ, щытаты не умѣютъ! Вы учитель, вы ничего не дѣлалы! Я въ училищный совѣтъ на васъ подамъ рапортъ!

Бидолашний учитель тилькы крутивсь на одному мисци. Школяри сыдили били, якъ крейда.

Знанацька озвалося хлыпанья, спершу тыхше, а дали все голоснише й голоснише, и перейшло нарешти у голосни заводы плачу. Плакавъ саме той маленький хлопчыкъ, що ще задалегидь хотивъ утикаты видъ „пана“.

— У! Я не хочу тутъ!... Я не хочу! Я додому пиду!—рыдаючы казавъ винъ,

Почувшы це, членъ зупынивсь. Вчитель побигъ до хлопця. Але винъ не зважавъ на вмовляння и не покыдавъ рыдаты и намагатыся додому. Довелось пустыты його зъ школы.

Бачучы, що вже переборщывъ, членъ прытыхъ. Экзаменъ останнихъ шистьохъ хлопцивъ, що здавали на „свидоцтво“, видбувся тихо, надто, що вси вони „арыхметыку“ знали, и панъ членъ не мавъ раціи сердытыся.

Нарешти скинчылы. Панъ членъ уставъ.

— А тѣхъ не будемъ экзаменовать?—спытавъ учитель, показуючы на школяривъ першого та другого року.

— Ннѣтъ... Та оны умѣють читать?...—казавъ утомленный членъ, поглядаючы на годинника: було вже шість годинъ.

— Хлопци, читать умѣете?—запытавъ винъ у школяривъ.

— Уміемъ...—несмыливо видмовылы деяки.

— А щытать? Ну: дважды семь?

— Чотырнадцять!—гукнулы вси видразу.

— А 25 безъ 7?

— Висимнадцять.

— Ну...—промовывъ членъ, вагаючысь.

— Може закусыты бѣ...—обизвавъ батюшка.

— Обыкновенно... не мишало бѣ... Ну, дѣти,—зновъ озвався винъ до школяривъ, а ти чогось повставалы,—значыть вы теперъ получите свидѣтельство—которые экзамень здалы, а которые нѣтъ, то обыкновенно, учытесе, потому шо наука... то есть... потому шо безъ еи человекъ тьомный.. А арыхметыку, особльво арыхметыку шобъ зналы. Потому, обыкновенно, арыхметыка,—то велика наука!...—и показуючы великысть „арыхметыкы“, яко науки, панъ членъ пиднявъ угору проты лоба пальця и погрожаючы штрыкнувъ имъ у повитря.

Дали течія членового красномовства всохла, и винъ ставъ, не знаючы шо казаты. Школяри, батюшка, вчытель и соби стоялы, не знаючы шо имъ робыты.

— Такъ отъ шо... тее...—почавъ знову членъ, згадавши, якъ винъ колысь бувъ укупи зъ инспекторомъ на экзамени, и якъ саме той закинчывъ його:—Школа у васъ хорошая, и я такъ доложу у совѣтъ. И арыхметыку знають,—одынъ

не знаетъ—ну, та то вже ничево...—И членъ такъ саме, якъ и инспекторъ, подавъ руку вчителю та батьощи.

— Такъ ихъ распустить?—спытавъ учитель.

— Еге, да...

— Читайте молитву!—промовывъ учитель.

Хлопци, тупочучы ногамы, повернулись до иконы. Прочытали молитву.

— Ну, теперъ тее... домой идить!—почавъ членъ.—А мы до васъ, батьощка. Обыкновенно треба закусыть. Може бъ того... й водочка?..

— А всенепреминно!.. Якъ же!.. пожалуйста!..

— Такъ, такъ... Отъ мы тамъ и протоколъ экзаменської подпышемъ...

1884.

НИБУ

СЕСТРЫЦЯ ГАЛЯ.

НІБУ

ХИЖА, ТРИКОТОН

НИБУ

Сестрыця Галя.

Старый Іванъ Лаврусъ скинувъ обрыдлыву сльозу, що пробигла по всьому выдови та й повысла йому на довгому сывому вусови. Винъ скинувъ сльозу сердячысь,—бо хыба жъ подоба плакаты старому дидови, що вже йому на п'ятый десятокъ звернуло? Ни, се брыдня! Де люлька?

И винъ знову почавъ распалюваты свою люльку, хочъ трычи вже іі распалювавъ, и трычи вона гасла. Але жъ и сього разу не довго вона стремилла въ зубахъ у Йвана. Зновъ обляглы чорни думы сыву йому голову, и похылылася голова надъ столемъ. А люлька, зновъ забута, лежала доси вже пидъ ногами, и Йванъ іі не бачывъ: винъ теперъ ничого не бачывъ у цій хати, бо неначе якийсь туманъ застылавъ йому очи, не дававъ глядиты. Ось винъ усе бильшае та бильшае, цей туманъ, ось винъ уже зовсимъ заслонывъ йому очи, и щось гаряче побигло по щочи и зновъ повысло на сывому вусови. Еге, п'ятый десятокъ д

живає,—не мало рокивъ проживъ, та не плакавъ николю Йванъ, хыба що якъ хлопцемъ малымъ бувъ, а теперъ довелося заплакаты.

Та й не дурно жъ старый плаче: його дружыны, що зъ нею винъ мало не трыдцять рокивъ проживъ, якъ рыба зъ водою проживъ, теперъ ии нема: вона лежить мертва у холодній ями. Що винъ, старый, теперъ дїятыме на свити самъ, одынокый, та ще й зъ трьома дитьмы малымы? Не давъ же Господь йому щастя: вси велики повмиралы, zostалыся дома тилькы мали,—дванадцятий рочокъ найстаршій дивчыни Гали. Осъ де вони вси трое сплять тыхо, впокійно; тилькы у Гали знаты ще слъозы на лычку: мабуть плакала такъ, якъ оце теперъ винъ, старый, плаче.

И зновъ щось гаряче по щоци—кить-кить. Але винъ того вже не чує. „Двадцять и шість рокивъ зъ тобою, Насте, прожылы, а теперъ довелося розлучытыся“...

И почало йому, старому, згадуватися все, що тоди ще давно було. Якъ то воно молоди лита згадуються такъ лехко! Осъ теперъ: сьогодни що зробишь—завтра вже й забувъ. А ти, далеки лита не забуваються...

Отъ же не забувъ, якъ вони пидъ вербамы удвохъ сыдили, якъ на вулыци стривалыся.

— Выйдешъ сьогодни, серце?

— Биля крыныци жды!

И винъ ждавъ... Гарно тоди було... А тамъ весилля... Бучне було,—тоди ще горилка дешева була. Такъ, весилля... Тоди ще кумъ Семень почавъ пыты варену зъ мыскы и край у мысци выкусывъ. И такъ и згадалося йому Семёнове облычча,—червоне, очи вырячени, самъ винъ до мыскы прыпавъ... Нá що воно згадується таке?

А якъ диты пишлы!... Господы! яки воны ради имъ булы! Такъ ни жъ: тройко малымы вмерло, дочка замижня була—въ землю полягла...

И ось зненацька ще дужче у Йвана сердце защемило: це щось нове згадалося. Господы! и на вищо винъ такъ зробывъ тоди! Винъ николи ии не бывъ, ни... Тилькы разъ це було: винъ зъ шынку прыйшовъ—уся громада була тоди въ шынку, и винъ бувъ... И за вищо винъ ии вдарывъ? Не згада вже теперь, тилькы зна, що вдарывъ просто на вид-ли кулакомъ. Хотивъ по голови, та п'яный бувъ—похытнувсь, у груди влучывъ. А вона й не заплакала... Вона зроду вперше видъ його быта була: якъ стояла, такъ и впала на пиль, мовчуть, тилькы за груди вхопылася, на його такъ дывыться... Якъ вона тоди дывылася!.. Винъ и теперь неначе той поглядъ бачыть. Охъ, на вищо жъ винъ це зробывъ!..

— Мамо!—скрыкнувъ з-просоння невеличкый хлопчыкъ, що спавъ на полу.—Мамо!

И винъ расплющывъ очи, подывывсь навкругы и ще сонный, пидвивсь и сивъ на полу.

— Мамо! Де мама?—пытався винъ.

Дали хлоп'я замовкло на хвылыну, а потимъ мабуть одразу йому згадавсь учорашній похоронъ, и винъ скрыкнувъ изнову:

— Мамо! Я хочу мамы!—и обльвсь слизьмы.

Дви дивчыны: бильша—Галя и менша—Одарка—тежъ попрокыдались одъ голосиння братового и повставалы. Одарка заразы же почала вдвохъ изъ братомъ клыкаты маму й плакаты.

Сей випадокъ розигнавъ Иванови мрії. Винъ пидйшовъ до плачущыхъ дитей.

— Не плачте, дитки, годи!—промовлявъ винъ, голублячы ихъ.

— Я маму хочу!—не вгававъ малый Васылько.

— Маму!—хлыпала, тручы рукамы очи, Одарка.

— Мамы нема, дитки...—тихо, ледви промовывъ батько.—Мамы нема: вона... пишла... до титки Маруси. Ось пиждить, скоро вернется...

— Ни, ни!—голосывъ хлопець.—Тато не такъ кажутъ: мама не пишлы, мамусю въ яму закопано вчора! О! навищо въ яму! Я не хочу такъ,—тамъ холодно мами!

И диты зновъ облылыся дрибными слизьмы.

Тилькы Галя, сыдючи въ кутку, хочъ и плакала, але тихо, сылкуючыся вдержуваты сльозы, що такъ и сыпалыся зъ карыхъ оченять и теклы по билому схудлому выдочку. А дали, мовъ перемигшы себе, вона втерла сльозы и сыдила не ворущучыся, тилькы ии маленьке тильце здригалосся раз-по-разъ то зъ жалю тяжкого, то зъ холоду, що панувавъ у нетопленій хати. А Васылько зъ Одаркою все плакалы та й плакалы, голосно клычучы маму.

Иванъ не знавъ, що й робыты. Колы се Галя встала, ще разъ утерла останни слиды видъ слизъ и пересила до дитей. Вона обвыла имъ шыйкы своїмы тоненькымы рученятамы, прыгорнула ихъ обохъ до себе та й почала розважаты. Иванъ не чувъ усього, що вона имъ тыхенько шептила на вуха, винъ почувъ тилькы деяки урывкы:

— Не плачь... Я кашкы зварю... Ну, ну—годи...—Я тоби ляльокъ нараблю и „котка“ заспиваю...

И бидна маленька дивчынка, сама ледви вдержуючы сльозы, почала спиваты „котка“, ту саме писню, що такъ недавнечко спивала надъ нею мама, любя мама, що лежить теперь у холодній, снігомъ заметеній ями... И якъ ии ко-

лысь бавыла мама сією писенькою, такъ и вона розважае теперь нею своихъ маленькихъ „братика й сестрычку“, що такъ, якъ и вона, зосталыся безъ мамы.

Спершу диты мало їи слухалы, але потимъ почалы плакаты тыхше, а дали й зовсимъ замовкылы и тилькы хлыпалы раз-по-разъ. И вже тоди, якъ хлыпання стыхло, и Галя втерла обомъ сльозы, Васылько промовывъ:

— Я вставаты хочу!

Галя почала його вдягаты, обуваты чоботы. Гараздъ напрацювавшыся зъ Васылькомъ, заходилася бия Одаркы. Тутъ дило було лекше, и незабаромъ вона вже вмывала обохъ дитей. Васылько спершу почавъ бувъ змагатыся, кажучы, що винъ не хоче вмываться, бо холодно, и треба було довго вмовляты його, покы винъ згодывся на вмывання та на чесання, бо й сього винъ не любывъ за те, що „тоди скубеться“. Але потроху Галя поборола вси ти труднаці.

— Тату я йисты хочу!—тыхенько промовыла Одарка, хапаючы батька за рукавъ.

— И я хочу, снитаты хочу!—завивъ и соби Васылько.

Бидолашный батько полизъ на полыцю по хлибъ.

— Я не хочу хлиба, я хочу кулешыку!—не згоджувався хлопецъ.

— Сынку, нема кулешыку; ось пидожды—я зварю.

— Я не хочу пидожды, я заразь хочу!

И знову сльозы. Старый не знавъ, що й робыты. Тутъ знову довелося Гали розважаты дитей. Чы про кулешыкъ вона имъ шепотила, чы про що инше,—тилькы вони й сього разу почалы потроху затыхаты. Зридка тилькы чуты було Васылькови выгукы:

— А я такъ не хочу! Я хочу отакъ!

Та скоро й винъ замовкъ. Диты почалы грызты хлибъ. Васылько, насупывшысь, ухопивъ обома рукамы окраецъ и зъ усїи сылы кусавъ його своїмы билымы зубамы. Винъ ще не покынувъ дуты губы й очевыдъкы захожувався щось выгукнуты. Надто въ хати було такъ холодно, що въ дитей посынили руки.

— Я змерзъ!—пожалився хлопець.

Галя мыттю кинулась, знайшла юпчыну, вдягла брата й сестру.

— И солы нема!..—додавъ винъ дали, показуючы Гали свїй хлибъ.

— И мени солы!—попрохала Одарка.

Галя густо насолыла дитямъ хлибъ цупкою сирюю силлю.

Теперь уже покы не було чого голосыты, и диты на якый часъ зовсимъ заспокоились и мовчали.

А Йванъ тымъ часомъ думавъ про те, якъ то винъ буде поратыся. Диты голодни, имъ треба чогось изварыты.

И винъ пишовъ зъ хаты, нарубавъ и внисъ дровъ дали почавъ ростопляты въ печи. Що жъ його варыты? Кынувся шукаты чого небудь—знайшовъ пшона.

— Зварю хочъ кулишу,—думає.

И винъ почавъ змываты пшоно. Змывъ, у горщыкъ усыпавъ.

— Е, дурный! На що жъ я всыпавъ? Треба спершу окрипъ нагриты.

И винъ высыпавъ пшоно зъ горщыка. Дали...

Дви маленьки рученькы зненацька обхопылы йому шыю, добри кары оченята, трохы заплакани, глянули йому въ вичи.

— Тату, киньте,—я зроблю... Я знаю...

Иванъ дывуючыся глянувъ на Галю.

— Годи бо, тату, не займайте, я сама впораюсь,—казала вона.

— Куды тоби, дочко, ты ще малà!—видмагався батько.

— Я хочъ мала, а я знаю... Я навчуся ще, а теперъ якъ небудь—мамы нема...

Дви слёзыны знову заблыщали у дивчыны на очахъ.

Иванъ мовчки видйшовъ одъ печи и сивъ билия столу. Одарка та Василь сыдили въ кутку на полу не озываючыся и дывылыся то на батька, то на Галю.

А вона тымъ часовъ не гаялася. Поперемывала горщыкы, поналывала, яки треба, та й почала становыты въ пичь. Одынь горщыкъ бувъ їй важкый—вона поклыкала батька:

— Тату, пособить!

Иванъ схопывсь и поставывъ горщыкъ у пичь.

Дали маленька гссподыня знайшла десь капусты, сала й увесь хазяйчынъ надибокъ и почала поратыся, якъ справжня хазяйка. И тутъ маненьки рученята не зовсимъ спершу слухалыся, та дали звыклы. Иванъ довго мовчки дывывся на неи.

— Хазяйкою буде!...—гирко всмихаючыся промовывъ и пишовъ зъ хаты.

А диты й соби, дывуючыся, глядили на свою маненьку сестру. Ще недавно вона зъ имы въ ляльки гулялася, а теперъ онъ уже порається. И вдягае ихъ, и годуе, и вартыть—зовсимъ, якъ мама.

— Галю, кожухъ изсунувсь,—озывается братъ.

Галя кынула пичь и побигла вдягаты його. Винъ учепывся їй за шыю.

— Галю, ты мени кулешыку зварышь?—пытався хлопець, зазыраючы ій у вичи.

— Зварю, зварю,—казала вона, гладючы його по голови.

— Ты мене отакъ, якъ мама, погладь!—казавъ Васылько, направляючы ій руку.

И вона гладыла його, якъ мама, а въ самой слёзы на очахъ бренилы.

Маненька Одарка й соби сипала іи за руку й жалилася:

— Хлибъ твердый: я губу соби вдряпнула,—болыть.

И вона пидставляла свою голову пидъ сестрыну руку. И сестрына рука гладыла тоди обохъ.

— А скоро кулешыкъ? Я кулешыку пидожду,—казавъ голонный хлопець.

— Пидождить, пидождить—ось я заразь,—видмовляла Галя и зновъ кыдалась до печи, але не надовго, бо раз-поразъ то братъ, то сестра скиглилы, що имъ або „носа треба втерты“, або „почухаты, бо щось куса“, або ще чого иншого. И Галя втырала носа, чухала тамъ, де свербыть, або ще чымъ иншымъ удовольняла. дитей...

* *
* *
* *

Сумно тягнеться день.

Батько то ввійде въ хату, то зновъ пиде,—выдко, що винъ не знайде соби дила. Винъ и не говорыть ничего, бо все, про вищо ни забалака, нагадуе и йому, й дитямъ велику втрату. Тилькы иноди скаже имъ яке слово, якъ вони про вищо въ його спытаються, або пожалуе ихъ мовчкы.

Та й диты—смутни-невесели, не граються навить. Одарка вытягла була черепокъ изъ своиы лялькамы и почала ихъ садовыты на лави. Вона хотила гулятысь такъ, якъ и ранише: маты пустыла дитей у лисъ по ягоды, тамъ ихъ напавъ вовкъ—ледви втеклы. Вона вже почала була казаты за дитей:

— Мамо, пустить насъ...

Але те слово „мамо“ зновъ нагадало їй забуте на хвыльну власне горе, и вона голосно заплакала, кынула ляльки й зализла на пиль у кутокъ.

Галя поралась, нагодувала дитей сніданнямъ, потимъ обидомъ,—батько не йивъ ничего.

По обиди Васылько пидійшовъ до батька, що сыдивъ на лави та мовчки думавъ свои невесели думкы.

— Тату!—почавъ винъ, учепывшыся йому за руку.—Тату!

Його лычко зробылось одразу якесь поважне, зовсимъ не таке, якъ у дытыны.

— Що, сынку?

— Тату, Галя намъ теперь мамою буде,—промовывъ хлопець, показуючы на сестру.

— Буде, буде!—шепотивъ батько, ледви вдержуючыся, щобъ знову не заплакаты.

— Вона—якъ мама,—зновъ розказувавъ хлопець,—вона кулешыку наварыла, вона вдягла мене...

— Такъ, сынку, такъ,—вона тоби все зробыть, а ты не плачь, грайся—все буде...

* *
*

Уже повечерялы. Сумно повечерялы—перша вечера безъ матери. Старый батько лигъ на печи, диты й соби почалы лягаты.

— Галю, роззуй мене!—прохавъ Васылько, сыдючи на полу и простягаючи до сестры вбуту ногу.

— Заразъ, Васыльку, заразъ!

— Галю, а мени спидныцю скинь, а то затыглось вузломъ, такъ не роз'яжешъ!—озывалась Одарка.

И Галя, не можучы подужаты рукамы, зубамы почынала роз'язуваты затыгнений вузолъ.

Та такы послалыся й пороздягалыся; Галя повклала й покрывала диты.

— А мы, Галюсю, не хочемо спаты,—скажи намъ казочки!—прохалы воны.

— Про трюхъ сестеръ та про калынову сопилочку,—додавала Одарка.

И Галя, примостывшыся билиа ихъ на полу, почала казку:

— Бувъ соби, жывъ соби дидъ та баба и було въ ихъ три дочки и щонайменшу Галею звалы...

— Галею? якъ тебе?—перехоплюе хлопець.

— Еге, якъ мене... Отъ и пишлы воны одного разу влитку по ягоды. То ти сестры рвуть та йидять, а Галя рве та въ глечыкъ кладе, каже:—понесу додому татови и мамуси..

— Такъ, якъ ты,—знову каже хлопець.—И ты такъ: нарвешъ ягидъ и намъ прыносишъ. А ягоды таки солодки!

— Ну, цыть же, не перепынай!... То ти сестры й кажутъ:—Якъ мы додому вернемось? у неи скільки ягидъ, а въ насъ нема. Давай уб'ємо ии, а ягоды заберемо...—розказувала Галя, а диты все слухалы. Маненька Одарка пидвелася трюхы та, зипершысь щичкою на руку, дывылася замысленымы очыма на сестру, а Васылько й соби прытыхъ и тилькы, не видрываючи очей видъ сестры, пыльно, жадбно слухавъ, бо це така гарна казка!

Онъ Галю вже вбыто—бидна вона!—и въ землю закопано. А на могыли калына выросла. А вивчарь сопилку зъ калыны выризавъ, грає:

Ой, помалу-малу, вивчарыку, грай,
Та не вразы мого серденька вкрай:
Мене сестры зарубалы,
Пидъ кущыкомъ поховалы,
Ще й ногамы прытопталы...

Слухають диты, якъ Галя спиває, а дали зновъ тихи слова зъ казкы немовъ ллються одно за однимъ у чудовій дытячій вымови. Довго тягнеться казка, а тамъ и друга. И потроху очи заплющуються, тихый сонъ оповыва диты, и схыляється Одарчына голова на подушку поручъ изъ братомъ, що заснувъ уже пидъ Галыне оповидання.

Поснули диты, навить старый батько заснувъ.

Тилькы Галя не спить—се маненьке худеньке дивчатко зъ карымы оченятамы, ся нова мама цимъ дитямъ. Вона тихо встає и йде насередъ хаты. Вона ще не молылася на ничъ и заразъ молытыся буде. И стає дивчына навколишкы и тихо шепоче молытвы, не розуміючы ихъ, каличучы слова, але жъ безъ краю вирючы каже ихъ. Ось вона проказала Отче-наша, Богородыцю. Бильше вона не знає ни одніи молытвы. Вона теперь такъ помолытыся, сама видъ себе.

Билылицый мисяць тихо плывъ высокымъ небомъ, розливаючы свое срибне проминня. Плыгъ и оглядавъ свить шырокий, а оглядаючы, зазырнувъ у маленьку хатыну, де маленьке дивчатко тихо шепотило молытвы, стоячы навколишкахъ.

— Господы! визьмы мою маму до себе зъ холодной ямы—нехай ій у тебе гарно буде. И мени дай, Господы, щобъ

робыты навчылася, щобъ замисть мамы стала братикови й сестрыци...

Глянувъ мисяць на дивчатко и, зачудований у святому здывуванню, немовъ зупынився на неби, облываючы маленьку дивчынку, що молилася середъ хаты, пасмамы свого сриблястого проминня. Чы бачывъ винъ, вичный безъ краю, колы небудь таку дивчынку, чы чувъ таку молитву? Колы бачывъ и чувъ, то чы однисъ же Богови ту мопытву, щобъ Винъ обитеръ сльозы на схудлому облыччу? Хай же винъ и теперъ виднесе ии, сю молитву, туды, передъ престиль Довичньому, та й положить Йому до нигъ, яко найчыстише й найсвятише почування маленького дытячого серденька!...

А вона все молилася, у мисяшному свити стоячы, мовъ ясный неземный духъ чыстои любви. А потимъ, положывшы тры поклони, устала, пидйшла до брата й до сестры, вгорнула имъ ноги кожухомъ и сама лягла бия ихъ, накынувшы на плечи свытыну.

И довго стоявъ мисяць зачудований, довго дывывсь у викно, ллючы небесный свить у хату, ажъ поky якась хмарка набигла й сховала його...

1885.

САМА, ЗОВСИМЪ САМА.

НИБУ

НИБУ

Сама, зовсимъ сама.

Ея душа была изъ тѣхъ,
Которыхъ жизнь—одно мгновенье...

.....
Творецъ изъ лучшаго эфира
Соткаль живыя струны ихъ:
Онѣ не созданы для міра,
И міръ былъ созданъ не для нихъ
Лермонтовъ.

I.

Марына встала нарешти и замирылася йты. Уже втрете вона йты хоче, та втрете й зупыняється. Чого? Вона й сама не знае. Тилькы якось такъ важко, що й на свить не дывылася бѣ! Вона знала, що їй треба йты шукаты роботы, бо ничего йисты, знала, а не йшла. Ничого їй теперъ не хочеться а ни думаты, а ни робыты... Отъ якъ бы заснуты, заспокоитыся хочъ трохы!

А й справди їй треба було заспокоитыся, бо за ци останни два тыждни вона чымало зазнала лыха й клопоту. Вона жыла въ наймахъ, а якъ уже зовсимъ занедужала маты, то довелося їй свою хазяйку кынуты, щобъ хвору доглядаты. Скильки ничъ безсонныхъ, думокъ важкыхъ та гниющихъ!... И ничего не пособылося, умерла маты.

Дали похоронъ, клопить усякый, а надъ усимъ тымъ клопотомъ одна невидчепна думка: Господы! що се?

Й тилькы шиснадцять рокивъ. Вона звыкла жыты зъ матиррю, встаючы й лягаючы думала, що ось е така людына, що турбується й пиклується про неї, Марысю. Звисно, якъ батько вмеръ, а хвора маты не могла вже робыты, то тилькы Марыся своимъ заробиткомъ годувала и себе й матиръ. Та дивчына про це якось забувала. Маты стилькы перше дбала про неї: де ступне Марыся, то тамъ уже й доглядъ матерынъ та пеклування любе. И здавалося дивчыни, що маты—то та найвыща сыла, що мае борониты и, жыттямъ и керуючы, и такую маты й тоди ий зосталася, якъ уже ни пеклуватыся, ни дбаты ни про вищо сама не могла. И недужу матиръ Марыся доглядаючы, вбачала въ ий не людыну хвору, немощну, а саме ту сылу выщу, що безъ неї вона, Марыся, не могла бъ и жыты...

И теперь ця смерть! Не сподивалася цъого дивчына, не могла й думаты, щобъ такъ сталося. И вона не вирыла тому. Конаючы сылкувалася маты звесты тремтячу руку, щобъ поблагословиты дочку, що прыпадала до неї; холодючы змагалысь уста вымовиты це благословення и безсыло типалысь, не можучы ничего сказаты; рука впала, уста змовклы, погаслы очи, у дочку втуплени, и не заплющывшысь застыгали въ довишньому снѣ,—а Марыся все не няла виры и, цилуючы похолодили матерыны руки, вона казала:

— Мамо! голубонько! що вамъ? погано?

Але маты вже не видмовыла, не могла видмовыты. И вже тоди, якъ не було ніякои надїи, якъ смерть выразно поклала свою страшну похмуру ознаку на зсохлomu змученому облыччу,—тилькы тоди дивчына скрыкнула страшнымъ

нелюдськымъ крикомъ та й упала, якъ мертва, додолу била мертвои матери.

Теперь вона сама. Вона змарнила за цей часъ. Блиде облычча ще побилишало, здавалося, ажъ свитьлося наскризь пидъ чорнымъ волоссямъ. Очи, зовсимъ ище дытячи, але вже якоюсь таємною думкою повни, глыбоко позападали, и надъ ими, била правои бровы, вже позначылася невеличка зморшка—першый слидъ муку...

Але сама вона цого не помичала, бо мало що могла й помичаты. Йй здавалося, що, вкupi зъ матиррю, вона положила въ яму и свое власне сердце. Вернувшись додому зъ похорону, мовчки й не роздягаючыся вона впала на той ослинь, де ии маты вмерла, и певна була, що це вже останній день ии жыття бувъ, що вона вже бильше не встане, лягла, щобъ умерты.

Та не вмерла. Два тыждни вона мало колы й спала, и теперъ сонъ измигъ ии: вона заснула и проспала ажъ до другого пивдня. Тоди въ голови въ неи немовъ трохи выяснилось, почала розумиты свое становыще. Побачыла, що не вмерла и доводиться ий жыты. Та якъ?

Марыся мало знала городъ. Вона зросла на сели. Ии батько бувъ чоботарь, маты заробляла на поденній, бо земли въ ихъ не було. Жылы вони вбого: село невеличке було, и кожень звыкъ лататы чоботы самъ, а купуваты ихъ по ярмаркахъ. То й жыты було не дуже добре. Сподиваючыся бильшого заробитку, продавъ батько хату, та й перейихалы вони до миста и жылы тутъ бильшь уже якъ рикъ. Та тилькы не диждався того заробитку батько: сухоты вже давно потроху точылы його, а винъ пособлявъ имъ запываючысь иноди,—то за малый часъ писля перейизду винъ и вмеръ у городи.

Маты й Марына зосталыся самотни въ чужому велькому мисти. Марына жыла въ наймахъ и трохы заробляла. Маты теперь то по наймахъ жыла, то на поденну ходыла, а то вже прачкою стала. Але одна беда иде та й другу за собою веде, — такъ и Марыси склалося. Одного разу, застудывшыся маты на ричци, лягла, та вже бильшь и не встала...

И Марына зосталася сама въ чужому велькому мисти. Родычивъ не було. Сусиде, знайоми булы, хочъ не багато, та хыба вони замість матери можуть статы? Хыба вони пособыты можуть? У самыхъ у ихъ не гуртъ чого е... авъ кого може й е, та...

А жыты жъ якъ? Яки зароблени гроши булы,—уси вже потрачено. Зостався тилькы п'ятакъ на пивъ хлиба. Вона тымъ жыла два дни. Теперь треба шукаты роботы. Де? Вона вже знала, що та хазяйка иншу замісто неї взяла. Питы попросытыся, може бъ прыняла зновъ... А якъ ни? Що тоди?

Вона вчора починала молытыся, прохала помочи въ Бога. Та молытва не дала впокою. Якъ була на души вага важка, такъ и зосталася. И дивчына несамохить матерыны слова згадувала, ти, що вона ще малою чула: на земли тилькы горе, а щастя на неби. Охъ, якъ вона теперь добре ци слова розуміе!

Марына неначе прокынулася писля важкого сну та й згадала, що треба йты. Вона встала зъ ослоны, напнулася велькымъ товстымъ платкомъ та й выйшла зъ хаты.

Хатка іи була внызу, ажъ у земли. Марына пишла въ темряви по вузенькыхъ хытлывыхъ схидцяхъ, держучыся за стину, щобъ не впасты. Дійшовшы до надвир-

нихъ дверей, вона вызырнула зъ ихъ та й спынылася, вагаючыся, чы йты, чы вернутыся, бо середъ двору побачыла хазяина, що въ його маты свитлычку наймала. Винъ про щось изъ наймытомъ розмовлявъ, махавъ руками и видно було, що сердывся. Гостри пронозувати очи въ його мовъ потопалы за гладкымы щокамы, що такъ и лыснилы видъ жыру. Теперъ ти очи мовъ ажъ выплыгувалы зъ за щикъ. Товста мищанська постать у заялозеному пальти стояла саме на дорози, але бокомъ до Марыны, и хазяинъ ще ии не бачывъ.

— Оце жъ попрыбирай мени швидче отуть у двори, та не гайсь довго,—казавъ винъ наймытови.—а тоди прихоть до мене!

— Та хыба я барюся? я й такъ онъ скількы вробывъ!—выправлявся наймытъ, оббываючы митлу объ чобитъ.

— Знаю вже, знаю тебе! Одбрихуваться вміешъ! Мерщій робы мени дило, а то треба обійты кватырантивъ, такыхъ, що грошей не платють, то може кого й вытурыты доведеться.

— Добре!—видказавъ наймытъ,—я заразы!

И скинувшы на плече митлу, пишовъ до роботы у другый кинецъ двору.

— Уси вы заразы! тилькы гроши вміете браты!—пробубонивъ йому навздогинъ хазяинъ.

Марына стояла, прышульвшысь у синяхъ, боячыся вызырнуты. Такъ це й до неи прыйдуть, бо й вона вже другый мисяць хазяинови грошей не давала. А що якъ выжене?—промайнуло у неи въ голови.

— Хоть бы пробигты якъ небудь, щобъ не побачывъ!—подумала вона и вызырнула въ двиръ.

Хазяина вже тамъ не було. Марына швиденько перебігла черезъ двирь и опынылася на вулиці.

II.

На двори йшовъ дощъ, хочъ и невеликый—мовъ кризь сыто сіявъ. Але все небо облягло сирымы хмарами и вищувало його на довго. На неби а ни смужкы яснои—скризь простягалася сира запона и нивъ одному мисци не розгорталася. Було холодно, и туманъ закрывавъ мало не все, що можна бачыты, и тилькы передни будынкы ледви вызначалыся середъ його хвыль. Усе вельке мисто здавалося безкраимъ болотомъ.

Марына дужче загорнулася у свій платокъ и пишла, обмынаючы невеличкы калюжкы, боячысь замочыты свои ноги въ драныхъ черевыкахъ. Вона не дывылася навкругы, не хотила бачыты цихъ вельчезныхъ будынкивъ—воны мовъ гнитылы іи, холодомъ одъ ихъ віяло на неи, бо вона зросла середъ сильськихъ прывитныхъ, хочъ и вбогихъ, хатокъ, середъ зеленыхъ лукъ, веселыхъ садкивъ та таемныхъ лисивъ. Вона йшла скоро, поспишаючысь. Найсампередъ хотила вона питы до своей хазяйки, що въ неи робыла, и попрохаты, чы не визьме вона іи знову. Вона жыла не близько, и покы Марына дійшла туды, то тремтила зъ холоду, и ноги въ неи булы мокри.

Ввійшовшы Марына въ хату, зупынылася биля порогу. Хазяйка була тутъ. Марыни було ніяково, и вона не сподивалася добра, бо вже знала, що инша е замисто неи. Дивчына промовыла несмиливо:

— Добрыдень!

— Здорова!—видказала хазяйка, висока й худа, неласкава зъ погляду.—А чого тобі?

— Я знову до васъ... чы не взяли бѣ до себе?..—несмиливо попытала Марына.

— Оттакъ, голушко!.. На твое мисце въ мене вже е. Хыба жѣ мени можна ждаты? У мене робота не стоить.

Марына мовчала.

— А твоя маты одужала?—спыталася хазяйка.

— Вмерлы...—ледви прошепотила дивчына.

— Вмерла? Ну, погано тобі.

Марына ще трохы постояла. Бачывшы хазяйка, що вона не йде, додала:

— Хочъ и не просы! Не прожену жѣ я другу черезъ тебе!

Дивчына тихо повернулася до дверей.

Мабуть горе дуже выразно глянуло зъ іи облычча, бо хазяйци стало жалко іи, и вона промовыла:

— Слухай! Онъ пани Луцькій, тій, що знаешъ,—на Коцарській вулыци живе,—треба дивчыны. Попытайся пиды!

Марына подякувала. Вона знала ту пани Луцьку, бо ся господня посылала до неи Марыну разивъ зо два.

Знову трусячыся зъ холоду, вона побигла ажъ на той край миста, ажъ на Коцарську вулицю. Добре втомывшыся, знайшла вона чымалый будынокъ зъ великымъ рундукомъ. Марына пидійшла до його. Двери блыщали видъ политуры та видъ мидяныхъ почищенныхъ ручокъ. Дивчыни стало страшно.

— Чого я прыйшла сюды? Хыба жѣ мене тутъ хто знае? Проженуть та й годи! А може й ни? Охъ, якъ бы то, Господы!

Дивчына зитхнула и зважылася подзвоньты. Потягла за дзвонькь, пидождала,—ничого не чуты. Вона вдруге дужче смыкнула. Ище хвылыну пидождала,—нихто не видчыня.

— Я погано дзвоню,—дивчына подумала и смыкнула зь усеи сылы. Дзвонькь гучно дзенькнувъ за дверыма, такъ гучно, що ажъ излякавъ ии. Йй видразу схотилося втекты, але жъ вона зупынылася и почула ходу за дверыма.

— Боже, поможы!—подумала вона, чуючы, що йй уже не стае духу.

Двери видчынылыся. Старый лакей, заспанный, кудлатый, вызырнувъ извидтиля. Мабуть кунявъ, у передпокои сыдучы, и оце тилькы дзвонькь збудывъ його.

— А чого тоби?—запытався винъ неласкаво.

— Пани Луцька дома?—ледви промовыла Марына.

— А тоби на що?—попытавъ лакей.

— Мени дило до ихъ е...

— Дило?—Лакей глянувъ на неи згорда разъ и двичи и тоди сказавъ:—Кажы, яке дило,—я доложу.

— Я хотила бъ сама...

— Самій не можна!—сердыто видказавъ лакей.—Скажы, я доложу, тоди може й звелять поклыкаты.

— Я чула, що тутъ наймычкы треба...

— Ну?

— Такъ я... прыйшла попытаты... може бъ мене найнялы...

— Еге! онъ що!—погордливо промовывъ лакей, зновъ усю ии оглядаючы.—Ну, такихъ васъ багато! Не треба намъ наймычокъ, а хочъ и треба, дакъ и безъ тебе обійдеться.

И не слухаючы бильше, винъ грюкнувъ дверыма передъ дивчыною.

Марына ще постояла трохи, тихо зійшла з рундука и тихо, безъ ніякої меты, пішла вулицею.

— Такъ и дали буде...—думала вона.—Такъ!.. Ой, мамо! на що вы покынули мене?

Сльозы брызнули въ неи зъ очей и полилися цивкою. Не втырала й не спыняла ихъ, бо не мала сылы. Стомлена, змучена, вона ще держалась, не падала доси, а теперъ одразу мовъ погнулася пидъ великою вагою видъ тяжкого лыха и плакала, гирко плакала усима наболилымы грудьмы.

— Ой, мамо! на що вы покынули мене!..

Ламала свои худи рученята до болю и не чула, якъ болыть, бо сердце болило дужче. Еге, воно такъ болило бидне серденятко въ молоденькой дивчыны, зоставшыся саме, саме на всьому свити—безъ помочи, безъ розвагы...

Чы довго такъ тяглося? Вона не знала. Очүтылась ажъ тоди, якъ чыйсь товстый голосъ гримнувъ бияя неи:

— А ця чого тутъ стоить?

Глянула й побачыла бияя себе високого здорового чоловіка—мабуть „двирныка“, або що. Спершу не зрозумила, де це вона и що зъ нею. Але чоловікъ удруге крыкнувъ:

— Ну, якого жъ чорта тутъ стоишь?

Тоди вже побачыла, що стоить бияя чыхихъ ворить.

Марына мовчки пішла дали, а навздогинци почула:

— Усяка волоцюга тутъ тягається—такъ и дывысь! Ну, народъ!

Вона почула, що облычча въ неи мовъ огнемъ зайнялося. Що жъ вона зробыла, за що ии такъ зневажають? И ии, по дытячому чыстїй, души хотилося скрыкнуты:

— Ни, не лайте мене: я жъ роботы шукала...

Але вона не скрыкнула, тилькы сльозы до горла пидкотылыся ще дужче, и дивчына кынулася бигты вулицею.

Зупынывшыся Марына й огледившысь згодомъ, побачыла, що була недалечко видъ своеи кватыри.

Змучена, стомлена, вся трусячыся зъ холоду, вернулася додому. Зранку не йила й крыхты, але йи и не хотилося йисты. Поскыдала зъ себе одежу, роззулась и впала на лижко. Невымовна нудьга, нудьга зъ страшнои самотности обняла йи, и вона, стыснувшы руки та зципывшы зубы, наче скам'янила надъ однією, сто разивъ передуманою, думкою:

— Сама, зовсимъ сама!..

У неї теперъ ничего не було въ голови, тилькы ця думка. Вона запанувала надъ нею, гнитыла йи ще дытячи молоди груди, морозыла серце. Сама, зовсимъ сама!.. Безъ хлиба, безъ роботы...

Безнадійність обнімала йи—чорна, безъ прósвітку...

Зупынывшысь на одній думци и не можучы йи збутыся, голова почала врешти туманиты, похмура нызенька хатка зъ почорнилымы бруднымы стинамы закрутылася Марыси въ очахъ, и дивчына чы то заснула, чы то непрытомна стала...

III.

Шыроки, безкраи просторы. Лехке и м'яке повітря, все пройняте й облыте сояшнымъ проминнямъ. Те повітря неначе ходыть хвылямы, перелывається своєю ясною блакыттю. Земли не выдко, зовсимъ уже не выдко; тилькы

срибна блыскуча смуга,—якась ричка,—здаючысь тоненькою выточкою, прастягаецца до велычезнаго дзеркала—мора. А тамъ, угори, безкраи блакытні просторы, и якыйсь неначе горнъ палае; лле течіямы слипучый свить—це ветелень-сонце. И нічога бильше, ни едынои цятыночкы,—усе чысте й безкрае. А тыша яка: ни пташынога спиву, ни людського голу, ни едынога шелесту—усюды велычня тыша; вона й мертва, и наче въ ій повно якогось могутнього схованаго жытця.—воно розливалася въ цихъ хвыляхъ рухлываго повітря.

Ни голу, ни цятыночкы...

Вона сама, сама бідна дывчынка Марыся, маленька „мамына“ Марыся у цьому безкрайому одвичньому простори. Сама...

Вона лыне вгору середъ хвиль осяйныхъ. Лыне туды ажъ на небо, звидкиля ллеться золоте проминня.

И ій лехко, ій гарно, вона купаецца въ повітри, вона дыше імъ на вси свои маленьки груды, вона впываецца імъ.

Все выще й выще. Блыскучый золотый горнъ поблыжчавъ... А це що?

Середъ нерушенои никоы тыши пролынувъ якыйсь згукъ. Отъ ище, ще... Наризни згукы злываюцца потроху въ одну велычню солодку мелодію. Це спивъ, божественный спивъ ллеться видтиля, згоры. Хто це спива?

Выще! выще! Онъ заколыхалася, захвылювалы блакытні прозори хвыли, онъ розлылыся воны, розирвалыся. А з-за ихъ вылынула чудова пóstать—одна, друга... Онъ ихъ багато: чыстыхъ и чудово вродлывыхъ, зъ шырокумы крыламы, у блыскучыхъ лехкыхъ шатахъ. Воны летять, побравшыся за руки, и спивають ту чудову писню.

Воны прылынули до неї, берутъ ії и несутъ ще выше. Якъ высоко!

Охъ, яке жъ золоте море,—ажъ очи слипыть! Бидна Марыся заплюшуе очи, зновъ расплюшуе и спершу ничего не бачыть, оприче самого безкрайого золотого блискучого моря. Це сонце?

Вже очи потроху звикають до сього свиту. Вже вона бачыть...

Высокий осяйный престиль середъ того моря. Коло його навкругы таки, якъ и ти, блискучи и вродлыви янголи зъ крыламы. А дали скількы людей—и вси до одного у билыхъ ясныхъ шатахъ. Воны стоять передъ престоломъ и дывлються туды, вгору.

А що жъ тамъ, угори? Хто тамъ на тому престоли? Марыся хоче звесты очи, глянуты и ніякъ не зважыться. Немовъ сыла яка не дае глянуты. Тоди лыне видтила чудовый святыи голосъ:

— Дивчыно, пидійды сюды и глянь!

И вона глянула. Боже! хто се? Це не янголь такый, якъ онъ ти, що стоять округы; це не людына. Це краса сама чудова, це святость сама. Хто се? Вона його десь бачыла, бачыла се облычча зъ невеличкою роздиленою боридкою,—тильки тоди воно було стомлене, змучене, а теперь сѣе божымъ сѣевомъ. И голосъ цей немовъ чула десь...

— Прыйды до Мене ты, труждающаяся и обремененная, и Я заспокою тебе!

Охъ! згадала жъ, згадала цей голосъ и облычча згадала! Се жъ Винъ, се жъ той едыный Учитель, се Хрыстось, за неї распятыи!

И вона пада передъ Имъ, прыпадае губамы до Його святыхъ, гвиздкамы побытыхъ, нигъ.

Устає Хрыстось, пиднима іи зь долу и бере за руку. И прыводе до якоись жинкы й каже:

— Ты не хотила жыты безь матери, и Я взявъ тебе до неі.

Глянула дивчына на жинку,—ажь се вона, справди вона, іи люба мама. И вже не мертва, не блида—ни, гарна и блыскуча у своїхь билыхь шатахь.

Кыдається дивчатко до неі: Мамо! голубко!..

Де се вона? Похмури чорни стины, чорна задымлена стеля надь нею. Де се вона? Може, въ труни лежыть? А мама жь де?

— Мамо!—ще разь скрыкнула Марыся и зовсимь прокынулася.

Вона була на своему лижкови у своїй темній похмурий хаточци.

Такь се вона знову на земли? И то все тилькы снылося? Й небо, и Хрыстось, и мама? Ой, на що жь тилькы снылося? Чому не навсправжкы те все було, чому вона зь мамою не зосталася?

Вона схопылася зь лижка та й упала заразь же назадь. Тилькы теперь вона почула, що вси кисткы въ неі болять, а голова палає, мовь хоче розскочытыся зь болю. Се вона хвора.

Марыся знову лягла и почала думаты, зь чого бь се вона занедужала? Спершу ніякь не могла прыгадаты, а дали згадала, що вся змокла сьогодни вранци. Це жь вона застыдылася. А що жь теперь буде, якь занедужа? Грошей нема,—щò його йисты?

Йисты? Йй теперь зовсимъ не хотилося йисты. Отакъ вона й не йистыме... та й умре тутъ, у цій хати-домовыни, зъ хворобы та зъ голоду—одынока й забута... Умре, якъ маты.

Ой ни, не дурно йй сей сонъ снывся! Це не сонъ снывся, а то справди маты ии до себе клыкаты прыходыла. И добре,—вона зъ нею буде.

И Марыся вже не лякалася своеи хворобы. Такъ краще буде...

Тилькы въ голову пече и такъ болыть, такъ болыть!.. Хочь бы ще заснуты,—може бь изнову такый сонъ прыснывся.

— Кажешъ, що дома вже вона?—мовъ надъ нею хто крыкнувъ товстымъ голосомъ.

— Еге, давно прыйшла.

Хто це въ неи въ хати говоре? Вона пидвелася й озырнулася,—нема никого.

Двери видчынылыся, и въ хату ввійшовъ господарь, а за имъ наймыть.

— Еге, ось и вона!—почавъ господарь.—Шо жъ це вы, панно, въ кватыри живете, а грошей не платыте вже другый мисяць?

Марыся ледви пидвелась и сила.

— Пидождить хочъ килькы день: одужаю, то виддамъ.

— Пидождить! чулы вже се! Ты ждешъ, а вона живе-живе, а тоди пурхъ! та й полетила! Хыба йй худобу перевозыты?—дви ганчиркы! А гроши пропадають!

— Та будьте вже ласкави, пидождить! Бачыте жъ, я зовсимъ хвора!..

И не всыдившы бильше, впала й ухопылася рукамы за голову.

— Хвора! А мени що, що хвора?—не вгававъ господарь.—
Мени скільки хочъ лежы хвора, а гроши виддай!

Дали, бачывшы винъ, що зъ Марысею теперъ уже
справди ничего не вдіє, промовывъ:

— Ну, та вже добре! Щобъ писля завтрього мени гроши
булы, а то я не подывлюсь, що хвора, а визьму та й вы-
кыдаю! Гляды жъ!..

И озырнувшы ще разъ убогу хату, промовывъ: „голота“!
та й выйшовъ, а слидкомъ за имъ наймытъ.

IV.

Марысыне бажання не справдылося: вона не вмерла.
У неи була тилькы велька пропасныця. Але теперъ, писля
того сна, певна була, що скоро вмере.

То не сонъ бувъ—то мама по мене приходыла!—ду-
мала дивчына, и распалена хворобою, ще трохы дытяча,
голова, вирыла цьому.

Вона бажала вмерты, а смерть не йшла. Дивчына
тилькы мучылася—то горила, то мерзла, страшенно схудла,
бо пропасныця не давала їй ничоґо йисты.

Хазяинъ мабутъ ждавъ, поky одужає, и не приходывъ
зъ неи гроши правыты. Не выгонено їи зъ хаты, та що зъ
того? Безъ помочи, сама лежала вона, змучена хворобою.
Часомъ, якъ дуже вже пекло, їй невымовно хотилося пыты,
але вона не здужала встаты й набраты въ двори воды. Зъ
смагою на губахъ, дивчына кыдалася по лижку, мучучысь
палючымы мукамы. И середъ тыхъ мукъ їй прымара за
прымарою в'являлася, знову вона свою матирь бачыла и

чула, якъ вона клькала іи до себе. Дивчыну обнімала туга безмирна, и вона крычала:

— Мамо! мамо! колы жъ я буду зъ вами?

Вже третього дня, дотягшысь якомсь до викна, вона побачыла въ двори дивчынку шевцеву (живъ швецъ у двори). Поклькала іи й попрохала забигаты хочъ инколы до неі та прыносыты воды.

П'ятого дня Марыси полекшало. Вона встала опивдня. Ззивши шматочокъ хлиба, выйшла зъ хаты, щобъ хочъ дыхнуты вильнише. Та на лыхо побачывши господарь, що вона вже ходыть, знову прысыкався:

— Або сьогодни до вечора гроши, або геть пидъ тры чорты!

Марыся ничого не видказала господареві. Однаково ій теперъ було, чы винъ іи выжене, чы ні. Вона бо певна була, що ій не довго жыты,—незабаромъ покыне вона цей свитъ. Ся думка не выходыла ій зъ головы. Чому вона такъ думае,—того Марыся й сама не сказала бъ, а тилькы вирыла чогось, що не жытыме, до матери пиде. Якъ саме це зробытсья—того вона доси не знала и здуматы того не могла.

Трохы згодомъ, сама не знаючы якъ, Марыся опынылася на вулыци. Выйшла мовъ непрытомна. Тоди вже тилькы помитыла, якъ за воритыми іи витерь холодомъ обнявъ. Здригнулася дивчына й озырнулася:

— Куды це я йду? и чого? треба назадъ вернутыся.

Спынылася була, але жъ у хату не вернулася, хочъ и нездужала, хочъ и трусылася зъ холоду. Ій такъ хотилося кудысь питы, утекты зъ своеі хаты похмуроі якъ льохъ, зъ тій хаты, що въ ій стилькы горя вона зазнала, що въ ій такъ изганьблено іи. Вона пишла. А куды жъ

иты? Може знову питы роботы пошукаты? Та де жъ ии знайдешъ!

Роботы! А на що жъ його й роботы шукаты? Хыба вона думае жыты, чы що? Тилькы жъ хочъ бы швидче, щобъ не мучытыся такъ!

— Дивчыно, дивчыно! гей, чепурушко!—хтось голосно погукнувъ за нею.

Озырнулася: якыйсь чоловикъ, ремесныкъ мабуць, уже пидпылый, точучысь, наздоганявъ ии.

— Ну-ну, чепурушечко, не тикай, ходимъ удвохъ!..

И винъ зовсимъ близько пидйшовъ до дивчыны, простягаючы до неи руки. Марыся полохлыво поступылася назадъ, кажучы!

— Чого вамъ, дядьку, треба?

— Чого?—белькотавъ п'яный.—Хыба жъ ты дурна? Не лякайсь мене, моя кралечно! Я жъ тебе люблю, ходимо зо мною! Я за гроши, я не дурно!.. И вып'емо!..

П'яный хотивъ ии обняты. Марыся вырвалася й побигла. П'яный зупынився, похнюпывши голову. Тоди глянувъ у слидъ дивчыни и загомонивъ, бачучы, що вона тикае:

— Тикаешъ? Ну й тикай, трясця твоему родови! Обйдемося безъ васъ! Мало хыба васъ такихъ тутъ валасається? Велькы цяци! За п'ятака всихъ куплю. А то, бачъ, утекла, запышалася!.. Та въ мене грошей стилькы, що я й не подвлюсь на яку небудь!.. Хыба кращыхъ нема?.. Ахъ ты!..

Тутъ уже лайка посыпалася.

Дивчыни стысло груды:

— Такъ ось уже за кого меня вважають! Ни, годи вже!.. А то ще й справди такою зробышся. Тилькы жъ якъ се зробыты? якъ?

И вона бигла дали, не зупиняючысь, зь однією думкою: якъ?

Голосный свистъ, гучне гудиння вдарило їй у вуха. Вона зупынылась и глянула. Темна нызка вагонивъ бигла по коліи. Здавалося, то змій,—такий якъ у казкахъ,—протягся, зывається, шыплючы, вырыгаючы дымъ. Марыся спынылася й оглядилася: не помичаючы сама того, вона зайшла ажъ до вокзалу.

И зненацька їй у голову вдарила думка...

— Ось якъ! теперь знаю!—прошепотила дивчына.

V.

Еге, теперь Марыся знала, щò їй треба робыты. Теперь вона думала, якъ бы се краще зробыты. Тутъ народъ метушытыся сюды й туды. Треба выйты за мисто—це недалеко—и пидождаты другого поизду.

Дивчына такъ и зробыла. За пивъ годыны вона вже сыдила за мистомъ на горбочку, бия коліи.

Сыдила й думала.

Вона спокійна була. Въ їи молодому серци на цю хвылыну зовсимъ погасло бажання жыты. Їй навить гарно було думаты про те, що трохы згодомъ уже нихто никола не зможе ображуваты, не зможы мучыты їи, и вона побачыть свою маму. Про смерть саму вона не думала: вона вже разъ наважылась, що кынетъся пидъ поиздъ, и бильше прс це не згадувала.

Навкругы бувъ невельчкый гайокъ. Осинь уже покляла на його свою важку руку. Жовте лыстя, тремтючы й колываючысь у повитри, тихо разъ-по-разъ сидало на землю,

вкрываючы іі пышнымъ золотымъ накрыттямъ. На земли вже лежавъ товстый и м'якій шаръ такого лыстя. Падаючы зъ дерева и лягаючы на його, нове лыстя тихо и якосъ таємно шелестило. Де це й колы Марыся чула, якъ лыстя отакъ саме шелестило?

Згадала! Це тоди діялось, якъ ще вона маленькою дивчыною була, якъ ще воны на сели жылы. Це саме въ осены й було. Вона одна-однисиенька йшла густымъ лисомъ, ишла безъ стежки, навмання, а золоте лыстя падало й шелестило, якъ и теперъ шелестыть. И такъ, якъ теперъ вона йшла шукаты иншого, небесного жыття, такъ и тамъ вона шукала неба, хочъ ій и не хотилося тоди вмираты. Але маты ій часто розказувала про рай, про те, що на земли горе, а на неби довишне щастя,—и шестылитній дивчынці схотилося на небо. И вона пишла туды, де небо торкається до земли,—тамъ мусылы буты схидци на небо, и це було за лисомъ. Довго вона блукала, поky додому вернулася...

И якъ теперъ усе це згадалося ій добре: и лись велькый; и якъ вона йшла тымъ лисомъ, продыраючыся помижъ кущамы; и якъ вона, пися доугои блуканыны, втомывшыся, спиткнулася на товстый дубовый коринь и впала. И такъ ій навить той коринь выразно в'явывся, що вона неначе знову перелынула туды, въ ти дытячи лита... Якъ бы вона тоди знайшла небо!

Господы! якъ доуго дождыдаты! Чы скоро цей поиздъ? Вона встала й почала выглядаты його.

— А я жъ не замкнула своеи хаты!—зненацька згадалося ій.—Якъ хто вбереться! Питы замкнуты!

— Чудна я! Адже жъ мени заразы умираты.

Вмираты! А що тоди буде, якъ вона вмире? Пойиздъ одриже їй голову, тило знайдуть, привезуть у поліцію, мабуть хазяинові оповістять. Вылае винъ їи за те, що гроши його пропали. И їй соромъ стало, що вона хазяина одурыла.

Марыся знову сила на землю, и думкы зновъ їи опанувалы. Теперь їй згадувалася маты така, яка вона вмираючы була: жовта, худа, зъ погаслымы очыма... Але дивчына бильшь не плакала по їй, тилькы думала:

— Я скоро побачу їи...

Чого жъ се машины нема? чого вона забарылася?

Ще помынуло скилькысь часу... Сонце вже сило за гаємъ. Останне проминня позолотыло деревьямъ верховиття й погасло. *Ії*—воно навикы погасло!..

Зовсимъ уже смерклося. Усе навкругы въ сиру темряву загорнулося. Тилькы дерева мріють передъ очыма чорнымы стовбурамы. Вгори на неби стемна-сиро, а ни едыной зиронькы. Охъ, якъ сумно на земли!.. Хочь бы швыдче, швыдче!..

А ось такы й винъ—свыстыты! Вона встала и тыхо пишла до колїи. Тоди згадала, що їй ще треба помолытыся. Повернувшыся до схидъ сонця, стала навколишки и вдарыла поклинъ.

— Господы! прыймы мене! Мамо, до васъ иду!

Ще разъ прыпала до земли, потимъ перехрестылась и пишла до колїи. Биля неи зупынылась и глянула въ той бикъ, звидкы машина бигла. Ось и вона. Вже зовсимъ темно, и пойизда самого не выдко,—тилькы два лыхтари, якъ два пекельни ока, зяють у темряви.

Марыся скинула зъ себе хустку, ще разъ перехрестылася, стала навколишки й прыхылылася до рейкы. Вона

положила до неи шыю, а сама зовсимъ лягла на землю. Ухъ, якъ страшно гуде колія и земля трусуться!..

А пойиздъ усе блыжчае та блыжчае, пекельни очи все яснише та яснише пронызують темряву. Чы скоро жъ?

Ще хвылына...

Ось уже чуты, якъ бряжчатъ ланцюгы мижъ вагонами, ось уже колеса выдко. Пекельни очи зробылысь вельки, палають.

Заразь, заразь!

Господы! Та що жъ це вона робыть? Це жъ смерть! Ій ще хочеться жыты. А це—смерть! Геть, видциля, а то ось!..

И вона хотила кынутысь назадъ.

Але щось прытысло ій шыю до рейкы, щось ризо-нуло страшнымъ бодемъ и годи...

Вона вже ничего не бачыть, ничего не чуе... Тилькы тепла кровъ зъ безголового трупы оббрызкуе колеса пойиздови, а той бижыть дали, закривавлений...

Марыся „пишла по мамы“...

1885.

С. Ныжня Сыроватка.

НИБУ

Дядько Тимоха.

I

Дядько Тимоха... Якъ живой устае винъ у мене передъ очыма... Здоровенна кудлата голова зъ рудою бородою, зъ облыччамъ, умазанымъ у киптяву й сажу, зъ голубымы очыма, такымы голубымы й добрымы, що кожна дивчына забажала бъ таки маты. А про те очи ти не всякый мигъ помитыты, бо ховалыся воны пидъ стрихою зъ рясныхъ довгихъ бривъ. Голову вткнуто йому на шырочезныхъ могутныхъ плечихъ, а весь Тимоха держався на двоохъ стовпахъ, обурыхъ у веле-тенськи чоботыща. На превельке лыхо, одынъ стовпъ бувъ дуже кривый, и Тимоха бильше волочывъ його, нижъ ходывъ на йому.

Дядько Тимоха бувъ коваль, и дви його здоровенни жылави руки зъ засуканымы рукавами що дня якъ пир-цёмъ поверталы й гупалы важкымъ пивпудовымъ вершля-гомъ по зализному ковадлу такъ дуже, що те гупання чуты було далеко селомъ, хоча кузня Тимошына й стояла ажъ на краю, на выгони. Коваль винъ бувъ знаючий, дотепный,

тому жъ то, тильки почують на сели це важке гупання, такъ заразь и чвалають до ковальни дядьки, несучы поламани сокры, необшыновани колеса, ведучы непидкованыхъ коней. Зъ Тыхохою ни хто николи не торгувався, бо вси звыкли до того, що колы винъ скаже яку цину, то вже не скине й копійки. Колы жъ хто небудь, не знаучы його звычайю, дававъ йому менше, ніжъ винъ заправивъ, Тыхоха, ничего не видмовляючи, одвертався до свого ковадла и починавъ гупаты вершлягомъ. Чоловикъ сылкуючыся перегукнуты цей гуготъ, кричавъ:

— Ну, що жъ? берысь!

На ци слова Тыхоха своимъ могутнымъ басомъ видмовлявъ, покрываючи голосомъ гупання:

— Пиды, роскажи своему дидови!

Якъ же чоловикъ, ще трохи пидождавши, наkyдавъ йому копійку або дви, Тыхоха гукавъ:

— Поцилуйся зъ своимы двома копійкамы!

Кинець бувъ звычайно такый, що чоловикъ плативъ Тыхоси стилькы, скильки той хотивъ, бо другого коваля въ сели не було.

Але траплялися й таки випадкы.

Прыносыть якый дядько сокрыру або долото насталыты, або ще шо. Тыхоха починае обглядаты те, що йому прынесено, зъ усихъ бокивъ.

— Гм... Твоя сокрыра такы зазнала лыха...

— Та було всього по хазяйству... Тилькы вже насталы, будь ласкавъ.

— Нову бь тоби, мабутъ, краще...

— Та воно такъ, дакъ же жъ на нову грошей треба. Полагодь уже цю якъ небудь. Я тоби два злоты дамъ,—

поспишається дядько, бажаючи зробити Тymoху прихильни-
шимъ до своєї соқыры.

— Два злоты! Ахъ ты ковтьоба дурна!—зненацька вызви-
рюється Тymoха.

— Та хыба я що? Чого ты лашся?... Колы вона больше
не стоить...—выправлявся збентежений дядько, думаючи, що
Тymoси здалась малою цина.

— Два злоты!—не вгававъ Тymoха.—Два злоты! Який же
ты писля цього хазяинъ, колы ты мени за таке два злоты
даешъ? Який же ты хазяинъ, пытаюся я въ тебе?

Дядько зовсимъ уже не знавъ, що йому й казаты, а
то найбільше черезъ те, що розпалений Тymoха пхавъ
йому пидъ носа безщасну соқыру.

— Два злоты! Та ты знаешъ, що всій соқыри цина копо-
выкъ, а ты за ту роботу, що семьгрывеныка коштуе, два
злоты даешъ! У, ковтьоба! Захóдь надъ вечиръ та прынось
семыгрывеныка!

И Тymoха кыдавъ соқыру у кутокъ, а самъ знову
почынавъ гупаты вершлягомъ.

II.

Але жъ не подумайте, що дядько Тymoха бувъ сер-
дытый и похмурый—зовсимъ ни, и я це знавъ бильше,
нижъ хто инший. Я бувъ тоди ще малымъ хлопцемъ и дуже
часто бигавъ до його: винъ намъ родычъ доводывсь якийсь,
та й ковальня його була недалеко видъ насъ, а найбільше те
мене тягло до його, що мы зъ дядькомъ Тymoхою були
соби прыатели.

Було, вбжышь туды, въ кузню—темно, тилькы бля горну, залытого вогнемъ, стоить дядько Тymoха чорный и блыскучый одъ хвиль червоного полум'я и щось поверта клищамы у горни та гука на пиддувача:

— Гей, дмы, Хведоре, дмы! Дмы дужче, веселище! Е! бисы його дядькови, горыть! Дмы!

— Дму!—видгукуався той з-за миха, зъ темрявы.

Мени чуты, якъ михъ сопе зъ усїеи сылы. Писля блыскучого полум'я въ горни—миха не выдко въ кутку, и тилькы чуты це сопиння, и тоди здається, наче якесь страшыло дыше тамъ, у темряви, своїмы вельчезнымы грудямы, дыше и може готується ось-ось кынутысь и поглынуты всихъ. Але дядько Тymoха швидко розбива ци прымары:

— А ну, вшкварь, Хведоре, такой, що ну!

И лидъ трищыть и комарь пищыть,

А тожь кумъ до кумы порося ташчыть!

—Кумцю-голубцю, звары мени порося,

Звары мени порося, щобъ и юшка була!

И юшечка, и петрушечка!

Кума моя, кума моя, моя душечка!

— Игу! моя душечко!—выгукуе Тymoха и часомъ навить распаленый веселою писнею, почынае прытанцовуваты кривою ногою, держучы въ рукахъ клищи, а въ ихъ жеврїе распечене зализо.

У цю хвылыну я вытыкався на двери. Тymoха запрямичавъ, що хтось застыть, дывывсь, и гукавъ:

— А, це ты, Васылю! не засты жъ, иды въ кузню! Дывысь, якъ мы будемо смалыты.

И черезъ хвылыну два тяжкихъ вершлягы гупалы по ковадлу, ажъ земля навкругы трусылася, а дядько Тymoха прыгукувавъ:

— И-гу! гей-гупъ! гей-гупъ! Ище разъ! ище два! Знайте, люде, коваля! Ище гупъ, ище два! Гей бый-бий!

И вершлягы гупалы, а безличъ блискучыхъ искоръ сыпалося по ковальни вогнянымъ дощемъ, пронизуючы тем-ряву и прымушуючы мене затуляты рукавомъ облычча.

Зъ дядькомъ Тymoхою мы булы, якъ я вже казавъ, велики прыятели, и винъ що-разу, якъ я до його прыходывъ, дававъ мени всяки шматочки зализа: кругленьки, що позоставалысь одъ пробитыхъ дирокъ и що звалыся промижъ насъ, хлопцивъ, гришмы, довгеньки й усяки инши. Не разъ бывало такъ, що, скинчывшы роботу й не бажаючы йты додому (дядько Тymoха хочъ пятый десятокъ годъ живъ, а подружжя соби не знайшовъ,—тожъ йому не велика й хить була йты въ свою хату),—такъ, кажу, не бажаючы йты додому, винъ сидавъ у кутку, вкупы зо мною, на мишки зъ вугиллямъ, и мы починали розмовляты. Я, звисно, бильше слухавъ, а дядько Тymoха казавъ. Тутъ и казкы булы—не про лысычку й пивныка, ни,—а про всяку „страховыну“ (такъ я нею впывався, слушаючы!), и ковальськи легенды про коваля, що чорта, „нѣпрыятеля“ (казавъ Тymoха), за языкъ тягъ, або про те, якъ коваль дуже хытро выпытавъ, у чорта жъ такы, способа куваты, або ще про вищо; и прыспивкы всяки чудни, и чымало дечого. И я любывъ дядька Тymoху, а дядько Тymoха мене любывъ. Черезъ те жъ, що мы такъ соби любылысь, одного дня трапывся такой выпадокъ.

Увѣйшовшы, якъ то звычайно робывъ, до кузни и сившы въ кутку, я незабаромъ помитывъ, що дядько Тymoха чогось

наче сердыться на мене... Я почавъ бувъ говорыты до його, але винъ ничего не видмовывъ и тилькы скоса, якось чудно, глянувъ на мене. Я здывувався й засмутывся. Посыдившы ще трохи въ кузни и бачучы, що краще на робыться, я, зовсимъ зажуреный, уставъ и пишовъ до дверей.

— Васылю, куды ты?—гукнувъ дядько Тymoха, копырсаючы клищами у горни.

— Додому—куды жъ!—одмовывъ я, сердытый на його.

— Чого?

— Чого! того, що хочу!—хотивъ бувъ сказаты я ще сердытише, але почувъ, що слёзы клубкомъ пидкотылыся мени до горла.

— А! такъ ты додому? такъ я жъ тебе не пущу!—гукнувъ дядько Тymoха, и той жъ мыти дви здоровенни засукани руки обхопылы мене.

— Пустить мене, дядьку, пустить!—крычавъ я, пручаючысь и чуючы, що въ мене очи вже повни слизъ.—Пустить, вы сердыти!...

— А, сердытый?... Гараздъ!... А це що?

И я опынывся знову доли, а мени до нигъ брязнуло щось изъ Тymoшыныхъ рукъ.

Я пиднявъ його и прыкыпывъ до мисця зъ радощивъ. Такого щастя я николы не сподивався. Я тилькы марывъ про його, часто марывъ, и одного разу навить признавсь йому, дядькови Тымоси, але николы не думавъ, щобъ винъ мени скувавъ справжню зализну невелычку шабельку!

— О, дядечку!—тилькы й мигъ скрыкнуты я, хапаючы шабельку въ руки.

Мои мрії справдылыся: теперь я можу питы промижъ хлопци певный, що ни въ кого нема такой штуки, що я зовсимъ козакъ изъ шаблею.

— О, дядечку! яки жъ бо вы добри!...

— Добрый теперь, а то сердывся, пуцьверынку!

Але я вже не слухавъ його: вхопившы шабельку, я повертавъ ии на вси боки и розглядавъ свій дорогой скарбъ. Нарешти, не мигшы вдержатись, я крыкнувъ дядькови Тымоси: „Я заразъ!“ и чымъ дужъ чкурнувъ до хлопцивъ похвастаты подарункомъ.

Згадуючы теперь дядькове Тымошыне облычча, якимъ воно було ту хвылыну, и його добри голуби очи, я не зважуюся сказаты, хто зъ насъ бувъ тоди щасльвишый—я, чы винъ...

III.

Казавъ уже я, що дядько Тymoха пробувавъ соби молодькомъ. Вси такъ извыклы бачыты його безъ подружжя, що надзвычайно здывувалыся, дочувшыся, що винъ мае одружытыся. Уперше я це почувъ у своій сем'и—батько казавъ про це матери й додавъ:

— Отъ, на старисть розуму ришывся!

— Зовсимъ скрутыла чоловика,—промовыла маты.—Пропаде винъ за нею ни за що!

Ци слова якъ ножемъ ризонулы мене. Дядько Тymoха пропаде ни за що! Мени такъ зробылось у цю хвылыну жалко йогò й страшно, що я, вхопившы шапку, побигъ до його. Винъ кувавъ, якъ и завсигды, тилькы бувъ теперь самъ, безъ молотобійця. Я вбигъ у ковальню и, ничого не розбираючы, не оберегаючыся розпеченого зализа, кынувся до його.

— Що це ты, Василю! Бережись, попечешся!—придержавъ мене дядько Тymoха.—Чого це ты?

Але я не мигъ ничего видмовыты и почавъ тилькы хлыпаты.

— Оттакои!—здывувався Тymoха.—Чого це ты рюмсаешъ? Що це тобі?

— Мени васъ, дядьку, шкода...—ледви мигъ я вымовыты.

— Мене? Оттака ловысь! А що жъ я? вмираю, чы що?

— Але жъ вы хочете одружытысь, и мама... кажутъ, що вы... вы пропадете...—и слъозы знову полылысь у мене зъ очей.—До кого жъ... я... ходытому тоди?..

— Такъ онъ що...—промовывъ дядько Тymoха, трохы помовчавшы.—Ну, цюго не бійся—я ще не загыну, и ходытымешъ ты до мене, якъ и ходывъ.

Мабуть дядько Тymoха вмивъ мене розважыты: черезъ якый часъ я покынувъ плакаты.

Дядько Тymoха одружывся.

Я ходывъ до його въ ковальню, якъ и ранише, и часто бачывъ його жинку.

Була соби вона невеличка моторна молодыця, чепурненька, щебетлыва. Сырота безъ хаты, безъ шматка хлиба, вона пишла за дядька Тymoху, щобъ не жыты голодною й холодною, тыняючыся по наймахъ. Такъ казано въ насъ у сем'и и лаяно їи, казано, що вона одурыла дядька Тymoху, що не любыты його и що не чесно дивувала. Я слухавъ це все и, хочъ не все розумивъ, але жъ ставъ не любыты Приську (такъ їи звали) и завсигды тикавъ зъ ковальни, колы часомъ вона була тамъ, якъ я прыходывъ. Але дядько Тymoха любывъ їи, здається, безъ краю—прынайми винъ зъ неи очей не зводывъ, якъ вона заходыла до його и стояла у чорній похмурій кузни, середъ кипяты, дыму и за-

лизныхъ уламкивъ, весела, чепурна, молода. А винъ, чорный, умазаный, кривый и старый, такимъ бидолашнымъ здавався поручъ изъ нею, що мени невымовно жаль було його въ таки хвылыны.

V.

Мынувъ рикъ. Де дали, то все бильше та бильше я ставъ помичаты, що дядько Тymoха смутный. Знаете, дятче серце чуле на це, а найбільше ще до того чоловіка, кого любить. Такъ и я...

Згадую, що це було въ-осены. Я чогось давно вже не бувъ у дядька Тymoхи, и мени схотилося побигты до його.

Ще не доходячы до ковальни, я почувъ, що хтось у їй крычыть. Я здывувався и ще скорише побигъ. Добигаю— дядькивъ Тymoшынъ голосъ. Тилькы я на двери збигъ, та такъ й скам'янивъ на мисци. Я николы не бачывъ такимъ страшнымъ дядька Тymoху. Лице блиде, ажъ сыне,—дарма що на йому сажа й киптява наляглы; очи страшни, блискучи, у рукахъ вершлягъ. Винъ маха имъ, иноди б'е по ковадлу, самъ крычыть:

— А! такъ!.. одурыла старого дурня!.. Молодчий кращый!.. Такъ йому, старому йолопови, й треба—не квапся на молодхъ!.. Такъ!.. Але жъ и падлюка!..

И винъ ударывъ вершлягомъ по ковадлу.

— Одурыла! Наче я не любывъ ии!.. Та я ии вб'ю, вб'ю прокляту!..

И винъ знову махавъ вершлягомъ, знову гупавъ по ковадлу.

Винъ бувъ п'яный.

— Та годи бо вамъ, дядьку,—вмовлявъ молотобіецъ,—ще може й на добре повернуться.

— На добре?—ревивъ Тymoха.—На добре, кажешъ? Ни вже, теперь онъ на яке добре повернуться, якъ я їй оцымъ молотомъ голову розвалю, вб'ю їи, роздавлю, якъ жабу!

Винъ крычавъ такъ люто, а його облычча було таке страшне, що я, зъ остраху, кынувся геть изъ кузни...

Увесь день до вечора я пролежавъ у бур'яни на нашому городи. Ни йисты, ни пыты я не мигъ ничего. Дома думалы, що я хворый.

Уранци я не втерпивъ и знову побигъ до ковальни, щобъ хочъ подывытыся, що тамъ робытыся. Але ковальня була замкнена. Другого, третьего дни—тежъ. Дядько Тymoха не робывъ у кузни, а въ насъ у сем'и казано було, що винъ п'е. Я мучывсь и що-дня по килькы разивъ бигавъ до ковальни дывытыся, чы нема його тамъ, и робывъ це крадькома, щобъ ниhto не знавъ. Але ковальня все не видмыкалася.

Такъ промынувъ тыждень.

Одного ранку нарешти я диждався свого: я побачывъ дядька Тymoху бия кузни. Стыха я пидйшовъ и глянувъ на його. Глянувъ и злякався: облычча блиде, очи позападалы, якась мука свитытыся въ ихъ. Увесь якийсь мовъ прыгничений винъ, а зистарився такъ, що й не пизнаешъ. Одягнений у кожуси, за плечыма торбына. Стоить, замыкае кузню. Побачывъ мене—зрадивъ.

— А, Васылю, и ты тутъ! Давно я тебе не бачывъ
Замкнувъ, немовъ иты хоче.

— Дядечку, куды це вы?

— Треба йты.

— Куды йты?

— Далеко.

— Якъ то далеко? Чого далеко?

— Того, що въ свой хати мисця нема...

Я й самъ не счувся, якъ винъ нахылився до мене, якъ обнявъ мене и почавъ цилуваты. Чую, слезы на мое лице капають, капають...

— Дядечку, голубчыку, що це вы?

— Це я такъ, ничего, Васылю... На старисть, бачъ, плакаты здумавъ... Прощавай, мій любый, прощавай!.. Адже ты одинъ мабуть на всьому свити любывъ мене... Прощавай!..

И я вже плачу, рыдаю, вхопившыся за його руки.

— Ой, не ходить, дядечку, не пушу!.. Не ходить, або мене зъ собою визьмити!..

Але не помоглося—пишовъ...

Кажуть, дытячи слезы—дурни слезы. Не завсигды, мабуть...

Уже потимъ, якъ пидрисъ я, розказувано, якъ воно сталося. Тymoшына жинка пишла за його тильки черезъ те, що никуды було подитися,—то вона не довго прожила зъ старымъ и знайшла соби сусидного парубка. Поки Тymoха не знавъ цього, то було добре, хочъ и все село про те видало. Але одного разу винъ, вернувшыся зъ ковальни пдорано, спиткавъ у себе въ хати того парубка и зрозумивъ усе. Винъ и слова не сказавъ жинци, а запывъ страшенно и все сварывся й нахвалявся, що вб'е ии. Але до неи не йшовъ. Вона жъ сподивалася, що це перейде, и не чипала його. Черезъ тыждень одначе винъ кынувъ пыты, вытверезывся й пишовъ додому.

Жинка була въ хати. Мовчки зибрався винъ, одягсь, узявъ дещо и, вже выходячы съ хаты, промовывъ:

— Зоставайся сама—хата есть, худоба якась есть—жывы! Може щаслывиша будешъ... Тильки не одуры й його, якъ мене одурыла. Хай тоби Богъ простыть!

И бильше ничего...

Жинка зосталася—повія була на все село.

Черезъ тыждень писля того, якъ дядько Тymoха пiшовъ зъ села, мы перечулы, що винъ у наймахъ, за коваля въ якогось пана; а мисяцивъ черезъ пивтора прыйшла у волость звистка, що въ поли, бия шляху, знайдено замерзлого чоловика, а бувъ то дядько Тymoха... Казано, що винъ страшенно пывъ и п'яный замерзъ у поли.

Я плакавъ гирко, якъ почувъ про це. Та й теперь слъозы набигають на облычча, якъ згадаю я безщасного дядька Тymoху, згадаю, якъ винъ любывъ мене и якъ його заносыло снигомъ у поли одынокого, замерзлого... Слъозы знову набигають, якъ и тоди...

1885. XI. 12.

Х. Куты.

ЗЪ ЗГАДОКЪ ПРО ДЫТЯЧИ ЛИТА.

И. Кееня.

НИБУ

КНИЖНИЦА ОУЧЕНИКА

№ 11

НИБУ

К с е н я .

I.

Давни, давни дытячи лита!

Тоди лекше жылося, лекше дыхалося!...

Матерыне пестування й любовь, пиклуваннѣя батьковѣ,— трохы суворый, але добрый винъ, бувъ— дытячи забавкы, радости й горе—усе докупы злылося, попереплиталося, и мовъ малювання любѣ ясно-радисне,— такъ ти дытячи лита передъ очыма встають. Але вызначнишь одъ усього на цьому малюванні видризняется одна кохана постать, така кохана й дорога, що здається, дорожча вона мени надъ усе, надъ усе на свити, опричь одного тилькы... Це ты, Ксеню, тая постать,—ты, довику дорогá й кохана моему сердцеви. Мынули лита, мынули радости й люти муки, чымало часъ поруйнувавъ и зныщывъ у мой души, багато образивъ зныкло зъ моеи пам'яты, а ты нико́лы не зныкнешъ, нико́лы... Ты й теперь стоишь передъ мене мовъ жыва и така жъ тыха, така жъ любá...

Це було черезъ два роки після розлуки зъ першимъ моимъ другомъ, зъ дядькомъ Тыхою...

Але я мушу сказати спершу скільки сливъ про себе, щобъ зрозуміли було те, що дали оповідатиму.

Сем'я наша заможна була, и на сели насъ багатырями вславлено. Але мы жылы просто, въ паны не пнулыся, дарма, що й було зъ чого и що батько та двое старшихъ бративъ пысьменни булы. Я найменшый бувъ у батька й матери після двохъ синивъ та чотырьохъ дочокъ,—то жъ и любылы мене обое воны найдужче. Бачучы, що всюды повелься школы, почалася наука, батько завсигды казавъ, що якъ довчусь я въ нашій школи, то виддасть мене ще въ мисто вчытыся. Ниде правды сховаты, мени не зовсимице подобалось и здавалося, що маты правду казала на це батькови, говорючы:

— И що бо ты, старый, выгадуешь: виддаваты дытыну Бо'зна куды, Бо'зна до кого! Буде зъ його й тутешной науки—адже вчытыся у школи.

— Ни, стара, не буде,—видказуе батько:—годи вже намъ дурнямы сыдиты та корытыся разумнымъ глытаямъ. Чась и свого розуму засягты. Буде винъ учытыся и тутъ, и тамъ, щобъ мигъ мужыкомъ прожыты, не кланяючыся кожному здырци.

Мій батько бувъ чоловикъ дуже видминный одъ инчихъ нашихъ селянь и любывъ робыты все своимъ робомъ. Винъ и тутъ свою дорогу назначивъ мени...

Але хочъ и невелька була хить у мене йихаты до миста, та въ свой школи я вчывся не погано.

II.

Це було по-весни...

Я тилькы одну зиму ще ходывъ до школы. Все мы, школяри, сподивалыся, що незабаромъ насъ пороспускають, бо вже наблыжався кзаментъ. Мени страшно було його, того кзаменту, бо казано, що на його якийсь панъ прыиде, але й бажалося, щобъ швидче винъ прыходывъ, бо вже, правду кажучы, трохи такы набрыдало сыднты въ душній и тисній похмурій школи у той саме часъ, якъ лисъ гучавъ одъ пташыныхъ спививъ, якъ лука пышалася веселымы квиткамы, якъ жвави метелыкы трипалы въ повітри своимы різноколірнымы крыльцямы, втикаючы видъ хлопцивъ, що вганялы за нымы. А мы що-дня мусылы сыднты до пизнього обиду въ хати. Ни, вже хотилося на волю!..

За те жъ, якъ кинчалося вчыття и насъ пускано додому, то—ниде правды сховать—я, та й багато моихъ товаришывъ, не дуже дбалы про науку, а бильше надолужалы згаяный у школи часъ.

Такъ, це було по-весни. Вернувшыся зъ школы и кынувшы на мысныкъ кныжки, я вхопывъ свій складаний ніжъ и выбигъ на вулицю. Мени хотилося зробыты соби сикавку. Я побигъ у садъ и скоренько выризавъ соби цивку зъ бузыны. Тоди, розсившыся передъ своимъ дворомъ, я почавъ выробляты сикавку. Я вже видризавъ ии и простромлювавъ середыну, якъ зненацька биля мого вуха озався голось:

— Та й гарный же въ тебе ніжъ!

Я пидвивъ голову. Це бувъ мій товаришъ-кучанынъ Ивась.

— Гарный нижъ... Батько купивъ?

Я глянувъ на свѣй новенькый блискучый нижъ, а потимъ на Йвася и промовывъ:

— А вже жъ, батько!

— Продай мени!—сказавъ Йвась, и въ його заблыщали очи.

— Зроду ни!—видмовывъ я зважливо.

— Я тобі золотого дамъ. У мене есть—батьюшка дали, якъ я въ церкви кадило имъ подававъ.

— Що мени твѣй золотый! За нижъ батько самы дали семыгровенька *).

Йвась похнюпывся. Але трошки згодомъ знову пидвивъ голову.

— Ну, слухай: дай мени його хочъ погратыся—и я соби нароблю сикавокъ...

Якъ бы Йвась попрохавъ у мене ножа черезъ тыждень або два, то я давъ бы його не вагаючысь. Але теперь, тилькы позавчора одержавшы його, я ніякъ не мигъ наважытыся розстатыся зъ своимъ скарбомъ.

И я видмовывъ:

— Ни, не дамъ!

Йвась образывся.

— У! скупердя! Усе бъ соби загарбаеъ! Дай!

— Не дамъ!

Тутъ трапывся зовсимъ несподиваный випадокъ. Повертаючы довгу цивку зъ бузыны, я якось зненацька зачепивъ Йвасеви облычча. Винъ, и ранише сердытый, теперь скипывъ:

— Чого б'ешся? Хочешъ, щобъ и я тобі давъ?

---

*) 20 коп.

И винъ штовхнувъ мене у плече. Нижъ, що бувъ у мене въ руци, черезъ цей штурханецъ не потрапивъ куды треба и вгородився просто мени въ руку. Я скочывъ до Йвася, кынувшы й ножа. Але винъ уже тикавъ. Я побигъ за имъ зъ усїи силы, доганяючы його. Мы такы довгенько такъ биглы: винъ—тикаючы видъ кары, я—бажаючы помстытыся. Я вже наздоганявъ його, якъ зненацька почувъ, що спиткнувся на щось и падаю.

III.

Та я не впавъ.

Я вдарывсь объ когось и хочъ звалывъ його, але самъ якось удержався. Прочумавшыся трохи, я оглядивсь и побачывъ, що стою передъ чыєюсь хатою, я зъ земли встае невеличка, рокивъ дев'ятохъ, дивчинка. Я їи мабуть здорово вдарывъ, бо вона дуже скривылася, уставшы й узявшыся рукою за бикъ; але не заплакала, хочъ їи вельки сири очи заблыщали слъозою. Якъ глянувъ я на це, то вся моя злисть на Йвася видразу десь изныкла, мовъ їи й не було, и я мовчки, не знаючы, що казаты, почавъ розглядаты дивчинку. Вона була зъ тыхъ що звутъ „зачуханымы“, себъ то покынутымы безъ нїякого догляду. На їй була обидрана поганенька спиднычка та чорна сорочка, а схудле чепурне облыччя було якъ биль биле.

Я розумивъ, що вдарывъ їи, зробывъ їй погано, але не знавъ, що казаты, хочъ мени й жалко їи було. Нарешти я спромигся промовыты:

— Я здорово тебе забывъ?

— Ни... такъ...—одказала вона, але заразъ же трохи скривылась,—мабуть бикъ ище боливъ.

— Ни, я знаю що здорово; тилькы ты на мене не сердься; я не навмысне.

— Я не сердюсь...

Мы ще постѣялы мовчки. Я спытався:

— А якъ тебе звать!

— Ксенею, — видмсвила вона, пиднимаючы на мене свои велькы очи.

— А мене Васылемъ звать. Мы живѣмо на Завалѣвци.

— Я знаю: вы багатыри... Тато завсигды такъ про васъ кажутъ...

— А въ тебе є батько?

— Є.

— А маты?

— Матери нема... вмерлы... У мене мамою —мачуха...

— Чы вона жъ тебе жалує?

Дивчына ничего не сказала, тилькы спустыла очи до долу.

— Такъ ты не сердышся на мене, що я тебе вдарывъ?— знову запытався я.

— Ни... Ой, ой! Що це въ тебе?—скрыкнула вона, хапаючы мене за руку.

Якъ падавъ я, то ще забывъ свою вризану руку, и кровь зъ неи теперъ такъ и цебенила.

— Ой, що це въ тебе?—пыталася Ксеня.

— Такъ... уризавъ...

Мени соромъ було казаты про мою сварку зъ Ива семъ.

— Отъ же треба зав'язаты, а то боляче буде,—бидкалася Ксеня.

Але хочъ мени въ той часъ и справди боляче було, та соромъ було хлопцеви признатися.

И я видмовывъ:

— Ни, ничего. Воно не болыть. Прощай! Я до тебе гратыся колысь прыйду.

И заразь же побигъ додому, щобъ утекты видъ ии пытаннивъ про выразку и... щобъ зав'язаты руку.

IV.

Хочъ я й сказавъ Ксени, що прыйду до неи гратыся, але чомусь не прыйшовъ и зострився зъ нею вже нескоро, ажъ тоди, якъ мы поле свое косылы.

Менша сестра не схотила на поле йихаты, то мени довелоя пойихаты зъ самымы великымы. Покры батько й браты косылы, а сестры греблы недалечко, я то сидивъ бияя воза, що стоявъ на трави саме пидъ густымъ буйнымъ зрубомъ, то до ихъ бигавъ. А якъ, писля обидъ уже, вони далеко видйшли въ поле, то мене покынуто берегты воза. Я зостався самъ. Якъ бы я взявъ кныжку, то може бъ оце чытавъ,—у мене така цикава кныжка була—казкы всякы,—але я ии забувъ, то теперь заходывся выризуваты зъ куца тоненькы хвойдыны—хотивъ возыка плесты. Довго я мудрувавъ, покы такы спливъ його такъ-сякъ и вже хотивъ бувъ ище щось вымудруваты, якъ зненацька почувъ шелестъ по-пидъ кущамы. Я глянувъ и вздривъ Ксеню. Вона йшла, не помичаючы мене и не сподиваючысь, мабуть, мене тутъ зустриты. Скоро й вона мене побачыла й зупынылася. Я зрадивъ и заразь же гукнувъ:

— Ты тутъ? Якъ це ты сюды зайшла?

— Тато косять, а я имъ обидаты прыносила,—видмовыла вона, не сходячы зъ мисця.

— Та чого ты стоишъ? иды блыжче сюды, та будемо гратыся.

Вона несмилыво пидійшла и сила била мене.

— Ось ба, якого я воза спливъ—утнешъ такого?—похвалывсь я, показуючы воза.

— Ни, я николы не плела возивъ...

— А що жъ ты робыла? Ты граешся якъ?

— Граюся... ни, не граюся...

— Якъ то?

— Маты не дають гратыся—кажуть, що робыты треба.

— А що жъ ты робышь?

— Та дытыну доглядаю, хату мету... корову пасу... усе...

— А гратыся жъ тоби й не хочеться?

— О, ни, хочеться, такъ хочеться!—скрыкнула вона, и оченята въ неи ажъ заблыщали; але заразы же засоромылася й стыхла.

— Ну, добре, такъ мы будемо зъ тобою гратыся.

Потроху Ксеня насмилылася, и мы почалы гратыся якъ треба. Мы ловылы одынъ одного, ховалыся по куцахъ. Одного разу я не мигъ ии довго знайти, колы чую, крычыть вона нарешти зъ-пидъ куца:

— Ось глянь, Васылю, що я знайшла!

Вона знайшла конька. Увесь зеленый, ноги якъ дрючя.

— Давай, Ксеню, сюды—я подывлюся.

Тилькы хотила даты, а конькъ—плыгъ!—утикъ у траву.

— О, на що ты його пустыла?—кажу.

А вона сміється:

— Я не пускала, винъ самъ утикъ.

Мы почалы його шукаты—нема. Дывымося, а въ земли дирочка.

— Це тутъ цвиркунъ живе,—догадався я та й почавъ штрыкаты паличкою въ нирку. И справди—цвиркунъ: сердыться, за паличку хапае, трохы не вытягнешъ, ажъ голову выдко.

— Пане Свиргунський! идить, я буду ораты, а вы будете поганяты!

Ксеня сміється:

— Багато вы наорете!..

V.

— Васылю, ходимо въ лись по ягоды!

— Ходимо!

Пишлы, почалы ягидъ шукаты. Я скильки нарву, стильки й поймъ. Якъ найився, пытаюся въ Ксени:

— А ты найилася?

А вона сміється зъ мене:

— Та я не йила, я ось квиточку нарвала.

И показуе мени пучечокъ ягидъ.

— А вже часъ додому вертатыся,—каже Ксеня.

— Чого тамъ?

— Та маты будутъ лаяты....

— Отъ тамъ, лаяты!.. Ходимъ дали!

И мы пишлы ще дали въ лись. Бигалы, гралыся, забавка наздоганяла забавку, и хочъ намъ здавалося, що мы трошки походылы, але мы й не чулыся, якъ почало вечориты. Тоди тильки побачылы, що вже блукаемо у незнайому мисци.

— Васылю, що жъ мы будемо робыты?—спыталася Ксеня.

— Треба стежки шукаты,—видмовывъ я,—а то скоро смеркне.

— Скоро? А тутъ е... вовкы?..—промовыла Ксеня, и велькы ии очи раскрылыся видъ ъстраху ще дужче, а биле облычча зробылося ще билишымъ.

— Ну, вовкы тамъ!.. одказавъ я, бадьорючыся, хочъ и самъ щось не дуже спокійно мався.—Побижимо краще назадъ! Ну!

Мы побиглы кущамы. Виты былы насъ по облыччяхъ, шкрябалы, боси ноги пидколювалыся. Незабаромъ Ксеня почала зоставатыся позаду.

— Васылю, не кыдай мене... Я боюся...

Я зупынывся.

— Давай руку, побижымо вкупи.

Але бигты середъ густо порослыхъ кущивъ, за руки побравшыся, було зовсимъ погано. Мы ще трохы пробиглы, покы обоє, спиткнувшыся на кориння, попадады додолу.

Повставалы, дывымося навкругы—нема стежки. Мы забылыся такы здорово; але нихто зъ насъ не заплакавъ зъ ляку байдуже було про биль. Мы пишлы помалу, шукаючы дорогы. Дывымося, вже перейшлы зрубъ и ажъ до старого лису дйшлы. Зовсимъ смеркло, а мисяця ще не було, и лисъ стоявъ такой чорный, страшный. Мы зрозумилы, що не туды йшлы.

— Васылю, що жъ теперь робыты?

— Будемо тутъ ночуваты...

— У лиси?! А вовкы?..

— Ну, тамъ...—Я хотивъ сказаты:—„то дурныця“, але не змигъ. Обомъ намъ схотилося плакаты. Усяки думкы сну

валыся въ голови. А що, якъ справди вовкы нападуть?.. розирвуть!.

Ксеня прытулылася до мене и вже плакала. Мени хотилося їи розважыты, але я не мигъ и слова вымовыты.

Такъ промынуло килькы хвылынъ.

VI.

Коло того мисця, де мы стоялы, бувъ вельченькый дубокъ. Я догадався щò робыты.

— Ксеню, злиземо на цього дуба—туть не такъ страшно ночуваты.

— Та я не злизу—высокий.

— Дарма, я тебе пидсадю. Лизь спершу ты!

И я, скилькы було въ мене хлоп'ячої силы, ставъ пидсажуваты їи на дубокъ. На наше щастя перша гилка була не високо, и Ксеня вхопылася за неи. Скоро вона вже була на середини дерева. За нею полизъ и я, та тилькы вылизъ на гилку, щось якъ крыкне жалибно та голосно, ажъ по всьому лисови розитнулося. Я ввесь похоловъ. Дывлюся, вылетила зъ лису велька сова. Щось тріпалось, пыщало у неи въ кихтяхъ. Вона килькы разивъ нечутно махнула своими мякымы крыламы и сховалася въ темряви. Увесь трусячыся зъ переляку, я полизъ выще и сивъ на гилци билия Ксени. Чую, вона шепоче мени:

— Васылю, що то таке?

— Ничого, то сова піймала пташку.

— Страшно, Васылю!..

Сыдымо, мовчимо. Ничого не чутъ. Я не знаю, чы довго мы тамъ сыдили, тилькы бачымо—на неби, надъ зрубомъ, щось зайнялося.

— Що воно?—шепоче Ксеня.

— Не знаю; може горыть де,—такъ промйття на неби видъ пожежи.

Ще трошки посыдили—палае все дужче та дужче. Ось уже выдко, якъ щось округле вытыкається з-за куцшого верховиття. Бильше, бильше...

— Та це жъ мисяць!—зрадившы Кажу я Ксени.—Теперь добре буде.

— А що хыба?

— Та выднице, а то бачъ, якъ темно.

Мисяць потроху выплывъ, увесь червоный, вогняный. Дали почавъ билишаты, пидбывсь угору. Зробылося зовсимъ выдко; лыстя на куцахъ заблыщало якъ срибне; пробываючысь кризь густе верховиття, простяглыся додолу и по земли ясни смугы мякого свиту. Веселише немовъ зробылося.

Чуемо, щось затрищало доли. Затаили духа, слушаемо. На прогайльовыну выбигло зайченя, стрыбнуло разъ, удруге и сило, насторочывшы вушка. Шерстынки на йому ажъ блыщали видъ мисяця. Посыдившы трохы и понюшывшы носомъ, воно мабуть почуло щось непевне, стрыбнуло и зныкло въ куцахъ.

— Ксеню, про вищо ты думаешъ?

— Такъ...

— А въ мене думка про те, що насъ мабуть шукатымутъ.

— Хто?

— Татко мій.

— Вони не знайдуть, лись велькый.

— Чому не знайдуть?—знайдуть!..

— А що, якъ справди не знайдуть?—проймануло въ голови. Мени знову схотилося плакаты. Тилькы не заплакавъ: страшно та й соромъ Ксени було.

Сыдымо, мовчимо... Минула година, друга...

Господы! мы обое здригнулись: трищання, гукъ по всьому лисови... Що, це? вовкы? Може ведмидь навить? Охъ, страшно, страшно!.. Чую, Ксеня вчепылася за мене, тремтыть уся. А ревиння чы гукання ще бильшае, ще дужче щось ламається, трищыть. Охъ!.. це жъ, мабуть, лисовыкъ...

— А говъ!.. Васылюу!..

Що це? наче мене гука?

— Васылю!

— Чуешъ? немовъ клычуть,—шепоче Ксеня.

— Цыть!

Зновъ: Васылю! Такъ це жъ клычуть, й-бо клычуть! Ще трохы пидождавъ, послухавъ... Батькивъ голосъ зовсимъ добре чуты. Знайшлы! знайшлы! Мы такъ зрадили, що трохы не попадылы зъ дерева.

За килькы хвылынъ батько вивъ насъ обохъ за руки зъ лису.

Ксеня цієї ночи въ насъ ночувала.

VII.

Хочъ за вночишню мандривку Ксеню такы пообыла мачуха; але жъ изъ того часу мы не розлучалыся. Браты мои булы дуже старши видъ мене; зъ сестрамы я й переднише не

ладнавъ—Ксеня стала мени другомъ. Я навить хлопцивъ покынувь и тилькы все выглядавъ, колы жъ це вона выхопытъся видъ своєї мачухы. Зъ самою Ксенею я тилькы й бувъ тоди щасливый.

Щасливи, та не зовсимъ. Правда, мои батько й маты не сварылыся на мене, що я товаришую зъ дивчиною та ще й зъ убогою сыротою, але мачуха Ксенина—ця намъ дошкуляла.

Батько Ксенинъ бувъ батигъ зъ клочча: що жинка казала, те винъ и робывъ. Ксеня одна зосталась одъ першої жинки, а въ мачухы було ще двоє дитей, и Ксеня мусыла ихъ доглядаты зъ ранку й до вечора. Одно саме бигало, друге вона у возыку возыла. Вывезе на вулицю—я жду. Стринемося, почнутъся наши играшки, и весели й щасливи мы тоди.

Але Ксени доводылось и терпиты за наши гулянки. Почалося воно такъ.

Разъ мы загулялысь удвохъ и не побачылы, якъ дытына выпала зъ возыка и набыла соби лоба. Мачуха увечери вздрила кгулю на лоби въ дытыны и напалася на Ксеню. На лыхо тутъ лучылася сусида—вона часто бачыла насъ зъ Ксенею на вулицы—и росказала мачуси, що мы бавымося вдвохъ.

— А, такъ ты тилькы зъ хлопцями ганяты!

И лайка, и бійка посыпалыся на мою Ксеню.

Зъ того часу намъ доводылося ховатысь одъ усихъ и сыдиты удвохъ де небудь у суточкахъ, щобъ ниhto не бачывъ, бо що-разу, якъ довидаеться мачуха,—Ксеня быта.

Мене дуже вражало це, и я скоро ставъ такъ ненъ выдиты ту мачуху, що не мигъ ии згадуваты безъ злости.

Одного разу якось мы сыдили у нашому двори. Дытыны Ксеня не взяла,—бо та заснула та й мачуха була дома, а Ксени якось пощастыло втекты до мене. Мы довгенько вже сыдили й гралыся, забувши про все лыхо, колы зненацька почувы надъ собою голосъ:

— Ахъ ты погань!.. Ба, де вона! Дытына крычыть, а вона тутъ!

Мы обое зирвалыся на ноги. Передъ насъ була ии мачуха.

— Бачъ, грається! Отъ я жъ тоби!

И вона вхопыла Ксеню за волосся й хотила тягты. Ксеня не оборонялася, тилькы затулыла облыччя рукамы.

— Иды, нетипахо!

Ксеня скрыкнула—мачуха потягла ии.

Я не стерпивъ бильше. Мени вдарыло въ голову; самъ не розуміючы, що роблю, я кынувся на мачуху и стусонувъ ии кулакомъ у груди.

— Якъ вы сміете ии быты! Якъ сміете!—крычавъ я и знову бивъ нашого ворога.

Мабуть мачуха спершу ажъ злякалась одъ такои несподиванкы, бо не боронилася. Але черезъ хвылыну вона вхопыла мене за руки и якъ пирце кынула объ землю.

— Ахъ ты жъ кляте собача!.. Ба, яке!.. Ба, зъ кымъ вона подругуе!.. Ну, ты жъ мени знатымешъ!..

И покы я лежавъ на земли, вона вытягла зъ двору Ксеню. Выбигъ на квалтъ братъ и зупынивъ мене, бо я хотивъ бигты за имы...

Ксеню такъ побыла мачуха, що вона зъ тыждень хвора була...

Та въ насъ не тилькы цей ворогъ бувъ. Хлопци помитылы, що я товаришую зъ дивчыною, и почалы зъ насъ

сміятися. Мы терпили ихъ глузування довго, але одного разу я такы не вдержавсь.

Була неділя, и мы зъ Ксенею вийшли на вулицю до хлопців та до дивчатъ. Гулялы въ мнеча. Я щось не такъ изробывъ.

— Ну, вже цей дивчатый хвистъ!—крыкнувъ мій колышній приятель Ивась.

— Ну, що хыба?—видказавъ я.

— Та що! За коростявою Ксенькою вже й грання вси позабувавъ.

— Вона не коростява!—скрыкнувъ я.

— Коростява!

— Брешешъ! ты не смієшь цього казати!

— Не смієшь! велька цяця його задрипана Ксенька!

— Цыть!..

— Де жъ пакъ! Такъ ось и мовчатыму! Бачыте, хлопци, який парубокъ—уже за дивкою ганя, за коростявою.

И винъ, пидстрыбуючы на одній нози, почавъ прыспивуваты:

Ой ты, Васылю, ой ты!

Куды до тебе зайты?

По загуменю, Ксеню,

Сховаймось у ячменю!

Хлопци зареготалыся. Я кынувсь до Йвася и вхопывъ його за груди.

— Цыть, а то бытыму!

— Поки ты бытымешъ, такъ я тебе швидче!..

И винъ ударывъ мене межы очи. Кровъ лынѹла мени зъ носа. Якъ опеченый кынувся я на Йвана. Винъ бувъ дужчий одъ мене, але въ цю хвылыну въ мене удесятеро

побильшало силы. Я звалывъ його и почавъ дубасыты, по чому влучавъ, кулакамы.

Ледви насъ розведено. Мени й самому не трошки впало, але зъ того часу нихто вже не сміявся зъ насъ, якъ мы були вдвохъ,—боялыся. Та мы й не ходылы бильше на вулицю.

VIII.

Помынувъ рикъ.

Це було на третій день зеленыхъ святъ. Наши по-йхалы въ Таранивку на ярмарокъ. Вони думалы й мене взяты, але я не схотивъ: я знавъ, що Ксенины батько й мачуха тежъ думаютъ йихаты и забралы зъ собою обохъ дитей.

Мы зъ Ксенею малы цилый день. Таке свято не часто бувало намъ. Мы довго гралысь у себе въ двори, ажъ помы Ксеня сказала:

— Знаешъ що, Васылю? ходимо до ричкы въ гай,—тамъ посыдымо.

Мы пишлы. Идучы думалы тамъ гратыся, але якъ прыйшлы, посадалы надъ ричкою мовчкы. Сыдымо... Ричка хлюпощеться, гай надъ намы лыстямъ зеленымъ шелестыть. Чую, Ксеня обняла мене, прытулыла свою щоку до моеи.

— Васыльку!

— Що?

— Ты мене любышь?

— Люблю, Ксеню.

— А я тебе, Васылюку такъ люблю, такъ люблю, що хочъ бы ты мени щѡ сказавъ,—усе бѣ зрбыла.

— Усе?

— Усе! Щѡ хочъ—усе!

— Ну, а якъ бы я сказавъ: пльгны въ ричку?

— И пльгнула бѣ, хочъ бы заразы,—пльгнула бѣ.

• И вона ще дужче прыгорнулася до мене. Я поцилувавъ ии просто въ очи и побачывъ, що вона плаче.

— Ксеню, голубко, чого ты?

— Охъ, Васылю, такъ чогось тяжко... Дома б'ють та лають... Онъ поихалы—хлиба не кынулы...

— Якъ то? Ты ничего ще не йила зъ ранку?

— Ничого.

— Чому жъ ты мени не сказала?

— Такъ... на що? Я й безъ хлеба перебуду.

Але я вже не слухавъ и бигъ додому. За килькы хвылынъ я повернувся зъ усякою йижею,

— Ксеню, голубко, йижь!

Вона почала йисты, мишаючы хлибъ изъ слизьмы.

Попоила трохы.

— Васылю!

— Щѡ, голубко?

— Знаешъ... я думаю...

— Щѡ?

— Я мабутъ скоро вмру.

— Ото жъ такы!.. Щѡ це ты выгадала? Чого це ты?

— Не знаю... Тилькы такъ мени тяжко, такъ тяжко. Мабутъ якесь лыхо буде.

Я глянувъ на неи—била-била, якъ крейда, та болесна така...

Лыхо справди склалося таке, якого мы зроду не сподивалыся, склалося другого жъ дни пился ярмарку. Пам'ятаю, я сыдивъ дома въ хати на лави и щось робывъ. Колы чую, двери рыпнули въ синяхъ. Одчынылыся хатни—Ксеня блида, заплакана кынулася до мене.

— Васылю, голубчыку! Беруть мене.. Оддають...

— Що? Кому оддають?..

— У наймы... Вчора батько на ярмарку найняли мене. Прихавъ сьогонди браты... чоловікъ той...

— Куды браты? Якъ браты?

— У наймы въ чуже село. Охъ, Васылю, сховай мене! Сховай де небудь, або я вмру, або я втоплюся!

Вона вчепылася за мене, не пускала мене.

На крыкъ увійшли батько. Не вспилы вони спытатыся, чого це мы плачемо—чую, бижить хтось у хату. Одчынылыся двери—мачуха.

Ксеня закрычала не своимъ голосомъ.

Батько видирвавъ мене видъ неи и вынисъ на рукахъ у другу хату.

Я чувъ, якъ Ксеня крычала...

И повезлы, виддалы...

И я бильше не бачывъ ии, николы не бачывъ... Мени сказано, що ии мачуха виддала въ мистечко на п'ять рокивъ у наймы. Я прожывъ ще два roky въ ридному сели и не чувъ про неи ничего. Чувъ тилькы, що жыва. Потимъ батько справди виддавъ мене до миста вчытыся. Якъ я тамъ живъ и що робывъ,—те не до речи тутъ оповидаты—хай, може, иншимъ часомъ. Але якъ повернувсь я на деякый часъ додому, то почувъ, що ии батько й мачуха зъ усією сем'єю

перейхалы жыты кудысь у инше село. Я пытавсья про Ксеню. Казалы: не знаемо.

Що зъ нею зробылося? Чы вона заробля соби хлибъ, тыняючыся по чужыхъ людяхъ, по наймахъ? Чы доси вже спыть у ями, и лито засыпа ии могылу рясными квиткамы, а зима покрыва холоднымъ мертвымъ блискучымъ накрыт-тямъ? Не знаю, не знаю... Тилькы я ии бильше не поба-чывъ никола... никола...

Промынулы парубочи лита—лита молодыхъ мрй, мо-лодыхъ сподиваннивъ. За тымъ усимъ я забувъ бувъ Ксеню на який часъ. Але теперь, якъ неблагана зима скоро по-сыпле снігомъ и мою одыноку голову, теперь, якъ я са-мотный, не знайшовшы соби подружжя въ жытти, не поко-хавшы, писля мого першого найчыстишого дытячого кохання, бильше никого, дохожу, може, останни версты свого довгого шляху, теперь усе частише й частише я ставъ думаты про тебе, Ксеню, частише й частише ставъ уявлятыся мени твій коханий образъ... Винъ выразно стоить передъ моею ду-шею, бо не закрытый, не затертый ніякимъ инымъ пизни-шымъ образомъ... И ты довику зостанешся въ моему сердце-ви, Ксеню, ты, моя любя, моя маленька мученыце !

1885. XI. 13.

Х. Куты въ Харьковщыны.

ХАТА.

НИБУ

НИБУ

Х а т а.

I.

ы ты оглухъ, чы якый тебе бисъ знае?! Кажуть
тоби — суддивъ клычъ!

— Та 'дже клыкавъ... що жъ имъ зробыщъ, ко-
лы не йдуть? Могорычъ запывають!

— Могорычъ, кажешъ? якый могорычъ? зъ кого?—Те
кажучы, панъ волосный пысарь ажъ пидскочывъ.

Покры старый, прыглухуватый дидъ Опанась, волос-
ный сторожъ, збереться видмовыты сьому панови пысареви,
дозвольте мени сказаты про його трошкы.

Панъ пысарь бувъ на зристь высокый, навить занадто
высокый, тымъ жинка його мусыла що-разу набираты сирого
черкасыну йому на чынарку ажъ на аршынь бильше, нижъ
набирано усимъ иншымъ людямъ, и се завсигды чыныло ий
превелькый жалъ. На шырокихъ плечахъ у пана пысаря
була довжелезна шыя, а на ий чымаленька голова. Найвыд-
нишый на сій голови бувъ нисъ: винъ стремивъ мало не на
все облыччя. Нисъ бувъ вельмы червоный, навить подекуды
сынй, — мабуть се зъ превелькою прыхыльностью пысаревой

до тыхъ могорычывъ, що про ихъ винъ такъ палко заразы пытавсь у сторожа. Усымъ иншымъ його облыччя було зовсимъ звычайне, таке, якъ и въ усякихъ людей, и „особлыныхъ прымитъ“ не було ніякихъ, хыба що перо стырчало з-за пысаревого вуха. Звалы пысаря Хома Грыгоровычъ, и бувъ винъ вельмы розумный и знаючы пысаръ и се винъ и доводывъ що-дня „мужыкамъ“, беручы зъ ихъ „грывеныкы“, копышныкы, мишечкы зерна и всього иншого, що мусыло даватыхся йому за його пысарськи премудроци, назвыше видъ роковой платы.

— Могорычъ? Зъ кого могорычъ? За що могорычъ?— знову гримнувъ панъ пысаръ на сторожа.

— Та хыба жъ я знаю, за що? Тамъ и Васыль Трохымовычъ зъ ими.

— Васыль Трохымовычъ? Ты кажешъ, Васыль Трохымовычъ? Ахъ же вони таки-сяки! Бачъ, я йому все зробывъ, чысто все зробывъ, и прыговоръ напысавъ, а винъ суддивъ поклыкавъ, а мене й забудь! Ни, стрывай! Я пиду...

И розгниваный панъ пысаръ ухопывъ шапку и хотивъ бувъ уже бигты, колы се його зупынувъ чоловикъ невеличкый, товстенькый, выголений, зъ пидстрыженымы вусамы, зъ маснымы, але пронозуватымы очыма, у сукняній чыстенькый чынарци. Се бувъ Семень Олексійовычъ Цупченко, сельськый крамаръ и шынкаръ. Винъ ухопывъ пысаря за рукавъ и промовывъ:

— Хомо Грыгоровычу! Та хай йому, тому могорычеви! Та я вамъ, абы тилькы справу выграты, я вамъ утрое бильше могорычу поставлю! А суддивъ ще рано клыкаты, бо я ще не все вамъ про дило розказавъ.

— Та ни, та якъ же це? Мене не поклыкаты!—лютувавъ пысаръ, порываючысь иты.

— Ни вже, Хомо Грыгоровычу, вы вже не йдiть, дослухайте мого дила,—прохавъ Цупченко, не выпускаючы пысареваго рукава.

— Ни вже, Семене Олексійовычу,—вы мене пустить! А то якъ же це: безъ мене могорычъ!—не вгававъ пысарь.

— Та, Хомо Грыгоровычу! та вы послушайте: заразъ пiсля суду я васъ до себе, а въ мене, знаете,—очыщена и нальвочка, и все таке!...—спокушавъ Семень Олексійовычъ.

Одъ згадки про „нальвочку, очыщену и все таке“ трохы пом'якшало серце въ Хомы Грыгоровыча, и винъ сивъ, але не мигъ одразу заспокоiться.

— Та це спасыби вамъ за вашу ласку,—казавъ винъ,—спасыби! Тилькы жъ и Васыль Трохымовычъ!... и судди!... Ну, добре!... Я змовчу, тилькы я имъ колысь це згадаю!

— Такъ ось, доложу вамъ,—знову почавъ перепынену розмову Цупченко,—я й позычывъ гроши, трыдцять и п'ять рубливъ, Шоломiеви, а винъ мени рiспыску выдавъ, що „по первому востребованiю“, а колы ни, то його хата—моя буде. Теперъ же винъ умеръ, дитей нема, удова сама зосталася. То чы можна мени зъ удовы гроши выправыты?

— Чому не можна? Абы роспыска! Есть у васъ?—пытався пысарь.

Цупченко розстебнувъ чынарку, вытягъ и давъ пысареви заялозену й пом'яту чвертку паперу. Пысарь уткнувъ у неи носа и забубонивъ: „18... даю сiю роспыску... по первому востребованiю обяызваюсь уплатить... Въ случаѣ неуплаты принадлежащее мнѣ недвижимоe имущество... останеся въ пользу его, Цупченка“...

— Гм... гм... Це ще якъ Лойко пысаремъ бувъ, то цю рiспыску пысано?—спытавъ пысарь, прочытавшы.

— Еге жъ.

— Гм... гм... Тутъ, бачыте, не указано—хату, а „принадлежащее мнѣ имущество“—ось що.

— Та хыба жъ хата не имущество?

— Звисно,—имущество Тилькы тутъ, бачыте, „принадлежащее мнѣ“. А всьому селу звисно, що Шоломій у прыймы до Новакивъ прывастъ, то хата не його, а жинчына выходыть.

— Та воно... адже вона йому жинка була, то хыба не одвича вона за його?

— Ни. Та й хыба вы не знаете нашыхъ? Заразь закрычатъ: прыймакъ, прыймакъ,—не його хата!

— Гм... Знаете що, Хомо Грыгоровычу? Моя вже дяка буде...

— Такъ, дяка... Що тамъ дяка!... Тутъ, бачыте, дило таке... уголовне, колы що.. Та й хыба я не знаю? Трыдцять п'ять рубливъ! Горилочки-матиночки все наборъ, а тоди й трыдцять п'ять рубливъ...

— Тошно, було й такъ... А все жъ и своихъ грошей хочъ трохы давъ! Ну, та що тамъ казаты,—сыненька вамъ, а вже про могорычъ, то що й казаты: чого схочете—все буде!

— Сыненька... гм... То це вамъ хата за трыдцять и п'ять рубливъ буде (а хата така, що двисти рубливъ стоить), а мени...

— А проценты жъ, Хомо Грыгоровычу, а проценты? Ну, та вже хай дви троячкы! такъ?—И Цупченко вытягъ зъ кышени калытку.

— Гм... Звисно—проценты... Тилькы жъ и дило таке, що..

— Та ось и дви троячкы...—промовывъ Цупченко, кладучы на стилъ шистъ рубливъ.

— Такъ...—одмовывъ пысаръ, якосъ надзвычайно швыдко прысуваючы до себе гроши та ховаючы ихъ у кышеню.—Тилькы жъ подумайте, Семене Олексійовычу, якъ же його у прыговори напысаты незаконне ришеніе...

— Та хыба не можна напысаты такъ, щобъ воно по закону було? А въ мене ячминь цього году не поганий—я бѣ мишечокъ...

— Гм... Воно якъ два, то й краще бѣ.. Та ще въ мене кабанъ...—рахувавъ пысарь.

— Та буде й кабанови, и два мишечкы буде!

— Судди йдуть!—гукнувъ дидь Опанасъ, вернувшыся.— И Шоломійку ведуть.

* *
*

Трое суддивъ уже сыдило на лави, а биля ихъ, за столомъ зъ паперамы и навить зо „Сводомъ законовъ“, и самъ пысарь, якъ уведено у волость Шоломійку. То була ще не стара, рокивъ може тридцять п'ять жинка, але вже зистарена горемъ, недостаткамы та працею. Облыччя змучене, немовъ злякане, руки тремтять. Вона тихо й несмилыво ввійшла въ хату, перехрыстылася на образы, вклонила и промовыла, зупынившыся биля порогу:

— Здорови булы, зъ вивторкомъ!

— Здорова, бабо, здорова!—гукнувъ одынь, уже трохы пидпылый, суддя.—Тутъ дило до тебе е!

— Що жъ тамъ?

— А ось, позовъ на тебе е. Позывають тебе.

— Хто жъ мене позывае?—тихо спыталася жинка.

— А ось,—промовывъ пысарь,—Семень Олексійовычъ! Семень Олексійовычъ уставъ изъ лавы.

— Такъ... Ну, Семене Олексійовычу, розкажить намъ до до чого ваше дило,—попрохавъ його одынь суддя.

Семень Олексійовычъ кахыкнувъ, выпростався трохы й почавъ:

— Та ось, дило таке, що не слидъ бы й турбуваты васъ, господа судди, та що жъ, якъ люде не правдою, а кривдою живуть. Якъ ще живой бувъ чоловикъ оціи жинкы, Мыкола Шоломій, то pozyчывъ винъ у мене грошей тридцять и п'ять рубливъ. И роспыска ось есть... А теперь дило таке выходить, що й самъ не виддавъ—такъ и вмеръ—и ось жинка його не виддае.

— Ось роспыска,—промовивъ пысарь, даючи суддямъ паперъ,—роспыска справедлива й законна.

Непысьменный суддя взявъ роспыску, покрутивъ ии въ рукахъ и положивъ знову на стиль.

— Якъ же, титко? Позычала ты—чы хочъ твѣй чоловикъ—у Семена Олексійовыча гроши?—спытавъ одынъ суддя.

— И помылуйте, и пожалуйста, люде добри!—почала Шоломійка, вклоняючыся суддямъ.—Не знаю я, чы pozyчавъ винъ гроши, чы ни, бо я того не бачыла... А вы самы знаете, яке мое жыття було: тилькы й знала, що зъ шынку выглядала. И въ його жъ, у Семена Олексійовыча, й шынкъ, то може винъ тамъ п'яный и pozyчывъ та й пропывъ десять разивъ.

— А роспыска?—запытавъ суддя.

— То що, шо роспыска? Я ии не пысала и не знаю й не бачыла.

— Якъ не знаешъ? Адже твѣй чоловикъ ии давъ, а ты не знаешъ?—гримнувъ пысарь.

— Не знаю, Хомо Грыгоровычу, не знаю!—зновь уклоняється жинка.

Судди й соби не знали, що казаты. Цупченко, зновь кахыкнувши, промовивъ:

— Господа судди! Дозвольте сказаты! Ось вона, жинка ця, каже, що не знае, що може чоловикъ пропывъ ти гроши

Господа судди! Адже вона мужняя жона, то якъ же жъ вона не знае й не одвичае за свого чоловіка, мужа свого? И знову каже—пропывъ. Ну, то хыба що, що пропывъ?

— Та бачыте, якъ п'ешъ наборъ, то воно потимъ усе якось удвое доводиться платыты...—почавъ бувъ одынь суддя, чухаючысь у потылыци; але жъ Цупченко не взявъ того до ваагы и казавъ дали:

— Ну, то що хыба, що пропывъ? Це до мене всякий п'яныця зайде, гроши визьме, проп'е та й нема на його суду? Я не якъ небудь, у мене роспыска е. Ось дозвольте, господа судди, роспыску прочытаты.

— Чытайте, Хомо Грыгоровычу!—промовылы судди.

Пысаръ вытягъ зъ кышени хустку, голосно высякавсь, потимъ выкашлявсь, знову высякавсь й почавъ чытаты. Уси слухалы мовчки, и выдко було, що, оприче пысаря та Цупченка, ниhto ничого не розуміе.

— Бачышь?—промовывъ до Шоломійкы пысаръ, дочытавшы роспыску—ось сказано: усимъ имуществомъ одвичаю. Розуміешъ? Трыдцять и п'ять рубливъ мусышь заплатыты, або имущество, яке есть,—сыричъ хату—виддаты.

— Хату?—промовыла зъ острахомъ жинка.—Та дже жъ це моя хата, не чоловікова. Адже жъ винъ у прыймы прыставъ, и це мого батька зъ дида й прадида хата була,—то й теперъ моя, а не його. И оце я свое добро виддаватому за те, що винъ п'ячывъ?

— Ечъ! яка велеречыва та премудра!—промовывъ пысаръ, перекривлюючы жинку.—Сказано тоби: жинка ты йому, то й одвичаешъ за його.

— Та воно справди,—обизвавсь одынь суддя,—воно справди всякому звисно, що хата зъ дида й прадида Новакивъ була, а не Шоломивъ. То це щось не выходыть...

— Якъ, не выходыть? Що не выходыть?—вызвирывся пысарь.—Новакивъ хата!.. Новакивъ хата!.. Ну, то що зъ того для дила выходыть, що Новакивъ хата?

— Та, бачыте, щось воно не тее...—почавъ бувъ суддя.

— Не тее? що не тее?—роspалювався пысарь, пидскакуючы на своему стильци.—Що не тее?

— Та бачыте жъ: Шоломій pozyчывъ—зъ Шоломiя було й правыты, а чого жъ теперь на бидну жинку нападатыся?—боронывъ Шоломiйку суддя.

— Именно такъ, якъ оце вы кажете: хыба я знала, хыба я видала, де и якъ винъ pozyчывъ? а хата моя, зъ батька, зъ дида й прадида моя.

— Ты вже мовчы, колы тебе не пытають!—гримнувъ на неи пысарь.—Якове Йвановычу! Петре Васыльовычу! Грыгорiе Семеновычу!—вдався винъ до суддивъ—ось слухайте, що я казатыму. Вона каже: Новакивъ хата. Добре! Адже вона пишла замижъ за Шоломiя, Шоломiевою жинкою стала!

— Такъ.

— А въ закони изображено,—ось у закони,—казавъ пысарь, стукаючы рукою по „Своду“,—изображено, що жона есть, то-есть сказаты, рабыня мужа,—и що усе, що iи було, те його стало, едына бо плоть и духъ едыный, а потому добро все едыне, для обохъ едыне повинно буты. А якъ мужъ есть хазяинъ и голова дому и едыный властитель, то теперь уже выходыть, що колы ця жинка за Шоломiя пишла замижъ, то не iи вже хата, а Шоломiева, чоловикова стала...

— Та чоловика жъ мого нема...—почала була жинка, але пысарь гризно на неи глянувъ и казавъ дали:

— Хата чоловикова стала. И якъ чоловикъ умеръ, то жинка, стало бутъ, тилькы володiе чоловиковымъ добромъ и того

рады уси, яки єсть, довгы й позычкы и прытензіи всяки— зъ цього добра повинни зыськуватися й правытыся. Отъ якый законъ!—додавъ пысарь, утыраючи хусткою спитнилого видь довгой промовы лоба.

Судди мовчали. Бачучы те Цупченко, промовывъ:

— Розсудить уже, будьте ласкави, господа судди, мене з нею: нехай або гроши вертає, або имуществомъ одвича. Розсудить по правди,—моя вже дяка й могорычъ буде...

— Та це звисно... промовывъ одынъ суддя.—А тилькы якось я не второпаю, якъ оце такъ, що хата ии була, а це видразу не ии зробылася?

— Якъ не второпаєте? якъ не второпаєте?—пидскачывъ пысарь.—Я жъ вамъ кажу: понеже и въ пысаніи, и въ закони стоить: мужъ и жона єдына плоть єсть и жона своему мужови у всьому корытыся повинна, а мужъ єдыный голова и властитель усьому дому, то того рады це вже не ии хата, а Шоломієва, чоловикова стала, и жинка, володіючи чоловиковымъ добромъ, мусыть його довгы сплачуваты.

— Розсудить, господа судди,—зновъ почавъ Цупченко,—моя вже дяка буде...

— И помылуйте, и пожалуйте, люде добри! Ничымъ я тутъ не вынна,—прохала жинка.

— Та глядять лышь, Хомо Грыгоровычу, чы такъ?—спытавсь одынъ суддя у пысаря.

— Такъ, такъ! Именно такъ и законъ изображаеть, и пысаніє глаголеть,—одмовывъ той.

Судди ще помовчали.

— Що жъ ты? Згожуєшься заплатыты?—запытавсь нарешти одынъ зъ ихъ у Шоломійки.

— Не могу я и ни зъ чого мени платыты,—видмовыла вона.

— Такъ ось же чуешъ —хату, кажуть, тоди въ тебе видять беруть, бо въ роспысци, бачъ, якъ тамъ казано... усумь каже, мучествомъ, чы що, одвичаю...

— „Въ случаѣ неуплаты, принадлежащее мнѣ имущество остается въ пользу его, Цупченка“,—вычитавъ зъ роспыскы писарь.

— Чуешъ, титко, що напысано?—спытавъ одынь суддя.

— Та хыба жъ я знаю, що тамъ напысано, щѣ воно до чого? Мы люде темни. А хата наша, Новакова, споконвѣку.

— Якове Йвановичу! Петре Васильовичу! Грыгоріе Семеновичу!—загомонивъ писарь.—Ну що тутъ зъ якою небудь бабою дурною базикаты? Тутъ чоловікъ статечный. Семень Олексійовичъ, ось каже—не те, що бабаця,—та роспыска есть.

— Та треба жъ и ии роспытаты...—одказавъ Грыгорій Семеновичъ по писаревому, а по простому—дядько Грыцько.

— Та що тутъ роспытуваты?—сварывся писарь.—Що тутъ роспытуваты? Адже есть вамъ роспыска,—ну й треба пысаты прыговоръ.

— Стрывайте, Хомо Грыгоровичу! А що, якъ мы не по правди зробымо? а що, якъ, може, треба такого прыговора напысаты, щѣбъ цихъ грошей вона Семенови Олексійовичу не виддавала?—не покидавъ свого дядько Грыцько.

— Якъ не виддавала? Якъ оце такой прыговоръ?—роспынався писарь.—Та вы знаете, що це вы кажете? Та вы знаете, що зъ цъого буде? Колы вы такого прыговора постановыте, щѣбъ грошей не виддавать, то разъ те, що прысутствіе його одминыть—оце разъ! (писарь загнубъ)

палець), а друге те, що тоди Семень Олексійовичъ може на суддивъ пожалитися за лицепріятство, то есть—неправедне, за-для своєї выгоды, рішення... А вы знаєте, що за таке лицепріятство по закону слидує, знаєте?

— Та де жъ намъ знаты? Мы люде невчени, законивъ не знаємо...

— То жъ то, що не знаєте! За це васъ самыхъ пидъ судъ, у рештаньски роты виддадутъ—онъ якъ! Та я й пысаты такого вашого прыговору не хочу! А то ще й самъ за напысаніє одвичатыму.—И пысарь уставъ и пишовъ геть, а за имъ Цупченко.

— Шо його тутъ робыты?—чухаючы потылицю, пытавсь Якивъ Ивановычъ.

— Та чуєте жъ, каже, що колы такой прыговоръ, щобъ не платыты, такъ и пысаты не хоче, бо й за пысання, бачъ, кара,—видмовывъ Петро Васыльовычъ.

— Це рахуба!.. И жинкы шкода... Та може бъ ты, Параско, заплаытыла гришмы; а то жъ, чуешъ, хату видсудыть,—казавъ Якивъ Ивановычъ Шоломійци.

— Боже мій! Та зъ чого жъ я буду платыты и де я тыхъ грошей визьму? У мене жъ и йсты иноди ничого!—жалилася жинна.

— И хто його зна, що й казаты?..—бидкавсь зновъ Якивъ Ивановычъ.

— А на мою думку, такъ усе це не по правди! Усе це Хома крутыть. Хата не Шоломієва и платы зъ неи нема ніякои,—промовывъ дядько Грыцько.

— И якъ тамъ не по правди? Каже тоби пысарь—не можна ніякъ бильше, ну й треба такъ пысаты, щобъ Цупченкови хату,—озвавсь Петро Васыльовычъ.

— А правду жъ де ты сховавъ?—спытавсь дядько Грыцько.

— И жинкы жъ жалко .. Такъ чуешъ же—й кара, каже за лицемирство, чы якъ винъ тамъ говорыть, велика. У рещтанськи роты, чуешъ...—лякався Якивъ Ивановычъ.

— Ну, а вже що пысарь цей, то не збреше; уже коли скаже, що не одминять прыговору, то й зроду не одминять—отъ скількы вже разивъ такъ було. Ну, а вже якъ сказавъ, що зламають прысудъ у прысутствіи, то вже того й сподивайсь, такъ и буде. Хыба то давно було, якъ Онисья Шпапуваленка за такой прыговоръ прысутствіе зъ суддівь скинуло та ще й самого за малымъ пидъ судъ не виддало. Онъ якъ!—казавъ Петро Васильовычъ.

— А теперь, бачъ, каже, що не те що видминять, а за лицедырство ще й рещтанськи роты, чуешъ, будуть!—обизвався Якивъ Ивановычъ.—И жинкы шкода, и хто йогэ знае, що й робыты?—миркувавъ винъ.

— Та вже мабуть треба такъ, якъ пысарь казавъ, пысаты,—радивъ знову Петро Васильовычъ.

— Ни, не такъ... ни...—казавъ дядько Грыцько.—Не по правди буде!

Шоломійка, що весь той часъ стояла мовчки, упала теперь суддямы у ноги.

— Ой помылуйте жъ и пожалуйте жъ! Куды жъ я подинуся, якъ изъ хаты мене выженуть? Чы мени пидъ ты номъ, якъ собаци голодній, здыхаты? Мое жъ добро, бати кивщына моя!—рыдала бидолашна жинка.

— Оце такъ!..—наsupылыся судди.—Ну вже й здырсе сей Цупченко—хату послидню виднима. Ну вже й чоловикъ

Тилькы Петро Васильовычъ мовчавъ.

— Та чы не можна бъ якъ небудь ии вызволыты?

— Чуешъ же—лицемирство...

— Якове Йвановичу! Петре Васильовичу! Грыгоріе Семеновичу!—гукнувъ пысарь зъ другои хаты.

— А що?—спыталыся судди.

— Та ось идить сюды, щось казаты маю.

Судди пишлы.

* *
*

Згодомъ трохи и судди, и пысарь, и Цупченко сыдили въ шынку, въ кимнати за столомъ. Тилькы Параска Шоломѣва зосталась у волости дожыдаты суддивъ. Цупченко, зъ пляшкою въ рукахъ, частувавъ по ряду кожного, прыпрохуючы й прыказуючы. На столи була закуска—чехоня й хлибъ. Уси пылы й йилы. Спорожнылы одну пивкварту, прынісь Цупченко другу. Писля другои судди булы вже зовсимъ п'яни. Тоди Цупченко почавъ розмову про дило.

— Такъ якъ же, господа судди?—загомонивъ винъ.—Якъ буде дило?

Судди не заразы одмовылы. Першый озався дядько Грыцько:

— А шо жъ, Семене Олексійовичу, дило таке: помыриться вы зъ нею, поладнайте. Не по правди бо й ваше дило.

Дядько Грыцько пидпывшы ставъ смилывишый.

— Якъ же жъ, господа судди, не по правди?—бидкався Цупченко.—За вищо жъ мои гроши пропадатымутъ?

— Що тамъ казаты: не по правди?—гукнувъ Петро Васильовичъ.—Якъ тамъ не по правди? Адже роспыска есть!... А чоловикъ намъ могорычъ поставывъ!..

— Що могорычъ? Могорычъ—дурныця! Я могорычъ такъ: чому не выпыты зъ чоловикомъ, колы трапляється? Колы

звыкъ пыты—пый! Я самъ не пывъ спершу, а теперь уже ось четвертый рикъ суддею—навчывся пыты. И п'ю... Мого рычъ шо!..—казавъ зовсимъ уже сп'янилый дядько Грыцько,

— Ну, а що жъ—дурно могорычъ пытымешъ?—сикався Петро Васильовычъ.

— Не те!.. А я не хочу, щобъ не по правди.

— Та що тамъ багато балакаты?—выкушайте ще чарочку на добре здоров'я!—прыпрохувавъ Цупченко, частуючы дядька Грыцька горилкою.

— Чарку? я чарку вып'ю... А тильки не по правди...

— Семене Олексійовычу,—стыха сипнувъ трохы згодомъ пысаръ Цупченка,—годи вже частуваты, а то воны й до волосты не дйдуть,—теперь воны саме на пори...

И справди дядько Грыцько та Якивъ Ивановычъ булы на пори,—воны вже навдаку чы розумилы, де воны и що роблють. Тильки Петро Васильовычъ ще не вгававъ и роспынався за Цупченка.

— Ну, треба у волость—дило кинчаты!—уоставъ пысаръ.

Але винъ мусывъ сказаты се ще двичи, поky судди зрозумилы його. Такъ-сякъ выбралыся зъ шынку, прыйшлы у волость. Тамъ пысаръ выславъ на який часъ Шоломійку геть, а самъ скоренько надряпавъ „прысудъ“,—звисно, такий, якого треба було Цупченкови.

— Ну, Петре Васильовычу, Якове Йвановычу, Грыгоріе Семеновычу, печати треба прыкладаты, давайте!

— Я заразъ!—гукнувъ Петро Васильовычъ.

Якивъ Ивановычъ мовчкы вытягъ зъ кышени печать.

Вытягъ печать и дядько Грыцько, сылкуючысь вымо-
выты:

— И я дамъ, тильки не по правди... Вы такъ робить, щобъ по правди було...

— Та по правди, по правди зробымо,—казавъ пысарь, беручы печати, напалючы ихъ на свичци и прытыскаючы до прысуду.

Якъ изроблено все, поклыкано Шоломійку и прочытано ій прысудъ. Бидна жинка тилькы плакала, слухаючы його, и нічого не могла вже казаты. А судди вже не розумілы ні того, що пысарь чытавъ, ні слізъ іи...

II.

Параска Шоломіева жыве теперь сама-одынока. Дитей Богъ не давъ выкохаты: одынь хлопчыкъ бувъ, та й той умеръ, якъ помынувъ йому дев'яты рикъ. Чоловикъ тежъ недавнечко вмеръ, навить роду ніякого близького не зосталося—всі повміралы. Сумне й одыноке жыття...

А колысь же не такъ воно жылося.

Сем'я іи заможна була: колысь старый батько по чотыри паровыци у Крымъ по силь водывъ, хазяйство чымале було, хата гарна, велька. У батька тилькы двое дитей було: вона, Параска, та сынъ, одъ неи ажъ на п'ять рокивъ старший. Любылы ихъ обохъ стари дуже и нічого имъ не жалылы. Братови було вже висимнадцять рокивъ, якъ винъ умеръ, зъ Крыму йдучы. И зъ того часу батько покынувъ чумацтво—не мигъ бильше й згадуваты про його—разъ тилькы сказавъ:

— Зйило воно въ мене сына.

Та бильше вже й не помынавъ.

Зосталася Параска у сем'ї єдиначкою. И теперъ уся любовъ батькова та матерына на неї повернулася—жыла якъ у раї дивчына: тилькы того не мала, чого бажаты на думку не спадало. Маты тилькы й жыла нею, а батько хочъ и журывся, що сынивъ нема и никому буде батькового добра доглянуты, а все жъ тилькы й утихы було въ його, що вона. Ще тилькы косу почала заплитаты, а вже маты пидійде було до неї та й дывыться довго, замыслена, та й скаже потимъ:

— Ой доню моя люба! красно ты цвितешъ, та доведеться намъ розлучытыся, може пробыйголови якому виддаты тебе!

А батько, якъ що нагодытыся на той часъ у хати, то такъ, прыкро неначе, промовыть:

— Загадала про те, що колысь тамъ ще буде! Що то жинота!

А въ самого въ очахъ сльоза замружіє...

А потимъ и замижъ Параска пишла.

Сусида въ ихъ бувъ, удовынъ сынъ, двиръ изъ дворомъ жылы. Не въ свой жылы хати, у чужій, бо ахтѡви булы и свои не малы. Парубокъ гарный, чепурный, та на лыхо хазяйства въ його зовсимъ не було: батько п'яныця бувъ, то ничого сынови не покынувъ. То Мыкола (такъ звали його) все бильше по наймахъ у мисти живъ и зароблявъ потроху—тымъ себе й матиръ, покы жыва була, на свити державъ. Ну, а то трапылось одного разу такъ, що не було де найнятыся и живъ винъ дома. Двиръ зъ дворомъ, садокъ зъ садкомъ жыла зъ имъ Параска, часто доводылося стриватыся, то й спизналыся вони. И любыла жъ його Параска дуже,—за лычко вродлыве, за чорніи бровы та за речі ласкавіи. Одно тилькы лякало иі—пывъ иноди Мыкола. Стала вона йому казаты:

— Мыколо, покынь пыты—не буде зъ того добра.

— Що жъ мени за свои гроши та й не выпыты? На чорта жъ и заробляты!

А трохы згодомъ роздумався, каже:

— Правду ты, Параско, мени раяла: не буду пыты, а то й батько твій не виддасть тебе за мене.

И справди, покы бувъ на сели, то не пывъ. А якъ бувавъ у мисти, то тамъ не розмынався зъ чаркою, та про те ништо не знавъ—ни Параска, ни батько и.

Рикъ воны кохалыся. Мыкола на той часъ и въ мисти не живъ, а въ свого жъ такы селянына найнявся. Помынувъ рикъ, каже винъ Парасци:

— Доки будемо такъ по садкахъ ховатыся? Треба мени хазяиномъ буты. Прышлю я старостивъ до тебе.

И прыславъ незабаромъ.

Вагалыся Парасчыны батько й маты, та й не трохы. Вагалыся тымъ, що не хотилось имъ, статечнымъ господарямъ, свою едыначку-дытыну за безхазяйка даваты; вагалыся й тымъ, що ранише трохы негарна слава про Мыколу була, хочъ теперъ винъ и бувъ доладнимъ парубкомъ. Та якъ роспыталася маты въ дочки и якъ прызналася вона й, що любыть Мыколу—не схотили стари на перешкоди ридній дытыни статы,—подавала Параска рушныкы старостамъ.

Тилькы все боявся батько.

— Гляды,—каже було Мыколи,—виддаю я тоби Параску—не понехтуй моеи дытыны. И худоба вся, яку я надбавъ,—ваша жъ вона буде, якъ умру,—можна хазяиномъ буты, гляды!

А Мыкола на те:

— Богъ зъ вамы, тату! Та я не знаю, якъ за васъ Господа молыты!

Прийняли зятя до себе въ прыймы. И поky батько й маты жыви булы, то гарно було Парасци жыты. Хочь и здавалося їй иноди, що Мыкола немовъ щось не такой до неї зробився, що менше вже винъ до неї душею прыхыляється, та мовчала.

— То мени тилькы здається такъ,—думала.

А ничого соби хазяинъ Мыкола вдався, а найбильше до батька вмїе пидлестытыся. Такъ винъ коло його впадає, такъ йому догожає, що вже дали й никуды...

Умеръ батько, умерла маты, стали самы жыты на батьковому добри. И видколы почалы самы жыты, почала Параска горя зазнаваты—спершу потроху, а дали й повну выпыла того лыха...

Якъ умеръ батько, заразы почавъ Мыкола пыты, покынувъ коло хазяйства впадаты. Казала йому про се Параска—спершу винъ мовчавъ усе, неначе соромъ йому. Та такъ недовго було. Одного разу все вырнуло на верхъ. Прышовъ винъ пьяный. Параска щось и скажы йому про се. Якъ вызвирытыся винъ:

— Хыба я не хазяинъ у своему добри? Все мое, усьому я одынъ хазяинъ—схочу пропыты, то й проп'ю. Досыть я гнувся та плазувавъ передъ твоимъ батькомъ—теперь моя воля! На чорта жъ я й бравъ тебе!

Зрозумила теперъ усе бидолашна жинка, та пизно тилькы...

И пишло пїяцтво, ледарство,—батькивщына якъ за водою йшла. Часомъ неначе бъ то й схаменеться Мыкола, мовъ бы коло хазяйства заходытыся—звисно, соромъ мужыкови, та ще й заможньому, купованый хлибъ йисты, а свое поле неоране кыдаты,—ну й посїе винъ такъ, абы на харчъ, а тамъ знову... И тоди ни слъозы Парасчыны, ни

благання її, ни докору—не пособляло ничего. Спершу тилькы лайку вона видь його чула, а потимъ и быты почавъ. И почалося це зъ того саме часу, якъ зъ удовою салдаткою винь спизнався. Тоди вже всього натерпилась Параска, всього зазнала...

И тяглыся такъ дни за днямы, тыждни за тыжднями. Промынавъ такъ одынъ рикъ и другый, и третій. Одъ хазяйства зосталася сама хата, а зъ Параскы—выкоханой чепурной батьковои дочки—недочасно зистарена лайкою, бійкою, тяжкою працею та недостаткамы жинка...

* *
*

Параска Шоломіева вернулася зъ волосты додому, мовъ не пры соби маючысь. Лыхо, що несподивано впало їй на голову, зламало, прыдавало бидну жинку, взяло въ въ ней всю силу. Вона тилькы й могла розумиты одно, що їй выганяють зъ власной хаты, виднимають останній прытулокъ, останне добро. И ся думка такъ опанувала їй, що вона ничего не могла робыты, никуды не могла питы и все думала, думала про се. Забигала була до неи сусидка Мотря, хотила роспытатыся, розважыты, та ничего не почула видь неи, тилькы одно:

— Пропала я!

Але помынуло килька день—зъ волосты не прыходють, їй не займають. Перша щочасня думка про те, що ось-ось їй выженуть зъ хаты, видминылася на иншу:

— А може вони зглянулыся на мои гирки сльозы, на мое вбозство—може не займатымуть мене.

Такъ думала вона, и надія потроху оживала въ їй побытому, наболилomu серци. Їй хотилося впевнытыся въ сьому, и вона килька разивъ замирялася питы до Цупченка

або до пысаря, щобъ распытатыся. Але жъ мовъ якась невидома сыла не пускала ии, мовъ вищувало ий шось, щякъ пиде вона, то доброго видъ ихъ не почуе.

— Нехай,—казала вона соби.—Жытому мовчки—може якось обидеться.

И вона не йшла и ни зъ кымъ не хотила говорыты про хату, а жыла тилькы надією, щя все буде, якъ треба.

Мынувъ третій тыждень, мынае четвертый. Параска трохы чы не певна вже, щя зостанеться въ свой хати.

— То воны, мабуть, тилькы полякалы мене, а дали бачуть, щя я не хылюся, то й кынулы.

Такъ вона думае и заспокоюеться тією думкою, почынае навить хату лагодыты на зиму—викна обмазуе, щябы не такъ холодно було, то-щя.

Бидна! Вона не знае, щя ии ворогъ Цупченко тилькы жде, щябы прысудови волосного суду выйшовъ законный терминъ—одынъ мисяць!

Але вона незабаромъ довидалася про се...

Одного дни вона тилькы пообидала й почала вымыты хату, колы чуе—у двори загавкала собака. Параска вызырнула у викно: у двирь увйшовъ пысарь, а за имъ Цупченко й староста. Выныкъ выпавъ ий зъ рукъ, и вся тремтучы й зблиднувшы, стояла вона посередъ хаты.

Брязнула клямка, увйшлы гости въ сины. Параска чуе пысаривъ голось, винъ каже:

— Ну, Семене Олексійовичу, ось вы и въ свой хати!

Одчыняються двери, ось уже въ хати гости—вси тростароста „пры знакови“.

— Здорови булы,—каже староста,—зъ вивторкомъ!

Але Параска не може видмыты и тилькы мовчки дывытыся на гостей та трусытыся.

— Прыймай, бабо, гостей у хату, а хочь не гостей, а хазяина!—гукнувъ пысарь и додавъ потимъ, повертаючыся до Цупченка:

— А непогана хатка, Семене Олексійовичу!—Йй-бо!

— А за свои гроши—не дурно прыпала,—видмовывъ той, обглядаючы хату навкругы.

— Ну, бабо,—знову почавъ пысарь,—часъ-пора тоби, кажу я, хазяина въ його хату пускаты. Чуешъ?

— Якого хазяина?—ледви змогла промовыты Параска.

— Якъ то—якого? Еге, та чы ты, дурна, й доси не знаешъ? Адже строкъ ришенню выйшовъ—месяць. Ты у прысутствіе не подавала—значыть хата теперь уже не твоя, а Семена Олексійовича. Такъ законъ каже.

— Именно, якъ законъ каже, по закону!—додавъ звычайненько Цупченко.

Такъ онъ воно що! Онъ чому й сей месяцъ не займано! А теперь, бачъ, строкъ выйшовъ...

— Чуешъ же, бабо,—загомонивъ уже Цупченко,—до завтрыого щобъ выбралася видсила зъ своими манаткамы, бо мени на завтра хату треба. И щобъ безпреминно!

— Еге жъ, безпреминно!—додавъ пысарь.—А не схочешъ сама, то й за ноги выволочемъ. Чуешъ? Ось тоби й староста—и винъ тоби вельты. Старосто! скажить йй! Чого жъ вы мовчыте, наче васъ тутъ и нема?

Староста не знавъ, на яку ступыты, бо почувався зовсімъ погано, устрывшы въ таке дило, и ледви мигъ промовыты:

— Та що жъ... И я... звисно, такъ...

Йому було ніяково й тяжко глядиты на зблиду, змертвилу жинку.

— Ото жь щобъ знала, и хата завтра щобъ порожня була, та безпреминно!—знову промовивъ Цупченко.

— Ну, ходитъ уже—теперъ їй уже об'явлено,—сказавъ пысарь, повертаючысь до дверей.

— Ходитъ!

Пысарь и Цупченко ще въ хати понадивали шапки и вийшли, а за ими позаду староста, похнюпывши голову.

Параска хотила була скрыкнути, щось сказати, але въ ней не стало силы. Вона мовчки, якъ пидтятя, схлылася на лаву.

* *
*

Такъ онъ що!

Онъ чого їи доси не выгонено: строкъ не выходивъ!

А теперъ вийшовъ уже той строкъ, и їи выганяють якъ собаку, выганяють зъ власной хаты, зъ тїи хаты, де вырись увесь ридъ ихъ, вырись їи батько, выросла й вона. Кожна дощечка, кожна брусинка, коженъ килочокъ у сїй хати такый ридный їй бувъ, бо зъ кожнымъ едналась якась згадка про мынули часы. Дывлючыся вона на пичь, згадувала, якъ самъ старый батькѠ їи робивъ, и вона в'являла соби батькове облыччя, його голосъ, його розмову... А онъ божныкъ, що вона зъ матиррю колысь прыбывала, якъ батько на ярмарку нови образы покупывъ. Яка рада була тоди вона, ще невеличка дивчинка, сымъ новымъ блыскучымъ „богамъ“. Зъ якимъ побожнымъ Ѡстрахомъ дывылась, якъ батько, загорнувшы образы у велику хустку, понисъ ихъ до церкви посвятыты, якъ потимъ прынисъ и, побожно на ихъ помолывшыся, постановывъ на божныкъ... А онъ покутне викно поламане, гвиздкамы збыте. Охъ, якъ

давно се було! Се тоди, якъ вона ще дивчиною була. Дома никого не було—вона та подруга Мар'яна. И завелыся вони ганятысь одна за одною. И доты ганялыся, погы Мар'яна, скочывшы на лаву, спиткнулась и падаючы вдарылася плечемъ просто въ ряму. Ряма въ одному мисци поламалася... Полякалысь вони... Параска на себе сказала, и батько ничего, не лаявъ, а полагодывъ мовчки, и онъ и доси мицно держыться дебело зроблена ряма...

И одъ сього wypadку Парасчына думка перейшла до всихъ мынулыхъ, давнихъ часивъ, и передъ нею замыгтылы, заблыщали, мовъ чудове малювання—давни весели дятячи лита. Малювання те померхло було, затерлося въ души на якый часъ, але теперь знову немовъ поновылося й виджыло новымъ жыттямъ, и блыщать на йому хварбы, и слиплють вони очи бидолашній одынокой жинци, повытій мрямы... И радости, и муки тыхъ святыхъ часивъ, и слезы, и смихъ, и сонце, и хмары—усе вставало передъ нею и сповняло змучену душу немовъ якоюсь новою сылою, немовъ зновъ ии до жыття тягло...

Тилькы ось середъ сыхъ блыскучыхъ и любыхъ малюваннивъ починають уставаты инши, похмури й смутни, де сами хмары, и нема сонця, де сами слезы, и нема смиху. Що се? Се вони, ти прокляти дни, що ий довелося пражыты писля батьковои смерты... Вона не хоче про ихъ думаты, бо невымовна туга обнима ии, але не може... Малювання за малюваннямъ, образъ за образомъ зновъ устають и пльвуть... И вырзните видъ усихъ одно,—те, що николы не зныкне у неи зъ пам'яты.

Параска бачыть його п'яного, розхристаного, у драній сорочци, зъ скуйовдженымъ волоссямъ, зъ побытымъ облыччямъ писля бійкы въ шынку за ту салдатку, зъ безглузды-

мы й лютымы, по звирячому выряченымы, очыма, зъ стысненнымы кулакамы. Винъ стоить проты неи...

— Я тебе вб'ю, тилькы ты мени слово про це скажешь, тилькы нагадаешь про неи!.

И винъ почавъ быты ии кулакамы по голови, по облычю, въ груды... Вона впала додолу, а винъ усе бывъ ии, бывъ рукамы й ногамы и крычавъ-ревивъ: уб'ю!

Здригнулася Параска й прочнулася.

Невже смеркається? Скильки жъ вона згаяла часу за своими думкамы! Вона встала и тутъ тилькы помитыла, що цупкый холодъ панувавъ у хати. Вона глянула й побачыла, що гости не прычынылы дверей. Параска пишла зачыняты. Глянула—у дверяхъ дирка, такъ и дме витерь. Треба заткнуты чымсь,—думае Параска. Але на що жъ його затыкаты?—заразъ же встае инша думка.—Адже теперь ся хата не ии,—хыба жъ ий не однаково, чы буде тутъ холодно, чы тепло?

Не ии хата!.. Ой проклятый сей Цупченко, проклятый! Винъ ии грабувавъ и теперь грабуе. Скильки винъ выдуривъ ще въ Мыколы, якъ той живой бувъ, а теперь и въ неи останне виднимае. Звирь лютый!

И невымовна злисть, лютить зайнялася въ грудяхъ у Параскы. Ий схотилося чымъ небудь одячыты йому, сьому Цупченкови, що зробивъ ий стилькы горя, схотилося помстытыся надъ имъ, хочъ що йому зробыты—вона все зробыты, абы тилькы вразыты, дошкулыты його, проклятого! И вона вся стрепенулася, але знову зупынылася, не знаючы, що ий зробыты. Та потимъ згадала:

— А, ты хочешъ цю хату взяты, хочешъ у мене ии видняты? Такъ не виднимешъ же ты ии, ни, не виднимешъ: я тоби спялю ии, порубаю!

И вона вхопыла сокыру з-пидь лавы и сама не тямлючы, що й якъ вона робыть, почала рубаты й ламаты все, що траплялося пидь руку: и пичь, и лаву, й стину, не зважаючи ни на що, опанована однією думкою: помстытыся надъ имъ, надъ проклятымъ!

— Нехай знає, нехай знає, що я йому не попущу цього! не моя хата, такъ и не його жъ! А я не попущу своєї батькивщины!..

И вона знову рубала й рубала...

Але де дали, то малосыли руки все дужче втомлялися, вона ледви махала сокырою, б'ючы вже обухомъ, а не гостріємъ, и не помичаючи того; дали вся іи истота, стомлена й змучена тяжкымы турботамы, не выдержала, и Параска нарешти видразу впала додолу, якъ мертва, безъ слова, безъ стогнання.

И вона лежала середъ порубаныхъ лавъ, печи, столу, середъ недорубкивъ и клаптивъ зъ одежи, лежала въ тій самій хати, якои їй такъ не хотилося видаваты. Лежала нерухомо, не почувачучы й не розуміючи ничего. А на двори вже лягала ничь, загортаючи все въ чорне запынало, и бурхливый, холодный осинній витерь завывъ и заскиглывъ, немовъ одправляючи темный похоронъ надъ сымъ розбытымъ, роздавленимъ жыттямъ...

* *
*

Другого днѣ Параска выбралася зъ своєї хаты. Іи прийняла до себе одна вбога сем'я.

Мынуло килька рокивъ.

Тамъ, де жылы цили поколиння чесныхъ хлиборобивъ, теперь стоитъ гучный галась, чуты п'яни выгуку, лайку—се теперь тамъ Цупченкивъ шынкъ.

А на сельському кладовищу есть одна могылка зъ невеличкымъ хрестомъ. Вона прытулылась одыноко въ куточку. В-осены гуляе по ій витьеръ, мочыть іи дощъ, зимою замита завирюха—скоро зривняється могылка зъ землею. И тоди ништо не буде знаты, де знайшло соби видпочынокъ бидне перемучене серце. Та й теперь уже мало хто знае, и старчыха Параска и на кладовищу така жъ одынока, яка була и въ жытти.

1886.

МЕЛЮБЪ.

НИБЪ

НИБУ

Нелюбъ.

—
I.

Матери свои я й не зазнаю—трѳохъ рокивъ мени ше не було, якъ вони вмерлы. А батька добре пам'ятаю: високи таки, худи, борода невелычка, а очи вельки, ясни та тыхи... У мене, кажуть, таки очи—видъ батька спадщына. И все нездужалы батько.

Якъ умерлы маты, то батько черезъ рикъ удруге одружылся, удову взялы зъ нашего такы села, и двое дитей у неи. Змалку я мачухы не злюбыла, а вона мене. Та покъ батько жывы булы, то ничего, а потимъ...

Шиснадцятый мени пишовъ, якъ батька въ-осены поховалы. Що то плачѳу було!..

Горе мени тоди стало зъ мачухою. Ни вдень, ни вночи спочыну нема, а лайкы та штурханцивъ до несхочу... Та не хочетьси про те й згадуваты!

Рикъ помынувъ,—каже мени мачуха:

— Харытыно,—тебе свататымуть.

Я якъ стояла, такъ и зомлила. А вона знову:

— Чуешъ, що тоби кажу? Свататымуть тебе.

— Чую,—кажу.

— Даныленко Якивъ сватае. Цимы днямы будуть и старосты.

— Я,—кажу,—не пиду за його.

Якъ вызвирьтяться на мене мачуха:

— Я тоби дамъ—не пиду!—не довику мій хлибъ йистымешъ!—Та й пишла зъ хаты, дверыма грюкнувшы.

Боже жъ мій, що мени робыты? Зипхнуты хоче мене мачуха. А все черезъ батькившину: батько якъ помиралы, то половыну всього, и хаты половыну, мени виддалы, и люде пры тому булы, а вона, мачуха, каже: „Ничого твого тутъ немае—у скрыни твой твое“. И хоче ото выперты мене, а самій хазяйнуваты.

Знаю я того й Якова Даныленка—не сынъ отецький, а такъ соби прыймакъ—прыйнявъ його Даныленко ще малымъ сыротою, якъ свыхъ дитей не було. А тамъ, якъ свои пишлы, то й бувъ уихъ Якивъ сынъ—не сынъ, наймытъ—не наймытъ. И намыслылы вони його оженыты, щобъ робитныця въ хати була, та й нагледылы ото мене.

Молода я ще була, не любыла я никого ще. Тоди не такъ було, якъ теперь: ще коса не заплитається, а вже до парубкивъ горнеться. Тоди не такъ було, и не любыла я ще никого. А й за Якова йты не хотилося—все одно, що вмерты. Та й такой винъ изъ себе мыршавый, никчемный, слова доладу не промовыть, усе мовчыть, похнюпывшысь. У насъ на вулыци „Сычемъ“ його дивчата дражнылы. Гирко мени було на серци, якъ прыйшлы старосты, не хотила я

й выходыты, та мачуха выгнала и рушныкы звелила вы-
нести.

Пов'язала я старостивъ рушныкамы . . . . .

II.

До церкви мене выражаютъ, а я плачу такъ, що й свить билый мени гасне. Умовляютъ мене дивчата: „Не плачь! Годи сумуваты!“ А я ихъ не дуже й чую за своимъ горемъ.

Прийшли до церкви,—не чула я, якъ и службу правлено. Почула тоди, якъ поклыкалы на рушныкъ ставаты. Повинчалы насъ. Я якъ мертва: хочъ бы вже швидче край,—думаю. А який край, того й сама не знаю.

Якъ я весилля высидила—и не згадаю теперь. Усе туманъ якийсь у голови бувъ... И все винъ бильшавъ та бильшавъ. И такъ уже голова моя стуманила, що мени мовъ байдуже зробылося до всего. Кругъ мене п'ють, спиваютъ, выгукуютъ, а я якъ дерев'яна. Та ще не всьому кинець... Повелы насъ у комору . . . . .

III.

Почала я въ новій сем'и жыты.

Непрывитно мени, сумно мени. До чоловика й озваться не хочеться, и не дывылась бы на його. А свекруха—чы мынувъ день який писля весилля, чы не мынувъ,—уже й коверзуваты почына. Ще не свить, не зоря,—будуть мене,

— Уставай, дочко, у печи треба ростопляты. Уставай та порайсь!

Устала я, воды наносыла, дровъ унесла, почала топыты, поратысь, а вона все лежить. И наварыла я, и хату прычепурыла, а вона тилькы тоди встала. И снідаты я варю, и обідаты я варю, и картоплю пишла я копаты, а вона ни до холодной воды. И день такъ, и другый, и третій. Бачу я, що вся робота на мене складається, важко мени терпitys, а мовчу, роблю поky. До чоловіка не говорю ни про це, ни про вищо. Спытається що—видмовлю, а бильшь и розмовы въ насъ нема. И ходымо мы обое зъ нымъ сумни, и не жалко мени його суму, не налягае мое серце до його. Ще й рада я немовъ, що винъ сумуе: не я сама нудытымусь, думаю соби, попонудышся й ты!

Мисяць мынувь—мени не лехшае, роблю безъ про-
свитку. Доky жъ воно буде?—думаю соби: не поступаты-
мусь же, не хочу. И почалась у насъ сварка. Свекруха каже:
робы! а я соби кажу: и вы, мамо, робить! И доты грызлыся,
поky такы за обидомъ одного разу якъ гримне свекоръ на
мого чоловіка:

— Якове, а чому ты своєї жинкы не вчышь?

Мовчыть мій Якивь. Не можна йому оступатыся за мене, бо й самъ живе якъ сорока на тыну: схочуть,—за-
разъ выженуть.

— А чому ты не вчышь? То я ии таку-сяку навчу!—Та до мене зъ кулакамы.

Одхылылася я набыкъ та зъ хаты. Поky свекоръ по-
вернувся, я вже далеко була,

Сикається быты мене свекоръ, та тикаю я. И такъ зъ тыждень було. Бачыть свекруха, що ничего не вдіе, почала й сама робыты, и пораемось мы вже вдвохъ.

То було въ насъ погано въ хати, а теперъ ще погиршало. Боиться свекоръ мене быты, щобъ не кинулы мы, а на Якова ремствуе, що винъ мене не вчыть. А Якивъ зовсимъ засмутывся черезъ мене, що й не дывлюся я на його. Тилькы свекруха все лається, а мы вси мовчымо, слова за день одынъ до одного не промовымо.

Мынувъ такъ рикъ—змучылася я. И Якивъ такой зробывся, що зовсимъ мовъ у землю ввійшовъ—темный, прыгничений ходыть. А я все мовчу и хочъ сама змучылася, та радю, дывлючыся на його смутокъ: ты мени свить зав'язавъ, зав'язу жъ и я тоби!

Уночи одного разу чую, повертається мій Якивъ до мене:

— Харытыно!

— Чого?—кажу я, а сама здывувалася: чудно якось винъ до мене забалакавъ.

— За що ты знущаєшся зъ мене?

— А на що ты мени свить зав'язавъ?

Мовчыть винъ. А мени дывно стало, що винъ про таке зо мною забалакавъ: рикъ мы прожылы, ни разу ни про вищо не балакалы, якъ чоловикъ изъ жинкою.

— На що ты,—кажу,—мени свить зав'язавъ? Хыба я хотила йты за тебе? Самъ ты знавъ—зъ неволи я йшла, бо несыла моя була. Навищо жъ ты мене бравъ?

Мовчыть винъ, и я змовкла. Тыхо. А дали зновъ забалакавъ:

— Самъ я въ неволи зрись, неволею й тутъ зробывъ. И тымъ я выненъ, що неволи не зламавъ. Та вже того не переробышь. Треба якось жыты...

Зупынився винъ, где видъ мене слова. А я ни пары зъ усть.

— Харытыно, чы вже въ тебе й слова до мене нема?

— Нема,—кажу.

— Хыба тоби не тяжко?

— Тяжко,—видмовляю,—та не розважышь ты моєи тугы.

И знову мовчимо.

— Харытыно, треба намъ оддильтыся видъ старыхъ.

— Про мене, виддиляйсь,—кажу.

— Хыба тоби однаково?

— Однаково,—кажу, а сама радію, що хоче винъ оддильтыся.

Винъ зитхнувъ, а дали каже,

— Ни, тоби не однаково. То ты гордуешъ мною, тымъи кажешъ такъ. А намъ треба виддилытыся. Я давно вже намыслывъ.

Я промовчала и винъ бильше ничего не сказавъ. Тилькы жъ уранци пишовъ кудысь. Довго ходывъ, вертається й каже:

— Харытыно, въ насъ хаты нема. Якъ оддильмысь, то треба въ наймы йты.

— То що,—кажу.

— Я вже поєднавсь: удвохъ на рикъ у окономію.

— То й добре, колы поєднавсь.

Прышовъ батько, свекруха ввійшла. Каже имъ Якивъ:

— Тату, спасыби вамъ за хлибъ, силь, за добро ваше!—та й кланяється имъ обомъ.

— Якъ то?

— Мы пидемо видъ васъ.

— Якъ то пидете? Чого?

— Нема ладу мижъ нами. Пидемо мы соби.

Якъ заверещыть свекруха:

— Бачъ, такого-сякого выгодувалы, выкохалы, а винъ теперь кыдаты!

И почала, и почала... Свекоръ тежъ. Лають насъ обохъ. А Якивъ мовчыть на те, тилькы каже:

— Нема ладу въ насъ: не можна намъ укупи жыты.

И скилькы не лаялысь и не просылы,—не згодывся Якивъ—пишлы мы. Не дали намъ ничего—въ чому булы, въ тому й пишлы. Тилькы скрыню я свою забрала. Дывувалась я тоди на Якова: бачъ, сычъ понурый, прыгничений, а дывысь—який! Якъ сказавъ, такъ и зробывъ. Дуже мени дывно те було.

IV.

Почалы мы въ наймахъ жыты.

Якивъ за простого наймыта ставъ, а я за дробынныцю. Жывемо соби ничего. Видпочыла я зовсимъ писля тїеи грызни щоденои, веселище мени стало, а Якову мовъ бы однаково: якъ ходывъ смутный та мовчазный, такъ и теперь ходыть. А я на те не зважаю: думка така, що вже того не переробышь, чоловіка не збудешся, треба жыты зъ нымъ. А колы винъ нелюбый мени, то краще й не думатыму про його. А тутъ ще мени воля стала: народу въ окономїи багато—зъ тымъ поговорю, зъ тымъ посміюся, а його весь день не бачу, бо не на одній мы работи. И но-чуемо не вкупі—не схотила я до його въ челядню ходыты, у птышній соби ночую, и винъ до мене не вчащае. И жы-вемо мы такъ, що про людей мовъ чоловікъ и жинка, а про себе якъ чужи.

Мынувъ мисяць, зовсимъ я ожила. Весела, жартовлива зробылася; хто йде прозь мене—не мыне, всякый зачепе, и я всякого зачеплю. Гарно мени. Бувъ тамъ у окономіи наймытъ одынъ, Денысь, зъ нашего жъ такы села парубокъ, писля насъ уже найнявся. Якъ побачыла його—упавъ винъ мени въ око. Высокый та стрункий, бровы чорни, очи вельки, блискучи. Стрылся мы вперше въ челядни. Якъ глянувъ винъ на мене, такъ тымы очыма зорямы и пропикъ мени душу. Зъ того часу що не роблю, де не буваю,—стоитъ винъ передъ мене, вабыть винъ мое сердце.

У недилю було. Упоралася я зъ дробыною, выпрохалася у прыкашыка та й пишла въ лисъ по ягоды—Яквивъ мене не пускавъ куды схочу, слова никола не скаже. Сама я пишла. Иду лисомъ, писню соби спиваю... Тилькы зійшла на прогайльовыну, чую, иде хтось проты мене, кущи ламаються, трищать; зупынылася я, жду. Выходыть Денысь. Застукало въ мене сердце та й стыхло, якъ пташка впіймана. Стою, мовчу та на його дывлюся. И винъ на мене дывыться, зупынывся, а дали озывается:

— Здорова, Харытыно! А чого тутъ блукаешъ?

— А того жъ, чого й ты мабутъ!

— Справди?—каже винъ, самъ нибы всмихається.

Не знала я, що сказаты. Винъ пидійшовъ до мене.

— Е, та ты ягидъ,—каже,—нарвала. Мабуть солодки?

— Солодки, та не всякому,—видмовляю.

— А мени?

Подывылася я на його,—зоряты на мене його очи. Стуманило въ мене въ голови. Подала я йому глечыкъ.

— Беры!—кажу.

Узявъ винъ у жменю, хотивъ йисты, а дали:

— Охъ, утомывся!—говорыть.—Давай сядемо та вид-
почынемо!

Силы мы. Винъ ягоды йисть, а я въ землю дывлюся
та мовчу.

— Харытыно, чоґо ты така мовчазна стала?

Хочеться мени видказаты йому, пошуткуваты, та не
можу я. Ще ныжче голову похылыла. Чую я, обнима винъ
мене однією рукою за станъ.

— Харытыно, глянь на мене!

Глянула йому въ вичи та й потопла въ ныхъ. И не
счулася, якъ прыгорнувъ винъ мене, цилуваты почавъ.

— Харытыно, болыть мое сердце по тоби!

— А мое...

Не доказала я за поцилункомъ. Млосно мени и гарно
мени, знесылила я вся, а його руки все дужче та дужче
прыгортають мене. . . . .

V.

Щаслыва я була. Прычарувавъ винъ мое сердце такъ,
що навикы, здавалося, не видирвуся видъ його. Поки безъ
його,—думка тилькы про його, а якъ изъ имъ, то й раю
мени не треба. Не йде, а летыть мени зъ имъ часъ, и два
мисяци, якъ дви хвылынонькы пролынули. Почалы про насъ
люде балакаты, почалы натякаты, та мени дарма. Що мени
людсь каслава та поговорить, колы винъ бияя мене? Балакайте,
скилькы соби хочете, а я щаслыва.

Не знаю, чы видавъ про те Якивъ,—мабуть знавъ, бо дуже вже винъ похмурый зробивсь—якъ та хмара ходыть. Тилькы все жъ тыхый, слова мени не скаже. И не знаю, докы бъ воно такъ було, якъ бы лыха несподиваного не скла-лося.

Бувъ у насъ прыкащыкъ одынь зъ салдатывъ, молодой ще парубокъ. Упала я йому въ око, и почавъ винъ мене дуже зачипаты. Де не стрине, забалакуе, а то й прыпыныть иноди, жартуючы, гостынцывъ носыть. Та я ихъ не брала, и байдуже мени було до його. Почне винъ чиплятыся до мене, а я йому сміючыся:

— Не для тебе садъ садыла, а ни поливала. Я для того садъ садыла, кого полюбыла, я для того поливала, кого ци-лувала.

А винъ на те не вважа. И такъ уже почавъ чипля-тыся, що й просвитку мени нема. Якъ де сама зостануся, безъ людей, такъ и винъ тутъ уродытыся.

Пишла я одного разу на ричку качокъ загоныты. А ричка далеченько видъ окономіи, у долини глыбокій, ще й гайокъ по-надъ нею. Тилькы я въ той гайокъ увійшла,—такъ немовъ изъ земли винъ вырисъ передъ мене, ставъ на стежци й стоить.

— А куды йдешъ, Харытыно?

— А туды, куды тобі не треба.

— Чого ты до мени така зла, Харытыно?

— Мабуть тому, що ты такой добрый до мене.

— А я тебе, Харытыно, люблю...

— То й любы, мени хыба що? А зъ дороги тикай—мени нико-лы.

— А зъ Денысомъ такъ е колы?

— Мое дило. Може зъ нымъ и е колы, а зъ тобою—ни!

— Не кажы такъ, Харытыно! Чымъ я поганишый одъ його? Чомъ ты мене не любышь?

Ухопывъ мене за руку, а въ самого очи такъ й зайня-
лыся.

— Пусты,—кажу,—не любытому я такого поганця зроду.
Та й хотила я вырватися.

— А!—покрыкне тоди винъ,—такъ не буде жъ такъ! Не
пустю я тебе! Хочъ по неволи, а полюбышь!

И обхопывъ мене рукамы за станъ. Пручаюся, вы-
рватися хочу, такъ несыла жъ моя. А винъ мене давить—
ось-ось извалыть. Крыкнула я не своимъ голосомъ. Тилькы
крыкнула, такъ и не стямылася, якъ воно й склалося.
Тилькы бачыла я, якъ кынувся до насъ Якивъ, (чы винъ
пидглядавъ, чы такъ надыбавъ насъ,—не знаю), якъ со-
кыра блыснула и видразу пустывъ мене прыкащыкъ. Зупы-
нылыся мы. На Якова страшно глянуты, такой винъ—очи
палають, а самъ бильй, якъ крейда, сокыра въ рукахъ,
пиднявъ ии вгору. Выпростався якосъ, зъ маленького наче
велькый зробывся. А прыкащыкъ стоить, за праву руку
ливою вхопывся, а зъ руки такъ кровь и дзюрыть, заче-
пывъ його Якивъ сокырою. Стоимо мы. Бачу, чоловикъ мій
спуска додолу сокыру, очи въ його погасають, самъ немовъ
увесь згынається... Дали взявъ мене за руку мовчкы и по-
вивъ, и я за нымъ мовчкы йду.

Одвивъ винъ мене на птышню и тилькы вступылы мы
въ хату, а тутъ уже й люде набиглы по Якова. Бачылы,
чы що, якъ винъ прыкащыка рубонувъ, чы самъ прыка-
щыкъ сказавъ—не знала я тоди. Тилькы заразы узялы
Якова, з'язалы, повелы. Найихавъ урядныкъ, дали становый
зъ-слідствувателемъ. Мене клыкано, роспытувалыся. А по-
тимъ повезлы мого Якова въ мисто. А я його й не ба-

чыла: винъ самъ не поклыкавъ мене, а мени немовъ соромъ чогось у вичи йому було глянуты. Побачылыся мы вже потимъ.

Мене розщытано, и Деныса.

VI.

Одійшла я, и не було мени спершу де прытулытыся.

Зъ тыждень перебула я въ жинкы знайомой, а тамъ полехшало: обрящылось мисце мени въ одного хазяина зъ нашого жъ такы села, то й найнялася до його. Денысь дома зостався, и була намъ тоди воля: кохалыся мы до схочу. Не думала я ни про вищо смутне и про Якова зовсимъ не думала и не жалкувала за нымъ, а ще рада була, що збулася його. Хочъ и не перебаранчавъ винъ мени ни въ чому, та все жъ передъ очыма стырчавъ, нудота була. Не бажала я його бильше й бачыты, а надія въ мене така була, що запровадють його далеко.

Ажъ помынуло мисяцивъ зъ чотыри, клычуть мене до волосты, виддають мени повистку—у мисто на судъ треба йихаты. Моторошно мени трохы стало, та ничего робыты: пойихала я и на тому суди була, и Якова побачыла: сыдыты винъ блидый та змученый, а билия його салдаты.

Роспыталыся мене знову про все, якъ дило було, и вывели зъ суду въ другу хату. Сыжу я, дождаю. И не довго ждала, колы чую, йдутъ люде; видчынылыся двери и ввиходыты мій Якивъ, а салдаты за нымъ, а не билия його.

— Ну, тётка, вотъ тебѣ мужъ твой!—каже одинъ салдаты.—Оправдалы!

Якъ почула те слово—наче мене хтось по голови вдарывъ...

...Того жъ такы дня мы й додому пишлы. Идемo мовчки, и слова нема въ насъ у одного до одного. Тилькы гляне на мене Якивъ, гляне, побачыть, що я й не дывылася бь на його, та й знову голову похнюпыть. И такъ усю до-рогу зйшлы и вже якъ до свого села доходылы, озався Якивъ до мене:

— А шо, Харытыно. якъ мы теперь жытимемо?

— А якъ жытимемо? Хыба наймивъ нема?—кажу.

— Я не про те... Наймы знайдуться... А я про те, якъ будемо жыты?

Бачу я, зблidy винъ одразу. Передыхнувъ трохы, тоди каже:

— Бачу я, Харытыно, що не прыхыляється твое сердце до мене.

— И николы не прыхылыться,—кажу.

— И це я бачу... То й не можна намъ такъ жыты... Треба тоби йты своею волею, безъ мене...

Я й сама думала про це часто, и ничего такъ мое сердце не бажало, якъ спекатыся його, остогыдлого. Що потимъ було бь зо мною,—я про те не думала, а тилькы одно таке бажання пекуче въ мене було, щобъ збутыся, хочъ якъ, а збутыся його. Такъ, кажу, хотилося першъ, а теперь, не знаю черезъ вищо сталося воно, зовсимъ у мене зныкло це бажання, а черезъ вищо—не знаю. Не знала я, яке слово тутъ треба доладу сказаты, а тилькы видмовыла йому сердыто:

— Ты мени свить зав'язавъ, та роз'язаты не твоя сыла. Не можу я мижъ люде питы, колы я чоловикова жинка.

Глянувъ винъ на мене пыльно, подумавъ трохи та й каже:

— Твоя правда: не моя це сила. Будемо жыты вкупі.

Якъ сказавъ винъ це, то зновъ у мене въ серци зненависть до його закипила, и знову мени скотилося спекатися його. Та вже вымовылось таке слово и не вернешъ його. Не сказала я йому бильше ничего, и такъ мы мовчки до свого села дійшли,

VII.

Нанявся й Якивъ до того жъ такы хазяина, де й я була. Жывемо мы знову, якъ чужи. Прожылы мы мисяцывъ зо тры—есть у насъ карбованцивъ изъ висимъ грошей. И трапывся тутъ такый випадокъ.

Зустрилися мы якось изъ Денысомъ, винъ и каже мени, що треба йому подать платыты, а грошей нема. Бачу я, що хоче винъ у мене грошей позычыты, а не насмилыться. Тоди я й кажу до його:

— А скильки тоби треба?

— П'ять карбованцивъ,—каже.

— Я, тоби,—кажу йому,—прывнесу ти гроши.

Намыслыла я погане дило: взяты крадькома видъ чоловіка гроши, щобъ Денысови даты. Якъ намыслыла, такъ и зробыла.

У скрыни гроши лежалы въ гаманци, Якивъ ихъ туды положывъ. Обибрала я таку часынку, якъ сама була, вытягла п'ять карбованцивъ и виддала Денысови. А въ самой думка така, що якъ спытається Якивъ, де гроши подилися,

скажу йому, що нічого не знаю, то й подума винь, що хтось чужий гроши взявъ. Така була въ мене думка...

Одного разу робыла я на поли, картоплю копала, а Якивъ дома бувъ. Повернулася я по́рано, а винь про те не знавъ. Вернулася, сыжу въ хати сама, бо й хазяивъ дома не було. Ажъ чую, идуть до хаты, розмовляють. Прислухаюся,—Якова голось, балакае винь изъ кымсь. Зупынылыся биля синей обое, а двери хатни трохи видхылени, то й чуты мени розмову. Каже той чоловикъ Якову:

— Дывуюся я тоби, Якове, якъ ты за своею жинкою глядышь.

— А що?—Якивъ каже, голось у його неспокійный.

— Та що!.. казала мени кума Меланка, що сама бачыла и вдвохъ изъ Денысомъ Карпенкомъ.

— То не Меланчыне дило,—Якивъ одмовляе.

— И каже ще, що выкрадае въ тебе Харытына гроши и Денысови виддае. Отъ и недавнечко, каже, п'ять карбованцивъ оддала йому на подать.

Здывувалась я: и якъ про це Меланка довидалася? Хыба пидслухала?

Чую я, знову мій Якивъ каже:

— Гроши свои я личу, и воны вси цили. А що кума Меланка каже, тому я не йму виры и не ии це дило.

— Ну, якъ знаешъ,—той чоловикъ каже,—дило, звисно, твое. А мени николы, прощай!

Пишовъ той чоловикъ. А Якивъ заразы у хату, мене не помичае, бо въ кутку я сыдила, и просто до скрыни йде. И якъ на те, тилькы що выйняла я зъ скрыни шыття и незамкнenu ии кынула. Видчынывъ винь скрыню, калытку выйнявъ, глянувъ на гроши и бачыть, що тилькы тры карбованци тамъ. Ну, думаю, що то зъ цього буде? Тилькы я

це подумала, колы вздривъ винъ мене и повернувся до мене билый, билый якъ крейда. А я мовъ бы то ничего не знаю:

— А чого тобі,—кажу,—треба въ скрини?

Глянувъ винъ на мене пыльно, потимъ каже:

— Выйнявъ я гроши... Може тобі на шо треба буде ихъ, то не пытайсь у мене, беры... Хай вони въ тебе будуть.

Положивъ передъ мене калытку на лаву, а самъ повернувся и зъ хаты пишовъ.

Такъ ось воно якъ! Що жъ це таке? Чы гордуе винъ такъ мною, чы любыть такъ мене? А шо, якъ любыть такъ? И тилькы подумала я це, тяжко мени зробылося, а чого—й сама не знаю. Тилькы немовъ до грудей щось пидкотылося, прыгнитыло ихъ.

А шо якъ це винъ такъ любыть мене?

И згадалося мени все наше жыття до цього часу. Згадалося мени, шо николы винъ мене ни едынымъ словомъ не покрывдывъ, дурною навить николы не назвавъ. Згадалося мени, шо винъ, знаючы про те, шо зминяла я його на иншого, за мене трохы на Сибирь не пишовъ, обороняючы мене видъ прыкащыка. Згадалося це все, и зрозумила я, шо не гордуе винъ мною, а шо любыть мене такъ, шо все жыття свое за мое щастя кладе.

Устала я и выйшла зъ хаты. У двори нема його. Пишла я на тикъ—нема. Повернула въ садокъ, бачу—сыдыть винъ пидъ деревомъ на колоди, голову рукамы обхопывшы. Пидійшла я до його мовчкы, стала. Пидвивъ винъ голову, глянувъ на мене дывуючысь. А я якъ стояла, такъ и впала йому до нигъ. Винъ мене пидхопывъ.

— Харытыно, шо ты робышь?

— Просты мене!—просю.

— Не мени прощаты тебе. Самъ я выненъ, що свить
тоби зав'язавъ. Просты впередъ ты мене!

— Якове,—скрыкнула я,—що бо ты кажешъ?

Та й зарыдала я такымы сльозамы, якымы зроду ще не
плакала, и знову прыпала йому до нигъ.

Знову пидвивъ винъ мене, посадивъ и самъ бия мене
сивъ.

— Выплачъ,—каже,—свое горе. Може Богъ намъ щастя
посылае.

И зъ того часу почалося намъ жыття нове.

1887. VIII. 16.

Х. Куты.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

НИБУ

КАТОРЖНА.

НІБУ

НИБУ

Каторжна.

I.

Каторжна—такъ ии вси звали.

— Унесы дровъ у хату, чы чуешъ, каторжна ты!—крычала мачуха.

— Геть зъ передъ очей, каторжна!—вызвивався не неи батько, вертаючыся п'яный зъ шынку и заточуючыся по хати.

— За сцо ты мене стовхнула, каторжна!—пыщавъ двохришній мачушынъ хлопчыкъ, б'ючы ии кулакамы.

И такъ уси!.. Навить хлопци та дивчата на вулыци хочъ и не такъ часто звали ии каторжною, але жъ и на ймення мало колы звали, а якъ звали, то все жъ изъ додаткомъ: „Ота каторжна Докія“...

Та й було за що. Видколы мачуха ввійшла въ батькову хату,—ця маленька семы рокивъ дивчынка и разу не глянула на неи по людському, а все зъ-пидъ лоба. Може вона боялася мачухы, не знаючы ще, яка вона, а тилькы тымъ, що вона мачуха; а потимъ не кыдала боятыся тымъ,

що вже знала яка вона. Може... А все жъ бувъ у неї завсигды вовчый поглядъ. Та й не самый поглядъ!

Третього чы четвертого дня писля свого весилля мачуха звелила їй горщыкы поперемываты, а въ неї, бачыте, чомусь затрусылыся руки, и вона впустила та й розбыла горща. Не можна жъ було дурну не повчыты—и мачуха дала їй штурханця. И ось писля цього—хочъ ты їй що, а нічого не вміє до пуття зробыты: або поб'є що, або наплута, накруте и не такъ зробыты, якъ треба. Довелося вчыты грохы не що-дня, а дали й що-дня... Такъ щожъ вона—покаеться? Перепросыты? Така! Хочъ ты їй вбый,—одъ неї слова не почувешъ и никола не заплаче,—найгирше, що й не заплаче никола!

— Докіє!—(спершу ще їй такы на ймення звали)—чому хвиртки не прычыныла? Теля выбигло.

Мовчыть.

— Кому я кажу? Чы я тоби не наказувала?..

Мовчыть, у землю очи втупывши. Убывъ бы на сьому мисци!

— Чы ты оглухла?—и мачушына рука зъ усієи сылы б'є їй.

Стоить, мовчыть.

— Такъ слухай же! слухай! ось тоби, щобъ слухала, щобъ слухала, чувешъ ты!

Ни пары зъ усть! ни слъозыны зъ очей, мовъ їй и не болыть! Одного разу мачуха не втерпила:

— Хочъ бы ты заплакала колы, каторжна!

А вона тилькы глянула на неї зъ-пидъ лоба, якъ вовкъ, и мовчыть. И такъ завсигды. Б'є їй мачуха, б'є покы втомытыся, покы заболять руки,—ажъ тоди кыне:

— Уу!.. проклята! каторжна!..

А до батька яка вона? Ще якъ маты жива була, такъ тоди тилькы до неи й мостылася, та вдвохъ усе плакалы. Тоди хочъ плакала! Та що зъ того?.. Така жъ и маты ии була—або плаче мовчкы, або докоря: на що п'єшь, на що жыдови хлибъ носышь!.. Дававъ ий винъ доброго прочухана, якъ пидъ п'яну ручъ. Ну, то жъ матиръ бывъ, а ця жъ чого тикає видъ його? Не завсигды жъ винъ и п'яный, иноди схочеться йому пожалуваты ии—вона жъ такы рид-на дытына,—оце й поклыче:

— Докіє!

Пидійде, голову похнюпыть.

— Докіє! дочко...—почне батько та й зупыныться: мовъ колода вона передъ його стоить. Штовхне ии зъ пересердя, встане, плюне та й пиде зъ хаты, промовывшы:

— Ну, каторжна!

А зъ мачушынымы дитьмы що вона выробляла? Мало вона ихъ была та штовхала? Якъ мачухы вь хати нема, такъ и єсть имъ! А одного разу такы розманижылась: уви-ходить маты тихенько вь хату зъ городу, дывыться—сыдыть вона на полу и хлопчыка—рокивь пивтора йому було—мачушыного на рукахъ держыть та такъ цилує та прымовляє:

— Голубчыку ты мій! манесенький! поцилуй мене,—нихто ще мене не цилувавъ, якъ мама вмерлы...

Мачуха якъ скрыкне:

— Ба, яка нижна! А Орышку на що на городи вдарыла? Ивасыку—бый ий, бо вона Орышку была! Бый кулачкомъ, кулачкомъ ии...

Воно, маненьке, взяло та й штовхнуло ии кулачкомъ. Якъ скочыть вона, якъ кыне його на пиль—трохы дытыны не вбыла—та зъ хаты! Не потрапыла ии мачуха й пообыты.

И бильше до дитей и не пидходила и на руки сама не брала, тилькы якъ мачуха звельть.

Оттакъ же вона й на вулицы. Зъ неи почнуть сміятыся:

— А за що тебе мачуха за волосся зъ двору въ хату тягла?

А вона заразъ кулакомъ!

И зла жъ вона була, на всихъ зла! И вси ій булы ворогы, и вона всимъ ворогъ—каторжна та й годи! Мабуть у неи не сердце, а каминюка була.

И все ховається видъ людей—мабуть заздро, що люде весели,—такъ щобъ не бачыты. Пиде въ садокъ, ажъ у гущавину, та й сыдыть. И що вона тамъ робыть—хто іи знае! Диты мачушыны хотилы довидатыся и назырцемъ одного разу побиглы за нею. Такъ, кажуть, пролисла ажъ у гущавину та заразъ до калынового куца—рись тамъ куць калыновый велькый—сила тамъ пидъ нымъ и головою до його прыпала и руками його обхопыла й каже:

— Калынонько,—каже,—моя червоная, ридна моя матинко! Покрый мене своимъ лыстонькомъ зеленымъ, своимы ягидкамы червонымы! Одна ты въ мене ридная, улюбленая!—каже, а сама плаче...

Еге, вона плакала. Вона плакала тымъ, що въ неи не каминь у грудяхъ бувъ, а маненьке дытяче серденько. И те серденько такъ хотило любыты, такъ хотило! Але жъ любыты було никого!.. Недоброго и часто й густо п'яного батька вона не любила, матери не було, мачушыныхъ дитей мачуха любыты не давала...

И вона плакала та обнимала червону калыну, поливала ій землю своимы слизьмы, и нахыляла тоди до неи калынонька свои виты, и здавалось дивчыни, що то маты

ридна руки до неї простягае... И такъ вона плакала, поky почуе, якъ мачуха крычыць:

— И де вона та каторжна, забигла!

Тоди вставала вона зъ земли и втырала сльозы. Видразу застыгало ій облыччя мовъ каминюка, и очи втуплювалысь у землю, и вона знову була тоди справди каторжна, що іі ничымъ не дошкулышъ—ни словомъ, ни ломакою. Такою вона йшла видъ калыны.

Такою вона й теперъ выйшла и видразу страшенно поблidlа: вона побачыла, якъ одъ гушавыны побиглы мачушыны диты. Невже воны знайшлы іі схованку? А може ни, може воны тилькы такъ биглы?

Але жъ воны не такъ биглы, воны знайшлы, побачылы, почулы и розказалы про все мачуси.

Днивъ черезъ два Докія знову була пидъ калыною, засыдилась и не почула, якъ мачуха іі клыкала. Уже тоди почула, якъ мачуха знайшла іі въ гушавыни и потягла за волосся въ хату.

— Стрывай же ты, каторжна, я тоби дамъ, якъ тикаты видъ роботы пидъ свою калыну!

Вхопыла мачуха соқыру й побигла въ садокъ. Докія видразу такъ и занимала. Слухае, колы задзвенила соқыра въ садку, затрищалы гилкы—ось ще, ще...

Вона кынулась, себе не пам'ятаючы, пробигла садокъ, добигла до гушавыны... Мачуха рубае калыну.

Дивчына несамовыто скрыкнула, кынулась туды и стала миждо калыною й мачухою. Мачуха ажъ злякалась.

— Ты чого прыбигла?

— Не займайте моеи калыны!..

Очи ій горилы, а щокы булы били, били; груды такъ и здымалыся.

— Ахъ ты жъ падло! Геть!

И здорова мачушына рука видкынула геть маленьку дивчынку. Сокрыра рубонула, жалибно хряснула цивка калынова, и впала стеблына, тремтючы лыстомъ.

— Мамо! голубонько! ридненька! не рубайте! помылуйте!

— Геть, каторжна!

Вона кынулася до мачухы, циловала їй руки, затуляла своимъ тиломъ останни калынови стеблыны.

— Геть, каторжна!..

Але каторжна обхопыла руками кущъ, и їи тонки маленьки пальци такъ и заклыкы на цивци. Трохы пальцивъ їй не поламала мачуха, поky видирвала видъ калыны, вид-волокла геть и останними разамы дорубала дерево...

Такъ росла Докія: безъ мылування, безъ жалування, безъ лялокъ, безъ дытячыхъ играшокъ, безъ калыны— тилькы спивала иноди тыхо, якъ знала, що їи никто не чує,—тыхо та жалибно. Де вона тыхъ писень учылася— Богъ їи святой знає, а вмила багато—и все жалибни— такъ, мовъ сами воны въ неи зъ серця лылыся:

Ой до кого жъ бы я прыхылылася?

Прыхылылась бы я до калынонькы,

До калынонькы, до червонои,

А калынонька нахыляється,

Мое серденько розрывается....

А якъ оце побачыть кого, заразы и замовкне и знову така, якъ и була: очи додолу, облыччя закам'яніє...

И такъ мыналы роки...

Мынули—и зъ маленькои дивчынкы выросла доросла дивчына. Та жыття їй не переминылося: такъ, якъ и по-переду, была їи мачуха и зневажавъ п'яный батько; якъ и

попереду—не мала вона на вулиці подругъ и була всимъ чужа, не маючи никого до себе прыхильного, та й сама не була вона ни до кого прыхильна—зосталася вона „каторжною“, якъ и була.

Ни, була й видмина.

Колысь мовъ закам'янилий упертый виразъ на облыччу теперъ неначе злагоднивъ. Але жъ це зробылося не тымъ, що вона пом'якшала своимъ серцемъ до людей, а люде до неї—ни, видмину ту на облыччу зробыла страшна невсыпуща журба, що гнитыла їй душу, розрывала груди и не мавшы вже сылы ховатыся въ серци, выявлялась и на облыччу. Ся журба обнимала ии й тоди, якъ Докія була ще маленькою дивчынкою, але жъ була не така дужа, та й упертисть перемагала ии.

Потимъ помалу-малу заворушылысь у дивчыны въ голови думкы. Яки? про вищо? вона спершу й сама не знала до-пуття, якъ и про вищо вона дума: думается та й годи. А думалося все саме смутне, саме невеселе, и ось нарешти зъ цього безладдя розумового выбылася, выявылась выразнишъ одъ усихъ одна думка: за що мене такъ мучуть? А потимъ: хыба я гирша видъ иншихъ? И ци дви думкы не давалы їй спокою. Вона не могла бачыты, що й вона була иноди вынна: колы ии кривджено й зневажувано, то й вона, якъ мала сылу й змогу, не лышала цього безъ помсты, а иноди й надто. Вона не могла зрозумиты, що вона сама була вынна, видипхнувшы видъ себе Хрыстю тоди, якъ та на вулиці колысь пидійшла до неї и сказала:

— Докійко! я... я...

Правда, уси вони,—и хлопци й дивчата, и ця Хрыстя зъ нымы—якось особлыво дошкулялы їй того вечора своєю

зневагою, але жъ Хрыстя оханулась, ій шкода стало бидной Докіи, и вона, мало не плачучы, промовыла;

— Докійко! я... мени тебе... я...

Може вона хотила дали сказаты, що видъ цього часу буде вирною подругою Докіи,—але жъ сього нічого не сказала, бо Докія скрыкнула: „Геть!“, одипхнула іи и втекла зъ вулицы.

Вона, кажу, не могла ще зрозумиты того, що въ такихъ випадкахъ сама иноди була вынна, не могла, бо дуже вже велькой кривды зазнала видъ людей. И вона выноватыла цихъ людей за все: за свои муки й сльозы, за свое дытынство безрадисне, безлюбовне, за свои молоди лита, що марно гынулы—за все, за все. И люде булы справди вынни. Одни пеклы іи, мучылы,—така була іи мачуха. Други не хотылы зрозумиты іи мукъ, а тилькы глузувалы зъ неи (або ій такъ здавалося, що глузувалы)—таки булы дивчата, парубкы. И вона це все терпила и не знала, чымъ пособыты соби. И отоди прокынулась у неи въ серци журба така страшна, сумъ такый велькый, що винъ палывъ ій уси груды, не дававъ спокою ни вдень, ни вночи.

Каторжна! видъ усихъ лаяна, видъ усихъ зневажена! За що? на вищо? Господы! Краще й на свити не жыты!

И вона то плаче, то страшно обурюється на людей за ихъ неправду и думає про помсту.

Еге, іи серце бажало теперь помсты, вона задумшыла бъ усихъ тыхъ, хто зневажа іи, хто глузує зъ неи! А про те іи серце не зле було, воно вмило любыты и прыхылятыся до чужого горя.

Вона не дивувала такъ, якъ дивують инши дивчата. На вулицю чы на вечорныци вона ходыла мало: разъ те,

що мачуха не пускала, друге що вона ихъ не любила—
 тяхъ хлопцивъ та дивчатъ—и... боялася; третє—не мала
 въ чому й питы, бо вси сміялися зъ того дрантя, що въ
 йому водыла іи мачуха. Ни, вона не дивувала! И хоча де-
 яки парубкы такы задывлялися на іи станъ высокій, рив-
 ный, на іи очи темни, на косы чорни, на бровы, але жъ
 тилькы задывлялися, а дали йты не зважувалысь, бо до
 ціи каторжної не можна й прыступытыся—така зла, за-
 разъ стусанамы нагодує. А сама вона про це не думала—
 може вона й уродлыва була, може маты й дала ій брове-
 нята, та не дала доли,—вона цього не знала и не дбала
 про це, бо про це дивчата думаютъ и дбають тоди, якъ па-
 рубкы имъ згадуютьса, а ій ще ніяки парубкы не згадува-
 лыся...

И такъ вона жыла собі видлюдькомъ зъ своею журбою,
 зъ своею мукою, а иноди—и останними часамы дуже часто—
 и зъ бажаннямъ помстытыся...

II.

Одного разу мачуха послала іи до титкы Одаркы
 глечыка попрохаты.

У Одаркы вечорныци. Увійшла Докія въ хату,—ажъ
 тамъ шахтари. Уси въ червоныхъ сорочкахъ на выпускъ,
 у чоботяхъ зъ вымережанымы халявамы, зъ пистонамы та
 зъ кытыцямы, у сукняныхъ чумаркахъ. Уси весели, одынь
 на гармонію грає, а ти писни шахтьорської спиваютъ:

Позавыдувавъ мужыкъ,
 Шо шахтьору добре жить:
 Шахтьоръ пашенькы не пашыть,
 Косы въ руки не берють!..

На столи горилка, ласощи дивчатамъ. Це жъ сьогоды на шахти гроши зароблени давано: рубливъ по двадцять, та двадцять п'ять за мисяць шахтари взяли та вси отуть за день чы за два прогуляють. А й гарно жъ отой на гармонію грає! Та й самъ гарный—одежа ажъ вылыскується, поясь такъ и ссяе весь одъ блышчыкывъ та видъ кгудзыкывъ. А зъ лыця? бровы таки!.. Не встыгла ще Докія добрывечирь сказаты, вже винъ углядивъ ии та й крычуть:

— А, ось и дивка йде нова!

Та якъ кынется до неи, та й обнявъ. Вона його добре пхнула—ажъ поточывся,—а сама навтики. Вси якъ зарегочуться, а винъ за нею зъ хаты та й піймавъ у дворі.

— А стій, дивчыно, яка ты швыдка! хочу на тебе подивытыся, чы гарна ты?

Та поставывъ ии проты мисяця—мисяць ясно свитывъ—та й дывытыся ий у облыччя, не пуска. То гнивнá вона була на його, а то вже гнивá нема, соромъ тилькы зробылося хты й зна й якъ! Якъ кынется вона, выхопылась та тикать знову. А винъ крычыть:

— Постій, дивчыно, пидожды! Отъ же ий-бо ты гарна!

Утекла, та зъ прожогу якъ улетыть у хату, ажъ мучуху злякала.

— Тю на тебе! чы ты сказылася? Де жъ глечыкъ?

Де глечыкъ?.. вона й забула про глечыкъ! Сказала, що не дала Одарка.

Полягали спаты—не засне вона. Усе мисяць повный передь неи, просто ій въ облыччя дывыться... А винъ нахлылся до неи: чы гарна? Ой соромъ! ой соромъ!.. А винъ же сказавъ, що гарна... Невже?.. Отъ, якъ бы теперь глянуты въ дзеркало, та не можна!.. Якъ його звать? Винъ не зъ Коваливки—мабуть оврамивський... Та чого винъ на неи такъ дывывся?

И спала й не спала вона... Другого дня мачуха добре попобыла іи за те, що стане та й стоить, якъ стовпець, а дила не робить.

Та дарма! У суботу, ввечери вже вона била викна въ Одарки и дывыться, чы тамъ винъ. Нема! И въ другу суботу, и въ третю—все його нема, и не йде винъ ій зъ думкы. Колы въ недилю смеркомъ иде вона левадою хмызу набраты, ажъ хтось:

— А здорова, дивчыно! чья ты?

Глянула—винъ! Такъ на ій и затрусилось усе. Стоить—зъ мисця не рушыть. А винъ пидійшовъ та—

— Те-те те! Та се та, що я пры мисяцю дывывся! Чого жъ ты тоди втекла?

Та за руку іи. Злякалася вона чогось, чы що—хотила бигты. А винъ не пустывъ. Обнявъ та якъ прыгорнувъ... Ничого вона вже потимъ не знала, ничого не чула, ни того вечора, ни другого дня,—ничого! Тилькы чула, якъ ій на тубахъ його поцилункы горилы.

Що дали було? Те, ще вона покохала. И сердце нарешти знайшло кого любыты и видалось... Ни про вищо вона не думала тоди—нехай б'ють и лають—байдуже! Ій не бо-

лыть після цилування солодкого, прыгортання шыро
Байдуже!..

Прышла весна весела, верба зазеленила, соловей
затюхавъ, вышні цвитомъ укрылыся. У садокъ вона вы
де,—серце зъ грудей вырватся хоче. Небо сынїе далеке
шыроке, хмаркы по йому якъ ягнятка бижать, степы, лис
зеленіють, садокъ увесь пахощамы обнимае—охъ и крас
жъ Божая, яка жъ ты гарна! Ой и свите мій мылый, свит
веселый та красны, якъ же на тоби гарно жыты, видра
любыты!..

Заспывае вона—сама писня зъ грудей рвется; серце
розцвитае, душа вгору лине. А зустринеться зъ імъ пид
вербою зеленою, пидъ вышнею запашною, рясно квитомъ
укрытою,—зостринеться—ничъ їй мала, не наговорытьс
не намылується. Охъ, и любила жъ вона! Такъ любила, щ
всю душу виддала и назадъ не думала браты. Визьмы мен
мылый мій, коханы! Мене ще нихто не любывъ—визьмы
мене, бо я вся твоя! Ночи тихїи, зиркы небеснїи! Тилькы ви
чулы й бачылы. Свите мій ясны, свите мій красны!

Мынула весна, лїто мынае... Чы не мына зъ імы
щастя?

III.

Ни, ще не мынуло...

Садкомъ зеленымъ зъ повиткы Докїя Семена выпро
вожае. Дїйшлы до перелазу. Ще бъ дали дивчына йшла, такъ

люде побачуть. Обвыла вона йому шыю своїмы рукамы, прыгорнулася до його:

— Семеночку, соколе мій! Чого ты такой невеселый ставъ? Чомъ ты не такой, якъ спершу бувъ?

Осмихнувся Семень.

— Отъ дурна! Тоби тилькы поцилункы на думци. Не все жъ цилуваться, не довику жъ обниматься!

— Не до вику!? Охъ, Семене, що бо ты сказавъ! А я бь умерла коло тебе... Тильку й вику мого, що твое коханья Якъ покинешь ты мене,—загыну безъ тебе. Не покидай мене, Семеночку, голубе мій, сонце мое, щастя мое!..

Та й упылась устами йому въ уста... И не одирвалася бы мабутъ, якъ бы самъ винъ не одирравсь.

— Прощай!

Перестрыбнувъ черезъ тынь та й пишовъ улыцею..

Пишовъ, та зновъ не прыйшовъ... И тыждень, и два мынуло, а його нема. И осинь прыйшла, а його все нема. Вона не хотила йняты виры тому, щобъ винъ ии кынувъ. А вже зъ ней вси дивчата сміялись...

Вона ждала и—дигдалася...

Стрила такы вона його, стрила—вдень середъ вулыци. Кынулася вона до його—забула, де й колы це.

— Семеночку, голубчыку!

А винъ:

— Тю! чы ты не здурила!

Та й пишовъ... Краще бь винъ ии вбывъ! Стоить вона, колы чуе, регочеться хтось. Озырнулася—двое дивчатъ зъ ней сміються.

— Утикъ?—кажуть.—Винъ уже давно до Приськы ходе...

Невже правда? Ни, не вірю! Сама пиду, впевнюся!

И пишла туды на вечорныци. Винъ тамъ и Приська тамъ. И не дывыться винъ. Вона до його, а винъ одъ неи,—ажъ уси помитылы. Не мала змогы й слова йому сказаты. Тилькы якъ выходыла, почула,—каже винъ:

— И чого вона, каторжна, такъ до мене в'язне?

Оце вже вона й одъ його почула це прокляте слово, и йому вона каторжна стала. Усимъ вона каторжна, усимъ на свити. Уси ии ненавидють! А якъ вона його любила! Боже якъ любила!.. И винъ зрадивъ. И винъ такый, якъ уси. О прокляти! розирвала бъ усихъ, задушыла бъ, спалыла бъ и його, и ту Приську, и тыхъ парубкивъ та дивчатъ, що зъ неи сміялыся, глузували, знущались! Отъ якъ бы було чымъ—вона заразъ бы пидпалыла цю хату...

Голова ии горила, думкы плуталыся, груди пекло...

Якъ бы чымъ запалыты. Чы нема въ неи въ кармани сирныкивъ? Вона почала шукаты, чы не зосталося якого сирныка, чы не сховала вона якъ небудь, ростопляючы пичъ. Вывернула карманъ, вытрусыла—нема.

Вона швидко пишла зъ двору, пробигла вулицею и добигла до своєї хаты. У викнахъ не свитыться, вже полягалы. Сини не засунени, хата тежъ. Вона ввійшла въ хату.

— Хто тамъ?—спытався зъ просоння батько.

— Я!—сказала Докія и заразъ же знайшла на комини сирныкы та й побигла зъ хаты.

— Куды ты?—гукнувъ батько.

Вона не видмовыла, выбигла зъ двору, знову пробигла вулицею, але не пишла въ двиръ, де вечорныци, а перелизла на городъ и зайшла ззаду, щобъ ништо не бачывъ. Велька повитка була прыроблена до хаты. Докія зупынылася пидъ нею.

Вона черкнула одынъ сирныкъ. Винъ зайнявся и заразъ же погасъ. Сердыто кынула вона його осторонь и запалыла другой. Винъ горивъ. Докія почала пидпалюваты имъ солому у стриси. Але солома була мокра, и сирныкъ знову погасъ. Те саме було зъ третимъ и зъ четвертымъ.

— Ни, треба знайти сухой соломы. Тутъ есть—тутъ, може, якъ тепло було, винъ, проклятый, зъ Приською спавъ. Ну, теперъ уже не буде спаты!

Вона знайшла сухой соломы, згребла її въ купку пидъ очеретяною стинкою и запалыла. Солома затлилась и почала гориты нарешти.

— Ось колы зайнялося! Горы швидче, займайся! Отъ гарно! видъ повиткы вогонь на хату. И вси вони згорять.

И Докіи згадалася пожежа, що вона бачыла—ухъ, страшно! Такъ и тутъ буде. Але тамъ нихто не згоривъ, а тутъ уси згорять. И Санька згорить? Санька—маленька дивчынка, дочка досвитчанои матери. Докія за останній часъ дуже влюбила гарне дивчатко, и дивчынка любила її. Але жъ и вона згорить... Така гарна, ласкава. И Докіи в'явылося все: якъ хата горитыме, якъ Санька простягатыме руки зъ полум'я й крычатыме:

— Рятуйте! Докієчко, вытягни мене!

Господы, за вищо жъ? За вищо вона спалить її? Це жъ грихъ! Людыну спалить живу. Та й не її саму. Господы, може все село займеться! На що жъ це вона робить?..

А солома шыпила, шкварчала и починала розгорятися. Ось полум'я выбухло. Ось-ось повитка займеться.

Та Боже мій!.. Та нащо жъ це вона?..

Треба гасыть, гасыть мерщій, а то все займеться. Вона кынулася до вогню, хотила затоптаты його ногами. Але винъ горивъ. А ій уже вчувалося, якъ Санька крычыть:

— Докійко, рятуй!..

Все закрутилось їй у голови. Червоне полум'я одно передь нею. Треба його погасити. Вона видразу зирвалася зъ місця и впала на полум'я. Воно пекло їй, на їй займалась одежа. Але вона того не чула. Вона хапала руками вогняну соломку, пидгортала пидъ себе и сылкувалася гасити. Але вже вся одежа горіла на їй. Тоди, не знаючы що робити, вона скрыкнула:

— Рятуйте, хто въ Бога вірує! рятуйте!—и бильше ничего вже не пам'ятала...

Очүтылась вона дома. Ни, не очүтылась, а вперше росплющыла очи. Де вона и що зъ нею,—того вона не розуміла.

И обрятували парубки та дивчата, выбигшы на їй крикы та погасившы пожежу. Вона страшенно попеклася, але того не чула: їй ще дужче пекла гарячка...

Страшно вона мучылась. Уси їй розпалени думки крутылись теперъ кругъ одного осередку: їй все здавалося, що вона гасить пожежу, и вона борсалась, кыдалась, давила попечеными грудьми пиль, де лежала, и крычала:

— Рятуйте! Люде горять!.. Санька голубочка згорить!..

Передь смертю вона очүтылась зовсимъ. Вона зрозуміла, що вмирає. Биля неї стоявъ батько. Мачухы въ хати не було. И бильше не було никого. Вона пизнала батька, але ничего йому не сказала. Промовыла тильки:

— За що? Господы, Боже мій! за що?—пидвелася и скрыкнувшы, впала знову на подушку. За килькы хвильныхъ вона була мертва.

Їи поховано, и нихто не пожаливъ їи. Вона всимъ осталась каторжною. Санька тильки плакала, Їи нихто и не думавъ одмовыты соби на те питання, що вона кинула вмираючи: за що? За що стильки муки, горя та слизь додають людямъ люде, колы й такъ жыття таке коротке и таке сумне?...

1888. XII. 31.

У с. Олексивци въ
Катеринославщини.

НИБУ

СЕРЕДЪ ЧУЖЫХЪ ЛЮДЕЙ.

НИБУ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

HIBBY

Середъ чужыхъ людей.

ты жь що матери?

— Я кажу, шо не пиду за його зроду.

— Брехня: пидешъ!.. Дивоче слово мняке.

— А може твердише й одъ парубочого? Йй бо не пиду! зроду не пиду!

И молоденька, рокивъ висимнадцяты, дивчына зъ довгенькымъ, трохы схудлымъ, облыччямъ, стыснула тонки губы, зсунула свои чорни бровы, а зъ глыбокихъ темныхъ очей блиснувъ у неи якийсь проминь.

— А за мене пидешъ?—спытався высокый ставный парубокъ, одкыдаючы назадъ чорняву голову зъ чепурнымъ, хочъ стомленимъ и мовъ заспанымъ облыччямъ, и прыщулючы одно око. Выдко було,—добре знае, що дивчына на те скаже.—Пидешъ?

И винъ обхопывъ ии за станъ рукою и прыгорнувъ до себе. Дивчына такъ и прыпала до його, тулючысь та обнимаючы його за шыю своими билымы руками.

Надъ ими було литне вночишне небо зъ незличенымы зорямы, зъ билолыцымъ мисяцемъ; имъ кывала зъ

згоры своїмы зеленымы витаы верба, а зь блыжчыхъ садкывъ тыхый витрець доносывъ до ихъ тонки пахощи вкраїнськой ночи. То й не дыво, що парубокъ обнимавъ уседужче й дужче, дивчына тулылася все блызче й блызче, а губы зійшлыся такъ блызько, що не могли розійтыся, не поцилувавшыся разъ, двичи, трычи...

— За тебе?.. Охъ, не виддадутъ мене маты за тебе ніколы: за шахтьора, кажуть, зроду не видамъ. Батько бъ и нічого, та маты... Хтось имъ про тебе сказавъ, що ты хочешъ свататы мене, дакъ воны кажуть, що въ тебе хаты нема... Кажуть мени: тягаться по шахтахъ будешъ?

— Якъ то—нема хаты? Адже есть!

— Кажуть, що ты тамъ зь трьома братамы, то меншый визьме хату, а тебе й старшого выжене.

— Ну, не дуже то й выжене!

— Ой, Михайле, Михайле! Чого мы такі нещаслывы, що ты вбогий, що треба тоби на шахти заробляты, а мене за тебе не виддають? А я жъ тебе люблю якъ душу свою!

И дивчына дужчѣ й дужче тулылася до парубка.

— На шо мы такі нещаслывы?—знову спыталася вона.

— Чого жъ мы такі вже нещаслывы? — осмихнувся Михайло.—Адже ты мене любишь и я тебе,

— Та хыба жъ можно такъ довику жыты? шо якъ... якъ... у мене буде?..

Якъ бы це було не вночи, то Михайло побачывъ бы, що дивчына зблidlа. Та винъ цього не побачывъ и видмовывъ сердыто:

— Ка-зна-шо ты выгадуешъ, Сохвіе! Хыба шо?

— Нічого... покы... А все жъ... А ты мене тоди кынешъ, Михайле?

— Не кажи *чынугы!* Ты лучше скажи, шо маешь роботы дома, якъ почнуть тебе виддаваты за Трохыма. Адже завтра вже й хустку даваты.

— Нехай! Я ии не даватыму,—хай хто хоче дае!

— А якъ бытымутъ?

— Мене вже й такъ быто. Хай хочъ ище б'ють, а того не буде.

Мыхайло трошкы замысливсь, а тоди глянувъ на Сохвію.

— А знаешъ?—промовывъ винъ,—ходимъ зо мною!

Дивчына дывуючысь глянула на його.

— Куды?

— На шахту.

— Якъ то?

— А такъ: у насъ артиль збирається: я зъ братомъ, Семень, Василь ковалевський та ше чоловіка скількы буде. Отъ и йды до насъ за куховарку. А вже тамъ мы тебе выховаемо видъ матери й видъ батька.

Сохвія замыслылася. Це правда, шо вона тамъ выхавается видъ нелюба, тилькы жъ то—шахта. Тыхъ, хто туды втикае, не хвалють. Та й батька жалко: винъ добрый, тилькы шо слухается матери...

— Шо, може боишся, шо й тамъ Трохымъ изнайде?—спытався Мыхайло у замысленои дивчыны.

— Ни, того я не боюся...

— А чого жъ?

Дивчына мовчала.

— Та кажи жъ уже,—чого ты ше тамъ боишся!

— А того, Мыхайле, шо тоди вже не можна мени вернутыся додому. Охъ ни, Мыхайле, голубчыку!.. И такъ уже шд зо мною буде!.. шд зо мною буде!.. Тилькы здумаю я, такъ...

Дивчына стыснула въ рукахъ свою голову.

— Дурна! навикы дурна! А на шо жъ тоби вертаться додому?

— Якъ то?—спыталася Сохвія, пускаючы руки видъ головы та пидводючы на парубка очи.

— А такъ: тамъ и жытымешъ.

— Та не довику жъ такъ жыты!..

— Дурне! колы такъ, то й звинчаємось.

Дивчына знову замыслылася. А шо жъ, хыба не однаково де винчатыся—чы тамъ, чы тутъ? Однаково буде вона йому жинка. А тутъ шо? Братъ та маты б'ють що дня, не вистка лае, шобъ ишла за Трохыма, а винъ ій такый гыдый, якъ гныда. Ну вже цей Степанъ—дарма, шо братъ, а гиршый за ворога! А батько слухаються матери та його, та й слова не сміють сказаты. А якъ же безъ батькового благословення замижъ иты? То жъ грихъ! А якъ за Трохыма виддадутъ? Ни, не виддадутъ, вона не пиде, хай хочъ уб'ють іи! А хочъ и не виддадутъ, то шо зъ того? Адже й дытына може буты... Охъ, навищо вона такъ изробыла!..

— Ну, чого знову задумалася?

— Охъ, Михайле, не треба було намъ такъ робыты!..

— Якъ?

— Треба було батька-матери благать, а не такъ...

— Ать!.. про ка-зна шо!.. Ты думай про те, шо я кажу!

— Ни, Михайле, страшно!

— Дурне! чого страшно? хыба ты не зомною будешъ? И чого ты боишся? Якъ извинчаємось, то тоди батько й маты простятъ, може й додому въ село вернемось. А вона боиться—якъ маленька!

И Михайло видвернувся. Дивчына обняла його рукою за шыю и прыхылыла йому голову до себе.

— Не сердься, голубе мій! не сердься, Михайлыку! Мы ще поговоримо про це, адже ты прийдешь?

— Авже жь!

Мыхайло прыгорнувъ дивчыну й спытавсь на вухо:

— У половныку?

Сохвія кывнула головою, потимъ поцілувала Мыхайла, перестрыбнула черезъ тынь и побигла городомъ до своєї хаты.

Мыхайло трохы постоявъ, потимъ зсунувъ картузь ище дали на потылицю, пиднявъ зъ долу гармонію, шо поставивъ бувъ покы розмовлявъ изъ Сохвією, и пишовъ чужымы городамы на вулицю. Тамъ винъ ище шырше рокынувъ назадъ свою сыню чумарку, показуючы выцяцьковану червону сорочку та высоки чоботы зъ кытяцамы та зъ пистонамы, узявъ у руки гармонію и вдарывъ голосно:

По вулицы маставой!..

Писня—здобутокъ изъ шахтъ—розляглася слободою. Незабаромъ зустрілыся ще парубкы и вси вкупи ревонулы:

Красавыця, абажды!..

Мыхайло зостався цю ничъ на сели, бо завтра була неділя, а вночи пидъ понедилокъ Сохвія втекла зъ имъ на одну вугльову шахту.

Вона й сама не помитыла, якъ опынылася тамъ. Вона тилькы зна, шо іи быто, щобъ вона давала хустку, шо вона змагалася, шо братъ замкнувъ іи у хыжыну, и шо вона тіи жь ночи втекла. Вона мало шо думала, якъ утикала: такъ іи скрывджено, шо вона не могла думаты про те, шо буде дали, а шукала тилькы одного: вырватыся зъ неволи.

Вона подумала теперъ, якъ стала жыты на шахти куховаркою въ артили.

Въ артили було бильшь якъ десять шахтаривъ. Зароблявъ коженъ наризно, артиль була тилькы на харчуваня. Вона наймала куховарку, годувала ии й платыла що мисяця за роботу. Дила куховарци було не дуже багато, йисты було що, ще й гроши заробляла—то Сохвіи нічого було про це думаты.

Думала вона про инше.

Шахту вона й ранише бачыла, носючы батькови йисты, якъ винъ тамъ робывъ, у недоридный рикъ. Але тоди ий було байдуже до того—все, що е на шахти, тоди тилькы такъ, зацикавлювало ии трохы. Теперъ же зовсимъ иншаричъ. Теперъ ий доводилося жыты у цій довгій брудній „казарми“, середь смиття, середь усякого мотлоху, середь клункивъ та мишкивъ зъ харчемъ, зъ струментомъ, що имы захарашчено було всю „казарму“, середь тисноты, духоты та чаду—и все це пился чыстенькой й биленькой хатыны тамъ, дома. Теперъ ии доводилося жыты зъ цымы, завсигды вмазанымы у вугльовый пиль, шахтарямы, що сповняли „казарму“, залягали увесь пиль, робылы страшенну тисноту й нестерпучу духоту та чадылы своимъ мицнымъ тютюномъ такимъ, що спершу голова у Сохвіи зовсимъ одъ його чманила.

И скилькы тутъ усякого люду було! Бильше було чужыхъ, бо рикъ бувъ доридный, и свои здебильшого сыдили дома по селахъ, маючи що йисты. Тутъ и ци захожи зъ далекой пивночи—люде, що ихъ неродюча земля выгнала зъ свого краю и прымусила перебутыся зъ лычакивъ у шахтарськи „чуни“,—люде смилыви, груби и зъ завычкою такъ погано лаятыся, що Сохвія спершу, покы звыкла, му-

сыла затуляты вуха видь ихъ соромицькою лайкы; тутъ и парубкы зъ далекихъ и зъ близькихъ силъ,—воны вже добре „нашахтьорылысь“ и поводылыся зовсимъ не такъ, якъ дома; тутъ иноди й прыстарилый уже чоловикъ—цей, хочъ и вродыло хлиба, не мигъ повиддаваты вси оплаткы й позычкы, що завыновативъ ище недориднымы рокамы, и мусывъ теперъ заробляты пидъ землею и на ихъ, и на харчъ свой убогій сем'и; тутъ и якийся выгнанный звиду-силъ пысарь, що пишовъ у шахту, не мигшы вже ниде знайты соби ніякои „благородной“ роботы,—винъ що-вечора смишывъ усю „казарму“ своїмы казкамы й побрехенькамы про таки речи, що Сохвія не знала, куды подитыся зъ со-ромá; вештався тутъ и поповычъ якийся недовченый, що кынувъ батька и втикъ на шахты, робывъ зъ усеи сылы у найважчій роботы и казавъ, що винъ тилькы й робыть, абы маты завсигды нови шахтарськи чоботы за висимнадцять рубливъ, и справди уси свои гроши клавъ на одѣжу та на горилку. Усякого люду було тутъ багато, и мижъ усима цымы людмы Сохвія бачыла й своїхъ парубкивъ. Вона ихъ стривала й дома на сели и знала, що воны вже добре „понашахтьорювалысь“, але тутъ вона ихъ мало пизнавала: звычайнисть и соромльвисть промижъ ихъ зныкала, лайка за лайкою такъ и сыпалася въ ихъ зъ языка; ни одніеи жинкы або дивчыны не згадувалы воны безъ якои стыдкои, безсоромной прыкладкы. Тилькы тутъ почула Сохвія, що кажуть шахтари про ихъ, про дивчатъ...

Увесь цей натовпъ, уси ци люде роботылы, тягнучыся зъ усеи снагы, зигнувшыся, скорчывшыся пидъ землею, ле-жучы въ тисній нори, у грязюци та въ води, пробываючы сю норю все дали й дали вглыбъ у землю, не бачучы сояшного проминня и можучы що хвылыны сподиватыся, що ихъ ось-

ось прыдаве велычезна грудзяка якои „породы.“ Наробывшыся за день и вертаючыся у казармы, люде прагнулы видпочыну— не самому тилови, а й души, прыдавленій, прыгнеченій тяжкою працею у безпросвітній темряви. А вь чо у жь воны могли той одпочынь души знайти? Ни вь чому, бо туть ничого не було такога, щобь души пособыты заспокоитыся, клопить и працу щоденну забувшы. Ничого, тилькы горилка сама... И горилка лылася, лылася часомь безь миры, найбильшъ у ти дни, якъ выдавано зь конторы гроши за роботу. Тоди по „казармахъ“ выдко було червони п'яни облыччя, чуты було голосни незвычайни речи. Правда, булы й таки, що попрыходылы на шахту заробыты хочь трохы, бо дома вбозтво, се булы найбильше чоловикоы, часомь уже й стари; воны не пылы, якъ инши, и що-суботы йшлы додому.

Сохвiя мучылася у цьому пекли. Вона зовсимъ не сподивалася цього, не знала цього—то й бильшъ ище все це ии вразыло. У неи навить промайнула на хвылыну думка—вернутыся додому. Черезъ тыждень пiсля того, якъ вона втекла, ии батько прыйхавъ на шахту шукаты дочку. Та ии на той часъ исховано, и батько вернувся додому самъ. И якъ винъ пойхавъ, ии стало шкѡда, що й вона зь имъ не пойхала, бо тутъ ии уже робылося тяжко. Ии тутъ не було зь кымъ и слова сказаты. Було на шахти ще килькы жинокъ—тежь куховаркы шахтарськи,—та цихъ уже зовсимъ избыто зь пантельку,—Сохвiя не хотила зь имы подруговаты. Але й питы видциля вона не могла, хочь и жалыла за тымъ,—не могла не того тилькы, що додому соромъ и страшно ии було вертатыся, а й тымъ, що вона не могла покынуты Михайла.

А Михайло жь що?

Мыхайло бувъ изъ такихъ шахтаривъ, якихъ уже чы-мало наробыла шахта,—черезъ ихъ багато негарного завелося по нашихъ селахъ. Гарна въ йому була та смилывисть, що загартувалася въ його на небезпешній роботы шахтовій. Та ця смилывисть є и въ иншихъ усихъ шахтаривъ: уси воны замисць щобъ безпешно стояты, спускаючыся въ шахту, въ середыни въ цебри (въ бадди), не бояться спускатыся стоячы на краяхъ того цебра, такъ, що тилькы рухнешся якъ необережно, то вже й можна зирватыся и, впавшы на трыдцять-сорокъ сажнивъ углыбъ, розбытыся на гамузь. Та Мыхайло не побоявся бъ и иншого. Щобъ рваты твердо пидземну „породу“, даються шахтарямъ дынамытови патроны. Спустытыся шахтарь у шахту, попровирчує диркы въ „породи“, позакладає туды патроны, а самъ тикає, щобъ выбухъ його не вбывъ. А Мыхайло не боявся взяты „для штуки“ ти дынамытови патроны для готовыхъ уже дирокъ, позапалюваты въ ихъ кгноты, стоячы въ цебри и такъ, зъ позапалюваными, й спускатыся внызъ, можучы сподиватыся, що ось, ось який патронъ выбухне и розшматує його до щенту. Мыхайло знає, що винъ може и йому велять запалыты патронъ уже застромывшы його въ дирку и мерщій тикаты назадъ у цеберъ, щобъ выхопытыся нагору; але винъ знає й те, скільки часу горыть кгнить у патрони и, выявляючы свою смилывисть и про жыття недбалисть, запалює патроны ще нагори и втикає одъ выбуху иноди тилькы за мыть яку.

Звыкшы лехковажыты жыття, такой шахтарь звыка и на все инше злегенька дывытыся: гроши важкою працею заробыть, то не вагається рострынькаты ихъ на гулянкы, на чепурну одужу, на добри гармоніи; свій селянський звычай не думавшы кыдає, а переймає якусь каличену мову

безсоромну та стыдки й брыдки писни; за нищо вважає одурити дивчыну и колы не поганый зъ лыця, то вміє ихъ дурыты добре и не жаліючы ни трохи. Стомыть чоловика гнитюча праця пидъ землею, а натура його просыть одпочыну, шукає простору й воли и знаходыть ихъ у піяцтви, въ гулянкахъ, часомъ у роспусти, перепалючы въ ихъ ни на що свое жыття.

Мыхайло любывъ Сохвію—не дуже, а такъ, що разъ такы схотилося йому навить и одружытыся зъ нею. Та се було тилькы одного разу и зовсимъ уже не могло буты тоди, якъ Сохвія втекла на шахту. Тутъ винъ уже не ховався зъ нею, та й вона не ховалась. Ни на що було цього робыты, бо всяке знає, що якъ дивка втекла зъ дому на шахты, то вже певно хтось пидманывъ, зъ кымсь вона прыйшла. Теперь була Сохвіи воля бачыты що дня мылого, що-дня кохатыся зъ имъ до схочу. И спершу ця воля сп'яныла молоденьку Сохвіину голову, и дивчына була дуже щаслива, хочъ усе, що було кругъ неи, страшенно ии вражало. Та цього було ий мало: Мыхайло казавъ, що вони звинчаються. Але мынувъ тыждень, другый, а Мыхайло про це й не згадує.

— Мыхайле, а колы жъ воно бупе?—спыталася вона въ його пошыпкы одного разу вночі, не стерпившы довгого ждання.

— Шо?—спытався нехотя Мыхайло.

— Винчатыся...

— Ать! одчепысь,—мени спать хочеться!—одказавъ сердыто Мыхайло, повернувся до Сохвіи спыною и заснувъ, чы вдавъ зъ себе, що заснувъ.

И такъ и вдруге, и втрете—що разу, якъ вона пыталла. Дивчына мучылась, плакала и все не покидала домагатыся, щобъ Мыхайло додержавъ слова. Але Мыхайла тиль-

кы сердыло це, и одного разу, чуючы винъ, що вона плаче била його, сказавъ кризь зубы:

— А!.. оци ще мени плаксійкы! Якого ката йшла, колы думала плакаты? Увирылась ты мени своими рюмсами!

И винъ уставъ видъ неи, перейшовъ дали и лигъ на иншому мисци самъ.

Вона вже увирылась! Тилькы мисяць тутъ жыве и вже увирылася! Що жъ теперь робыты? Не додому жъ вертатся! Та ни, Михайло ще ии любыть, винъ це тилькы такъ сказавъ, тымъ, що вона йому докучае.

И вона почынала ховаты свои слёзы, почынала вдаваты зъ себе веселу и все дожыдала. Михайло тоди тежъ мовъ веселишавъ, знову обнимавъ та цилувавъ ии такъ, якъ колысь ище тамъ, дома. Але жъ вона дожыдала, вона не могла не дожыдаты. Доки жъ це такъ буде? И тилькы подума про це, то знову слёзы, знову Михайло сердытый, знову не хоче на неи глянуты, не хоче до неи й слова сказаты. Дали вона вже не стерпила:

— Михайле, скажы по правди,— думавшъ ты мене браты?

— Дурна! Де жъ мы будемо винчатыся? Адже дома насъ не звинчають и въ Васыливци не звинчають.

— Чому?

— Тому, що безъ бомагы видъ нашего батюпки ниякый пипъ не винчатыме, а бомагы батюшка не дасть безъ твого батька.

— Дакъ якъ же будемо?

— Та такъ и будемо!..

Такъ онъ воно що!

У людны багато сылы. Багато людны може перетерпиты всякаго лыха й горя такого, що,—здавалося,—зроду його не подужа. Такимъ горемъ Сохвиі було знаты,

що Михайло никола іи не визьме, що вона просто—повія. Тяжко ій було впевнитися въ цьому, ще тяжче було погодитися. Але вона погодилася. Спершу вона думала заподіяты собі смерть. Та вона була ще така молода, ще такъ хотилося ій жыты!.. Ще вона хотила втекты додому. Та що жъ дома? Якъ вона заговоре до батька, до матери, якъ вона выйде на вулицю мижъ люде? И тилькы подумала про це, то побачыла, що не можна ій вернутыся додому. Часто довгымы ночамы не спала вона и думала, лежучы поручъ изъ Михайломъ:

— Винъ не любыть мене,—винъ и не любывъ мене, тилькы хотивъ пидманыты, одурыты мене.

И тоди въ серци у неи займалася лютить, и здавалося дивчыни, що такъ вона и задушыла бъ зрадныка. Та нова думка втышала все:

— А якый винъ гарный буває, якъ добрый! Якъ винъ тоди іи любыть! Ни, не винъ, а вона вынна, що иноди винъ сердытый буває.

Кохання брало гору надъ зненавистю, и Сохвія не могла питы видциля.

Куды не глянь,—скризь ій було льхо.

Вона зрозумила, що вся іи надія теперь на Михайлове кохання. И вона годыла Михайлови, слухалася його якъ могла. Вона робыла на його якъ наймычка, його обшываючы, облатуючы та обпираючы. Вона вже никола не показывала, що плаче, сылкувалася буты зъ имъ веселою: вона боялася, щобъ його ласкы не втеряты.

А ласкы тіи й не було. Михайлови тилькы трошкы мовъ соромъ було казаты дивчыни, що винъ іи никола не визьме за себе, але потимъ винъ бувъ радый, що сказавъ бо думавъ собі: „теперь вона вже знатыме и не в'язнутыме до мене“. А що жъ дали робыты? Та що жъ!—жытыме

соби зъ Сохвією, погы вона йому докучыть, а тамъ— „хыба ихъ мало? знайдеться й инша! Абы моргнувъ бровою!..“

Та й усмихнется Михайло, згадуючы свои щаслыви зальцяння..

А йому ще й добре було за Сохвією, бо вона робыла на його. Спершу винъ бувъ чепурывъ ии, купуючы ий то те, то се зъ одежи, а теперь—годи! „У тебе“,— каже,— „свои гроши есть...“

Булы въ неи свои зароблени гроши, и вона вже й тратыла ихъ на його, набираючы йому на червону сорочку або шыючы поясъ цяцькованый. А винъ те бравъ, мовъ такъ воно й годыться. А дали ще краще пишло: нема въ його грошей, а треба тютюну, чы выпыты,—то заразъ:

— Сохвіе, дай!

И Сохвія давала, а Михайло хвалывся товаришамъ:

— Оце въ мене дивка: не я ий справляю, а вона мени, ше й грошей дае.

— Любыть?—пытаються шахтари.

Михайло кывне головою, а иноди писля цього почынаються таки розмовы про Сохвію, що тилькы на шахти ихъ и можно почуты...

— А Онысько давно вже на твою Сохвію окомъ накыдае,—кажуть якось Махайлови.

— Нехай!—видказуе той,—якъ докучыть мени, такъ я йому передамъ ии: йому ше годытыметься й тоди...

Ти сміються...

Одного разу, побравшы шахтари гроши за працю, заходылыся гуляты. На гулянку до Михайлового гурту прыстало ще двое шахтаривъ зъ иншой спилкы,—булы бо вони зъ одного села зъ Михайломъ. Зъ ими вкupi прыстала й куховарка ихъ.

Недавнечко вона прыйшла на цю шахту, а вже вси знали веселу й жартовльву Хведоску. Вона вмила моргнути кожному шахтареві, хоча до неї й боялися приступаты черезъ високого похмурого шахтаря Кырыла,—винъ, здасться, й прививъ сюды цю веселу вдову.

Попрыносылы горилку, йижу. Пишла чарка кружляты. Сохвія дома никола не пыла, а тутъ Михайло звычайно сылувавъ їи пыты. Такъ було й цього разу. Частувавъ Михайло, и якъ чарка дійшла до Сохвіи, дивчына сказала несмильво:

— Не хочу,..

— Пый!—звелівъ парубокъ.

Сохвія боялась його сердыты. Вона взяла чарку и доторкнулася до неї губамы.

— Пый усю! чого манижышся?—скрыкнувъ Михайло.

Дивчына выпыла всю, скрывылась и плюнула.

Дійшла чарка до Хведоскы. Та такъ и хыльнула всю видразу.

— Ехъ! отъ люблю, *маладчына!*—гукнувъ Михайло.—Ця не буде кыснуты надъ чаркою.

Хведоска зареготалася.

— Чарочко чепурушечко, моя душечко,—якъ же тебе не любыты, у рота не лыты?—прыказала вона.

— Дывысь! вона ше й зъ прыкладкамы. Отъ такъ дивка!—гукнувъ хтось.

— Тю на тебе!—одмовывъ другый.—Яка вона дивка? Вона вже й забула, чы була колы дивкою!

Уси зареготалысь, а Хведоска выгукуючы почала писню:

Вѣить вѣтирь витерокъ

Ись трахтыря въ погрибокъ...

Шахтари сміючыся крыкнулы:

— Ну, завела бабською! А ну лышь иншою, веселишою та зъ гармонією!

Вдарыла гармонія, залящала п'яна писня—зъ тыхъ писень, що ихъ багато занесено вже на шахту звидкилася, а зъ шахты потроху й на село. Писня була соромицька, але така весела, що ноги у пидпылыхъ шахтаривъ починали ходоромъ ходыты. Хведоска не соромлючыся выгукувала дужче видъ усихъ.

— А ты чомъ не спиваєшь?—гукнувъ п'яный Михайло до Сохвію.—Спивай!

— Не хочу... Охрыпла...

— Е, чортъ!.. манижыться! — вылаявъ парубокъ.—Ехъ, ось спива!—сказавъ винъ до Хведоскы, сивъ биля неи и хотивъ ии обняты.

Хведоска засміялася до його и моргнула бровою.

— Геть къ чортамъ! не в'язны до чужою, колы є своя!—крыкнувъ високий похмурий шахтаръ Кырыло и штовхнувъ Михайла.

— А тоби шо? хыба жалко?—спытався той.

— А тоби своею хыба—ни?

— Мени? А ни трохы! Хочешъ миняться? Йдьоть?

— Чымъ—миняться?—спыталыся товариши.

— Та ось кажу Кырылови: давай миняться: Хведоску мени, а я йому видамъ Сохвію.

— Ха-ха-ха!—зареготалыся навкругы,—оце дакъ такъ!

— Такъ хочешъ?—гукнувъ знову Михайло, вхопывъ Сохвію и почавъ тягты ии з за столу.—На! беры!

— Геть!—несамовыто скрыкнула дивчына, выскочыла зъ за столу и выбигла зъ хаты.

— Туды къ чортамъ!—засміялыся шахтари.—Злякалася!

— А може зъ радощивъ, шо такому гарному достається,—доложивъ одынь шахтарь, на Кырыла показуючы.

— Самъ гарный!—вызвирывся той.—Дывись себе!

— Тю! розвельчався!—скрыкнувъ шахтарь.—Дывись, який шыкъ! Гляды лышь!

— Та годи вамъ змагаться!—промовывъ старый шахтарь.—Хочъ бы за шо добре!..

— Гей, годи вже про бабивъ, давайте ше про чарку!

— Добре!—крыкнувъ Михайло.

И чарка знову по столу загуляла, знову заграла гармонія й залящала п'яна писня...

Сохвія выбигла зъ хаты. Навкругы була темрява. Дивчына на мыть зупынылася, а потимъ пишла. Куды? Хыба вона про те думала!

— Миняться!.. на! беры!.. Хведоску мени, а Сохвію тобі!..

Ци слова дзвенилы ій у вухахъ не стыхаючы. Вона вже добре не розумила ихъ, вона тилькы почувала, шо вони визначають щось несвітське, страшне, щось гыдке й ганебне безъ краю. Вона тилькы почувала, шо въ неи болыть серце,—нестерпуче болыть,—голова горыть, груди—и все черезъ ти слова.

Віявъ холодный осинній витерь. Сохвія выскочыла въ самій сорочци, и той витерь продымавъ наскрызъ сорочку, бывъ и холодывъ тило. Небо було все чорне, ни одніи зиркы, а на сходи залягла важка гнитюча хмара. Але Сохвія ничого того не помичала. У неи стукало въ голови, вси думкы попереплутувалысь, усе навкругы обертомъ ишло. Вона навить не знала, де вона, тилькы йшла не зупыняючысь.

Замыгтивъ велькою звиздою вогонь. Дивчына йшла просто на його, швыдко, мовъ поспышаючыся кудысь, наче й до того вогню треба було дѣйты. Вже высунулася зъ темрявы якась вельчезна чорна купа. Якесь важке пыхкання та шыпиння чуты видтила. Сохвія пизнала що воно: то шахтова машына .тягне вугиль изъ шахты. Дивчына вже бачыла,—якісь люде тамъ метушылыся.

Вона повернула набикъ одъ свитла й видъ людей и пишла дали. Знову темрява, и дивчына йде въ ій безъ меты, безъ слиду, безъ бажання. И въ ней въ души самѣ така темрява, якъ и навкругы.

Що це зупыня ій?

Вона почала мацаты у питьми и намацала якыйсь тынъ, чы поручни. Сохвія почала йты вздовжъ загородкы, держучыся за ней рукамы. Ось загородка заверта, Сохвія й соби завернула. Ступнула ще двичи-трычи й одразу загородкы не стало, дивчына трохы не впала туды, въ середыну. Це мабудь стара шахта,—огорожа коло ней зъ одного боку поламана. Сохвія трохы не впала въ шахту. Вона злякалася й оступылася назадъ. Що якъ бы впала?

То що? Убылася бѣ! Тоди бѣ вона не мучылась, не болило бѣ у ней серце,—такъ воно болыть!.. И про Михайла забула бѣ...

Михайло! Ось колы вона вже впевнылась, ось колы зрозумила, що все, що винъ казавъ, брехня була, бо винъ іи не любывъ и не любыть. Бо колы бѣ винъ любывъ,—хыба бѣ мигъ винъ таке сказаты?—Господы! Чого жъ ій ще дожыдаты? Тилькы ступнуты—и вона буде въ шахты. Вона упаде туды внызъ, убѣється такъ, якъ цъого тыждня вбывся Семень.

И вона згадала цього Семена: голова розбита, аж мозокъ выдко, все облычча збыте —и очей не знать, а руки... Сохвія затремтила, якъ згадала ци руки: безщасный, падаючи внизъ, хапався ими за кодолу, але не мигъ удержатися, и кодола обирвала, обшмугляла все тило на рукахъ,—раны такъ и зялы. Острахъ обхопывъ Сохвію, якъ згадала вона це: болю їй стало страшно, раны. Ни, вона не може такъ умерты!

И вона оступылася назадъ, дали видъ страшного мисця.

Хтось иде. Сюды? Сохвія прыхылылася до тыну, щобъ їи не побачено, и вдывлялась у темряву. Ось уже выдко когось. Кто жъ воно? Мабуть, шахтарь. Ни, не шахтарь; се жиноча постать. Вона пройшла прозь неи, и Сохвія їи пизнала, Хведоску, свою розлучныцю, що видняла въ неи все щастя. Сохвія вирыла, певна була, що Хведоска видбыла въ неи Михайла. Їй здавалося, що якъ бы не було Хведоскы, то й лыха не було бъ, и Михайло не покынувь бы їи. И въ неи въ грудяхъ закипило зло, закипила лютисть. Теперъ уже зченавысть узяла гору надъ коханнямъ, и взяла їи зовсимъ, навикы.

Ще хтось иде,—зновъ одно. Кто жъ то? А що, якъ Михайло? Хведоска пишла у свою казарму,—а що якъ Михайло иде до неи? Не дурно вона втекла сама и цей иде самъ.

Ся думка мовъ ножемъ їи шпыгонула. Дивчына зирвалася на ноги й одразу стала передъ тымъ, хто йшовъ.

— Кто це?—почувся Михайливъ голосъ. Трохы злякавшыся зъ несподиванкы, парубокъ поступывся назадъ.

Сохвія стояла мовчки.

— Кто це?—знову Михайло спытався. И подумавъ: це не Хведоска,—чы не видьма?

— Куды йдешъ?—хрыпко, ледви промовыла Сохвія.

— Ге! онъ хто! Якого ты чорта тутъ блукаешъ?

— Куды йдешъ?—знову промовыла Сохвія.

— Тоби яке дило? Иду, куды треба!

Парубокъ хотивъ обмынуты іи. Вона вхопылася за його

— Стрывай! До кого йдешъ? До Хведоскы?

Дивчыва вся тремтила. И видразу якись дурни сльозы пидкстылыся до горла, и вона додала благаючи:

— Михайле! голубе! що бо ты..

— Геть! Хочъ бы й до Хведоскы,—тоби що?—grimнувъ Михайло.—Геть къ чортамъ! Остогыдла ты мени!

И винъ хотивъ скинуты іи руку. Сльозы видразу десь зныклы въ Сохвіи. Божевильна думка промайнула въ голови. Вона вхопыла Михайла за шю и потягла до шахты. Це було такъ несподивано, що Михайло спершу й не боронився и дозволювъ дотягты себе ажъ до тыну. Ще килькы ступнивъ, и воны обое будутъ у шахти.

— Колы не мени, такъ и не ій же!—скрыкнула дивчына и смыкнула його за шю.

— Тю, скажена!—крыкнувъ Михайло и хотивъ вырваты свою голову у ней зъ рукъ.

Але въ тіеи мовъ додалося сылы: Михайло не мигъ ни вырваты головы, ни одирваты іи руки видъ своеи шыи.

Тоди почалася страшна борня надъ глыбоченною ямою, сажнивъ у сорокъ завглыбшкы: разъ не такъ ступны—и смерти! Зципывшы Михайло зубы, вхопившыся за тынь, вырывавъ у дивчыны голову, а вона тягла іи до шахты. Тоди, ще держучыся ливою рукою за загородку, винъ одвивъ праву и що-сылы вдарывъ дивчыну въ бикъ. Вона тыхо застогнала. Михайло видразу сипнувъ іи руки, и воны рознялыся. Винъ мицно ихъ стыснувъ у своихъ.

— Швыргонуть іи туды кь чортамъ, щобъ не в'язла?—
промайнуло въ його въ голови.—Е, ну іи кь дияволу! ще
лыха зь нею здобудешъ .

Винъ тоди захопивъ іи за, поперець своїмы дужымы
рукамы, ступнувъ разъ одъ шахты и зь усіей сылы кы-
нувъ дивчыну осторонь додолу. Сохвія впала якъ мертва.
Мыхайло ще щось пробубонивъ кризь зубы и пишовъ ту-
дою, кудю йшла Хведоска.

Холодный витерь не давъ Сохвіи довго непрытомною
лежаты. Незабаромъ вона очутылась и почувла, що ій хо-
лодно и бикъ у неи болыть. Вона злякалась, думала, що
не зможе й пидвестыся. Але жь такы встала. Господы, якъ
холодно, витерь такъ и проймае! Вона пишла до своєї
„казармы“.

Тамъ ще свитылося, чуты було гоминь, гармонію.
Шахтари ще гулялы. Тилькы Сохвія хотила взятыся за
двери, колы вони видчынылыся, и зь ихъ выйшовъ Кыры-
ло. Не помитывшы писля свитла Сохвіи въ темряви, винъ
пишовъ швыдко, озыраючыся на вси боки. Винъ шукавъ
Хведоску.

Сохвія ввійшла въ казарму. .

— Ба, ось и наша куховарка!—гукнувъ одынь шахтарь.—
А ну вп'ять у кунпанію!

А другый, Онысько,—винъ давно вже чеплявся до
неи,—высочывъ з-за столу, захопивъ іи за руку й повивъ
до гурту.

— Иды, йды, будемо гуляты!

Вона йшла мовъ не своею сылою.

Онысько нальвъ ій чарку горилкы.

— Пый!

Вона мовчки выпыла. Мовъ огонь по жылахъ перебигъ-

— Пий ще!

Чому ни? Видь горилки такъ тепло. И вона про-

вила:

— Давай!

Выпила ще. Добре!.. Онысько вже третю чарку нали-
ва, а вона знову каже:

— Давай!

— О, бачь, якъ наши гуляють!—хтось засміявся.

— А хыба мени не можна й гуляты? Іншому кому дакъ
и можно, а мени дакъ уже й ни?—крыкнула Сохвія заде-
ркуювато.

— Оттакои!

— Такои, якои вмію! Колысь умила кращои, а теперь
уже ни.

— Гараздъ!—гукнувъ Онысько,—будемо гуляты! А я... щб
я вже тебе люблю, дакъ!..—и винъ зареготавсь.

— Любышь?—спыталася Сохвія, въ вичи йому дывлючы-
ся.—Брешешъ!

— А чого мени брехаты?—и винъ обнявъ іи за станъ.

— Уси вы брешете... Та дарма!.. Теперь я гулятыму!..
Була одна стежечка до чыйогось сердечка, та вже заросла.
Була друга стежечка до ридного батечка, та й тїи нема.
Тилькы гуляты! Ой заграйте жъ, заграйте на гармонію,
щобъ мени весело було!..

Вѣить вѣтирь витерокъ

Ись трахтыря въ погрибокъ...

Ой гарно жъ грає!.. Якъ тамъ у цїй писни дали?

Улещавъ падлець словами...

Ни, се не та... Та однаково!.. Яка въ тебе черво
пыка, Оньську,—а ще лизешъ цилуваться.. Та дарма, ц
луй!.. Дайте мени ще чарочку!..

.....

Сохвія не вернулася додому... Вона й доси живе п
шахтахъ. Шахтари про неи кажутъ:

— А це вже наша, шахтарська...

1889. VII. 30.

Х. Куты.

ПАВЛО ХЛИБОРОБЪ

ХЛІБЪ

НИБУ

Павло хлиборобъ.

Легенда.

1.

уже давно въ убогій слободи живъ хлиборобъ Павло.

Змалку ще ввійшла йому въ душу Хрystова наука. Парубкы по вулицяхъ зъ дивчатымы гуляють, а Павло святу книгу въ руки бере та чытае, чытаючи душу свою насыщае небеснымъ словомъ. Не прыхылялось у його серце до свитового, людського, а прыхылялося до небесного, Божого. Шукавъ же винъ наибильше правды Господньої, клопотався про те, якъ на свити жыты, щобъ догодыты Богови. И винъ думавъ такъ:

— Напысано въ книгахъ святыхъ, якъ треба жыты: що треба робыты, а чого не треба. Напысано выразно—заразъ все розберешъ. А чого жъ люде не живутъ такъ, якъ тамъ сказано? Ну, нехай непысьменни люде може й не знають, а пысьменни? Адже вони чытають про законъ Божый, а не слухаються того закону. Чого жъ се такъ? Мабуть се тымъ

такъ, що напысано въ святыхъ книгахъ, якъ треба поводитися зъ Богомъ та зъ людьмы и якъ не треба, та не показано, якъ же саме це зробыты, якъ того досягты, якимъ шляхомъ до його йты. Напысано: любы бльжнього свого, якъ самого себе. А всяка людына така вдалася, що себе бильше любыты, нижъ бльжнього свого. Якъ же його такъ учыныты, щобъ самого себе переробыты? Оцього й не показано! Тымъ люде хочъ и знають Божый законъ, а додержуваты його сылы не мають.

Такъ думавъ Павло Хлиборобъ и довго зъ тїєю думкою клопотався та мучывся. Нїякъ винъ не мигъ розибраты, якъ се воно такъ, що слово Боже дурно гыне и нищо не показуе, якъ те слово до дила доводыты—ниде ни въ якихъ кныжкахъ про це не напысано. А дали впала йому въ голову така думка:

— А може цього й не покажешъ у кнызи, а можна тильки на людыни показаты? А може е таки люде, що вмїють жыты й жывуть по правди Божій, а видъ ихъ треба й усимъ учытыся?

Дуже хотилося Павлови такихъ людей знайты, зъ ими поговорыты и видъ ихъ навчытыся.

Та тильки инше дило пидходило Павлови. Винъ бувъ парубокъ, и було йому двадцять рокивъ. Батька въ його не було. Було ще дви сестри, видъ його старши, та замижъ обидви повыходылы. Маты казала сынови:

— Стара вже я стала, сынку,— не здужаю робыты. Одружыся, сынку, визьмы соби дружыну любу, а мени дочку мылу. Буде вона тоби хазяйствечко дбаты, а мени своимъ щebetаннямъ душу звеселяты. Чась уже тоби одружытыся.

И самъ те знавъ Павло, що часъ, та тильки не знайшовъ соби винъ доси дружыны гарной. Скильки дивчатъ

у ихъ у слободи було, а ни одна йому до вподобы не припадала. Та погодыла йому скоро доля: йиздывъ одного разу винъ до млына въ чужу слободу та й стривъ тамъ свое подружжя. По весни стривъ, а в-осены звинчався. Радила тому стара маты, та й не дурно. Гарна господня вдалася зъ невесткы, а ще краща дочка старій матери, а ще лучча дружина своєму чоловікови. Прожила молода сем'я тихо та ясно рикъ, и знайшовся у Хрысти хлопчыкъ Семенко, а ще за рикъ—дивчынка Наталка. Прибуває сем'я, та не на лыхо, а на радисть та на втиху батькови та матери та старій бабуси. Прибуває й хазяйствечко, бо де праця, тамъ и прыбутокъ. Въ хати, якъ у виночку, и гарно въ сем'и ведеться.

Гарно та не вкрай. А тымъ не вкрай гарно, що не покыдають Павла його думкы. Дума винъ такъ:

— Гарно мени жыты, а чы по правди я живу? Чы зароблю я ласкы въ Господа мылосердного? Звисно, я не обдурю никого, иноди кому й пособлю,—та хыба цього вже й досыть? Казано по святыхъ кныгахъ, щобъ не тулылася людына до свитового добра, до багатства, щобъ не жыла для свого тила, а жыла для своеи души. А хыба я такъ роблю? День и ничъ клопочуся про свое тило, бо клопочуся про хазяйство, а воно жъ усе тилькы тилови, а не души. А про душу ялопитъ хыба разъ на тыждень буває—якъ у недилу до церкви пидешъ. Хыба жъ воно такъ можна?

Бачывъ Павло, що такъ не можна, а не знавъ, якъ саме треба. Довго мучывся винъ, про це думачы, та й заговорывъ про його зъ Хрыстею, хотивъ порадытыся. Хрыстя здывувалася, а порадыты ничего не могла. Вона сказала:

— Не знаю, що я тобі казытому, чоловіче. Адже коли Богъ на свить людыну пустывъ, то мабутъ їй и йисты й пыты можна, а на те й про хазяйство дбаты.

Не вдовольнявся зъ того Павло, пишовъ ище винъ до батюшки:

— Батюшко! Навчить мене! Сказано: не жывить для тила, а жывить для души. Хотивъ бы я не жыты для тила, а жыты тилькы для души,—кынувъ бы я й хазяйнуваты, и все,—такъ хыба жъ се можна?

Каже батюшка:

— Не можна.

Пытається Павло:

— Такъ що жъ мени робыты?

Видмовля йому батюшка:

— Адже ты никого не обдурюешъ, убогымъ пособляешъ, церкви не забуваешъ—чого жъ тобі ще? Жывы, якъ жывешъ! Не мудруй!

Пишовъ Павло додому, та не вдовольнявся й зъ того, що видъ батюшки почувъ.

II.

Верстовъ за п'ятдесятъ одъ тіей слободы, де Павло жывъ, бувъ манастырь. Часто люде зъ тіей слободы въ той манастырь ходылы. Ще змалечку хотилось Павлови тамъ побуваты, та не довелось за господарськымъ клопотомъ. А цього року выпало такъ, що весна була ранняя, а Велькдень пизній: обробывся Павло зъ весняною роботою та й пишовъ у манастырь одговитись.

Прийшовъ винъ у манастырь, почавъ ходыты до церкви. Сподобалось йому дуже. Гарно въ церкви, повряжувано, співають такъ, що не знаєшъ, чы на неби, чы на земли ты. Розголубылася душа въ Павла. Дывыться винъ на ченцивъ: тыхи вони вси та побожни. И дума винъ:

— Оци мабутъ уміють жыты по правди Божій—отъ якъ бы видъ ихъ навчытыся!

И де дали винъ про це думавъ, то все бильше хотилося йому поговорыты про це зъ ченцямы. Довелось йому сповидатысь у ченця ласкавого та прыхыльного. Павло выявивъ йому, що въ його на серци було. Николы було про се ченцеви на сповиди розмовляты, то звеливъ винъ Павлови до себе въ келію прыйты.

Прийшовъ Павло, и багато вони розмовляли. Хвалывъ ласкавый чернець старенькый жыття чернече, ривнявъ його до жыття янгольського и казавъ, що ниде въ свити не можна дійты правды Божой, тилькы въ чернечому жытти. Падали ти слова Павлови на серце такъ, якъ искры на суху солому, и запалювалы вони його до чогось нового. Потягло Павла до цього жыття тыхого, янгольського, до такого жыття, що въ йому правды Божой дійты можна.

Пишовъ Павло зъ манастыря нехотя. Була тилькы одна видрада, що нисъ винъ изъ собою кныгу вельку. Купывъ винъ ии у свого старенького ченця, и було въ ий поспысувано жыття угодныкывъ та преподобныкывъ, подвижныкывъ та пустынножытельцивъ.

Прийшовъ Павло додому та й не той зробывся. Бай-дуже йому про господарство, мало й до жинкы та до дитей говоре, а все дума про свое та кныгу свою чыта. Вычытуе винъ у тій кнызи, якъ подвижныкы спасалыся, якъ свое

тило нехтувалы, мертвылы, та за те душею Богови догожалы. Порывалась и його душа до цього, и винъ думавъ:

— Господы! Якъ бы гарно було жыты оце заразь у пустыни, Богови молытыся та ни про який свитовый клопоть не думаты! А що, якъ бы питы?

Заворушылась у його въ голови думка:

— Не спасепъ тутъ своеи души за клопотомъ щоденнымъ. Пиду я въ манастырь, або куды въ пустыню—буду спастыся.

Зъ рикъ винъ державъ цю думку въ свой голови и не знавъ, що йому робыты. Бо якъ подума про те, що винъ тилькы для тила свого живе, то такъ його нудьга й обійме; а якъ подума, що доведеться йому и жинку, й дитей покынуты, то зъ живого жалю сердце розрывается.

Прийшла знову весна, прыйшовъ и пистъ. Пишовъ Павло зновъ у манастырь. Иде винъ и дума соби:

— Не вернусь!

Жинци й матери каже:

— От-тоди мене дожыдайте!—а самъ крадькома свою кныгу зъ собою взявъ, дитей нышкомъ поблагословывъ та й пишовъ.

Прийшовъ винъ зновъ у той такы манастырь, та не zostався надовго, бо знавъ, що тамъ його знайдутъ. Одговився винъ тутъ, якъ и торикъ, та й пишовъ дали. Прийшовъ у другой манастырь:

— Приймить спастыся!

Отець игумень подывывся на Павла, распытавъ його про все та й zostавывъ у манастыри за послушныка.

Жыве Павло у манастыри...

Жыве такъ, що и встаючы, й лягаючы, й роблючы Бога зъ думкы не спускае. А встаете винъ ранише за всихъ

и лягає пизнише за всіх; яку роботу треба зробити,—то де важча вона—тамъ и Павло; а вночи не все спить, а бильше Бсгу молыться, а колы й спить, то просто на доливци, ничого не стелючы, а въ головы каминюку кладе. Промынувъ мисяць такъ и другый,—зблidy Павло, знесыльвця. Та про те йому байдуже. Не боиться винъ ни пращи важкой, ни несылы тiей. Знає винъ, що все те за для Бога винъ робыть, всымъ тымъ Богови винъ дожожає. И любо Павлови на серци, любо та гарно...

Гарно, та не вкрай... Не вкрай тымъ, що вже почавъ Павло дещо помичаты. И те, що винъ помича, не дає йому спокою.

Якъ ишовъ у манастырь винъ, то думавъ соби, щовъ манастыри у ченцивъ жыття янгольське. А якъ поживъ трохы у манастыри самъ, то побачывъ, що не такъ воно... побачывъ бо винъ, що ченци жывуть такъ саме, якъ и вси инши люде. Такъ саме гришаты и словомъ, и диломъ, и думкою...

Бачыть це все Павло и не може зъ того вдовольнытыся. И намыслывъ соби такъ:

— Пиду я зъ манастыря и жытому я въ пустыни самъ. Такъ буде краще. Не спокушатымуся я тамъ ни зъ чого, не судытому тамъ свого блыжняго. А то тутъ тилькы гришышь.

Якъ намыслывъ, такъ и зробывъ и однiей ночи втикъ изъ манастыря.

III.

Було се давно, и було тоди багато мисця вильного. Булы степы шыроки, а по ихъ мало хто й жывъ, або й зовсимъ ниhto не жывъ.

Пишовъ Павло такимъ степомъ, шукаючы соби мисця захыстного та такого, щобъ люде про його не знали. Не довго й шукавъ—другого дня вже знайшовъ. Бувъ то яръ глыбокий, а въ йому байракъ. Зійшовъ Павло у яръ и ба-чыть, шо посередъ яру струмочокъ невеличкый протикае, а навкругы дерева всяки, а помижъ ими й зъ овочомъ е: кыслыци, груши, то шо... Дума соби Павло:

— Оце й мое мисце!

Почавъ винъ тоди по тому яру ходыты и знайшовъ таке мисце, шо круча врывалася стримко и стояла ривно, якъ стена. Павло каже самъ до себе:

— Выкопаю отутъ у кручи соби печерю та й жытыму. И справди такъ и зробывъ.

Зъ манастыря винъ узявъ тилькы хлеба трохи и вже його пойивъ. Йисты йому хотилося дуже. Пишовъ винъ до кыслыци,—струснувъ ии, пишовъ до груши—и ту потрусывъ; натрусывъ трохи грушъ та кыслыць, попойивъ—и буде зъ його.

Тоди заходывся роботы. Копаты не було чымъ. Выломывъ соби винъ гилляку добру та й ставъ тією гиллякою копаты. Важка то була работа, бо хочъ и не кам'яна була круча, а все жъ тверда, а ломака тупа. Увесь день копавъ Павло, а выкопавъ мало. Увечери знову грушъ та кыслыць попойивъ и втомлений лигъ спаты просто неба на земли.

Тыждень копавъ Павло, поky выкопавъ соби печерю. Якъ выкопавъ, почавъ у тій печери жыты.

Жыты винъ почавъ зовсимъ по новому. Винъ такъ сказавъ соби:

— Жытыму тилькы для души.

Якъ сказавъ, такъ и зробывъ. Жывъ и дбавъ тилькы про душу. Ни про одежу, ни про йижу винъ не думавъ. Йивъ груши та кыслыци та коринци якись выкопувавъ зъ земли. Одежи николы не скидавъ.

Зранку й до вечора винъ молывсь або чытавъ свою кныгу. Въ кнызи винъ чытавъ про пустынножытельцивъ та про подвыжныкивъ, якъ вони спасалыся. И якъ вони робылы, такъ и винъ сылкувавсь робыты.

Тилькы хочъ и якъ винъ нехтувавъ свое тило, та все не мигъ його зовсимъ подужаты. Мусывъ и про його дбаты: мусывъ рваты кыслыци, копаты коринци, мусывъ спаты. И думавъ соби Павло:

— Господы! Якъ то багато часу на все гається! И все по дурному—замисць, щобъ молытыся, а я зъ своимъ тиломъ панькаюся. Що бь його зробыты, щобъ цього панькання менше було?

Почавъ шукаты про це въ свой кнызи и знайшовъ тамъ, що тii пустынножытельци мертвылы свое тило. Тоди дума соби:

— Такъ и я зроблю.

И почавъ свое тило мертвыты. Не лягае спаты просто додолу, а насыпле гостренькыхъ каминцивъ и на ихъ уже ляга,—це щобъ не дуже довго спаты. Або ввечери, якъ збереться комаривъ багато въ байраци, скине сорочку та й стоить по поясъ голый. Комари такъ и обсядуть його та вже кусають, кусають,—такъ усе тило й визьметься кривавымъ пухыремъ.

Боляче Павлови, але винъ на те не зважа, дума соби:
— Це все на славу та хвалу Божу!

И радый винъ, що тымъ заробляє соби у Бога спасиння.

Багато винъ ще всякихъ мукъ соби выгадувавъ, щобъ тило свое мертвыты и дуже радый бувъ, що воно мертвлося, и все йому ще мало було.

Такъ промынуло вже лито. И спало одного разу Павлови на думку:

— А що я взимку йистому, якъ ни коринцивъ, ни кыслыць та грушь не буде?

Злякався винъ спершу, а потимъ дума соби:

— Це жъ грихъ, що я про свое тило дбаю. Хай буде, якъ Богъ дасть!

И не ставъ про це думаты.

Колы такъ изгодомъ трохы, днивъ черезъ килькы, прокыдається вранци—ажъ у його передъ печерею хлибъ на трави лежить. Спершу Павло зажурывся:

— Це жъ,—каже,—люде недалечко е.

А дали подумавъ соби:

— То що? Се мени Богъ одъ тыхъ людей помичъ на зиму посила.

Заспокоився Павло и почавъ той хлибъ йисты. И зъ того часу, мало не що-дня, то хлиба, то того, то сього хтось и прынесе йому. Трохы згодомъ довидався Павло, що недалечко слобидка маленька була. То зъ тїи слобидкы якись побожни люде помитылы, що чоловікъ спасається, та й почалы потай до його хлибъ та й иншу йижу носыты.

IV.

Перебувъ Павло рикъ у тій печери. Про йижу винъ не дбає, бо то въ лиси що знайде, то люде добри прынесуть; про одѣжу такъ саме не дуже дбає: прынись йому хтось кожухъ старенькый на зиму,—винъ у тому кожуси й зимувавъ. Не мавъ винъ чого иншого робыты, тилькы молився. И молився до кривавого поту, думачы:

— Господы! усього себе виддаю на молитву Тоби, на хвалу Тоби! Невже жъ не догодю Тоби своєю жертвою?

И зновъ ще щырише молився та все свое тило мёртвивъ та мучывъ... Промынувъ такъ ще рикъ, другой, а тамъ третій... Схудъ, высохъ Павло, волоссямъ зарисъ, очи такъ и бlyщать—тило немощне, та душа сылу мае. И ото надумався винъ одного разу:

— Тры роки вже сыдо я тутъ у печери; день и ничъ Бога славлю, спасиння соби заробляючы, а не знаю ще, чы догодывъ я тымъ Богови. Якъ бы мени про це довидатыся?

Чытавъ винъ по кныхахъ, що подававъ Господь Богъ улюбленцямъ своимъ ознакы про ласку та прыхыльнисть свою. И згадавъ винъ, якъ чытавъ у свой кнызи про одну святу, що вона такъ Богови догодыла, шо змогла по води йты якъ по сухому. Дума тоди Павло соби:

— Господы! Якъ бы мени така ознака!

Що бильше дума про це, то все бильше бажає душа його зазнаты тіеи ознакы видъ Бога. И день, и два такъ думавъ, довго мучывся думкамы, спокою не маючы, а дали такы зважывся:

— Що Богъ дастъ!

Протикала недалеко ричка невелика. Намыслывъ Павло питы до тіей ричкы...

Тры дни й тры ночи молився винъ, не сплючы й крыхты, а четвертого дни вранци пишовъ до ричкы. Прыйшовъ до берега, ставъ навколишкы, знявъ руки до неба та—

— Господы!—каже,—якъ що моя молитва була Тоби вгодна, якъ що я Тоби догодывъ,—то подай мени свою ознаку, зробы, щобъ я по води пишовъ такъ, якъ по сухому!

Прыпавъ Павло до земли, тоди вставъ. Ричка передъ имъ блыщить, мовъ срибло сяе... Радисно въ Павла на серци, дума:

— Ось заразъ Господь чудо свое появить!

Зійшовъ зъ берега, ступнувъ у воду разъ, удруге—не держыть вода. Господы! що жъ це? Винъ дали йде, ажъ по груды ввійшовъ—не держыть вода!..

Якъ неначе його громомъ ударило! Похнюплений, понуреный, безсылый вернувся винъ у свою печерю та й за снувъ видразу якъ мертвый...

Прокынувся Павло другого дни пизно и ставъ думаты:

— Не догодывъ я Богови! Мало въ мене було видъ души бажаннивъ, а багато було бажаннивъ одъ тила. Мало було въ мене щыросты, дуже я себе жаливъ.

И почавъ Павло зъ того часу ще дужче свое тило мертвыты. Тб себе мучывъ, а теперь уже просто катуе. За тымъ катуваннямъ, за тымы мукамы та за молитвою мало колы й одпочынокъ мавъ. А йисты ставъ удвое меншь. Промынуло такъ ще тры рокы: и хочеться Павлови зновъ у Бога ознакы попрохаты, и боиться винъ.

— А що, якъ и теперь знову такъ?—дума.—Та вже жъ якъ Господь мылосердный схоче, а пиду, впеvнюся.

Пишовъ зновъ до тієї ричкы. Мольвсья передъ тымъ уже не тры дни, а шість день и вси шість день ничего не йивъ. Тоди пишовъ и.. зновъ поняла його вода!..

Никола ще такъ тяжко не було Павлови, якъ тоди, якъ винъ удруге вертався безъ ознакы Божой до своєї печери. Винъ мольвсья, благовъ Бога, щобъ пославъ йому смерть, але смерть не йшла. Мусьвъ жыты. А жыты жъ то було тяжко!

Але потроху надія зновъ прокынулась у його въ серци.

— Дуже я согришаю,—такъ винъ соби думавъ.—Святіи отци по двадцять, по трыдцять роківъ Богови служылы и тоди тилькы ласкы та ознакы Божой зазнавалы, а я такъ скоро хочу. Служытому Богови ще тры рокы—може тоди Богъ мылосерднѣй та праведнѣй подасть мени свою святу ознаку, що роблю я такъ, якъ треба.

И зновъ Павло живъ у печери, зновъ спасавсь, и такъ промынуло ажъ тры рокы. А якъ промынуло ще тры рокы, то дев'ять день постувавъ та мольвсья Павло и десятого дня вранци пишовъ до ричкы. Ступьвъ винъ у воду,—не здержала його вода и поняла його зновъ. Зъ велького жалю та зъ одчаю скрыкнувъ Павло:

— Прыймы, Боже, мою душу!

Тієї жъ мыти винъ ставъ бувъ потопаты и заплеснуло його хвылею. Але не давъ Богъ йому загынуты: самъ не знаючы вже, що робе, почавъ Павло пльвты и выпльвъ на беригъ. И якъ выпльвъ, упавъ и зомлилий лежавъ.

Такъ лежавъ винъ довго, ажъ покы сонце высоко пидбылсья, угрило та обсушыло його. Прокынувся тоди Павло, озырнувся и ничого спершу не зрозумивъ, де винъ и що винъ. Ажъ дали чуе, щось стогне. Уставъ Павло и бачыть: недалечко лежить чоловикъ и стогне. Пидйшовъ до його

Павло, подывывся: чоловікъ ще молодой, але пораненый та знесылений. Обнявъ жаль душу Павлови. Ухопывъ тоди винь пораненого та й понисъ до себе въ печерю, дывомъ дывуючы, видкиль у його така сыла взялася, що такъ лехко винь його несе.

V.

Пораненый бувъ непрытомный. Почавъ Павло йому раны обглядаты и бачыть: раны не страшны, а тилькы крови дуже багато зйшло. Пообмывавъ Павло раны, позав'язувавъ та й сивъ биля пораненого й дождае, поky винь до прытомности дйде. Дывыться Павло на блиде пораненого облыччя, прислухається, якъ винь важко дыха, и дума соби:

— Отъ,—не дай Боже,—чоловикъ умре!

И такой жаль стыснувъ сердце Павлови, що здається, заразъ бы виддавъ свое жыття, абы тилькы ця невидома людына не вмирала. Колы гляне, ажъ пораненый очи расплющывъ, дывыться на Павла и щось губамы ворущыть, сказаты хоче, та не вымовыть. Нахылився Павло йому до вустъ ухомъ и чуе, що пытається пораненый:

— Де я?

Каже Павло:

— У доброго чоловіка. Дастъ Богъ тоби пособымо.

Ничого не сказавъ пораненый, тилькы глянувъ такъ удячно на Павла и зновъ затыхъ та й заснувъ. Довговинь спавъ и прокынувсь ажъ увечери. Тоди расповидавъ Павлови, що винь йихавъ степомъ, и напалы на його розбій-

ныкы степовіи, пограбували, коня видняли, а його, пораненого, середь степу кинулы.

Почувъ те все Павло и почувъ, шо ще бильшый жаль до цієї людыны ввійшовъ йому въ сердце. Почавъ Павло, якъ умивъ, його доглядаты, гоиты. За тыждень, чы за пивтора раны въ хворого позатягало, и винъ мигъ навить сьдиды, але ходыты ще не здолавъ. Одно тилькы горе було Павлови: йижи въ його не ставало. Ни кыслыць, ни грушъ, ни чоґо иншого въ лиси не було, а тіи йижи, що добри люде прыносылы, не выстачало на двохъ. То виддававъ усю ту йижу Павло своєму хворому, а самъ увесь часъ тымъ тилькы жывывся, що якисъ коринци зъ земли копавъ та йивъ. Та й хворому треба було бильше йижи, и винъ голодувавъ. Намыслывъ Павло виднести хворого въ слободу, щобъ було йому що йисты. Сказавъ про це хворому, той зрадивъ.

Узявъ Павло хворого, посадывъ соби на плечи й понисъ. Слобидка була за ричкою. Павло знавъ бридокъ и на той бридокъ пишовъ. Беспешно ричку перейшовъ и донисъ хворого до слободы. Увійшовъ у слободу, пидійшовъ до одній путящой господарської хаты и заразыъ же въ двори стривъ господаря. Спустывъ Павло хворого зъ пличъ, положывъ додолу та й каже:

— Такъ и такъ! прыймить, пане господарю, та потурбуйтеся. А я вамъ за все видроблю.

Не хотивъ чоловікъ того видробитку, та намыслывъ Павло и робывъ хазяиновы за наймыта, ажъ поковы выдужавъ хворый. Дуже дякувавъ хворый Павлови и казавъ:

— Не знаю я ничоґо, чымъ за твою, чоловіче Божый, послугу мигъ бы я тобі заплаатыты.

Але Павло йому сказавъ:

— Зъ того часу, якъ прививъ мене Богъ у це місце, ще николи не було въ мене такъ ясно на души. Ото жъ мени заплаता.

Попрощались вони и поихавъ той додому, а Павло пишовъ у свою печерю.

Дійшовъ Павло до рички, сивъ надъ нею та й ставъ думаты. И згадалось йому, якъ винъ хотивъ перейти и по води и якъ його безнадійність така обняла, що й смерты бажавъ. Теперъ же не було ніякои безнадійности, а було ясно, радисно, весело. И такъ хотилося Павлови ще зустриты якого безщасного, бездоляного та й пособыты йому, поклопотатыся про його. *Оце* здавалося теперъ Павлови великымъ диломъ, а те, щобъ ричку по води перейти—стало здаватыся малымъ. Думавъ собі Павло:

— Чы то жъ можна, щобъ за для мене самого, Богъ свить свій переминявъ—зъ ридкои воды щобъ твердо рбывъ? Та й на що мени воно? Зъ його тилькы муки мени булы, а отъ теперъ уже його не хочеться, то й нема тыхъ мукъ, а радисно та весело на души, и не вмираты хочеться, а жыты та служыты, поky сылы, людямъ по братерському.

Довго думавъ такъ Павло, и чула його душа, що не такъ винъ живъ доси, якъ треба, а чымъ саме не такъ,—не розумивъ ище. Тыхый вернувся винъ додому, сивъ на каминюци коло печери и тилькы сивъ—заснувъ заразы. И снытыся йому, наче прыходыты до його хтось ясный та й каже:

— Павле! чы зрозумивъ есы ознаку цю?

Прыдыввся Павло, ажъ то неначе батько його покійный.

И наче каже Павло:

— Ни, тату, але якъ скажете мени, то зрозумію.

Тоди сказавъ йому батько:

— Дытыно моя! На що забувъ еси, що вира безъ дила мертва есть? Дев'ять рокивъ ты себе мертвывъ та молився, щобъ показаты Богови, що маешъ виру. И ты прохавъ ознакы, и ознакы тоби не було, бо не робывъ ты ніякого доброго дила. Гарна твоя молитва була, а дила твои зли були. Покинувъ ты матирь стару и не догледивъ іи пры старсцахъ іи, засмутывъ іи викъ похылый. И покинувъ ты жинку зъ малымы дитьмы на гирке бидування. Покинувъ дило громадське, що вси його робыты повинни. И тутъ дев'ять годъ живъ и дев'ять годъ треба було другимъ людямя на тебе робыты, щобъ тебе прогудуваты. Се дила зли! А треба Богови дилъ добрыхъ. Ты мертвывъ свое тило, а забувавъ, що безъ тила ніякого дила ты зробыты не можешъ и догодыты Богови не можешъ. Якъ бы тила не треба було людыни, то Богъ не давъ бы його. А колы Богъ його давъ, то повинни люде Його даръ шануваты.

Упавъ наче Павло до нигъ батькови, и сказавъ батько:

— Дытыно моя! чы зрозумивъ еси теперъ ознаку ту, що въ души тоби дано: тихистъ та спокій, та радиснисть? Чы зрозумивъ ты ци слова: вира безъ дилъ мертва е?

Скрыкнувъ Павло:

— Зрозумивъ, тату!

Тоди сказавъ батько:

— Иды и роботы такъ!

Ту жъ мыть прокынувся Павло и бачыты: никого нема. Уставъ винъ и щиро подякувавъ Богови и того жъ дня пишовъ изъ тіеи печери. Вернувся винъ додому и побачывъ, що маты його вмерла, жинка його бидувала вельмы, а диты вже позросталы. Радивъ винъ велько, радила жинка й диты, що знову звивъ Господь ихъ докупы. Зостався Павло жыты

дома и робывъ винъ усе, що треба було робыты господа-
реви-хлиборобови и никола не забувавъ, що вира безъ дить
мертва есть. Давъ йому Богъ жыття довге та гарне и смерть
тыху та спокійну. Вмеръ винъ середъ своєї сем'и й середъ
своихъ сусидивъ. И вся сем'я й чужи люде гирко його
оплакалы, бо люблено його за добри дила його...

1891. V. 7.

У с. Олексієвци.

НИВУ

ДРИБНЫЧКЫ.

НІБУ

НИБУ

У церкви.

Самотный умиравъ винъ у своій похмурій маленькій хатыни.

У його не було ни сестры, ни брата, ни дружыны вирной—и ни хто теперъ не стоявъ у його биля лижка и останнимъ земнымъ словомъ не розважавъ останнихъ хвылынъ його жыття, хвылынъ, що мыналы у мукахъ, у передсмертному сконанни.

Усе жыття йшовъ винъ самотный своєю стежкою праці й страждання. Ничья рука николы, здається, не стыскала щыро прязно його спрацьовану руку, ничьи очи, здається, не всмихалыся до його зъ коханнямъ. И винъ теперъ умиравъ одынокый, покинутый, и тильки чорни похмури стины мусылы почуты його останне зитханья, останне передсмертне хрыпиння въ наболылыхъ грудяхъ.

Але ни... Було колысь... Дивочи руки и його колысь прыгорталы до серця, и винъ цилувавъ колысь дивочи уста. И доси винъ згадуе це и любыть, якъ и тоди любывъ. Але жъ

доля розвела, розризнула ихъ... И винъ умирае одынокый, покынутый...

Та сталося чудо. И вона, та, що зъ нею розризнено його, пишла такою жъ одынокою тяжкою стежкою, якъ и винъ. И вона тежъ любила и теперь... Дочулась вона, що винъ умирае самотный, и давне почування прокынулося зъ новою сылою: кынула вона все и прыйшла до його, якъ винъ умиравъ,—змучена, зистарена, але жъ люблячы.

И не самотный винъ умеръ...

Кохана рука йому очи закрыла, кохани, колысь пышни уста прошепотили надъ имъ останню молитву, люби очи заплакалы шырою слезою. И не самотный винъ умеръ у неи на рукахъ...

И теперь у церкви я бачу ихъ обохъ. Винъ лежить у труни жовтый якъ вискъ. Мука выявляється въ його на облыччу, але ту муку покрывае блаженный выразъ щастя, щастя зъ того, що умеръ винъ не самотный, на коханыхъ рукахъ. Цей выразъ застыгъ на облыччу.

Вона стоить бияя його престои дубовои труны. И на ии облыччу вже не видно того щастя. Бо вона не вмре на коханыхъ рукахъ, а вмре самотна, покынута...

Але вона молыться... Чого вона благае въ Бога? Чы щастя йому на тимъ, на иншому свити? Чы скорои соби смерты? Чы може молыться за всихъ спрацьованыхъ и обтяжыныхъ, такихъ, якъ вона та якъ винъ?

Хто вгадае!..

Незабаромъ рушыть зъ церкви труна, Повезе ии наймана шкапа до холодной ямы на миському кладовыщу. И жинка пиде за труною и кыне на труну першу жменю земли. И винъ повернется въ землю, видъ земли бо взятый есть...

И хуртовына замете нову могылку, якъ позамитала вси, що вже насыпано. И тієї жинкы слиды зъ кладовыща тежъ замете... А прыйде часъ—и доля замете и останни, вси до одного, слиды іи на билому свити.

И це буде тоди, якъ вона вмре самотна, покынута...

1885. XI. 27.

Х. Куты въ Харькiвщини.

В е р б ы.

ыхо шумлять вербы, стари, похыли, дупнасти вже, але ридни вкраинськи вербы...

Що воны бачылы, що воны чулы на своєю вику? Багато воны чулы и багато бачылы! Пидьцимы вербама гралыся й зрослы онъ ти люде, що ходють теперь могутни й дужи. И навивалы имъ ци вербы ридни думкы, вльвалы имъ у душу ридни почувавання и зробылы цыхъ людей могутными... й щаслывымы, може... Тыхо, тыхо шумлять вербы, ридни стари вербы...

Охъ, вербы! Але чому жъ воны, таки вербы, надъ моею дытячою головою не шумилы, не навивалы ридныхъ думокъ, не надыхалы ридною сылою, якъ я ще малый бувъ, щобъ и я зробывся такой могутный, може й щаслывый? Не шумилы воны надо мною, не шумилы!

На що жъ воны теперь шумлять, теперь, якъ уже пизно? На що воны теперь збуджують цю думку?

Охъ, и плачу жъ я плачу, та слъозы даремни, навикы даремни!..

Вербы! вербы! чому вы надо мною не шумилы, якъ я ще малый бувъ?

Квитка.

Іи кохання боязьке було и тихе. Соромлючысь, ховаючысь, воно зростало якъ пролисокъ блакытний, що на провесни зъ пидъ снигу свою голилку нижну пидіймає. Уже давно вона кохала и кохала мовчки, и не було у неи сылы сказаты все тому, хто серце взявъ ии навикы.

А винъ не знавъ того, винъ навить не зважавъ на ту маленьку квитку, що имъ однимъ жыла и дыхала. И такъ вони розстались, щобъ знову вже не стринутысь николи, и винъ забувъ ии, жыттямъ новымъ узятый.

Але вона... о, ни! вона його не забувала, бо не могла забуты. И це теперь усе, що першь такъ глыбоко ховалося у неи въ серци, усе, що боязьке було й безъ мираы тихе,—воно теперь одразу все устало й зайнялося, и соромливый пролисокъ блакытний, що ледви выставлявъ свою голилку зъ лысту,—немовъ зробывсь трояндою рясною зъ барвама блискучымы та пышнымы, але жъ и зъ колючкамы. Такъ тихый свить ставъ полум'ямъ жерущымъ.

И, мукою велькою распалене зъ кохання, вже серце не благало тыхо тилькы погляду єдиногo ласкавогo,—о, ни— воно теперъ вже домогалось гордо: його кохаю я, його до себе клычу! И хай винъ буде мій, навикы мій хай буде!

Але даремно вмерло домагання горде не въ часъ розквитлого, распаленогo серця: винъ не вернувсь, вернуть його була несыла.

Але вогонь палывъ ии. И такъ, якъ та троянда, що безъ дощу, пекучимъ спаленая сонцемъ, надламанымъ стебломъ схыляється додолу и сохне и вмирає,—такъ и вона згорила видъ огню зъ кохання.

Але жъ якъ квитка пышна та,—вона й до смерты й писля смерты вродю пышала...

1886. IX. 16.

Витеръ.

Витеръ вые и стогне, квылыть и б'ється объ землю, в'ється надъ широкымъ безкраймъ степомъ. Винъ шукае соби простору, винъ шукае соби ридной сылы, такой могутной й стихійной, якъ и винъ самъ.

Винъ шукае тіей сылы, що віяла колысь одъ вильного степу, шукае высокои тырсы и не знаходыть ничего,—саму понуру поорану площыну. И винъ бачыть, що весь цей степъ, колысь такой вильный, такой безкрай и могутный, теперъ лежыть споганеный и затоптанный людськымы ногамы. И немае мисця, немае ступиня мисця вильного, не зганьбленого ганебною людською рукою.

И витеръ бачыть, що надъ усымъ царюе чоловикъ, що винъ володаръ надъ усымъ, и лыне до осель и б'ється коло хать и зазырае у викна.

И винъ бачыть цъого всесвитнього володаря такого жъ прыгниченого, такого жъ мизерного й затоптаного, якъ и той степъ, що його винъ, володаръ цей, споганывъ и затоптавъ; винъ бачыть змарнили худи облыччя, згасліи очи,

обшарпану одѣжу; винъ бачыть чоловика, зигнутого надъ тяжкою працею, що вбывае душу.

И витеръ знову не знаходыть тутъ сылы, вильной, могутной ридной йому сылы, и зновъ хоче лынута... але куды? Винъ не знае! Куды? Де та сыла, що чоловика зганьбыла, стоптала, у нивець обернула? Де ця стихійна могутна сыла?

И нема, бо чоловикъ самъ себе зганьбывъ и споганывъ, бо винъ та сыла, що себе сама зламала, роздавила.

И не знае витеръ, куды йому летиты, и скыглыть и б'ється, и плаче, и нема йому прытулку, нема йому спочыну.

1886. XII. 11.

Л и с ь.

Тыхо въ лиси, тыхо... Витерь заснувъ, затыхъ и тилькы зридка колышеться середь зеленого лыстя. Винъ колышеться й цилуе лыстя, а воно тремтыть и в'еться пидь його поцилункамы. Але це тилькы на хвылыну, на одну малесеньку хвылыноньку, а тамъ зновъ усе засне, умре, ниде нищо не ворухнется, не стрепенеться. Тыхо въ лиси, тыхо...

Тыхо въ лиси. Тилькы надъ нымъ сонце горыть ривнымъ палючымъ свитомъ на широкому безкрайому блакытному неби. Воно горыть и посылае слипучи хвыли своего ясного проминня, посылае ихъ туды, въ лись. И проминня падае на верховиття деревъ, сылкуеться досягты внизъ у гущавыну, ажъ туды, де кинчається цивка, и могутне кориння глыбоко вганяється у сыру землю. Та густый лись, щильно й дружно посплиталыся його рясни виты. И не може проминня досягты внизъ, а тилькы видбывае-колывається на верховиттяхъ, золотыть и гріе ихъ. А тамъ, доли, тыхо все, тыхо...

И лись стоить. Винъ затыхъ зовсимъ пидъ палючымъ гнитомъ литнього пивдня. Здається, нема въ йому жыття, нема въ йому й искоркы жыття.

Нема жыття? О, ни! Винъ, могутный старый лись, мае цього жыття багато, охъ, якъ багато! Тилькы прыслухайся, прыдивыся до його!..

Прыслухайсь... А найкраще подывыся на його тоди, якъ витерь ударыть по йому своимъ могутнымъ сызымъ крыломъ, ударыть и зворухне його весь, одъ верховиття до кориння.

Здригнеться лись усією своєю велетенською постаттю и ревне-загуде тысяча голосивъ, и далеко рокотыться те гудиння. Коженъ лысть на йому тремтыть и гомонить, кожна гилочка, а могутни товстелезни цивкы ажъ стогнуть. Здається, то несвитськи велетни, захопывши всю землю, зчепылыся мижъ себе, гнуть, сылкуются звалыты одынь одного, и трищать дужи ихъ кисткы, и гучно розбывається повитря видъ ихъ нелюдськихъ выгукивъ.

И часомъ чуты, якъ який зистареный борець, зъ пидточенымъ уже кориннямъ, не вдержыться въ бои, затрищыть, похытнеться и починая падаты. Довгымы рукамы-витамы сылкується винъ удержаться за дерева-товарыши, але не держыть зламана сыла, и тяжко гупае винъ додолу всымъ своимъ важкымъ тиломъ, и розлягається той гуготь по всьому лисови, далеко чуты, якъ ламаються гилкы, гучно й коротко хряскаючы.

А тоди зновъ борня, зновъ ревиння й гудиння встает ажъ до самого неба, ажъ до тыхъ чорныхъ хмаръ, що похмуро й важко понависалы надъ лисомъ, надъ усією землею, и такъ ажъ доты, покы втомыться витерь скиглыты и реваты и оббываты лыстя и ляже спочыты. И тоди вщухне

лись и тилькы стыха й гнивльво шумыть або часомъ стрепенеться на хвылыну, збуреный тымъ гнивомъ, и знову за-тыхне ажъ до ранку, до першого молодого проминня одвичнього сонця.

О лисе, лисе! хто бачывъ тебе такимъ и тихымъ и збуренымъ, хто прислухавсь и прыдивлявсь до твого могутнього жыття, кому ты кывавъ своиы витамы и перелывавъ до його въ груди свою дыку, незломну сылу, той не може тебе не кохаты, якъ мылый свою мылу кохае,—тебе, и осяйного и похмурого, и тихого и гнивльвого, але жъ завсигды могутнього, завсигды красою повеытого!..

У Херсони, 1887.

НИБЮ

О Л Е С Я .

НІБУ

НИБУ

О л е с я.

Ще було давно. Це було тоди, якъ нашу землю шарпали туркы й татары, а гетьманы украинськи ходылы зъ козацтвомъ одбиватысь одъ ворогивъ.

Тоди на Волини було невеличке село. Воно захова-лося въ улоговини. Кругъ його були лисы. Въ сели жылы прости люде хлиборобы. Якъ бы не татары, то имъ жыты було бъ не погано. А то часто й густо набигалы татары. Вони грабували, палылы и руйнували села. Старыхъ та малыхъ убывалы, а молодыхъ бралы въ неволю та й про-давали рабамы на тяжки роботы туркамъ. Иноди гналы татары зъ Украины тысячи безщасныхъ людей.

И цьому селу довелося зазнаты лыха, але покы ще тилькы одынъ разъ. Село заховалося въ лисахъ и знайти його було не лехко.

На край села стояла невеличка хатка. Биля неи пы-шався рясный садокъ. У садку гулы бджолы. Тамъ була пасика.

У хатци жывъ старый дидъ Даныло. Колысь винъ козакувавъ, бувъ у неволи турецькій, але вызволивсь вид-тиля. Теперь жывъ дома, пасишныкувавъ. Жинка його давно вмерла. Винъ прыйнявъ до себе двое сыритъ: дивчыну Олесю та хлопця-стрыбунця Михайлыка. Олеся вже була велыченька дивчына рокивъ шиснаццаты.

Дидъ бувъ щасливый зъ дитьмы, а диты були слывы зъ имъ. Диты такъ любылы, якъ дидъ розмовлявъ зъ ими. Винъ росказувавъ имъ про турецьку та про татарську неволю. Оце було сыдыть дидъ у пасици, робыть що небудь, грабли чы ще що. Михайлыкъ-стрыбунецъ и соби щось тутъ лаштуе, и дивчына Олеся зъ шыттямъ сыдыть. Сонце сязе, пташкы щечечуть, бджолы гудуть. То оце Михайлыкъ:

— Роскажить, дидусю, про неволю турецьку.

А дидусь:

— Та я вже росказувавъ—ты жъ чувъ. Ще й не разъ,—хыба тоби мало?

А Михайлыкъ та Олеся:

— Ще, ще, дидусю! Такъ гарно слухаты!

И дидъ починае оповидаты, а диты слухаютъ и очей не зведуть зъ його. Олеся схылыть чорняву головоньку на руку, а Михайлыкъ-стрыбунецъ уже не стрыба, а тежъ сыдыть, слуха. А дидъ росповида, якъ бувъ винъ на турецькій каторзи:

-- Тры roky выбувъ я на каторзи турецькій, прыкований до мисця. Такъ отъ за поперець узято ланцюгомъ и прыковано. Сыдаты можна и встаты можна и лягты, а питы—ни. А каторга—це корабель такый. Тамъ греблы мы весламы, женучы судыну. А за те наши голи спыны разъ

у-разъ доглядачи списувалы нагаямы та колючою червоною таволгою...

— И кровь текла?—скрыкуе Михайлыкь.

— Текла,—каже дидь.

— Я бь ихъ усихъ повбывавъ тыхъ татарь та туркивь проклятыхъ!—погукне хлопецъ, стыскаючы кулаки. Олеса ничего не скаже, тилько все облыччя ий зблидне. А дидь далл:

— Покаличено тоди мене добре. А надто годувалы погано бусурманы: цвилымы сухарямы та смердючою водою. За такимъ жыттямъ уся сыла пропала, бо мене ще й порубано трохы, якъ у брань брато. Ну, то якъ вызволили мене козаки—не здатный я вже бувъ козакуваты. Вернувсь я додому. Тутъ я й вашихъ батькивь зазнавъ: и твого, Олесю, и твого, Михайлыку. Вы были сусиды. Тилькы Михайлыкь бувъ ще тоди дуже малый—рокивь зо два йому було. А тоби, Олесю, вже рокивь изъ симъ було, и ты билала вже швиденько. Жылы вы гарно. Колы це набигла татарва... Що тутъ казаты? Одбывалысь мы люто, та ничего не вдіялы. Село татары спалылы, багато людей повбывалы, багато у брань забралы. А де хто повтикавъ. Оти втикачи вернулись сюды потимъ, та й зновъ тутъ побудувалысь. Мене вдарено чымсь важкымъ по голови. Я й упавъ. Але я не вмеръ и вночи очутывсь. Дывлюсь: мисяць свитыть, выдко. Тыхо скрызъ. Колы гляну кругъ себе, ажъ я на пожарыни, а кругъ мене трупы, трупы... Прыйшовъ ранокъ. Пишовъ я помижь трупамы и знайшовъ тебе, Михайлыку. Ты лежавъ и плакавъ биля мертвои матери. Тутъ и батько твій бувъ зъ розрубаною головою.

— Прокляти! ой прокляти!—скрыкуе Михайлыкь.

— И твій тутъ батько и маты были, Олесю, мертви... А

тебе вже я потимъ знайшовъ у лиси. Ты забигла якось туды... Отъ и все...

Змовкне дидъ. Олеся сыдыть, не ворухнется. Въ неи облычча блиде, въ очихъ пала якийсь огонь. Дидъ гляне на неи та й похыта головою:

— Гай-гай!—каже:—Засмутывъ я тебе, мою ясочку. Але що жъ робыты! Безъ лыха не проживешъ. Не журиться, диточки,—ваши батькы поляглы доброю смертю, ридный край боронючы. Коженъ чоловикъ повиненъ борониты видъ усякого ворога ридный край, не жалючы своего жыття.

— Еге, не жалючы своего жыття!..—промовыть дивчына тыхо та й замыслыться ще дужче и довго замыслена ходыть.

Ото одного разу була недия. Олеся зъ Михайлыкомъ лагодылысь иты въ лись по ягоды, а дидъ казавъ:

— Глядиты, диточки, дали видъ багновыци, а то лыхо буде.

У лиси було вельчезне болото-багновыще. Иноди, не знаючы, набреде на його людына та й утопне. Дидъ и боявся, щобъ зъ дитьмы чого не було. Олеся каже:

— Не бійтесь, дидусю, хыба мы не знаемо?

А Михайлыкъ-стрыбунецъ и соби тоненькымъ голо-сочкомъ:

— А вже жъ знаемо!

Побралы диты глечыкы та й пишлы. Дидъ довго ды-вывсь имъ у слидъ.

Михайлыкъ каже:

— Олесю-сестрычко! ходимъ ажъ на той бикъ лису.

Лись не можна було перейты, бо жъ болото тамъ було. А обиходыты далеко—верстовъ шість.

Олеся каже:

— Але жъ це далеко.

— Дарма,—каже Михайлыкъ,—такъ ягидь тамъ багато. Ходимъ, голубонько!

— То й добре!—каже Олеся.

И вони пишли. Не увійшли у лись, а подались узлиссямъ. Зъ одного боку бувъ высочезный старый, темный лись. А зъ другого боку простягався степъ.

Дивчына й хлопецъ ишли швыдко. Вже верстовъ п'ять одійшли видь дому. Колы це Михайлыкъ скрыкнувъ:

— Глянь, Олесю, що то таке?

Олеся глянула. Середъ степу йихалы люде. Все булы верхы. То булы не наши люде. Гостроверхи шапки маячили здалека. Такихъ шапокъ наши не носять. Олеся багато чула де чого видь дида. Вона пизнала цыхъ людей—це булы татары.

Татары! Вони прыйихалы на Украину палыты села, убываты або въ неволю забираты людей. Ось-ось вони побачуть ихъ и заберуть. Олеся вхопыла Михайлыка за руку и мовчки потягла въ кущи.

— Що то? що то?—пытавъ Михайлыкъ.

— Цыты! Татары!

Михайлыкъ такъ и занимивъ. Острахъ обнявъ його такый, що винъ и слова не мигъ вымовыты. Олеся з-за кущивъ бачыла, якъ татары йихалы просто на лись, якъ поводылы сюды й туды головами. Це вони шукають, де село. Ще килькы часу, и вони знайдуть його. Що тоди буде?

Село запалють, людей повбывають. И дидуся вб'ють!.. Боже мій! Треба бигты, треба сказаты!..

Але жъ татары йидуть киньмы; вони дойдуть швыдче, нижъ вона добижыть. Якъ бы вони тутъ загаялысь! Та якъ же те зробыты, якъ це й зробыты?

Бидне серденько у Олеси мучылось. А татары пидйиздали все блыжче та блыжче. Уже выдко ихни облыччя. И видразу Олеся надумала... Вона вхопыла Михайлыка за плече;

— Братику, бижы лисомъ додому, скажы дидусеви, що йидуть татары. Чуешъ!

И вона потрусыла хлопця за плече. Винъ немовъ прокынувся зъ того и глянувъ на дивчыну.

— Бижы, а то дидуся вб'ють.

— А ты жъ?—спытався хлопець.

Олеся штовхнула його, щобъ бигъ, кажучы:

— Я знаю сама, що зроблю,—не бійсь! Николы говорыты—бижы!

Хлопець не думавъ довго. Винъ кынувся у лисъ и побигъ зъ усией сылы.

Олеся зосталася сама. Вона постояла ще килькы хвылынъ. Облыччя було блиде. Але вона не боялась. Вона выйшла з-за куща и пишла попидъ лисомъ зовсимъ не въ той бикъ, де було ии село.

Ишла такъ, мовъ не бачыла татаръ. Але татары ии побачылы, Воны кынулысь до неи. Олеся скрыкнула й побигла шо-сылы дали. Та бигла вона не довго. За хвылыну татары наздогнали ии, щось закрычалы, загукалы. Ихъ було чоловика трыдцять. Воны зупынылысь и почалы промижъ себе джеркотиты. А дали одынъ, высокый, пидйшовъ до дивчыны. Винъ загомонивъ по нашому, але такъ погано, що Олеся ледви розибрала, що винъ каже.

— Хороша дивчына! Хороша дивчына! Мы тоби ничего не зроби́мо, пустымо на волю, тилькы ты намъ скажы, де тутъ есть село.

Олеся каже:

— За лисомъ. Оцей лись перейты—то й село по той бикъ.

А татарынъ й:

— То ты насъ проведы цымъ лисомъ, а то мы тутъ дороги не знаемо.

Олеся каже:

— Проведу.

А татарынъ знову:

— Та не одуры и не тикай, а то бачышь оце!

И винъ выйнявъ зъ пиховъ криву гостру шаблюку и лыснувъ нею передъ очыма у дивчыны.

— Бачышь оце?—голову зрубаю!

— Бачу!—каже Олеся.

Олеси накынулы на шыю арканъ. Высокий татарынъ узавъ той арканъ у руки, пустывъ дивчыну попередъ своего коня и сказавъ:

— Веды!

Олеся повела.

Але вона ишла зовсимъ не въ той бикъ, куды Михайлыкъ побигъ. Вона ще трохи обійшла лись, тоди знайшла стежку, що бигла у лись зъ степу и пишла по й. Татары йихалы слидкомъ за нею. Де дали, лись усе густишавъ. Олеся вела ворогивъ просто въ середину лису, де було болото.

Вона вела й думала:

— Чы добигъ же Михайлыкъ додому? Чы сказавъ же дидусеви? Охъ, хочъ бы мени довше поводыты ихъ, покы винъ добижить.

И вона йшла тыхо, иноди звертала у бикъ, тоди зновъ назадъ верталась. Татары сердылысь, а высокий крычавъ:

— Чого ты плутаєшь! Веды гарно, а то ось!
И винь показувавъ рукою на шаблюку.

Дивчына казала:

— А ось заразъ лись скинчыться, тамъ и село.

И вела дали. Лись зробився страшенно густый. Але жъ Олеся добре його знала. Вона такъ часто ходыла сюды по грыбы, по ягоды. Вона знала, де болото. Невельчыка смужка твердой земли вганялась у дряговыну. Олеся повела татаръ туды. За деревамы болота не було выдко. Навкругъ було темно и пуша така, що тилькы той, хто добре знавъ лись, мигъ видциль выйты, не загрузшы въ болоти. Татары жъ лису не знали.

Высокий татарынъ скрыкнувъ:

— Чого жъ ты стала? веды!

Дивчына повернулася до ворогивъ. На блидому облыччи палалы темни очи. Вона глянула ворогамъ у вичи и тыхо промовыла:

— Я дали не пиду.

Татарынъ пидйихавъ ажъ до неи, показавъ їй нагая й вылаявъ. Дивчына осмихнулася:

— Я не поведу васъ дали, хочъ бы вы й убылы мене. Я васъ, ворогы, завела у цей лись, и вы не выйдете видциль.

Тїи жъ мыти нижъ блыснувъ у татарськїй руци и вдарывъ дивчыну въ груди. Якъ былына пидризана, впала вона додолу.

Ии головонька схылылася, и чыста душа покынула тило. Татарынъ плюнувъ на неи, и вси ворогы повернули назадъ.

А Михайлыкъ тымъ часомъ добигъ додому. Винъ казавъ, що татаръ хто й зна скількы. Люде покыдали все

и повтикалы у лисъ. Дидъ Даныло думавъ, що винъ тамъ и Олесю знайде.

День просыдили люде у лиси. Потимъ имъ не стало харчу. Другого дни треба було вертаться. Послалы одного парубка подывыться, що въ сели. Парубокъ вернувсь и сказавъ, що въ сели все циле. Люде зрозумилы, що татары ихъ обмынули, и почалы вертатысь додому.

Але жъ Олеси тамъ не було. Дидъ Даныло попрохавъ килькы чоловика и вси, узброившыся, гуртомъ пишлы шукаты ии въ лиси. Михайлыкъ прывивъ ихъ до того мисця. де винъ покынувъ Олесю.

Тутъ знайшлы татарськи слиды. По тыхъ слидахъ пройшлы у лисову пушу. Довго йшлы, ажъ покы побачылы татарськихъ коней, що позагрузалы въ болоти. Татаръ не було. Мабуть вони позлазылы зъ коней та й потоплы у багнюци.

Дидъ Даныло йшовъ попереду. Винъ першый побачывъ Олесю. Вона лежала мертва. На шыи въ неи бувъ татарськый арканъ.

Тоди зрозумивъ дидъ Даныло и вси люде, що вона своєю смертю обрятувала ридне село.

Зробылы мары зъ гилокъ и понесли дороге тило додому.

Другого дня ховалы Олесю. Подругы-дивчата неслы труну. Въ ий лежала Олесья убрана якъ молода княгыня. На голови въ неи бувъ винокъ. Навкругъ спивалы пташкы, вгори сяло сонце. А вона лежала тыха, спокійна. Навить здавалось, що на облыччу въ неи сяла якась радисть.

Еге, ий можна було радиты.

Рыдаючи провельы ии до холодной ямы, рыдаючи засыпалы землею. Не самъ дидъ Даныло плакавъ,—плакалы

вси: и стари й мали, и чоловики й жинкы, и подругы-дивчата.

Але якъ кынули на могылку останню лопату земли, дидъ Даныло пидвивъ голову. Винъ уже бильшь не плакавъ. Облыччя йому було поважне. Винъ простягъ руки надъ могылкою и сказавъ:

— Коженъ повинень борониты свій ридный край, не жалючы жыття! Дай, Боже, всякому такой смерти!

1890.

ГРЯЦЬКО.

НІБУ

НИБУ

Грыцько.

Грыцько выбигъ зъ хаты веселый, радый. Батько оце тильки вернувся зъ миста и привизъ йому дви цукерки и велького-велького бублыка, такога велького та товстого, що мабуть винъ бувъ бильшый одъ Грыцьковой головы. А про те може це Грыцькови тильки здавалось, що бублыкъ такой велький, бо хлопецъ такъ не часто йивъ бублыки и все маненьки. А надто ще теперь бувъ пистъ—Петровка, йисты було мало чого: хлибъ та борщъ та каша, або й просто хлибъ та борщъ що-дня. А тутъ бублыкъ—такой велький!

Грыцько вже роззявивъ рота та й хотивъ прыпасты до бублыка своимы билымы зубамы, але зупынивсь—винъ мовъ хотивъ довше поласуваты и почавъ крутыты бублыкъ у рукахъ, нюхаты, якъ винъ гарно пахне. Потимъ згадавъ, що бублыкъ ще смашнишый буде зъ вышнямы.

— Пиду въ садокъ—нарву ягидь!—подумавъ Грыцько и перестрыбнувъ черезъ перелазъ зъ двору въ садокъ.

Садокъ бувъ невеличкий, але рясный. Нешырокомъ подилкомъ винъ простягсь ажъ до рички, мало не до

самисинькой кручи. Тутъ булы яблуни, слывы, вышни,—вышень наибильшь. Виты такъ и гнулысь пидъ спилымы червонымы ягидьмы.

Грыцько пидскочывъ до вышни и хотивъ рваты ягоды, але ту жъ мыть зупынывсь.

Пидъ вышнею стоявъ невелькый, якъ и Грыцько, рокивъ десяти, хлопецъ, але нызенькый, прысадькуватый. Це бувъ Семень, сусидынъ Мотрынъ сынь. Мотря була вдова и жыла сумежно зъ Грыцьковымъ батькомъ, и садокъ тежъ бувъ сумежно зъ його садкомъ. Та хочъ и сусиды булы Грыцько та Семень, але ниякъ не могли поладнаты. Грыцько бувъ говиркый, веселый, любывъ пореготатыся; Семень бувъ мовчазный та похмурый. Грыцько часто дывувався, чого це и Семень, и його маты все таки похмури, и одного разу спытавсь про це въ матери. Матери часто доводилося счыняты зъ Мотрею спирку то за свыней, то за курей, и вона сказала:

— Того похмури, що дуже зли.

Але батько сказавъ:

— Якъ бы вони не булы таки вбоги, то може не булы бъ и таки зли.

— Якъ то?—спытався Грыцько.

— А такъ,—одказавъ батько,—якъ живешъ не дойидаычы що дня та б'ешься якъ рыба объ крыгу заробляючы, то не будешъ веселый.

Грыцько сього до пуття не зрозумивъ. Йому здавалося, що колы добрый, то вже добрый, а колы злый, то злый. А Грыцькивъ батько бувъ чоловикъ не вбогий, и черезъ те Грыцько недостаткивъ не знавъ. И Грыцько згодывся зъ матиррю и подумавъ:

— Ни, вони зли.

И винъ зъ Семеномъ поладнаты не мигъ: вони одынь одного не полюблялы и вкупы не гралыся.

Грыцько побачывъ, що Семень рве ягоды и зупынывся. Винъ подумавъ:

— И чого винъ тутъ ягоды рве? Адже у ихъ свій са-
есть.

Семень почувъ, що хтось иде, озырнувся и побачывъ Грыцька. Винъ почервонивъ страшенно, а потимъ зблidy. Хлопцы дывылысь одынь на одного и мовчалы. Нарешты Семень пидвивъ голову и глянувъ Грыцькови просто въ вичи. Поглядъ йому бувъ сердытый.

— Чого жъ ты?—промовывъ Семень нарешты.—Може бытымешъ мене, що я у васъ ягоды рву?

Грыцько подумавъ: Ба, який злый!—и промовывъ:

— А ты чого полизъ у чужи вишни? Хыба въ тебе сво-
ихъ нема? Адже у васъ такъ рясно, якъ и въ насъ.

Семень глянувъ на свій садокъ и промовывъ:

— Рясно! Не дуже то й рясно... Маты не дають йисты—
кажуть: продамъ та хочъ на спидныцю соби наберу та тоби
чоботы дамъ пошыты... А то, кажуть, саме рам'я на насъ
таке, що й люде...

Хлопецъ зненацька зупынывся и почервонивъ ще дужче,
нижъ спершу: йому зробылось соромъ, що винъ выбалакавъ
те, що маты казала. И винъ росердывся и на себе, що ска-
завъ, и на Грыцька, що той чувъ. Винъ зновъ смилыво за-
деръ голову вгору и промовывъ:

— Не скільки я ззивъ твоихъ вышень—не дуже чип-
пляйсь, а то ще й здачы дамъ такои, що ажъ носомъ зем-
лю заорешъ.

Грыцько й соби росердывсь и почервонивъ:

— Хто? ты?—запытався.

— Я!

— Побачымо!—видказавъ Грыцько и налагодывсь до бою.

— Отъ и побачымъ!

И Семень стыснувъ кулаки. Потимъ винъ оступывсь до тыну й крыкнувъ:

— Не займай!

Скрыкъ бувъ голосный. Семенова маты була въ садку й почула, що сынъ крычыть. За одинъ ментъ вона опынлась бия тыну. Облыччя у неи було блиде, змучене, а теперь усе такъ и пашило зъ гниву. Вона страшенно любыла свого сына и никому не попускала його займаты.

— Ты за що на Семена напавсь?—скрыкнула вона на Грыцька.

— Я не нападавсь!—одказавъ Грыцько:—Я його не займавъ. А чога винъ лизе до насъ у садокъ?

Семенова маты ще бильше росердылась, и ии позападала очи такъ и зайнялася:

— Не займавъ!—скрыкнула вона.—Ба, вже й быты налагодывсь. Ось тилькы ступны—такъ тоби усе волосся обскубу!

Тымъ часомъ Семень уже поспишывсь перелизты чьрезъ тынъ и, стоячы бия матери, промовывъ:

— Винъ мене быты хотивъ...

— Я тоби дамъ быты! я тоби дамъ!—крычала Семенова маты, показуючы кулака.—Тикай лышь, а то буде тоби горе!

Грыцько хотивъ бувъ щось сказаты, але не сказавъ повернувъ и пишовъ. Винъ не любивъ заводытысь и в

задеркуватый бувъ. Мовчки покрывсь у вышняхъ и вже не слухавъ, що тамъ ще казала Семенова маты. Винъ нарвавъ вышень повень брыль и хотивъ систы. Але потимъ роздумавсь:

— Пиду я краще до ричкы—тамъ сяду надъ кручею та й йистому. И йистому, и дывытымусь—такъ гарно дывытыся, якъ вода бижыть. А потимъ скупаюся. Тилькы самому погано—невесело купаться. Отъ якъ бы ще хто!

Семена винъ клыкаты не хоче та Семень и плаваты не вміе—що вже то за купання безъ плавання! Ото гарно, якъ пливты наввыпередкы або пирнаты—хто дали выпирне.

Повагомъ пидійшовъ Грыцько до ричкы. Круча саживъ у два заввышкы круто урывалася згоры и спадала у воду. Зъ ціей кручи хлопцы, якъ купалыся, стрыбалы сторчъ головою и потимъ далеко-далеко выпирналы. Тутъ тымъ гарно було стрыбаты, що глыбоко було: ни хто зъ хлопчивъ-товарышивъ не мигъ досягты дна—тилькы велькы парубкы досягалы. Але хто зъ малыхъ умивъ плаваты, той не боявсь кыдатысь у глыбинь: выплыве якъ очеретына.

Грыцько ставъ надъ кручею. У одній руци въ його бувъ бублыкъ, у другій брыль зъ вышнямы. Винъ задывывсь на хвыли, якъ вони швыдко одна за однією биглы, выibly-суючы проты сонця. Подывывшыся трохы, прытуливъ бублыкъ до губивъ, одкусывъ и почавъ жуваты.

А Семень усе те бачывъ.

Винъ стоявъ бия матери у своему садку и бачывъ, якъ Грыцько йивъ бублыкъ. Семень бувъ голодный и йому страшенно схотилося бублыка. Але попрохаты у Грыцька винъ не насмилювавсь николы, а теперь, писля сваркы, й

надто. И винъ тилькы заздры дывывсь, якъ Грыцько разъ и вдруге вкусывъ бублыка. Зненацька одна думка промайнула йому въ голови:

— А що якъ бы зайты тыхенько ззаду та видняты бублыка въ Грыцька?

И винъ не думавъ довго, а заразы же тыхенько выйшовъ зъ садка и почавъ пидходить до Грыцька. Одъ садка до ричкы було трохи чыстого мисця.

Отуть саме й боявсь Семень, щобъ Грыцько його не помитывъ. Але Грыцько не помичавъ.

Семенова маты озырнула, и вже не побачыла била себе сына. Вона глянула на ричку и вздрила, якъ Семень стыха пидходывъ до Грыцька. Спершу хотила гукнуты сына, а тоди подумала:

— А ну, що воно зъ того буде? Хай лышь Семень дасть йому штурханця—чы не шубовстыне винъ у ричку?

Але заразы же побачыла, що Семень не бытыся йшовъ зъ Грыцькомъ. Винъ тыхо зайшовъ до Грыцька ззаду и видразу хотивъ выхопыты бублыка. Але не добре нацпльсь—ухопывъ не за бублыкъ, а за руку. Ту жъ мыть Грыцько выхопывъ у його руку. Семена це розлютувало. Якъ несамовытый, винъ зъ усией сылы вдарывъ Грыцька кулакомъ по облыччу, але самъ поточывсь, не вдержавсь и посклизнувсь у кручу ногою. Винъ ухопывсь за бур'яныну, але бур'янына вырвалась и Семень зъ розгону шубовстынувъ у воду.

Страшный скрыкъ розитнувсь позады Грыцька. Винъ побачывъ Семенову матирь—вона бигла до ричкы, крычучы, якъ несамовыта:

— Рятуйте, хто въ Бога вируе!

Але Семень выпирнувъ зъ воды. Винъ сылкувавсь не потопаты, держатыся на поверси, та не мигъ: винъ не вмивъ плаваты.

Семенова маты добигла до кручи, але пособыты не могла. Вона тилькы рвала на соби волосся та крычала:

— Лышенько мое!.. горенько мое!.. Сыну мій!.. Рятуйте!..

Усе зробылось такъ швыдко, що Грыцько спершу ничего не тямывъ. Винъ почувъ тилькы, що Семень його вдарывъ, и що у його страшенно заболело облыччя. У його въ серци закипило зло на Семена за це. Ту жъ мыть винъ побачывъ, якъ Семень шубовстьнувъ у воду, якъ винъ потопавъ. Грыцько трохы не скрыкнувъ: А що! оце тоби, щобъ не бывсь! Але черезъ мыть уже все зрозумивъ.

И бублыкъ, и брыль зъ вышнямы покотылысь додолу, и самъ Грыцько якъ бувъ, у одежи, шубовстьнувъ зъ кручи въ воду. Винъ выпирнувъ заразъ же и поплывъ до Семена, що ще держався на води. Семень бувъ недалеко и Грыцько доплывъ до його лехко. Але тилькы доплывъ, Семень заразъ такъ учепывсь йому за руку, що трохы не потопавъ и його.

— Не тягны мене! Тилькы держысь за мене!—крыкнувъ Грыцько.

Але Семень, здурившы зъ переляку, не выпускавъ Грыцьковой руки. Грыцько сипнувъ и высмыкнувъ у його руку и поплывъ. Семень учепывсь Грыцькови за сорочку.

Але одежда вже намокла на обохъ хлопцяхъ. Грыцько ледви пливъ. Хвылею видносыло його видъ берега. Килькы разивъ наливало йому въ рота воды. У його вже не ставало сылы, а надто ще й Семень такъ страшенно тягъ. Грыцькови ноги почалы спускатысь унызь. Семень бувъ

важкый якъ каминюка. Грыцько стульвъ рота: вода вже сягала йому до очей. Але ту жъ мыть винъ зібравъ усю сылу и заляпавъ рукамы й ногамы.

Це його обрятувало. За яку хвылыну винъ уже вхопивсь за каминь, що стырчавъ пидъ кручею.

Що дали було—Грыцько не пам'ятавъ, Винъ зомливъ и не чувъ, якъ попрыбигалы люде на Мотрынъ крыкъ, якъ вытягли його зъ Семеномъ. Винъ уже тоди очутивсь, якъ полежавъ трохи на трави проты сонця. Росплющывъ очы побачывъ, що билия його стоить батько, ще люде и Семенова маты. Грыцько пидвися:

— Хвала Богови! — промовывъ батько, а за имъ и люде:

— Ну, хлопче,—добрый зъ тебе козакъ буде, моторный! похвалывъ Грыцька дядько Тарасъ.

Тилькы якъ винъ сказавъ це, Грыцько зрозумивъ, чого це все такъ: винъ згадавъ, що вытягъ Семена. Ту жъ мыть Семенова маты пидбигла до Грыцька и, одразу вхопившы його, прытыснула до себе и трычи мицно поцилувала, промовывшы:

— Дай тобі, Боже, усього... усього... за те... ты...

И вона заплакала, а за нею заплакавъ и мокрый, змерзлый Семень.

.....

Того жъ такы дня Грыцько, згадуючы про те, якъ поцилувала його Семенова маты, подумавъ соби:

— Ни, вона не зла... Мабуть, правду тато казалы, що вона тымъ така сердыга, що вбога. И Семень того серды-

тый, що вбогий та голодний. И чого я, дурный не вид-
давъ йому того бублыка? —подумавъ Грыцько и згадавъ, що
винъ доси не йивъ його.

Не знаю вже, чы дилывъ винъ того дня зъ Семеномъ
того бублыка, тилькы запевне знаю, що зъ того часу
у ихъ зъ Семеномъ ни спиркы, ни сваркы ніякои николи
не було...

1890.

НИБУ

УКРАЛА.

НІБУ

НИБУ

У к р а л а.

Тилькы вчитель увійшовъ у класъ, заразь побачивъ, що тамъ робыться щось непевне. Школяркы та школяри юрмою оточылы когось и про щось палко й голосно гомонилы. Гоминъ бувъ неласкавий, сердытый. Зрозумиты помы ничого не можна було. Чуть тилькы було, що на когось диты сердылысь, комушь докорялы.

Заразь же дехто побачивъ учителя, и почувлось промижъ дитьмы:

— Васыль Мытровычъ прыйшовъ... Учитель прыйшовъ.

Диты стыхлы и вси повернулысь до вчителя.

Учитель пидійшовъ и спытавсь:

— Що тутъ у васъ діється?

Уси мовчалы, стоучы коломъ бияя одній парти. На тій парти сыдила Олександра.

Олександра була школярка першого року, дочка сильського пысарчука-п'янычки. Вона сыдила, нызько похнюпывши голову и втупывши очи у свій стиль. Ии бияяве, усе у веснянкахъ, облыччя було биле, якъ крейда. Вона вхопы-

лася рукамы за стиль, мовъ боялася, що їи тягтымуть кудысь сыломиць.

Учитель ще разъ спытавсь:

— Що тутъ у васъ сталося?

Озвалася Приська,—подруга й товаришка Олександрына. Батько їи бувъ у окономїи прыкашыкомъ. Приська була дивчына сыта, добре годована—вона завсигды прыносила зъ дому гарну йижу—перижки, перепичкы, коржи то що. Вона погано вчылася, але була дуже весела и не могла говорыты не сміючыся. Вона й теперь, осмихаючысь, загомонила:

— Та Олександра...

Приська почала и засміялась не доказавшы.

Учитель спытавсь:

— Що Олександра?

— Украла вь мене хлибъ!—доказала Приська и зовсимъ зареготалася, и їи нерозумни сиро-сыни очи зъ смиху ажъ сховалыся за сытымы щокамы.

Ця звистка дуже вразыла й здывувала вчытеля. Тако го вь школи ще не було. Учитель знавъ, що деяки зъ дитей ще дома, першъ, нижъ у шкolu почалы ходыты, булы де вь чому гришни, але вь школи покы ни хто вь грихъ не вскакувавъ. На Олександру винъ тежъ николы ничего не думавъ. Вона була просто дивчына боязька—мабуть налякавъ їи батько-п'яныця.

Учитель глянувъ на Олександру й спытавсь:

— Олександрo, правда цьому?

Вона мовчала и сыдила непорушно, якъ кам'яна. Учитель зрозумивъ, що Приська казала правду. А Приська вже не мовчала й торохтила:

— Вона не вперше це краде. Вона килькы разивъ у мене тягала. Тилькы кынешъ торбу зъ пырогамы—такъ и по-

тягне. Та я все мовчала. А оце вже сьогодні... Бачу, вхопила хлібъ та й побигла зъ школы у двирь та зайшла за дерево та й йистъ. Я прыбигла до неї, а вона злякалась. Не кажы, каже, вчителеви, я тоби малюнокъ дамъ...

Учитель ще разъ спытався:

— Олександро, правда цьому?

Але й теперъ Олександра мовчала и сыдила непорушно. Одынъ велькый школяръ, не зовсимъ рсзумный и не дуже жалислывыи, загомонивъ:

— Та що тамъ ии пытаться? Хыба й такъ не выдко, що правда. Бачъ що выгадала—красты! Ии треба прогнаты зъ школы!

Школяри загулы:

— Треба! треба!

Учитель сказавъ:

— Чому жъ се такъ?

— А тому, що вона краде, а вы або мы на кого иншого думатымемо по дурному.

Инши казалы:

— Це ничого не можна буде й положить у школи, якъ що крастымутъ.

— А хыба воно гарно, якъ казатымутъ на школяривъ, що воны крадутъ?—додавалы трети.

Учитель сказавъ:

— Ось що, дивчата й хлопци. Вы онъ уже налагодылысь выгонаты Олександру зъ школы, а ше не знаете до пуття дила. А може воно й не такъ було? Треба послухаты упередъ, що Олександра скаже.

Той такы велькый школяръ почавъ бувъ знову:

— Та що тамъ слухаты, хыба й такъ не выдко?..

Але його заразъ же спынено:

— Цыть! Васыль Мытровычъ правду кажуть. Вже жъ треба знаты, що вона скаже.

Уси облыччя повернулыся до Олександры, уси очи втупылыся въ неи. Вси дожыдалыся видъ неи слова. Але вона й теперь сыдила мовъ скам'янившы. Вона сховала голову мижъ плечи й прыщулылась, неначе сподивалась, що їи ось-ось ударють, хоча знала, що въ школи не б'ються.

Учитель спытався:

— Що жъ, Олександро? Кажы,—мы ждемо.

Мовчыть. Учитель знову:

— Не думай, що мы вси хочемо нападатыся на тебе. Намъ треба тилькы знаты правду. Може це ще й не такъ, якъ кажуть, та я й думую що не такъ.

Блиде облыччя у Олександры зробылося видразу якъ жаръ червоне. Але жъ вона мовчала. А вчитель казавъ дали:

— Еге, я думую, що це не такъ. Мени здається, що Приська якось помылылася и що ты не вынна.

Олександрине облыччя нахылылося ажъ до столу.

— Запевне то ты свй хлибъ йила, бо я николы не повірю, що ты можешъ украсты.

Голосне гирке рыданннн розитнулось у школи. Це плакала Олександра, прыпавшы головою до столу. Школяри видразу прытыхлы. Очи имъ якось шыроко расплющылыся, и вони мовчкы, затаившы духа, дывылыся на Олександру. А вчитель казавъ:

— Не плачъ! Колы цьому не правда ..

— Правда!.. правда!..—скрыкнула Олександра.—Я вкрала!

И вона зарыдала ще дужче. У велькій класовій хати стоялы шисдесять школяри вь мовчкы, не ворущачыся, а

середь ихъ, прыпавшы головою до столу, гирко плакала маленька билиява дивчына.

Довго вона плакала, и вси мовчали, ажъ поky вона трохы заспокоилася. Тоди учитель, сившы билия неи, спытавсь:

— На що жъ ты це зробыла?

Вона мовчала знову и знову похнюпылася. Учитель бачывъ, що сказаты те, черезъ вищо вона це зробыла, и такъ саме важко, якъ було важко прызнаватыся. Але вона перемогла себе. Килькы разивъ вона почынала казаты, ворухыла губамы, але зупынялася. Нарешти промовыла:

— Я йисты хотила.

— Хыба ты дома не йила?

— Не йила.

— Чому?

Вона знову змовкла и... зовсимъ несподивано уп'ять зарыдала.

— У насъ... у насъ... нема чого йисты... Батько ничего... не прыносять зъ волосты... усе пропывають... Мы йимо су... су... сухари вже другый тыждень...

И бильше вона ничего не могла сказаты за слизьмы.

Давно бувъ часъ почынаты вчыття. Учитель тыхо взявъ Олександрю за руку и, сказавшы ий килькы ласкавыхъ сливъ, повивъ у свою хату, щобъ вона тамъ заспокоилася. Якъ повернувся винъ у класъ, то зъ десятокъ рукъ простяглося до його и въ кожній руди була якась йижа.

— Натє! дайте ий! хай попойисть!

Учитель глянувъ на дитей. Хлопци булы ни въ сыхъ, ни въ тыхъ, дивчата деяки плакалы. Винъ забравъ усе, що диты надавалы, и понисъ Олександрю. Але вона ничего не

хотила йисты и все плакала. Винъ, скільки мигъ, розва-
живъ їи, а самъ пишовъ у класъ и звеливъ спиваты мо-
лытву передъ початкомъ науки.

Якъ заспивалы молитву, винъ непомитно ввивъ у
класъ Олександрю... . . . . .

Олександра пился цього довго соромилась глянуты
учытелеви въ вичи. Але ни винъ, ни школяри николы не
нагадалы їй про те, що було. Та й не треба було їй нага-
дуваты. Зъ того часу вже нищо не могло спокусыты їи.
Дивчата-товарышки їи люблять и часто дають їй чого йисты—
такого, що зъ дому прыносять. Але вона зридка бере хочъ
и часто сыдыть на сухому хлибови. Цього року вона здасть
останнього экзамена и выйде зъ школы розумною, правды-
вою и чесною дивчыною.

1891.

КАВУНЫ.

НІБУ

НИБУ

К а в у н ы.

I.

е, про що кажу, робылося въ невеликій убогій хатци. Тамъ сыдила маты-вдова та ии сынъ Санько, хлопецъ рокивъ семы. Санько сыдивъ на лави й скыгливъ:

— Ну, мамо, ну дайте чого добренького попойисты! Дайте! Хочу!

А маты казала:

— Та де жъ я тоби визьму и чого жъ я тоби дамъ? Онъ хлибъ е.

Але Санькови хлиба не хотилося:

— Шо хлибъ! Хыба його вгрызешъ? У мене ажъ зубы писля його болять, бо давній. Якъ бы сальця!

— А якъ и того давнього не буде?—спыталася маты.

Санькови це не сподобалось:

— Не буде? Вы все кажете такъ, шо не буде! А шо жъ мени робыты, колы я сала хочу?

Малый Санько надувъ губы и сердыто одвернувъ облыччя видъ матери въ кутокъ. Тамъ павукъ снувавъ туды й

сюды свои мудри мережки. Санько забувъ на хвылыну про сальце, зацикавивсь и ставъ глядиты на павука. Та винъ глядивъ не довго. Йисты такы хотилось, и Санько почавъ свою писеньку знову;

— И такы хочу сальця!.. А вы все не даєте!.. Онъ Грыцькови дае маты що-разу та ще й такой велький шматокъ.

— Такъ то жъ богати люде, сынку.

— Хыба шо, якъ багати? Вы все не даєте.

Маты рада була бъ сына задовольныты, та не мала чымъ. Йй надокучыло те скыглиння и вона промовыла сердыто:

— Кажу тоби, що нема! Хочешъ йисты,—бери що е та й йижъ, а не вередуй и не скыглы мени!

Санько змовкъ. Похнюпывъсь, узявъ зъ столу сухой окраецъ хлиба и разивъ зо два кусывъ його своимы бильмы зубамы. Та не йилося. Положивъ шматокъ знову на стилъ и выйшовъ зъ хаты. Трохы постоявъ билия порогу, подумавъ... Куды бъ його питы?..

А! надумавъ. Выбигъ зъ синей, перебигъ двирь, перестрыбнувъ у городъ, а зъ свого городу—у Стецькивъ. Стецько—се бувъ його товаришъ: Зъ городу—у Стецькивъ двирь. Сины въ хати булы видчынени,—Санько увийшовъ туды. Зъ хаты озвалася титка Мотря, Стецькова маты:

— Хто тамъ?

— Це я.

— Та хто жъ?

— Нехай Стецько выйде.

— На що?

Але Стецько зъ хаты пизнавъ Санькивъ голосъ и за разъ выскочывъ самъ. Маты була grimнула на його:

— Та куды жъ ты бижышъ? Стрывай!

Але се було даремно, бо Стецько зъ Санькомъ уже поспишылыся втекты зъ двору.

Тамъ, на Стецьковому городи, одыноко помижъ огирковымъ огудыннямъ та картоплянымы кущамы стояла стара груша. Пидъ тією грушою посидалы хлопцы и почалы розмовляты. Билявый Санько казавъ чорнявому Стецькови:

— Знаєшь шо? Ходимъ на баштанъ до диди Кучмы.

— А чого?

Санько тилькы крутнувъ головою:

— Отъ який чудный—чого! Кавунивъ рваты.

Стецько замыслывся. Кавуны—то така добра штука, а винъ ихъ ще й не куштувавъ цього лита. Але жъ баштанъ береже старый дидъ Кучма. Сердытый дидъ! Якъ піймае, то й шапки познима. А Стецькови батько купывъ недавнечко новый картузь. Шо, якъ зниме?

Санько почавъ умовляты:

— Ну чого думаєшь? Та мы такъ пролиземо, шо Кучма й не счується. А кавунячча въ його яке! Такъ черева проты сонця й лывывертало! Мы соби вырвемо такого велького, шо ну! Якъ жаръ буде червоный.

Велький кавунъ, якъ жаръ червоный, дуже ласа штука. Стецько пидскочывъ зъ земли и промовывъ:

— Ну, то якъ же? Заразь?

Санько й не думавъ ждаты. Маты сала не дали, то кавуномъ поласуваты.

— А звисно—заразь. Ходимъ!

И товариши побиглы.

II.

Баштанъ бувъ чымалый и гарный, а старый дидъ Кучма, одставный салдатъ, умивъ пыльно доглядаты хазяйского добра. Але Санько його не лякався, то й Стецько забувъ про лякъ.

Хлопци вже вылизлы зъ маленького гайка, що пидъ имъ бувъ баштанъ. Покры лежалы пидъ кущамы и выглядали, чы не выдко де Кучмы.

— Винъ теперъ спыть мабутъ,—догадувався Санько,—пообидавъ та й спыть. Ныщечкомъ та стыха полиземорачкы до кавунивъ, а тоди кóтомъ, котомъ ихъ,—та й повыкочуемо сюды.

Стецько бувъ не такой смилывый, якъ Санько, тымъ думавъ инакше:

— А якъ не спыть, а де въ бур'яни прычайився та й дывыться на насъ? Скоро мы на баштанъ, а винъ до насъ.

А Санько впевнявъ:

— Та й чудный же ты! Ну чого винъ теперъ буде у бур'яни? Адже теперъ опивдня, душно,—уси диды на баштанахъ по куреняхъ сплять. Ну, лизьмо мерщій! Ты глянь, кавуны яки!

Кавуны й справди булы гарни! ихъ били та ряби черева такъ и вылыскувалысь проты сонця. Стецько трохи подумавъ и ставъ зъ Санькомъ навколишкы. Тоди обыдва, прыпадаючы до земли, тыхо зашурхотили огудыннямъ. Спершу тяглыся довги й товсти плити зъ велычезныхъ гарбузивъ, воны стягою обходылы увесь баштанъ зъ краивъ. За имы починалися кавуны.

— Ну, рвы!—зашепотивъ Стецько, якъ Санько першый долизъ до ихъ.

— Стрывай! Це мали—онъ бильши!—одмовывъ Санько.

И винъ полизъ дали, ведучы передъ. Але Стецько вхопывъ його за ногу.

— Не лизъ дали!.. побачуть!.. Рвы тутъ!

— Не побачуть! лизъ!—командувавъ пошыпки Санько, выпручучы ногу у товариша зъ рукъ.

Але Стецько такы здорово боявсь и казавъ, уже мало не плачучы й голосно:

— Я не хочу дали!.. я вернусь...

— Цыть! почують, то й справди піймають!—лякавъ його Санько и знову смилыво полизъ напередъ. Стецько не знавъ що робыты. Лизты дали --страшно, але й назадъ винъ боявсь вертатыся безъ Санька. Винъ подумавъ трохы и полизъ дали. Огудыння знову зашелестило.

— Фю-и-и! фю-и!—гостро розитнулося надъ хлопцями въ повитри. Воны видразу ззырнулыся. Обыдва булы били якъ крейда.

— Фю-и-и! фю-и! фю-и!—знову ризало повитря якесь гостре свыстиння.

Першый Санько догадавсь, що воно є и шепнувъ, важко виддыхуючыся:

— Кибець.

Надъ ими у повитри справди шырявъ хыжый кибець, гостро й пронизувато свыстючы.

Отъ и кавуны. Санько зирвавъ щонаибильшого и покотывъ до Стецька.

— Коты!

Дали другый.

— Буде, Саньку, вже буде!

— Ще цього здорового.

Вырвали ще й здорового и тоди почалы котыты по баштану назадъ, плазуючы, якъ и першъ. Кавуны часомъ плуталысь у огудынни, але котылыся. За килькы хвылынъ хлопци булы вже не на баштани, а въ густій трави, що росла коло його.

— Ну, теперь добре! Оце такъ кав...—почавъ було пошпыкы Санько, але остання половина слова увирвалась у його зъ усть. Обыдва хлопци щильно прыпалы до земли и лежалы, затаившы духа: недалечко видъ ихъ чулася хода та гоминъ. Товстый старый голосъ пытався стыха:

— Отутъ, кажешъ, бачывъ?

А другой одмовлявъ:

— Та ось недалечко видъ цієї осыкы.

— Боже! це жъ насъ піймають!..—подумавъ Санько и, штовхнувши Стецька у бикъ, щепнувъ:

— Лежы, якъ мертвый!

А Стецько й справди мовъ умиравъ: духъ йому перехопыло, горло стыснуло, сердце затрипалося и змовкло,— наче вмерло; голова палала. Страшне дидове Кучмыне облыччя та його салдацькы вусы такъ и уявлялыся хлопцеви. Йому здавалося, що Кучма вже його хапа. Винъ скрыкнувъ несамовыто, зирвався зъ мисця и побигъ.

Дидъ Кучма зъ своимъ товаришемъ уже помынулы булы хлопцевъ, якъ зненацька почулы позадь себе крыкъ. Озырнулысь и побачылы, що Стецько тикає. Вони кынулысь за имъ.

Стецько побачывъ, що вони ось-ось ухоплять його. Кучмыны руки вже сягалы до його спыны. Почувавъ, що гыне, и скрыкнувъ зъ усіей силы:

— Се не я! не я! то винъ!

— Ге, тутъ и другый е!—скрыкнувъ Кучма и озырнувся, а за имъ його товаришъ. Зъ цієї мыти скорыстувався Стецько и вскочывъ у гай. Кучмынъ товаришъ погнався за имъ, але зачепывся за кущъ и впавъ. Стецько дуже выпередывъ його, перебигъ уже гай. Теперъ йому не страшно було, и винъ, не такъ уже поспишаючысь, добигъ додому.

А тымъ часомъ Кучма, кынувши Стецька своему товаришови, повернувъ до Санька. Винъ йому не давъ утекты и заразъ же вхопывъ його своїмы товстымы здоровенными руками за волосся, скрыкнувши:

— А, вы красты! Отъ я жъ вамъ дамъ! Я васъ навчу красты!

Санько рвонувся зъ рукъ.

— Ге, тикаты хочешъ! Ни, хлопче, не втечешъ видъ мене!—мовъ загарчавъ надъ имъ Кучма, и його руки ще болячише скубнули хлопця за волосся. Санько заплакавъ.

— Ба, теперъ плаче! А красты вмієшь?

И товсти руки безъ жалю почалы скубты його за волосся, за вуха. Хлопець крычавъ, пручався, але даремно.

— Утикъ!—сказавъ, вертаючысь, другый чоловикъ.

— Шкода! Ну, та дарма: цього піймалы, то знатымемъ чый и той,—тоди до батька пидемо. Чуешъ ты, бисеня,—чый то хлопець зъ тобою бувъ?

Санько мовчавъ.

— Чы ты оглухъ? Чый то хлопець утикъ?

Видмовы не було ніякои. Кучма росердывся.

— Кажы, чый вы, а то кропывы дамъ!

Усе тило въ Санька трусылося зъ недавнього болю та зъ переляку, на очихъ стоялы сльозы, але губы були мицно стыснени.

— Скажешъ ты?

Санько трохы растульвъ губы и промовывъ одно слово:

— Ни.

Кучма розлютувався:

— Ачъ, яке забисоване! А ну, Опанасе, беры його!..

Санько глянувъ на своихъ мучителейъ.

— Дидусю, голубчыку! пустить мене! Й-бо не буду, ни-колы не буду! Пустить!—почавъ благаты Санько, обрываючысь слизьмы.

Але Кучма не зласкавлювався и видмовывъ:

— Не буду? Ни, ты перше скажы, чый то хлопець, а тоди вже й просысь. А ты чый?

Стецькивъ батько бувъ сердытый. Якъ пиде Кучма до його, то спыше винъ Стецькови спыну батогомъ. Треба мовчаты.

— Ты чый?—допытувався Кучма.

Санько подумавъ, що й цього не треба казаты, бо тоди Кучма пиде до матери... Маты не бытумуть Санька, дакъ Кучма лаятыме матиръ. И Санько мовчавъ.

— Ну й чортыня!—скрыкнувъ Кучма росердившысь!—А дай лозыны!

Дви дужи руки звалылы хлопця додолу. Гнучка лозына свыснула и вризалась у тило. Якъ попеченый метнувся Санько и скрыкнувъ:

— Ой, дидусю, голубчыку! пустить!..

— А скажешъ, чьи вы?

Санько мовчавъ. Лозына знову ризнула його.

— Скажешъ?

Санько мовчавъ. Ще две лозыны,—якъ ножемъ руже!

— Дидусю, простить!

— Скажешъ?

— Ни...

— А, дакъ ты такъ! Бый! Бый дужче!

Лозына почала шмагаты. Санько пручався, борсався зъ нестерпучого болю, але мовчавъ.

— Скажешъ?

Санько ничего не казавъ, а лозына все шмагала та шмагала.

— Скажешъ?

Але Санько не мигъ уже ничего сказаты: винъ зомливъ зъ болю. А сторожи все шмагалы його, ажъ покы помитылы, що винъ уже не ворущыться. Тоди Кучмынъ товаришъ злякався:

— Ты глянь,—чого винъ якъ мертвый?

— Ать... зомливъ хыба...—видмовывъ Кучма байдужно, але й самъ винъ злякався.—Полежыть, то прочумається. Ходимъ, Опанасе!

Але Опанасъ не йшовъ.

— Стрывай, я водою на його брызну.

Опанасови жалко стало хлопця. Винъ ухопывъ його й понисъ до озерця, що було недалечко въ гаю. Бачывшы це Кучма, пишовъ соби до куриня.

Опанасъ положывъ хлопця на траву и почавъ брызкаты на його водою. Те брызкання виджывыло Санька и винъ росплющывъ очи. Опанасови стало чогось нѣково дывыться йому въ вичи, винъ пишовъ за Кучмою, думаячы:

— Теперь уже й самъ устане.

Санько й справди вставъ, але не скоро,—ажъ надъ вечеръ повернувся додому. Тило побыте болило нестерпуче.

Винъ тры дни вылежавъ хворый дома и тилькы четвертого выйшовъ на вулицю...

Того жъ дня виѣ зустрѣлся зъ Стецькомъ.

Побачывшы його, Стецько похнюпывся. Санько тилькы промовывъ:

— Ехъ, ты!..

Стецько насупывся и побигъ додому.

Але трохи згодомъ хлопци зновъ поладналы, тилькы вже Санько не звирявся такъ на Стецька, якъ першъ..

1891.

ПАНЬКО.

НІБУ

НИБУ

Панько.

Панько останній ускочывъ у дерев'яный велькый цеберъ до чотырьохъ товаришивъ и гукнувъ машынысти:

— Пускай!

Цеберъ почавъ спускаться въ шахту спершу тихо, а дали все швыдче й швыдче. Винъ хытався на вси боки, и шахтари повинни булы часомъ виддыхатыся видъ стинъ, щобъ не вдарытысь объ ихъ,—тоди бъ уси сторчъ головою могли полетиты въ шахту зъ розбытого цебра. Але шахта була не глыбока; чорни стины промайнулы швыдко, й шахтари вже булы на дни.

— Ну, вылазы!—сказавъ Панько й самъ выскочывъ першый, держучы въ рукахъ дынамытови патроны. Товариши почалы вылазыты за имъ зъ струментомъ у рукахъ.

Заразъ же бия сторчовой шахты пробывано новый хидныкъ. Але вельчезна брыла кам'яна зустрившысь на дорози, не давала йты дали. Шахтари мусылы розбыты цю каминюку дынамытомъ.

За килькы ступнивъ воны булы вже тамъ де треба. Нахыляючысь, воны пройшлы,—чы, мабутъ, краще сказаты—пролизлы,—у почату норю.

Тамъ було мокро й темно. Дви лампы шахтарськи, блымаючы, освичувалы чорни стины и не менше чорни шахтарськи облыччя,—тилькы зубы та очи билилы на тыхъ орапськихъ облыччяхъ.

Робитныкы почалы оглядаты каминь.

— Ну, зъ имъ буде морока!—промовывъ одынъ.

— Та здоровый!—додавъ другый.

— То ничего, що здоровый, а ось подывимось, якъ його пробываты,—сказавъ Панько. А ну лышь, давай свердель!

Почалы вертиты каминь, бючы по свердлу молоткомъ: каминь мало подавався.

— И шо бъ було кращый струментъ узяты!—сердывся Панько, що порядкувавъ диломъ,—а то цымъ и до вечера не зробышь диркы.

— Та й вечиръ недалеко,—озвався хтось.

— И добре, бо вже й кисткы болять на цій чортовій роботы,—додавъ одынъ шахтарь.

— Не журысь!—одказавъ молодой высокый парубокъ—за те завтра недиля,—погуляемо!

— Погуляемо!—трохы зло видказавъ йому чоловикъ зъ бородою. Винъ прыходывъ на роботу зъ села и мавъ сьогонди йты додому, несучы свй заробитокъ сем'и. Парубокъ же той живъ на шахти и вси гроши вытрачавъ на себе. Першый бувъ порядный господарь и не мигъ быты прыхыльный до шыбай-головы шахтарськой.

— Погуляемо! Вамъ усе тилькы бъ гульки справляты! За гулькамы й дила не знаете.

— А якого я дила не знаю?—росердывся парубокъ.

— А отъ такого, шо тебе посылаю взяты путящего струменту, а ты взявъ ка-зна шо.

— Вельке лихо!—видмовывъ парубокъ.—Якъ треба буде, то пидіймусь та й визьму кращый.

— А воно й справди треба взяты,—промовывъ Панько.—А ну лышь добудь!

— Круть верть—заразъ буде! —сказавъ парубокъ.—Ходимъ, Семене!

Другый парубокъ, той шо лаявъ роботу, пишовъ зъ имъ до цебра.

Тры шахтари посидалы, прыхылывшыся спынамы до каминюкы. Двое почалы заразъ же крутыты цыгаркы и позакурювалы ихъ видъ лампы, шо прычепылы збоку на стини.

Панько не курывъ. Винъ дуже втомывся. Сьогодни йому було багато работы. Хотилося видпочыты. Покры товаришы курылы й розмовлялы, винъ мовчкы сывидъ, прыплющывшы очи. Залюбки згадувавъ, шо сьогодни пиде до дому, обмыеться, видпочыне й побуде въ свой сем'и. Сем'и всього жинка молода та маненькый сынъ—рокивъ тры йому було. Влитку Панько хлиборобывъ, а взимку зароблявъ по шахтахъ. Цей заробитокъ дававъ йому змогу не вбожиты, ще трохи й пидправляты свое господарство.

Винъ теперь думавъ про свою теплу чыстеньку хатку. Вона такъ и в'являлась йому, а середъ неи Одарка. И облыччя въ Одаркы такъ наче всмихнулося до його. Якесь liebe, лагідне почування обняло Панька, и йому такъ схохотилося швыдче туды, до неи й до сына. Ну, Данько запевне спатыме, якъ винъ прыйде, але завтра вже жъ спытаеться:

— А со мени татко прынесла зъ сахты?

Чудный! завсигды зъ матиррю, чуе, якъ на неи кажутъ „вона“, то й соби на всихъ,—и на чоловикивъ, и на жи-

нокъ,—почавъ казаты „вона“. Треба буде взяты йому въ крамныци яку канхветыну. Бо такъ тоби любо обниме за шью та й каже:

— А со принесла?

А Одарка дожыдатыме його, хочъ якъ пизно винь прийде,—вона не ляже..

Усмихъ осяйнувъ умазане въ сажу чорне облыччя Панькове. Йому знову схотилося побачыты Одарку заразь бия себе. , Ни, самому буты заразь бия неи...

— А ось и мы!—гукнувъ голось мало не надъ самымъ Панькомъ.

Панько росплющывъ очи. Парубкы вже вернулись зъ струментомъ. Треба було робыты. Трохы нехотя видирвався Панько видъ своихъ мрй и вставъ.

Зъ новымъ струментомъ работа пишла краще. Але все жъ каминюка подавалася погано, бо дуже тверда була.

— Та ну його къ бису,—вси руки обшмуглявъ!—промовывъ чоловикъ зъ бородою, спускаючы руку зъ молоткомъ.—Буде й стилькы!

— Не глыбоко буде,—не розирве вразъ,—сказавъ Панько.

— Дарма,—удруге можна, колы треба буде.

Панько позастромлювавъ у попровирчувани диркы патроны.

— Ну, хлопци,—гайда въ цеберъ! Я заразь позапалю кнготы.

Чотыри шахтари пишлы до цебра, покынувшы Панька запалюваты. Парубокъ зачепывъ старого:

— А шо, отъ и прынись, шо треба, й не загаялысь.

— Мовчы вже! Про тебе й куры сокочуть по смитныкахъ, шо ты такый моторный,—видмовывъ той.

— Та про мене хочь куры сокочуть, дядьку Андрію, а про вась и того нема!—видказавъ парубокъ, улазючы въ цеберъ.

— Га-га-га!—зареготалыся шахтари,—отъ такъ утявъ!

— Утявъ!—росердывся дядько Андрій, уже стоячы въ цебри въ той часъ, якъ инши ще влазылы.—Утявъ! Якъ бы йому языка втяты, такъ ото було бь добре! А то дуже довгий,—щобъ не прыдавило колы въ шахти грудякою.

Шахтари знову зареготалысь и пидъ регить парубокъ гукнувъ угору:

— Пиднимай!

Цеберъ смыконуло й пиднесло вгору.

— Стій! Стій!—скрыкнувъ дядько Андрій,—а Панько?

За реготомъ та за спиркою шахтари зовсимъ забулы, що Панько мусыть систы зъ ими. Вони зырнули нанызъ и побачылы Панька.

— Стій!—згукнувъ зъ усіей сылы парубокъ.

Цеберъ спынывся.

Панько все це бачывъ. Винъ одразу згадавъ, що патроны позабывано неглыбоко, що кгноты byly коротки. Выбухъ мусыть буты заразъ—ось-ось. Колы цеберъ спустыться, то каминня вдарыть просто на товаришивъ. Все це винъ зрозумивъ за одну мыть.

— Що Богъ дасть!—промайнуло у його въ голови. И першь нижъ товариши встыглы гукнуты, щобъ спускаты, винъ голосно крыкнувъ:

— Пиднимай!

Цеберъ знову смыконуло й видразу вынесло нагору.

Панько повернувся, щобъ кынутыся набикъ у другый хидныкъ.

Але саме въ цю мыть изъ темрявы блысконуло яснымъ огнемъ, потимъ ударыло, и важкый гуготъ струсонувъ

шахту. Панько почувъ, якъ щось штовхнуло його въ груди
й кынуло навзнемъ.

.....

Якъ дымъ розвіявся, товариши кинулись у шахту.
Панько лежавъ заразъ же тутъ, и його груди були однією
велькою кривавою ранкою...

1893. І. 17.

У с. Олексівци.

БАТЬКО ТА ДОЧКА.

НІБУ

ИИБУ

Батько та дочка.

1.

Мала Маруся зосталася дома сама. Її батько пишовъ на роботу въ шахту. Ни бративъ, ни сестерь у неи не було; маты їи вмерла давно,— тымъ вона завсигды зоставалася сама, якъ батько йшовъ на роботу.

Воны прыйшли сюды зъ села. Маруся залюбки згадуе той часъ, якъ вона тамъ изъ матиррю жыла. Тилькы се давно, давно було! Вона ледви прыгадуе молоде вродлыве облыччя зъ велькымы темнымы очыма. Вона прыгадуе, якъ се облыччя, безъ краю ласкаве, схылялося до неи, а дбайлывы руки вкрывалы їи теплище, и тыхый матерынъ голосъ казавъ:

— Спы, моя голубко! спы, мое серденько!

Багато зъ того, що тоди було, позабувалося,—адже їи тилькы чотыри роки було, якъ маты вмерла,—але сей чаривный образъ николы не зныкавъ зъ души у бидной дивчыны сыроты.

Їи батька звали Максимомъ. Винъ бувъ безземельный, бо Марусынъ дидъ за панського ще права бувъ пры па-

нахъ, а не хлиборобомъ, и черезъ те земли йому не дано. Якъ Максимъ дружывся, то його матери вже не було на свити, та й батько незабаромъ потому вмеръ. Зостався Максимъ самъ изъ жинкою.

У ихъ була тильки хатка та дворища клопотъ, а землю хлиборобну найматы доводилось. Поки мати Марусина жыва була,—воны такъ-сякъ господарювалы; а вже якъ вона вмерла (тильки п'ять годъ за чоловикомъ и пожыла), то тоди господарство зовсимъ занепало, бо й не можна було хазайнуваты безъ господини. Максимъ не схотивъ женитися вдруге; винъ оддавъ Марусю въ сем'ю до своєї сестры, а самъ позабывавъ викна та двери у батьковій хати та й подався заробляты на шахты.

У титки Маруся выжыла чотыри роки. Важко їй тамъ було жыты!

Вона завсигды була якъ чужа, якъ прыймачка у цій сем'ї. Тамъ було вже четверо дитей та двое старыхъ,—то Маруся була ажъ сьомою. Усимъ треба було надаты йсты, всихъ треба було якосъ одягты. Титка зъ дядькомъ зъ усеи сылы працювалы, годуючы сем'ю,—то жъ не дивно, що воны часомъ натякалы Маруси, що вона не „своя“. Правда, Максимъ платывъ сестри за дочку скількысь тамъ грошей. Титка зъ дядькомъ зналы, що цихъ грошей стане, щобъ прогудуваты дивчыну. А все имъ здавалося часомъ, що Маруся — зайвий клопитъ у ихъ; здавалося це имъ того, що важка робота въ убозтви зучыла ихъ трусатыся надъ кожною крыхтою.

Черезъ те Маруся не знала жалування въ цій сем'ї. Воно й свои диты титка не дуже мылувала, та все жъ то булы *свои*: хочъ и покартае, та й пожалуе потимъ. А Маруся була не „своя“, хочъ и родычка. Тымъ вона чула

видь титкы здебильшого саме бурчання та гримання и мало, дуже мало колы зазнавала жалування.

Еге, вона не знала жалування, того пестливого матерного жалування, що такъ добре його выдко навить якъ гляне маты, якъ погладе дытыну по голивци. Оце саме й було найбільшымъ горемъ бидній уразливій дивчыни. Тымъ и образъ той, якъ маты ии пестуе, нахылывшысь до ии, Марусьного, прыголов'я,—зберигся въ дытячій души такый зваблыво-чаривнычый.

Найбільша радисть Маруси була, якъ у неробочый день прыходывъ до неи батько, часомъ.

Винъ дуже любывъ Марусю, завсигды прыносывъ ий якого гостынця, садовывъ ии до себе на колина, якъ вона була маленькою, и такъ багато розмовлявъ изъ нею, якъ вона пиросла. Зъ самымъ батькомъ тилько розмовляла вона зовсимъ щыро, самъ батько тилькы й знавъ, чымъ вона журылася та зъ чого радила.

И ото, якъ одного разу сыдили вони вдвохъ у садку,—и журба за риднымъ пестуваннямъ выбухнула видразу.

— Визьмить мене, визьмить мене до себе, татку! Я не хочу тутъ бильше жыты!—благала рыдаючы дивчына, прыпадаючы своєю маненькою чорнявою голивонькою батькови до колинъ.

— Серденько мое,—куды жъ я тебе визьму? Адже я въ казарми жыву,—тамъ тоби не можна жыты,—впевнявъ ии батько.

— Я буду тамъ жыты, я буду вамъ пособляты,—тилькы визьмить мене!

— Дурненьке! ты не знаешъ, що то таке казарма. Тамъ кисно, нечысто, тамъ жывуть сами велькы чоловикы, а дитямъ тамъ не можна жыты. Ніякъ мени тебе, дочко, взяты.

И справди не мигъ батько взяты Марусю Казарма, де шахтари жылы—се була довга, кисна й брудна будивля. Въ ій жылы робитныкы й спалы вси покотомъ на одному полу, а пиль тягся черезъ усю хату. Будивля була дуже вузька, бо мижъ поломъ та другою стиною ледви можно було пройты, щобъ лягты на пиль. Тутъ не можна було жыты сем'ею,—ось черезъ вищо Марусынъ батько не мигъ іи до себе взяты.

Але іи слёзы зворушылы йому серце, и винъ почавъ думаты, якымъ бы способомъ изробыты, щобъ дочки було жыты краще. Винъ згадувавъ усихъ своихъ родычивъ, сылкуючысь угадаты, хто зъ ихъ бувъ бы ласкавишый до Маруси, щобъ туды виддаты іи, у сестры забравшы. Та ничого не надумавъ. Такыхъ родычивъ не було; булы й гарни люде, та хто жъ його знае, якъ у ихъ Маруси буде. Адже й сестра його—людына гарна, а Маруси важко въ неи жыты. Та ще й те: сестра гниватиметься, колы взяты въ неи дивчыну, а кому иншому виддаты.

Видразу йому згадалось: а що якъ бы й справди послухатыся Маруси та й узаты іи жыты до себе? Тилькы не въ казарму, а въ землянку. Бо на шахтахъ робитныкы жылы то въ казарми, а то ще й унызенькыхъ, поганенькыхъ, землею крытыхъ хаткахъ, що звалыся землянками. Таки землянки давано самымъ тымъ шахтарямъ, що въ ихъ сем'и булы. А що, якъ бы й винъ попрохавъ соби землянку?

Звисно, мабуть такъ буде, що іи не дадутъ йому, тале жъ—догнавъ—не догнавъ, а побигты можна. Та й есть одна землянка-пустка,—правда, така, що вже гиршой й не буває, такъ що жъ його зробышь? А про те, таку, негодящу, може швидче й дадутъ. Це вже якъ управитель

надъ шахтамы скаже,— якъ потрапышь до його въ слушный часъ, то може й дасть.

А вже й гарно було бѣ жыты зъ Марусею вдвохъ: Погано самому, важко жыты! А якъ бы Маруся—отъ бы добре було!.. И Максимъ уже соби в'являвъ те радисне жыття...

Такъ думуючы, подався Максимъ до управителя. Мабуть у слушный часъ винъ прыйшовъ.

— На що тобі землянка?—допытувавсь управитель.

— Та дочка въ мене маненька, дакъ не можна ій у казарми жыты,—казавъ Максимъ.

— А чомъ же вона зъ матиррю не живе?

— Бо нема въ неи матери, а въ людей важко жыты. Ото й доводиться мени до себе взяти іи. А хыба жъ можна въ казарми зъ нею жыты? Дозвольте вже, спасыби вамъ, жыты въ тій земляночци,—однакъ вона безъ догляду розвалиться, а мы іи держатымемъ цилу.

— А воно й правда, що розвалиться,—подумавъ управитель и згодывся.—Ну, гараздъ,—можешъ туды переходыты.

Нызько вклонившыся, выйшовъ одъ управителя Максимъ та й пишовъ просто до землянки. Вона справди була поганенька: шпаруны пообпадады, хворостяна покривля (стели по землянкахъ не бувае) видъ земли, що на ій була насыпана, погнулась у середину; одно виконце, та й те безъ шыбокъ, а двери высилы на бикъ на одній зависи.

Не дожыдаючы поky все те звелыть управитель полагодыты, Максимъ заходывся своимъ коштомъ усе, що треба робыты. Винъ полагодывъ двери, заскльывъ викно й навить думавъ бувъ захажуватысь хату мазаты, та не було колы.

— Хай уже Маруся сама вымаже,—подумавъ Максимъ, и скоро прѣйшла недѣля, узявъ Марусю видъ сестры до себе, у свою нову хату.

Весела була Маруся безъ краю. Байдуже їй було, що ця хата така обидрана,—вона здавалась їй чудово гарною,—бо жъ вона въ їй порядкувала й хазяйнувала, якъ хотила. Вона, якъ здолала своїмы малымы рукамы, вымазала хату, а коминъ помалювала червонымы та сынымы кривулькамы, що були таки, якъ квиткы, и квиткамы, що були таки, якъ кривульки, и те малювання не то їй, а й Максимови навить здавалося чудовымъ. Максимъ прыладнавъ стильта лаву,—и отъ уже й хата така якъ треба стала.

Вже жъ мабуть и не радила Маруся, а ще дужче Максимъ! Який винъ бувъ радый, що взявъ Марусю до себе! Що-дня теперъ винъ приходывъ зъ роботы не въ брудну, вонючу й кисну казарму, а въ чыстенькый биленькый захысточокъ, и тамъ його стривала дочка, и винъ мигъ видпочыты й порадыты, дывлючысь, якъ вона господарюе, мовъ и справжня господиня.

Зъ того часу жыття Максимове та Марусине пишло ривно та впокійно. Що-дня вранци рано Максимъ ишовъ на роботу, а Маруся лышалася дома сама. Вона почынала господарювати.

Якъ жыла вона въ титкы, то була найбильшою дивчыною въ сем'и. Тымъ на неи напынуто було багато роботы, що їи роблють звычайно тилькы бильши дивчата. Тоди їй це було важко, а теперъ вона рада була, що такъ трапылося, бо вона навчылася богато дечого роботы за справжню господиню, а теперъ саме цього їй и треба було. Ото жъ, що сама знаючы, а що батька пытаючы,—вона, якъ умила, варыла йисты. Не завсигды їй щастыпо, а найбиль-

ше отой борщъ дався їй у знакы,—ніякъ, звычайно, не хоче быты добрый на смакъ! Ну, та се ще не вельке лыхо було, бо ї батько ї дочка не звыклы ласо йсты, а писля щоденной важкой роботы въ шахти Максимови завсигды добре хотилося йсты ввечери.

Кажу—ввечери, бо тилькы ввечери приходывъ винъ зъ роботы додому. Винъ бывъ вугиль, той, що имъ топлють, а вугиль той глыбоко въ земли лежить. Щобъ досягты до його, копають глыбоки колодязи (шахты) та ї копаються на вси боки по пидъ землею,—скризь такихъ норъ та печерь по-нароблюють. Ото жъ якъ зализе Максимъ у таку норю, глыбоко-глыбоко пидъ землею,—дакъ уже ї не вылазять звидты весь день,—тамъ и обида те, що зъ дому визьме. А Маруся дома сама обидає—такъ, не дуже варыть, а бильше вчорашне дойидає. А вже ввечери якъ треба воны йилы.

Якъ упорасться Маруся, то звычайно шыє. Шыла вона цоганенько, та все жъ полататы одежыну яку могла,—то ї досыть цього було. А шыты нове вона у сусиды Горпыны вчылася. Чоловикъ Горпынынъ тежъ на шахти робывъ, а Горпына часомъ учыла дивчатъ шыты. Маруся замкне свою хатку та ї бижыть до неи вчытыся. А то часомъ дви-тры дивчыны подругы прыбигалы до неи шыты,—щобъ веселище було. Прыбижать, набалакають повну хату и звеселять Марусю.

Увечери приходывъ Максимъ, а въ свято, то ї увесь день дома бувъ. Отоди Маруси найвеселище було. Жде було—не диждеться, якъ загуде машина ввечери—ото, щобъ роботу шахтари кыдалы. Тилькы загуде,—вона такъ и метнеться готуваты все, що треба. Отъ уже ї ходу чуты, двери видчыняються и знайома чорна постать стає на порози.

— Ой яки жъ вы чорни, татку!—мало не що-разу скры-
куе Маруся, скоро батька вздрить.

И справди, не то одежа у Максима вся чорна видъ
вугилля, а й облыччя таке чорне видъ сажи, якъ у орапа,—
тильки зубы та очи блищать на чорному.

— А тоби не до вподобы!—сміється Максимъ.—Ну, то
давай умываться!

Маруся тикае ажъ на пичъ, у кѹточокъ, а Максимъ
тымъ часомъ умывається та передягається.

— Отъ и вже!—каже винъ.

Маруся вылазять зъ своєї схованкы, прыбирае швы-
денько, що треба, и вже трохи згодомъ сыдятъ обое за
столомъ, а на столи въ мысци гарячый борщъ паруеть.

Повечерявши вони розмовляють.

Встаровину, живучы въ казарми, Максимъ, прыйшовшы
зъ работы, поспишався звычайно швыдче спаты. И се не
черезъ те саме, що винъ утомлявся, а й тымъ, що йому
зовсимъ гыдке було жыття въ казарми—зъ брудомъ, зъ
пїяцтвомъ та иншымъ. Винъ поспишався швыдче заснуты,
щобъ хочъ не бачыты того броду й гыдоты, що середъ неи
доводылось йому жыты. А теперъ йому не хотилося спаты,
и що вечора вони вдвохъ розмовлялы, часомъ и довгенько.
Маруся цикаво слухала, що оповидавъ їй батько про шахты,
про те, якъ у ихъ роблють. Вона здригалася зъ остраху,
уявляючы соби, якъ ии татко лежать глыбоко пидъ землею
въ нори, а та норя ось-ось завалыться й засыпле його на
вики,—лежать и б'е кайломъ вугиль... Часто згадувалы во-
ны покїйну Марусыну матиръ, и се булы таки сумни и
таки солодки розмовы!

Але ще бильше розмовлялы вони про свои замиры. Тымы замирамы вони жылы, ти замиры звеселялы имь важке та хмурне жыття.

У Максыма була одна мрія. Винь бувъ безземельный, и йому здавалося, що нема бильшого щастя надъ те, колы чоловикъ мае клопотъ свого поля. На шахты винь пишовъ тымъ, що ніякъ було хазяйнуваты, а якъ бы хазяйнуваты можна було, то злюбкы кынувъ бы винь шахты. И ото розмовляючы одного разу такъ увечери, винь звирывъ дочки свои мрії.

— Знаєшъ, Марусе, що я думаю?

— А що, татку?

— А добре було бь жыты не тутъ и не ходыты въ шахту, а жыты дома у своїй хати та господарюваты якъ треба.

— Ой и гарно жь було бь, Господы!—скрыкуе Маруся й оченята въ неи блищать.

— Еге, гарно...—каже Максымъ.—Якъ бы то зибраты грошей хочъ трошкы та купыты поле...

— Ой купить, татку, купить!

— Не дуже швыдко й купышь! На се треба грошей. Та ще хыба зь самымъ полемъ що зробышь? Треба ще й струменту скилькы, пару влоивъ або хочъ коняку...

Чорнява голивка Марусына сумуючы схыляється, але заразы надія знову займається у дытыны въ очихъ.

— Ну то що? А мы назбираемо грошей на струментъ, и на волы, й на все.

— Не легенько його зибраты, дочко! А про те—Богъ поможе. Уже трохы такы я й назбиравъ (тыльки про це никому не хвалысь). Заробыты можно тутъ добре, а вытрачуемъ на себе мы не багато,—то й можна назбираты

хочь на поганеньке хазяйствечко. Тильки доведеться ще поробытысь добре.

— А довго жь?

— Та такы довгенько, дочко,—зо два, чы зо тры роки ще. Маруся зовсимъ засмучується.

— Та й довго жь!—каже вона, знову похнюплючысь.

— Довго? Ни, це ще не довго! Та й не можна ранише. Треба, щобъ ты пидросла, справжнею господынею стала. Бо хто жь у мене хазяйнуватиме? Теперь тоби десять рокивь, а за тры роки буде трынаццять. И то ще мала будешь,—не впорашся. Та дарма! Визьмемо до себе бабу Оксану,—вона порядокъ даватиме.

Баба Оксана була пидъ литамы, та ще крипка соби жинка, бездитна, безхатня; колысь була вона хазяйкою, а якъ умерь чоловікъ, пишла ходыты по наймахъ та й ходыла вже рокивь зъ десятокъ. Максимъ знавь, що вона могла бь пособыты йому и залюбки пишла бь до його, бо въ його въ хатибула бь вона не за наймычку, а за господиню.

— Та на вищо жь ии браты?—сперечається Маруся.—Наче я сама не впорашь! Та я и вдень и вночи робытому.

— Ну, воно трохы важкенько безъ видпочыну день и ничь робыты,—сміється Максимъ,—а баба Оксана тоби шкоды не зробыты, а порядокъ дасть, бо ты порядку не знаешь.

— Та вже хай прыходе!—говорыты врешти Маруся.—Вона не сердыта.

Отаке надумалы батько зъ дочкою та й завзялысь досягты свого.

Воны зосталыся на шахтахъ и такъ прожылы ще два роки. Увесь цей чась одно марылы вони про те, якъ вони

колысь жытымуть, та трохи не що вечора вышукували вони все нове цикаве въ цій справи та розмовляли про його. Тымы мріямы та розмовамы кращало жыття Максими та Маруси, а безъ ихъ воно було бѣ дуже невеселе, бо й батькови, й дочци доводилось багато й важко робыты. Якъ бы не було въ ихъ надіи, що тією роботою осягнуть вони мету бажану, було бѣ жыття имъ безрадисне. А телерь Максимъ зъ усеи сылы гнався за заробиткомъ и робывъ часто надъ миру. Маруся жъ не тилькы клопоталася хатнимъ диломъ (а се такій малій дивчыни було важко), а ще й щыро вчылася гарно шыты,—вона бо хотила, щобъ усе вмяты шыты, якъ дома господарюватыме.

Ото жъ поробывшысь Максимъ такъ два роки, зибравъ стилькы грошей, що мигъ бы вже соби клопотъ поля купыты, а до його коняку та ще де що. Винъ поле й купывъ (продававъ у його слободи одынъ чоловикъ), а бильше ничого не купувавъ, бо дожыдавсь ярмарку весняного, що бувавъ у бльжній слободи. Якъ же прыйшла весна, купывъ Максимъ зерна, найнявъ чоловика зораты та засіяты йому ныву. А самъ зостався поky на шахти, бо трапылась така робота, що дуже добре заробыты можно було. То й зважывся Максимъ перебуты на шахтахъ весну до зеленыхъ святъ, а вже тоди податыся додому на село.

И батько, й дочка такъ то вже дожыдались тыхъ святъ! Маруся личыла бѣ не то дни, а й годыны, що до тыхъ зеленыхъ святъ зосталыся,—та шкода, що на годыны личыты не знала! А й довгый здався ій цей часъ,—довшый за ти тры роки, що вони выжылы тутъ. Та вже жъ хочъ и якъ довго часъ той тягся, а такы й йому край прыходывъ. Сьогодни вранци поличыла Маруся, що жыты имъ на шах-

тахъ усього шисть день зосталося, и сказала про се батькови, якъ винъ ишовъ на роботу.

— Правда, правда, дочко,—видмовывъ Максимъ,—у роботу гроши за тыждень видаватимуть,—а тоди гайда!

— Ой Господы—якъ же жъ то ще довго до суботы!—зитхнула Маруся.

— Та вже жъ якось доживемо!—розважывъ ии батько.—Ну, зоставайся здорова ясочко!

II.

Пишовъ батько, а Маруся зосталася сама. Вона швиденько попрыбирала въ хати и вызырнула у виконце. Тамъ сонечко вже зійшло. На двори було весело та любо. Маруси заманулося туды. Та въ неи була работа: вона дошывала сьогодни сорочку батькови, та таку, що *сама всю пошывла*, а це було *вперше*. Ця работа була ий така любя, що вона швидче одвернулася одъ викна, щобъ и спокусы не було, та й заходилася шыты.

Якъ шыешъ, то можна й думаты.

И Маруся думала соби про те, якъ вони перейздытумуть звидсы, та якого се клопоту буде. Та дарма—якось воно буде, а якъ улаштуються—отоди добре! У свой хати! Своя хата дуже бильша за цю землянку та така весела! А коло хаты Маруся квитокъ-квитокъ понасажуе,—отъ якъ у ии матери було—се такъ кажуть, бо вона сама не пам'ята цього. Татко каже, що винъ ще садытыме садовыну въ тому садочку, що вже тамъ є. Отъ добро—свій садокъ!

Выйдешъ у його: сонечко сяе, пташкы щечечуть, вышенькы червоніють — вже жъ и гарно!

Маруся всмихнулась радисно та й... схаменулась. За своїми думкамы вона й не помитыла, що вже й голку зъ рукъ пустыла, и не шые вже. Трошкы засоромылась та швыдче знову до роботы. И такъ щыренько шыла до обидь.

Опивдни чуе,—гуде машина: це обидь шахтарямъ. Маруся й соби кынула шыты та трошкы пидгодувалась тымъ, що вчора не дойиы, а варыты самій соби вранци не схотила, бо дуже зъ сорочкою поспишалася. Попойившы,—знову до шыття. Чуе й машина гуде,—це вже й татко побидавъ и роботы заходывся.

Пошылась Маруся такъ ще зъ годыну. Колы чуе,—машина знову загула. Дивчына здывувалась. Чого це вона? У такый часъ вона не гуде,—а теперь же на що? А про те вона недовго тымъ цикавылася и забулася була про се, дила свого пыльнуючы. Колы трохы згодомъ,—чуе, гоминь якийсь на вулыци. Щось наче бижыть, та ще й не одно, гомоныть та крычыть щось.

— Що воно за знакъ?—подумала Маруся й вызырнула у виконце.

Дывыться, бижать люде та щось гукають. Здалося те Маруси цикаве. Вона выскочыла зъ хаты. Люде вже перебиглы, й вона не могла ни про вищо довидатися. Та трохы згодомъ побачыла,—бижыть прозь неи знайома дивчына туды, куды й люде побиглы.

— Галько!—гукнула вона до неи,—Галько!

Галька спынылась и вздрила Марусю.

— Ой, Марусю, сестрычко!.. Ой що жъ тамъ зробылося—шахту залыло!—ледви поспишылась казаты дивчына, бо духъ й видъ швыдкого бигу забывало.

Маруся спершу не зрозуміла й спыталася:

— Яку шахту? де?

— Та нову шахту. Такъ, кажуть, водою й залыло!

— А тобі жъ хто казавъ?—спыталася Маруся.

— Та люде жъ биглы та й крычалы, що залыло. Ходимъ туды!—казала Галька поспипаючысь.

Маруся мовчала. Вона ніякъ не могла зрозуміти, звидкы взялася вода залываты шахту, колы скризь було сухо. Та вона не довго про се думала. Инша думка вразыла її: *у тій шахти робывъ їи батько*,—то се й його залыло? Ся думка вдарыла їи мовъ стрель стрельнувъ, и вона трохи не впала.

— Ой Марусю,—яка ты блида-блида стала!—скрыкнула Галька, пидбигаючы до неї.—Отъ спасыби Богови, що мій батько не въ новій шахти, а то лыхо було бъ. А твій, Марусю, въ якій?

Маруся ледви могла промовыты:

— У новій..

— Отъ бидна ты!..—пожалила Галька.—Ходимо жъ туды!

— Ходимъ! ходимъ!—одразу стрепенулася Маруся, вхопыла Гальку за руку й потягла її за собою.

— Та не такъ бо швыдко, сестрычко!—пручалася та,—а то я не пидбижу.

Видъ землянки, де Маруся жыла, до нової шахты було не дуже далеко, и дивчата швыдко туды добиглы.

Що бльжче вони пидбигалы до неї, то бильше людей имъ стривалосся, що туды жъ биглы, а коло самої шахты зибралася вже чымала юрма,—туть бувъ управытель надъ шахтамы, штегеръ, шахтари, що не пишлы сьогодни на ро-

боту, килькы жинокъ зъ дитьмы. Деяки жинкы плакалы, навить тужылы.

Держучыся за руки, полизлы дивчата помижъ народъ и зъ бидою дотовпылысь ажъ на середину мижъ люде. Тамъ воны побачылы,—якийсь чоловикъ сыдыть на каминюци, на вугильный вагончыкъ злигшы. Маруся видразу його признала: то бувъ Семень, шахтарь, що робывъ у одній шахти зъ ии батькомъ. Винъ бувъ теперь увесь мокрый, и выдко було, що зъ имъ сталося щось: чы хворый винъ, чы въ шахти прыбыто. Биля його стоявъ управытель, высокый чорнявый чоловикъ, и наказувавъ штегерови:

— Пиднимить двадцять чоловика зъ шахтъ! Обыдва смокы сюды зъ локомобильчыкомъ швыдче!

Штегеръ побигъ. Управытель повернувся до Семена.

— Ну, такъ якъ же воно було?

— Та такъ!—видмовывъ Семень, сыдючы й кривлючысь часомъ, певне зъ болю.—Мы были вугиль удвохъ зъ Иваномъ. Колы це якъ зашумыть! Мы зыркъ, а вода такъ и суне! Кынулысь бигты,—такъ хыба жъ його втечешъ? Якъ ухопыло насъ, якъ понесло!.. Заразъ я Йвана й загу-бывъ,—утопъ мабутъ бидолаха. А я вже сылкуюся тилькы, щобъ дали видъ стинъ та видъ стовпивъ буты. А воно мене якъ закруте та объ стовпъ головою—лусь! Почорнило мени въ очихъ,—отъ, думаю, край! Ажъ воно, хвала Богови, й ничего—мабутъ не дуже вдарыло. Потимъ ще не разъ было, та не головою. Якъ бы була сторчова шахта,—пропавъ бы! Ну, а зъ похидной вынесло водою на бильй свить.

— А правда,—казавъ якыйсь шахтарь,—у сторчовой край! А зъ похидной може й вынести. Щастя твое!

— Та звидки жъ та вода взялася?—допытувався другый шахтарь.

Хтось одмовывъ:

— Та зъ старои шахты. Уже мабутъ зъ рикъ, якъ вона повна воды—залыло жъ. Воны мабутъ пидійшли пидъ нею або до нею та й пробылыся туды,—отъ воно й залыло.

— А ты хыба знаєшь?

— А вже жъ знаю, бо въ старій шахти було повно воды, а теперъ углыбъ вода пишла.

— Лыхо та й годи!

— А скільки людей у шахти?—спытавъ управытель у десятника.

— Та хвала Богови, небагато: було десятеро, одного вынесло, а дев'ятеро тамъ,—видмовывъ той.

Маруся протовпылась ажъ до шахты. Це була не сторчова шахта, не така, якъ колодизь, а була це похидна шахта, така, що якъ печеря йшла у землю вглыбъ, и шахтаривъ не спускано въ нею, якъ у сторчову, а вони просто ходылы туды. Теперъ вона була вщертъ повна нечыстои, якоись рудои воды. Вода дійшла вже доты, покы їй треба було, и стояла тыхо. Шахта здавалась зовсимъ мертвою. И справди,—вона була могыльною ямою тымъ нещаслывымъ що въ їй робылы. И їи, Марусынъ, батько въ цій ями.

Маруся, знесылена, сила на вугильный вагончыкъ, що тамъ стоявъ. Галька сипала їи за руку, казала, що треба видійты видъ шахты, але Маруся мовъ не чула їи, сыдила непорушно, втупывшы очи въ ту яму зъ каламутною водою, що поглынула їи батька. Галька пидождала трохы, а дали, бачывшы, що Маруся не хоче йты зъ нею, видійшла.

Тымъ часомъ людей побильшало. Попрыбигалы шахтари зъ другои шахты. Привезено смокы, локомобиль маненькый, и почалы ихъ становыты.

— А ця чого тутъ?—здывувався штегеръ, Марусю вздрившы.—Геть звидциля—тутъ машина стане!

Маруся не ворухнулась. Винъ узявъ ии за руку.

— Чуешъ, иды звидциля!

Винъ хотивъ стягты ии зъ вагончыка.

— Не займайте мене!—скрыкнула вона,—тамъ татко!

Штегеръ несамохить пустывъ ии руку.

— Що тамъ таке?—спытавъ управытель, пидходячы.

— Та ось,—показавъ штегеръ,—дивчына. Батько ии тамъ.

— Одвести ии звидциля!—звеливъ управытель.

Штегеръ зновъ узявся до неи.

— Я не хочу! я не пиду!—и пручалась, и благала Маруся.—Дайте мени тутъ сыдиты,—я ничего не робытому, я тилькы ждатыму!

Почувшы спирку, жинкы протовпылысь напередъ.

— Ой, Господы,—чья жъ то?—почулося промижъ ими.

— Максимова.

— Отъ сердешна сырота! то матери не було, а теперь и батька нема.

— Одвести геть жинокъ та дитей!—знову звеливъ управытель.

Жинокъ видштовхнулы назадъ. Але зъ Марусею справа була важча. Вона пручалась, крычала й не хотила йты.

— Що я вамъ роблю? Я буду тутъ, я тилькы дывытымусь, тилькы ждатыму. Тамъ татко!.. Ой тамъ же жъ татко!

Управытелеви жалко стало Маруси. Винъ пидйшовъ до неи.

— Дивчыно, йды звидциля,—тутъ становытымуть машыны. Машынамы вытягатымуть воду зъ шахты. Хыба ты не хочешъ, щобъ твого батька вырятувано зъ шахты?

Почувшы це, Маруся видразу встала й одійшла набикъ. Вона сила на ту каменюку, де попереду сыдивъ Семень, той, що вода його зъ шахты выкинула (бо його вже кудысь поведено). Звидсы выдко було все, що коло шахты робылося.

Смоки становылы недовго. Трохы згодомъ машына забухтила. Маруся здригнулася й устала.

По той бикъ шахты вже лылася зъ кышкы вода, лылася просто на землю й стикала туды, на нызъ, до яру. Маруся дывылася довго на цю нечысту воду и врешти глянула на шахту. Вона думала, що тутъ воды вже добре поменчало. Вона помылылася. У шырокій ями якъ було повно воды, такъ и теперъ зосталося. Маруся знову сила на каминюку й почала дывытыся на шахту, дождыдаючысь, покы поменчае воды. Вона мало що чула зъ того, що робылося навкругъ неи,—уся бо и увага повернулася на одно—на воду.

Але вода не подавалась. Прынаймни Маруся цього не помичала. На таку шыроку яму мало було цыхъ смокивъ. Та иншыхъ не було, бо шахта була вбога.

Промынуло пивъ годыны, година й бильшъ. Люде поросходылысь. Дви жинкы, що ихъ чоловикы въ шахти булы, довго стоялы й плакалы, але врешти й ти пишлы. Зосталыся сами ти, що робылы коло смокивъ та Маруся.

Вона й теперъ сыдила на каминюци. Ии килькы разивъ хотилы прогнаты, та все пожаліють и не проженуть. Тилькы годыны за дви роботы помитыла дивчына добре, що вода подалась ныжче видъ краивъ. Тоди вона ще пыльнице почала дывытыся. Та даремно пыльнувала. Вода подавалась

такъ, що окомъ не можна було помитыты. Марусю почынала вже обниматы безнадїйна туга. Вона довго не насмилювалася, потимъ такы встала й пидїйшла до одного робитныка.

— Дядьку,—несмильво почала вона,—чы скоро?

— Шо—скоро?—спытався трохы сердыто, трохы дывуючысь, чоловикъ.

— Чы скоро воду вытягнете?

— Ге-ге, дивчыно! ще довгенько тобі дождытася! Ще днивъ изъ п'ять поробымось. А йды лышень звидсы, не заваджай!

Маруся видїйшла. Ти слова їи вразылы. Вона сподивалася, що все зробытася сьогодни. Вона була певна, що їи татко ще живый. Винъ певно обрятувавсь у який закапелокъ,—такий, що й вода туды не досягне,—тамъ винъ сыдыть и дождыдаецься, покы воду вытягнуть. Але воду вытягнуть ажъ черезъ п'ять день. Чы вже жъ сьому правда? Таджже жъ у татка нема чого йисты,—винъ умре зъ голоду, колы п'ять день просыдыть у шахти не йившы.

Ой Боже жъ мїй! що їй зробыты, щобъ пособыты, щобъ швыдче обрятуваты татка, не даты йому вмерты зъ голоду? Бидолашна Маруся морочыла соби голову и зъ туюю безнадїйною впевнялася, що пособыты вона ничымъ не може, що навить якъ бы жыття свое виддала, то й тоди не могла бъ и на одынъ ступинь посунуты напередъ дило.

Зъ такымы тяжкымы думкамы просыдила вона до вечора. Вона хотила була зостатыся тутъ и на ничъ, та їи взято за руку й одведено геть. Вона постояла трохы виддаликъ и пишла додому, мало розбираючы, що вона робыть.

Вона ввійшла въ свою темну хатыну, сила на лаву зиперлась на стиль та й занимала такъ. Вона сама не помитыла, якъ страшна втома, що видняла въ неи всю сылу, кынула ии въ сонъ, и вона заснула якъ мертва, впавшы на лаву.

Вона прокынулась несподивано середъ ночи.

Навкругы була темрява. Дивчына не могла зрозумити, що зъ нею. Вона пидвелася й почала згадувати, що сталося. Яку хвылыну вона думала, напружуючы думку, й видразу згадала, все згадала. Вона скрыкнула несамовито й кынулася зъ лавы на середъ-хаты.

Ии татко въ шахти, його залыла вода, винъ умираєзь голоду! Невымовна, безнадійна, страшна туга обхопыла дивчыну. Вона почала рыдаты, але рыдання те подибне було бильшь до несамовитого крыку, нижъ до рыдання.

Округы була темрява—чорна, важка, похмура темрява, и середъ цієї темрявы, доли въ хаты, никому невидна, видъ усихъ покынута, сыдила маленька посыротила дивчынка и, обхопывши руки худи колина, былася объ ци колина головою й рыдала, крычала зъ нестерпучого болю. Вона губыла все, що мала въ жытти: оборону, любовь, усе свое щастя—чы то жъ могла вона не рыдаты, не розрыватыся зъ несамовитого плачу, не бажаты, щобъ распалена голова розбылась объ худи колина?

И вона рыдала.

Чы довго це було—вона, звисно, не знала. Але де дали плачъ ии стававъ усе хрыпкишый та хрыпкишый, усе тыхшый та тыхшый. Рыдання ще змагалося, ще розрывало груди, але въ грудяхъ уже не ставало сылы його выдержуваты, але въ горла вже не ставало змогы выливаты голосомъ безнадійну муку. Рыдання потроху стыхло. Дивчына

прыпала головою до колинъ та такъ и занимала, и якъ бы не здригалосся иноди тило іи перемучене, була бъ це мертва постать.

А тымъ часомъ ничъ уже кинчалась, и похмурый невеселый день уже зазыравъ у викно. Маруся не помичала цього, не помичала, якъ потроху билишала передъ нею стины, пичъ, якъ высувалыся зъ темрявы стилъ та иконы въ кутку. Але якъ розвяднылось добре, вона помитыла свить. Пидвелася зъ доливки и хытаючыся выйшла зъ хаты.

Вона пишла до шахты и пройшла до неі спотыкаючыся. Тамъ була така саме робота, якъ и вчора. Маруся глянула на воду й скрыкнула зъ ляку: за увесь часъ, видколы роблено, вода подалася тилькы якъ на пивъ аршына. Знесылена сила вона на ту каменюку, де й учора сыдила. Та вона не хотила корытыся тій несыли, вона хотила буты тутъ, дожыдатыся й диждатыся.

И вона сыдила. Працювалы, розмовлялы, метушылысь робитныкы, плюскала вода, бухтила парова машына, але все це Маруся мало й помичала. Зъ нимою тугою не спускала вона очей зъ ямы, повной воды, й ждала. Чого вона могла ждаты?

Такъ мынувъ день, а Марусына постать усе маячила на каминюци. Робитныкы вже не прогонылы іи. Имъ було жалко дывытыся на цю дивчынку, таку безъ краю сумну, що, здавалося, то жывый жаль, жывый сумъ прыйшовъ у тили людському та й сивъ отутъ на камини, нагадуючы людянь про те нещастя, про те горе, яке ховалося тамъ глыбоко по-пидъ землею заховане, запечатане цією каламутною водою. Воны давалы ій йсты, та вона не схотила. До неі прыбигала Галька, прыходыла Горпына,—та жинка, що вчыла іи шыты,—вона ледви промовыла зъ имы килькы

сливъ. Горпына хотила взяти дивчыну зъ собою, та Маруся не пишла. Одначе Горпына примусыла іи зысты пырижокъ, що прынесла ій зъ дому.

Такъ помынувъ день до вечора, а ввече и Маруся вернулася въ свою хату. Не знала, що ій робыты, якъ розважытыся. Схотила молытыся. И вона молылася, проказуючы не молытву, а свои слова, свои ледви зрозумели благання. Це немовъ заспокоило іи. Вона заснула. Але спала не довго и прокынулася ище вночи,—сыдила и дожыдала свитання.

Ледви свинуло на двори,—вона вже побигла зъ хаты. Але бия шахты було те жъ: метушылысь робитныкы, бухтила машына, хлюскалы смокы. Тилькы, якъ блыжче пидйшла, помытыла вона й видмину: воды въ ями вже не було выдко,—вона була десь тамъ глыбоко, и звидты тягли іи смокы.

Маруся сила на старе мисце.

Вона прыйшла зъ надією, и надія держалася деякый часъ у неи въ грудяхъ. Але потроху надія почынала зныкаты, и пекуча нима туга безнадійная обнимала дивчыну. Въ іи маленькій голивионци плуталысь безладно чорни, страшни думкы. Ни, николы не спорожнять ціеи клятои безодни! Адже вода позалывала вси хидныкы, вси закапелкы,—чы то жъ выберуть іи звидты? А якъ що й выберуть, то колы? Тоди, якъ татко вмере зъ голоду. Умере? Боже мій мылый! А теперь? Може винъ уже теперь умерь, може вже давно залыла його вода? А колы й не потопыла, то вже сьогодни третій день, а завтра ще робытымуть, а тамъ ще.. И татко сыдитыме въ шахти не йившы.

Вона почынала в'являты соби страшну смерть зъ голоду. Тамъ, глыбоко пидъ землею, залышы у найдалышу видъ воды нору, сыдыть винъ, зигнувшысь, и голодъ його

мучыць, мучыць... Дали вона про це не могла думаты, бо вже й видь цьога самого крыгою проймало ій душу.

А колы вона не побачыць жывога татка, колы вона зостанецься сама на свити, то що ій тоди? Хто іи такъ пожалуе, такъ обороныць, якъ татко? Нихто, ніхто! И ма-буць краше було бь, колы бь вона не жыла вже на свити, колы бь и іи та шахта поглынула. Колы татко вмерь, колы татко лежыць у шахти нежывый, то нащо ій жыты?

Вона просыдила увесь цей день нима й непорушна. До неі знову прыходыла Горпына, йісты прыносыла, та не могла вона йісты.

На нічь вона не пішла додому,—сподівалася, що вночі може выберуть воду. Вона лягла доли біля того каміня, зібгавшыся якъ клубочокъ. Якыйсь жаліслывый шахтарь укравь сердешну своею свитою. Але вона не спала. Вона то лежала, трусуючыся зь холоду, то пидводылася и дывылася, якъ біля шахты робылы люде, чудно осяяни червонымъ свитомъ одь машыны, одь лампъ. Воны все робылы, воны не спынялысь: колы втомлялысь одні, прыходылы инши замість ихъ, а робота все не дороблялася, а вь ямі все була вода. Маруся даремно дожыдалася всю нічь.

Вранці вона знову сила на камінюку. Сившы почула, що ій погано якось. Вона встала. Ледви встала,—видразу здалося ій, що люде коло шахты, вагончыкы, шахтова будивля здалека—все це вразь якось захыталося, рушыло й попльвло передь нею. Вона хотила зрозумиты, що це таке, и ту жь мыть упала додолу непрытомна.

Прочнулася Маруся вь Горпыныній хати на полу. Спершу вона не зрозуміла, де вона й що зь нею. Але заразъ же побачыла, що біля викна сыдыть Горпына й шые. Чого жь це вона, Маруся, тутъ?

Горпына озырнулася й побачыла, що дивчына дывыцься на неі.

— Вже прокынулася?—промовыла вона й пидійшла до Маруси.—А що, якъ тоби?

— Та ничого,—видмовыла Маруся.—А чого це я, титко, у васъ?

— А того, що ты вчора вранци зомлила коло шахты, а мій Петро тамъ робывъ и тебе сюды прынись.

— Учора вранци? А сьогодни хыба який день?—спыталася Маруся.

— Сьогодни—четверъ.

— Четверъ?—скрыкнула Маруся.—А татко?

— Татко?—А ось стрывай, скоро й про татка довидаемось,—ось-ось уже воду вытягнуть усю.

— Хыба й доси ще не вытягли?

— Ни.

— Четвертый день?

— Еге.

— А я жъ якъ це?

— Та вчора вдень и вночи, и сьогодни все спала, хвала Богови. Якъ тоби теперь?

— Аничогисенько, я пиду туды.

— Ни, дочко, ты не ходы! Гараздъ, що хвороба сномъ выйшла. Тоби треба теперь попойисты.

— Ой, титко, я не хочу йисты. Пыты дуже хочу.

— Ну, на, напыйсь,—тыльки не воды: я тоби молока дамъ.

Маруся жадибно выпыла молоко.

— Ну, лягай же, дочко та лежы,—промовыла Горпына. Видпочынь! А мени треба на часынку питы зъ хаты. Я заразъ прыйду,—тыльки до Мотри збигаю.

Горпына напнула хусткою й пишла. Маруся зосталася сама. Але вона не могла лежаты. Йй здавалося, що тамъ уже доробылы все, що тамъ уже вытягають зъ шахты людей. Вона мусыть побигты туды, щобъ побачыты, що тамъ буде. Може вона зустрине татка.

Вона схопылася, швыденько вбулася й выбигла зъ землянкы. За хвылыну була вже коло шахты. Тамъ народу було бильше, ніжъ звычайно. Пидходючы Маруся почувала слова:—Вагончыкомъ спустытыся, вагончыкомъ.

— Такъ не пройдешъ туды—грязюка, слызько, а вагончыкомъ можно.

Маруси перехопыло духъ. Уже, вже! Вона проскочыла промижъ людмы ажъ до шахты.

Тамъ готовано вже вагончыкъ, той, що въ йому звычайно возють вугиль. Зъ його одирвано верхню дошку, й одынь робитныкъ сивъ у його.

— Ты жъ гляды,—наказувавъ йому штегеръ,—скоро що не такъ,—гукай, щобъ назадъ тягты. Та роздывляйся добре, чы можна долизты, куды треба.

— Боже, благословы!

— Рушай!

Шахтаръ перехрестывся. Повагомъ почавъ иты вглыбъ вагончыкъ, прив'язаный до кодолы, що потроху розмотувалася зъ барабану. Та се було не довго.

— Стій! стій—почулося зъ середины зъ шахты.

Люде спынылы коня, що крутывъ барабанъ.

— Назадъ!

Барабанъ закрутывся назадъ, кодола коротчала, и за килькы хвылынъ вагончыкъ зъ шахтаремъ вернувся зъ шахты.

— Нема ходу, братця! Усю дорогу поламало.

— Яку дорогу?

— Зъ дощокъ намощену, що по їй вагончыкы бигають. Дали не пройидешъ.

— Що його въ Бога робыты?—бидкався штегеръ,—биджити до управытеля!

Одынъ побигъ. Управытель заразы прыйшовъ и звеливъ спробуваты пробытысь у цю шахту зъ старои, зъ тѣи де вода була. Шахта була сторчова и въ неи можна буде спустытыся просто въ цебри.

Вси кынулысь до тѣи шахты, тягнучы за собою кодолу, барабанъ. Маруся бигла, щобъ не зостатысь позаду.

— Давай цеберъ! чуешъ,—швыдче!—гукавъ штегеръ.

Поспишаючысь поставылы барабанъ, прычепылы цеберъ. Штегеръ самъ ставъ у його.

— Спускай!

Барабанъ закрутывся; цеберъ здригнувъсь и провалывсь у шахту. Довго крутылы шахтари барабанъ, а кодола все роскручувалась та роскручувалась, сягаючы ажъ до дна.

Врешти стали и дожыдалысь. Дзенькнувъ дзвоникъ,—барабанъ закрутывся знову, накручуючы кодолу назадъ.

Безъ краю довгый здався Маруси часъ, що промынувъ, поky штегера пиднято зъ шахты.

— А що? якъ?—почалы вси його пытатыся.

— Можна! Дирка, що черезъ неи вода пробылася, страшенна. Кризь ту дирку й можна туды долизты. Хай зо мною ще хочъ двое стане.

Двое шахтаривъ стало до штегера въ цеберъ. Имъ подалы килькы пляшокъ зъ молокомъ та хлиба—це щобъ пидкрепыты тыхъ, яки щѣ живи.

— Боже поможы!

— Спускай!

Цеберъ зъ людмы зныкъ у ями.

Маруся протовпылась ажъ до шахты.

— Та чога це тутъ дивчына?—скрыкнувъ управытель, ии вздрившы. Але заразь такы пизнавъ ии и вже бильше ничего не сказавъ.

Маруся стояла надъ шахтою.

Стояла й дожыдалася. Думала, що це скоро, ось заразь вернуться, вытягнуть ии татка. Але ниhto не вертався, не озывався. Глыбока шахта проглынула людей и не вертала.

— Довго шукають!—сказавъ хтось.

— Якъ бы давъ Богъ, шобъ хочъ живыхъ найшлы!

И знову вси замовкы, дожыдаючыся...

Промынула вже мабуть година. Безъ краю довгою здалася вона всимъ, а найбильше Маруси! Звисткы зъ шахты не було ниякои.

Врешти мотузъ, проведеный зъ шахты до дзвоника, заворушывся, и дзвоникъ дзеленькнувъ. Вси стрепенулыся.

— Тягны!

Барабанъ пишовъ спершу тыхо, а дали все швыдче й швыдче. Маруся ледви дыхала... Хвылына... дви... тры—и ось, ось цеберъ!..

Въ цебри стоявъ штегеръ зъ однимъ робитныкомъ и пиддержувавъ обрятованого чоловика.

Але це бувъ не Марусынъ татко.

Обережно выйняли зъ цебра привезеного.

— Багато живыхъ?—спытавъ управытель.

— Усихъ трое,—видмовывъ штегеръ—оце одинъ, а двое ще тамъ. Забылыся у далекий закутокъ, такый, що й вода туды не досягла.

— А ти?

— Двохъ бачывъ—утоплы, а бильше нема. Та мабуть не мынула лыха доля.

Цеберъ знову пишовъ нанызъ, а хвершалъ кынувся клопотатыся коло обрятованого.

Промынуло ще зъ пивъ годыны,—знову дзеленькнувъ дзвонькы и закрутывся барабанъ. Маруся знову вся выпро-сталась—готова въ цю мыть до жыття й до смерти.

Ось знову цеберъ—и въ йому бувъ не ии татко.

Штегеръ сказавъ, що жывыхъ трое. Третій повь-ненъ буты татко. Не може Богъ такъ дуже не пожалиты ии, щобъ видняты въ неи татка. Адже Винъ добрый!

— Господы!—молылася вона думкою,—адже Ты добрый! Верны татка! А ни,—то визьмы мене до його!

А тымъ часомъ цеберъ давно вже пишовъ нанызъ. И якъ почулося: „пиднимай!“—Маруся прытысла свои худи рученята до грудей зъ усїи сылы и, широко роскрывшы очи, втупыла ихъ у чорну глыбоку шахтову яму.

Повагомъ пиднявся цеберъ.

Двое шахтаривъ держалы того, хто тамъ стоявъ, и це бувъ—Максымъ.

Ледви ступывъ винъ на землю,—ту жъ мыть Мару-сыны руки обхопылы його. Прыпадаючы до його вона скрик-нула:

— Татку! любый! жывый!..

И змучена дивчына впала непрытомна до нигъ бать-кови. . . . .

Максымъ пролежавъ килькы день у ликарни, а по-тимъ кынувъ шахты. Удвохъ зъ Марусею вони вернулись у свое село.

Теперь вони жывуть у свой хати и господарюють щаслыво.

П И Д П А Л Ъ .

Н І Б Ъ У

НИБУ

Пидпаль.

I.

Уся сем'я Семенова Коломійцева ще спала; колы вразъ почувся голосный крыкъ:

— Уставайте! горымо! горымо!..

Молодчый зъ двоохъ сынивъ Семеновыхъ—

Грыцько почувъ той крыкъ першый и зирвався зъ доливки, де спавъ.

— Лукіе, вставай! чешъ!—почавъ винъ жинку будыты.

Та,—йому на дыво,—жинкы не було тамъ, да вона лягла звечора.

Ніколы було Грыцькови про те думаты, чого це ии нема. Винъ, штовхаючы та сипаючы, збудывъ брата та батька й выскочывъ зъ хаты, крычучы:

— Уставайте! горымо!..

Було свято,—тымъ ото хочъ уже й свитало, а Семенова сем'я ще спала. Якъ выскочывъ Грыцько, то перше, що винъ уздривъ пры сирому ранковому пивсвити осинньо-жу,—то була його жинка, що стояла близько дверей.

— Горыть!—крыкнула вона й показала рукою.

Грыцько глянуў і побачыў, што на маненькому хливчыкові, поблызу хаты вжэ выхоплювалося зь пидь стріхы полум'я. І тіси жь мыти винь помитывь, што якыйсь чоловік утикавь одь ихь двору геть до слободы. Ихь хата стояла сама соби на край села и видь неи до слободы було зь гоны. Отымь порожнимь місцемь и тикавь чоловік и здався винь Грыцькови по знаку. Винь и хотивь бувь кнутыся слідкомь за имь, та полум'я на хливчыкови дужче выбухнуло,—такь винь и метнувь до колодизя, гукнувши:

— Рятуйте, хто вь Бога вируе!

Тымь часомь зь хаты повывигалы Семень зь жинкою, старшый сынь Ивань, його жинка, та двое-трое дитворы. Жинкы й диты заразь почалы голосыты та крычаты: „Рятуйте!“ Не могли того сусиды не почуты, и вжэ за малу годыну Семенивь увесь двирь бувь повень людей.

Люде ти крычали, метушылысь, вытягали воду зь колодизя, носылы іи видрамы, ростягали той хливчыкь, што горивь, та полывалы його водою, а дви жинкы,—у ихь сылы вдвое побильшало зь ляку,—вжэ выкочувалы зь хаты высоки на колесахь скрыни.

Середь усього того рѳзруху впала Грыцькови у вичи жинчына постать. Лукія не пособляла ни выносытыся, ни гасыты: вона стояла прыхылывшысь до стины, прытыснувшы руки до грудей. Грыцько, бижучы зь видромь одь колодизя, скочывь до неи. Вона була якь биль била, очимовь у божевильной.

— А чога стоишь?—крыкнувь Грыцько,—берысь пособляты!

Винь побигь дали, а вона й не ворухнулася и все стояла, блида, раз-у-разь здригаючысь. Вона дывылася туды,

де горило, та тильки ничего мабуть не бачыла: ии трусыла пропасныця, що не давала ий а ни бачыты, а ни розумиты.

Тымъ часомъ Семенова сем'я, гуртомъ зъ сусидамы, встыгла вже ростягты маненькый хливчыкъ, не давши вогневи перескочыты на хату. Двое-трое ще перегорталы вважно та поливали поростягану прыгорилу соломѹ та дерево, боячыся, щобъ не заховалася де искра. Инши вже тильки дъвылыся й розмовлялы про те, зъ чого це воно сталося.

— Та звисно, зъ чого сталося,—пидпалывъ хтось та й годи!—казавъ одынъ.

— А ты знаешъ?—сперечався хтось.

— Вже жъ знаю! Уси жъ спалы въ хати, и дивчыны нема, щобъ у повитци спала. Якъ бы бувъ наймытъ, то той мигъ бы цыгаркою пидпалыты, а то й наймыта нема. Выдымо, що чуже пидпалыло.

— Та я його й бачывъ, отого палія!—озався Грыцько.—Тильки я выскочывъ, а винъ просто видъ нашої хаты бижыть на слободу. Я й хотивъ гнатыся за имъ, такъ и вогню жъ не кынешъ. И такый винъ—наче мени по знаку.

— А на кого винъ скидається?—запытався врьдныкъ,—винъ живъ недалеко, то вже й прыйшовъ на пожежу.

— Та хто його зна... такъ не вгадаешъ...—вагався Грыцько.

— Ну, а въ чому винъ бувъ?—допытувавсь урядныкъ.

— Та винъ у чумарци бувъ и безъ шапки.

— Безъ шапки?—озавсь одынъ зъ людей.—Стрывай лышь! Оце чую я, крычыть щось: рятуйте, хто въ Бога вируе! А я вже вставъ и бувъ у двори. Кынувсь я на вулицю, колы дывлюсь—ажъ прозь мене бижыть якыйсь чо-

ловикъ у чумарци й безъ шапки. И бижить такъ—зъ вашого боку. И мени наче по знаку здавсь.

— Ну, а хто жъ то?—спытався зновъ урядникъ.

— Та хто його зна... Не вгадаешъ сказаты: а може й не воно?

— Ну та вже якъ тамъ тоби здалось, такъ и кажы!

— Та здалось такъ,—наче на Андрія Тыщенка скидається, а въ тимъ хто й зна...

— На Андрія Тыщенка? Ну, се такой парубокъ, що винь того не зробить,—сказавъ хтось.

— Хто його зна—не вгадаешъ..—якось непевно зауваживъ чоловікъ, що бачывъ утикача.—Усякого буває...

— Вы кажете, що Андрій Тыщенко?—загомонивъ до його Грыцько.—Отъ же й мени такъ здалось...—И Грыцько черезъ вищось несамохить глянувъ туды, де стояла його жинка.

— Та хто у васъ першый побачывъ це?—спытався урядникъ.

— Я першый почувъ, що крычало: горымо!—почавъ розказуваты Грыцько.—А хто саме крычавъ,—того до пуття не розибравъ. Выскочывъ я зъ хаты, дывлюсь,—моя жинка стоитъ середъ двору й крычуть: горымо! Мабуть же вона перша й побачыла.

— А де жъ твоя жинка?—сказавъ урядникъ.—Ось мы ии спытаємося.

— А онъ вона,—показавъ хтось изъ людей на Лукію, що й доси ще стояла, прыхылившысь до стины.

— А йды лышь сюды!—махнувъ ий рукою врядникъ.

Лукія не ворухнулась.

— Та йды жъ, колы тоби кажуть!—уже крыкнувъ урядникъ и, не диждавшысь, помы вона прыйде, самъ пидій-

шовъ до неи. Люде й соби потовпылысь блыжче до молодойци.

— А ну, скажы: ты перша побачыла, що горыть?—почавъ урядныкъ.

Помитывшы, що вси на неи дывлються, почувшы, що въ неи пытаються, Лукія вразъ мовъ бы прокынулась зо сну; але видмовыты змогла ажъ якъ удруге врядныкъ спытався.

— Я...—вымовыла вона, спокойною сылкуючысь буты, а сама вся тремтючи.

— Ну, то й що жъ ты саме побачыла? Якъ ты побачыла? Якъ воно було?—роспытувавсь урядныкъ.

— А це що?—крыкнувъ несподивано одынь чоловикъ зъ тыхъ, що обгорилу солому роскопувалы та поливалы: винъ вытягъ звидты жиночу хустку и показавъ ии всимъ.

— Хустка! хустка!—загомонилы округы.

— Чы ты ба! а чыя жъ це?

— Та се Лукіина—скрыкнула старша Семенова невестка.

— А й справди, наче ии,—згодылась ии свекруха.

— А дай лышь сюды!—сказавъ урядныкъ и взявъ хустку.

— А ну, кажы,—вдався винъ до Лукіи,—твоя оце хустка?

Молодыця видмовыла не заразъ:

— Це... це не моя хустка...—ледви вымовыла вона.

— Не твоя? А чого жъ твои кажуть, що твоя?—наполегавъ урядныкъ.

— Не знаю... може й моя...—плугала молодыця.

— А колы твоя, то якъ же вона сюды потрапыла? га?—допытувавсь урядныкъ.

Лукія мовчала. Все ии блиде облыччя зъ чорнымы очыма, зъ тонкымы тремтячымы губамы, выявляло вельку борню душевну.

— Та кажы жь!—пидгонывъ урядныкъ.

— Я...—почала молодыця и спынылась, мовъ щось їй горло здавило видразу; та вона перемогла себе й почала казаты дали:—я... сама пидпалыла хату... удвохъ зъ Андріємъ Тыщенкомъ... а хустку впустила...

Уси видразу стыхлы. Онъ воно шо! Про Андрія та про Лукію вси знали. Зъ ими трапылось таке, якъ звычайно трапляється. Вони покохалысь, а батько думавъ инакше й оддавъ Лукію за нелюба Грыцька; маты не оступалась. Лукія прожыла зъ чоловікомъ зъ кинця зимы до осены, та й зосталась чужа и чоловікови, и всій його сем'и. Була вона весела та жвава колысь, а то стыхла. Хочъ якъ свекруха або старша невестка дошкулялы,—вона все мовчала. А теперъ ось выходыло, що, мовчучы, ховала вона въ души далеко бильше, нижъ люде думалы.

— Ты пидпалыла? ты?—спытався дывуючысь урядныкъ.— А нащо жь ты се зробыла?

— На те... на те, що мени жыття нема... що свить вони мени зав'язалы—хай же й вони знають горе!.. Спалыты ихъ хотила!..

Усе це вона мало не выкрыкнула голосомъ, що разъ-у-разъ їй перехоплювався. Тоди, знесылившы,—писля всього що вытерпила,—зъ цього останнього выбуху, вона видразу впала на прыспу, затулылася рукамы та такъ и занимала.

— Визьмы ии у волость,—тамъ допытуватому!—звеливъ урядныкъ соцькому.—Та й по того, по Андрія, треба послаты.

Соцькый пидійшовъ до молодыци й торкнувъ ии за плече.

— Ходимъ, Лукіе!

Вона, здавалося, не чула.

— Чуешъ, ходимъ!—и винъ штовхнувъ іи дужче.

Вона пидвела голову и повагомъ устала. Зъ облыччя була мовъ зовсимъ спокійна.

— То й ходимъ!—якось за малымъ не весело сказала вона, устала й сама перша пишла. Люде мовчки дывылыся на все це, и вже ажъ якъ Лукія видійшла далеченько, почалы потроху гомониты; усихъ те, що скоилось, уразыло, уси по своему сылкувалыся його выясныты. Тилькы Грыцько ничого не казавъ. Мовчки та непорушно винъ стоявъ и дывывсь у слидъ жинци...

II.

А Лукію прыведено до волосты, и поky слидство, посажено въ холодну. Молодыця не довго просыдила сама у тій темній комирчынi. Трохы згодомъ двери въ холодну видчынылыся, и туды вкынуто нового рештанта. То бувъ Андрій.

Ледви вздрила його Лукія, выскочыла зъ темного кутка, де сыдила, й кынулась йому назустрічъ. Вона вхопыла його за руку й потягла у той темный кутокъ. Тамъ ниxто не мигъ ихъ побачыты кризь невелычку дирочку, що була прорубана въ стини зъ холодной въ сини и що ставала замість викна у рештарни. Та й дывытыся не було кому, бо вси заразь повыходылы зъ синей, скоро замкнено холодну. И сыдючы въ темряви, прыгорнувшысь до Андрія, почала вона палко, але пошыпкы, щобъ хто не почувъ:

— Андріечку, любый,—охъ якъ страшно було! Якъ я боялася, що хата займеться, що не поспіють погасыты завчасу. А потимъ,—охъ!..

Вона вхопылася рукамы за голову, та заразъ спустила ихъ и казала дали:

— Воны такы знайшлы хустку, що я тамъ кинула,—такъ я й думала, що вона не згорить. Вже й не знаю, звидкы въ мене та сыла взялася сказаты, що це я зъ тобою пидпалыла. Ой Боже! скільки сорому, скільки ганьбы—пидпалыла!

Вона спынылася стурбована, а може сподиваючысь одъ його якого слова, що додавало бъ їй видвагы. Але винъ мовчавъ, сыдючы непорушно та дывлючысь у темряву. Вона почала знову:

— Та вже найважче видбулы. Теперъ уже що буде, а насъ ни хто не розлучыть.

И вона обняла Андрія за шыю рукою й прытулылася щокою до його щокы. Винъ усе мовчавъ.

— Андріечку, чого ты мовчышь? Скажы що, повеселы мене!

Винъ помовчавъ ще трохы, а потимъ почавъ повагомъ:

— Та нема чымъ веселыты... Не знаю, чы гараздъ мы зробылы?.. Бо воно жъ грихъ! Та й сорому скільки зазналы та ще й бильше зазнаемо.

Винъ змовкъ на хвылыну. Вона тежъ мовчала, дождаючыся, що винъ ще казатыме.

— Це воно тилькы казаты лехко було такъ, якъ мы казаты: видтерпылы та й край! Якъ бы тиломъ терпыты, то воно бъ ничего. А то жъ соромы, ганьбы скільки! То люде, якъ люде булы, а теперъ острожныкы, каторжни якысь!

Де дали винъ казавъ, вона все дужче та дужче видхыляла свое облыччя видъ його и врешти зовсимъ пустыла його шыю. Вона обхопыла рукамы свои колина, такъ стыснувшы пальци, що вони ажъ затрищали, й сказала:

— А ты жъ не такъ тоди казавъ!

— Еге... тоди...—почавъ бувъ винъ.

— Стрывай!—не дала вона йому казаты.—Ты тоди казаеъ, що любышь мене такъ, що хочъ и на Сибирь ладень питы, абы зо мною. А потимъ ты почувъ, якъ Иванъ Омельченко, що його за пидпалъ на Сибирь заслано, приславъ лыста що йому тамъ гарно жыты,—якъ ты це почувъ, то казавъ: отъ якъ бы й насъ туды заслано—жылы бь мы тамъ удвохъ добре. Адже такъ ты казавъ? такъ?

Винъ кывнувъ головою, що такъ.

— Ну, ото й почалы мы про це думаты та роспытуватися. Ты жъ самъ и довидався, що колы насъ зашлють навикы, такъ мене зъ чоловикомъ тутъ розлучуть, а тамъ намъ звинчатися можна буде. Тоди мы й наважылы це зробыты. Адже жъ це такъ, такъ? кажы!—и вона вхопыла його за руку.

— Та що тамъ балакаты? Хай и такъ! Такъ тоди думавъ.

— А теперь уже й не такъ думаешъ?

— А теперь не такъ...

— А якъ же теперь?

— А такъ, що краще було бь, якъ бы цього не робыты.

— Отакъ-о!..—Лукія пустыла його руку и встала. Не сходючы зъ мисця, вона прыхылылася до стины, а винъ усе сыдивъ у кутку билия ии нигъ, похнюпывши голову.—Чому жъ бы то було краще, якъ бы сього не робыты?—спыталася вона.

— Такъ я жъ тоби вже казавъ. Хыба легко острожныкомъ, паліємъ изробытыся! Якъ же його людянь у вичидывытыся? И яке вже тамъ щастя буде писля цього!

— А ты хыба цього не знавъ тоди ще, якъ ничего й не робылося? Чомъ же ты тоди про це не думавъ? Чомъ же ты тоди не лякавсь його такъ, якъ теперь?

— Хыба я не думавъ? Я думавъ, та мабутъ одно—думаты, а инше—робыты.

— Та ты жъ ничего й не робывъ! Адже я пидпалыла, а зъ тебе тилькы й дила було, що побигъ, щобъ люде бачылы.

— Не шо жъ бо то й шо: ничего не робывъ, а ганьбу терпиты доводытыся ни за що!

— Ни за що? Андрію, сердце, а я жъ? Адже й я для тебе свою честь згубыла, свою добру славу стоптала! Адже й я для тебе сибирною, острожныцею роблюся!..

У голоси въ неи чуты вже було благання, та винъ не помичавъ цього, або не хотивъ помичаты. Дуже вже гостровразыла його та ганьба, що винъ зазнавъ, идучы рештантомъ по ридному селу, ховаючы свои очи видъ поглядивъ людськыхъ. Та ще й за яке дило! Пидпаль—адже це найгыдчише дило—уси такъ кажуть, и винъ самъ знае, що цьому правда. И винъ те зробывъ! И якъ воно сталося, якъ винъ мигъ це зробыты!

Такъ, вони любылыся!.. Суворя воля батькова розбыла ихъ щастя. Та имъ не хотилося, вони не могли його зрехтыся. Спершу вони не стривалыся такы довгенько, а потимъ почалыся здебильшого выпадкови сумни зустричи, коротки, на килькы хвылынъ, въ якихъ суточкахъ на вулицы або де въ садку. Але одного разу имъ пощастыло поговорыты на самоти. Спынюване почування спалахнуло

знову зъ усієї сылы, вони не могли кынуты надію жыты колысь укупы, почування штовхало ихъ боротыся за се и здобуты цього хочъ якъ дорого. И отуть-о вперше й выныкла божевильна думка: зробыты яке злочынство, щобъ за його ихъ заслано й можна було имъ подружытыся.

Не легенька була имъ обомъ ця думка!

Не лехко було имъ думаты про ганьбу тую, що малося имъ видбуты, про розлуку зъ риднымъ краємъ! И спершу вони облышылы цю думку.

Але потимъ, въ самотни часы, вона з'являлася кожному зъ ихъ и вабыла ихъ облудною мрією: оце ваше щастя, отакъ-о вы можете його здобуты! Хыба щастя—то така мала ричъ, що за його не варто видтерпеты? И що вы губыте, це зробывшы? Андрій—злыдарь, чужый наймытъ, йому на те хазяйство ще збываться треба. Хыба не однаково, що тамъ се робыты, що тутъ? Звисно, тутъ зоставалыся ридни, люблени люде, та въ ихъ обохъ не було найриднышыхъ, найлюбленишыхъ людей: Андрій бувъ зовсимъ сырота, а Лукіи маты не любыла, а батько—бувъ той батько, що зав'язавъ їй свить, занапастывъ лита молоди. И нестерпуче-тяжки булы їй си лита: чоловикъ и такъ їй нелюбый—уже починавъ дуже їи быты, свекруха не вгаваючы грызла.

— Мени такъ, що хочъ и втопытыся!—казала Лукія.— Або втечу звидсы,—або втоплюсь!

И вони зважылысь...

Еге, але теперь винъ бачыты, що поспышывся, що дуже винъ понявъ выры облудній мрії, помылывся й тилькы себе занапастывъ.

Та й їи жъ!—щось наче сказало йому въ души.— Бо жъ твоя це думка була! Звисно, Лукія зъ усієї сылы вхопылася за неи, вона пособляла йому зважытыся на це.

вона навить и зробыла це сама,—та безъ його вона цього не зробыла бѣ—на це треба було конче, щобъ винъ згодився, щобъ и винъ того забажавъ—и винъ бажавъ його. То винъ и ии занастывъ!

Та чого жъ *винъ* ии, а не *вона* його? Адже жъ якъ бы ии не було, то нищо таке не спало бѣ йому на думку. А вона нагадувала йому цю думку, вона распалювала його зважытысь, вона мовъ штовхала його. И все це, вся ця ганьба—видъ неи, и черезъ неи винъ занастывъ свое жыття! Винъ почувавъ, що въ його вже зныкае кохання до неи, а е зовсимъ инше лыхе почування...

Лукія мовчки стояла бияя його. Думкы мишма йшлы у неи въ голови, вона почувала тилькы, що нове, страшне лыхо отъ-отъ упаде ий на голову. Якъ ии за нелюба прысылувано питы,—то було перше страшне ии нещастя. Та тоди ще надія у неи въ серци не вмирала: почувалась бидолашна, шо ще е щось, шо за його вхопытыся можна й жыты за для його. Се щось—то було ии зганьблене, затоптане примусомъ, але й доси таке, якъ и першъ, палке й чысте кохання до Андрія та його кохання до неи. А теперь? Теперь *оце* нещастя незмирно страшнише, незмирно важче за перше. Все вже вона згубыла: волю, честь, ридныхъ та подругъ, бо зъ имы ии розлучуть,—усе, все згубыла, тилькы Андрій та кохання його ий зосталося, те кохання, шо за для його вона на все лыхо пишла. А теперь и винъ... Колы те правда все, шо винъ каже, колы те все не такъ тилькы, на мыть, зъ серця казано, то й його вона губыть! Шо ий по цьому въ жытти?

— Андрію! голубе! а шо жъ ты зо мною зробывъ?—скрыкнула вона й не сившы, а впавшы додолу, прыпала до його, обхопывшы його рукамы.

Але винъ стыха видсунувъ ии.

— Тыхше, а то ще почують,—сказавъ винъ непрыхильно, уставъ и одійшовъ у иншый кутокъ.

III.

Пишло слидство, допыты та передопыты. Писля доброго першого допыту слидчый, що на село прыйихавъ, звелить выпустыты Лукію та Андрія зъ холоднои. Покры судъ, повинна була Лукія у свого чоловіка жыты.

Тяжке було їй це жыття!

По всякъ часъ годыночку знала вона й чула, що зробыла зло тымъ людямъ, зъ якими жыты має. Зло те мусило ихъ навилы розлучыты, та ихъ ще покы не розлучено, та й було це важко вельмы и їй, и людямъ тымъ. Воны мовъ боялысь ии, мовъ обмыналы ии, наибильше чоловікъ. Якъ бы винъ бывъ ии,—може бъ їй було це лекше, може бъ ота крывда, отой биль прыдавлювавъ бы въ души въ неи думку про те, що вона вынна передъ имъ та передъ його сем'єю. Та нихто вже ии не займавъ теперь, уси тилькы обмыналы ии, мовъ щось нелюдське. И оце-о й було найважче.

А тутъ ще Андрій! Видколы ихъ выпустылы зъ холоднои—вона бачыла його тилькы на мыть, на допытахъ, та разъ на вулыци зустрила. Воны ничого одне одному не сказалы, т'але жъ Лукія почувала, що його сердце видъ неи одвернулось.

Такъ! Але вона не хотила, не могла тому виры няты, щобъ винъ зовсимъ покынувъ ии. Вона жыла ще однією не-

розумною надією. Вона сподивалася, що все це може ще й переминыться: уся ця справа—вона сама такъ складеться, що Андрій до неї, до Лукіи, вернеться. Адже воно вже зробилося, його не переробышь, и хочъ якъ, а ихъ зашлють. И певна вона була чомусь, що зашлють ихъ немынуче въ одно мисце. И тоди, якъ вона такы буде зъ имъ,—тоди його серце знову цилкомъ прыхылыться до неї,—такъ уже воно все складеться, що примусыть Андрія до цього. Бидолашна! вона забувала, що сылою не вернешъ почування, колы вже воно вмерло, и голубыла цю мрію и жыла нею и нетерпляче дождадалася суда.

Ото й прыйшовъ той судъ, ото вже вона у мисти, и салдаты уводють іи у вельчезну свитлицю, людей повну. Спершу вона не розбирає ничего, вона не знає, що це за люде, чого це ихъ тутъ стилькы назбиралося.

Невже це вси іи судытумуть? Вона сылкується розибраты це и потроху догадується, що ото судди, а ото люде прыйшлы подывытысь, якъ іи судытумуть. Вона та Андрій сыдятъ на одному ослони. Винъ блидый и не дывытыся на неї; вона вся тремтыть, дождаючысь, що ось-ось заразы знатыме яка іи доля.

Щось чытають—вона тамъ ничего не розбирає, тилькы дочуває, що разъ-у-разъ тамъ іи та Андрія згадують. Потимъ про щось іи пытають,—вона видмовляє мало не навмання, бойце погано розуміє. Вона тилькы каже, що вынна вона, що пидпалыла удвохъ зъ Андріємъ, вона уперто обстоює за те, що вдвохъ изъ имъ, що винъ тежъ вынний.

А винъ... винъ каже, що ни!

Якъ почула вона те вперше, — ледви вдержатыся змогла, щобъ не скрыкнуты зъ болю, що іи серце проинявъ. Та

вона перемоглась и зважылася боротыся зь Андріємъ, зважылася здобути його собі.

Винъ каже, що нічого не зна, що винъ тильки йшовъ прозь двіръ та й побачывъ, якъ Лукія щось тамъ робыла коло хливця, а винъ звидты не бигъ, а тильки йшовъ.

Вона сылкується показаты його брехню, розказуе, якъ вони попереду змовлялися, якъ удвохъ прыйшли й якъ зробылы. Вона тильки не каже, на що вони це зробылы, свою мету не выявляє. Якъ пытають ии про це, вона або мовчыть, або каже, що зробылы вони на те, щобъ помстытыся надъ ии свекромъ та надъ ии чоловікомъ, бо вони ихъ, Андрія та Лукію, розризнылы, не дали имъ звинчатыся. Вона не хоче, щобъ судди зналы, на що вони це зробылы, боітыся, що тоди стануть ий судди на перешкоди,—зашлють Андрія наризно видъ неи.

Почынають свидкивъ пытаты. Свидки плутають, не розберешъ до пуття зь ихъ оповиди, якъ воно саме було. Та все жъ изъ того, що вони кажуть, выходыть такъ, що й справди Андрій у тому дили бувъ. Вона дослухається до кожного словечка, що його свидки кажуть, и радіе, якъ ти слова спріяють ий. Еге, вона подужуе: Андрій буде вынний.

И тоди ий видразу страшенно схотилося,—такъ, що несыла перемогтыся,—схотилося почуты видъ Андрія хочъ одно ласкаве слово, хочъ одынъ неворожый його поглядъ пійматы. Вона стыха торкається рукою йому до руки. Винъ повертається, мыть дывытыся на неи, чы то дывуючыся, чы то мовъ обороняючысь одъ неи, дывытыся якъ на ворога, що зь имъ боротыся має. Вона видразу схыляється, якъ прыбыта.

Вона починає розумити, що силомиць себе любити не примусишъ, вона зрозуміла, що винъ до неї ніколи, ніколи не вернеться! То що жъ їй робити? Хочъ бы й въ одно місце ихъ заслалы,—однакъ вони й тамъ чужи одне одному будуть. На що жъ теперъ боротися, добуватися того, зъ чого ніякого пуття не буде?

Та на що жъ винъ бреше? На що винъ зрикається і й дила того, що вдвохъ його роблено? Ніколи бъ вона такъ не зробила, ніколи! А винъ зробивъ,—хай же йому за це кара, хай и йому така доля, якъ и їй буде.

И несподівано инше почування оживаты, зростаты у намученыхъ и грудяхъ почало. Адже вона любила його, вона його ще й теперъ любить, хочъ винъ и робить такъ. То люблячы вона йому життя занастыть? Їй уже свить замижжямъ зав'язано, а винъ ще мигъ бы щасливый буты... та й може ще буты,—абы вернувся додому неосуджений. И що бильше вона думала, то дужче та дужче бравъ и жаль живый, жаль уже не про себе, а про цього нещасливого, прыгнченого, а все ще любленого Андрія.

— Подсудимый Андрей Тыщенко, что вы можете сказать въ свое оправданіе?—пытається найстарший суддя.

Андрій устає й говорить тремтячимъ голосомъ:

— Та що, господа судди... не выненъ я... це все набрихано... на що мені таке страшне дило робити?.. я... мы...—Дали винъ плутає, ще щось нерозбирне каже й сидає.

Теперъ и Лукію про те саме суддя пытає. Вона устає й мовчыть спершу, не видразу каже. Та вона вже знає, що казаты:

— Простить, що казала такъ! По дурному я на його сказала: усе я сама зробила, а винъ нічого тутъ не вы-

нѣнь, и винъ правду каже, а я на його зъ серця наказала,
бо винъ мене кынувъ...

Вона каже це голосно й сидає на свое мисце, чуючы,
якъ середъ людей шепочуть:

— Яка вперта! Ажъ теперъ правду сказала!

Вона почуває на соби поглядъ Андріивъ и повертаеться
до його. Якосъ благаючы, якъ вынний, винъ на неи ды-
виться. Вона перемога себе й усмихається до його ледви
помитнымъ останнимъ усмихомъ—на довишне прощання.

Присяжни не довго радються. Воны скоро вертаються
зъ ришенцемъ: Лукія Коломійцева—вынна, Андрій Тыщен-
ко—не вынний. Середъ панивъ хтось заляскавъ у долони.
Суддя подзвонувъ и все стыхло. Судъ чытає прысудъ: пу-
стыты на волю Андрія Тыщенка, а Лукію Коломійцеву за-
слаты на Сибирь.

И въ той часъ, якъ суддя останни слова у прысуди
дочытує, важке прыдавлене рыдання розлягається по ве-
лыкій свитлыци. Усе на мыть стыхає: то, прыпавшы голо-
вою до поручатъ, рыдає, все на свити загубывшы, прысу-
джена до кары злочынныця...

У Харькови, 1893. ІХ. 28.

НИБУ

ХАТКА ВЪ БАЛЦИ.

НІБУ

*Видзначена першою премією
на конкурси „Зори“ р. 1895.*

НИБУ

Хатка въ Балци.

I.

Хутирь Маненький такъ названо тымъ, що въ йому було всього тры хаты. Та згодомъ винъ ище поменшавъ, бо зосталося тилькы дви: одна згорила, то чоловикъ не схотивъ бильше на хутори жыты, а подався назадъ у слободу.

Степова, не дуже велька, ричка крутылася туды й сюды середъ ровной площыны та й проробыла соби якось дви дороги: одну въ той бикъ, де було село, а друга була—сказаты бь—балка. Устаровыну, якъ воды въ ричци було мало, то и въ балци сухо було; а якъ ии бильшало въ ричци, то вона залывала й балку, а въ вельки дощи розлива-лася шыроко й далеко по степу, топлючы хлибъ. Колысь, за панського ще права, панъ извеливъ насыпаты добру греблю, щобъ загородыты ричци дорогу въ балку. Теперь уже не могла ричка розыватыся набикъ. Балка була за-всигды суха,—тилькы погожа вода зъ холоднои крынычкы протикала по ий дзюркотлывымъ струмочкомъ. Панови сподобалася дуже ця балка, то винъ и почавъ заводыты тамъ

хутирь. Уже винъ посадывъ тамъ трюхъ хазяинивъ, ажъ тутъ выйшла воля, и бильше ниhto не пишовъ у балку. Хутирь стали зваты Маненькымъ и звалы такъ и теперь.

Дви хати стоялы одна видъ одной далеченько. Одну одній выдко було добре; якъ гукнешъ, то чуты голосъ, а сливъ, хочъ скилькы гукай, не розберешъ. Бильша стояла по одынь бикъ балки, геть выще вгору й бльжче до гребли. Друга, менша, прытулылась изъ другого боку балки, мало не на самому дни, биля крынычкы.

Бильша хата була гарно обгорожена, у двори було повно повитокъ та хлививъ, а въ ихъ товару та коней багато. Тамъ жывъ заможный господарь Корній Гончаренко. Винъ бувъ непытущый, працьовытый господарь, трюхы скупый и добре вывчывъ прыказку: „хто шага не береже, той самъ шага не вартый“. И винъ дуже беригъ того шага, може ажъ надто дуже, бо колы бъ менше, то бильше бъ Корнія люде любылы, бувъ бы винъ самъ добришый. У дедкого зъ своихъ громадянъ винъ купывъ килькы надилывъ, а потимъ у одного панка невеличкый клаптыкъ земли,—и було въ його таке господарство, що люде прыходылы въ його ласкы, помочи запобигаты, а самъ винъ думавъ роскыдаты стару хату та выбудуваты нову, кращу. У село винъ вертатыся не хотивъ, бо бувъ одлюдько великый. Николы ниhto не бачывъ, щобъ винъ сміявся,—тильки всмихався часомъ своимы твердо стысненымы вустамы зъ за чорныхъ усивъ та бороды, а його неласкави темни очи завсигды такъ дывылыся, мовъ бы винъ усе гниався. Винъ трюхы не такый бувъ, поky жыла його жинка. А якъ вона, молода ще, вмерла, винъ осмутнивъ одразу. Але ще бильше винъ осмутнивъ, якъ померло въ його два дорослы сыны. Сынивъ любывъ Корній дуже, и смерть ихъ важка

йому була: винъ имъ дбавъ господарство, думавъ ихъ людь-
мы, хазяинамы поробыты. Якъ воны повмиралы, Корній не
занехавъ господарства, понаймавъ наймытивъ, и хазяйство
все кращало, та самъ господаръ зовсимъ похмарнивъ, од-
людькомъ изробывся. Теперь тилькы й було въ хати весе-
лого, що Марта, найменша и едына теперь Корніева ды-
тына. Покры сыны были живи,—Корніеви якость байдуже
було до дочки малои: винъ знавъ, що дивчына—чужа ко-
рысть и мало про неи думавъ. Але якъ сыны повмиралы,
то винъ потроху ставъ прыхылятыся до дочки. А дочка
зросла й почала сама господарювати; розцвила—и почалы
на неи задывлятыся бачучи на красу парубоцьки очи. Та
тилькы багатый бувъ Корній, то не всякому вильно було й
зводыты очи на його дочку.

На сели Корнія не люблено, але трохы його вси боялыся.
— Цей такый, що якъ уже чого схоче, то й воду запа-
лыть, абы свого доскочыты!—казалы про його люде.

И Корній живъ собі самъ изъ дочкою, та ще въ його
въ хати була наймычка та двое наймытивъ. Було въ тій
хати сумно,—тилькы Марта, весела та щебетлива, звесе-
ляла ии. Та останними часамы щось и Марта прытыхла й
осмутнила...

Стоючы на гори, згорда позырала Корніева хата на
поганеньку хатчыну, що тулылася на дни въ балци. А хат-
чына була справди поганенька. Маленька, зъ трьома викон-
цямы слипымы, зморщылась вона якость, искорчылась—тры
чысныци ій до смерты. И замолоду вона була поганенька,
а теперь уже й зовсимъ якъ стара баба зигнулася. Огорожа
погана, у двори мало будивли, ще менше живого: тилькы
коняка показувала тамъ свои ребра, та Рябко худый сновы-
кгавъ по двору.

И не диво, що хата була вбога. Покійному Грыцькови, хазяинови їи, не щастыло, а тоди винъ умеръ, а вже хыба вдова зъ малымъ сыномъ що зробыть? Правда, сынъ Демко зрись, гожимъ та хазяиновытымъ парубкомъ ставъ,—може бъ тоди й покращало жыты, такъ удови доля увирвала нытку: засыпала сыра земля спрацьовани руки, выплакани очи.

Зостався ціеи весны Демко самъ та й ставъ думаты-гадаты, що йому въ свити робыты. У його бувъ старшый братъ, запысаныи у ревизию, та вмеръ. Черезъ те Демко мавъ два надилы. Та другый надиль не могла вдова оплатыты, и його купывъ Корній. До кожного надилу мусыть буты двиръ. Та одынъ двиръ Грыцькивъ тамъ, на сели, уже хтось забудувавъ, бо вдова не могла обстояты його,—зостався тилькы двиръ у балци. Корній, якъ купывъ надиль, то спершу мовчавъ, а теперъ ставъ домагатыся й мисця на селыдбу: давай, беры де хочъ, щобъ було! И дуже йому хотилося забраты въ Демка оце двoryще, шо въ балци, бо воно зъ його селыдбою сумежне було. Демко й Корній зазмагалыся, запозывалыся.

Ото сяде Демко въ свято пидъ хатою та й почне думаты, якъ то йому зъ недоли выбытыся. И спершу дума про господарство, про коняку, про поле, а тоди вже почынае думаты про сонце ясне—и якъ це воно свите, и шо воно тамъ свите? А ото небо блакытне, чы правда жъ, шо воно скляне? Отъ якъ бы въ його булы крыла,—полынувъ бы винъ туды, до блакытного неба, купався бъ тамъ у соняшному свити—якъ ота пташечка-щербетушечка въ йому купається. А тоди полынувъ бы выще, выще, ажъ до Божого престолу спытатыся: чому нема правды на земли? И якъ його такъ жыты, щобъ по правди жыты? Демко съл-

кується се робити, але робити якось помацьки, не розуміючи, що й до чого. Хочь бы читаты вмиты—мабуть по книжкахъ выдко, якъ зъ правдою не розмынатыся. А ше краще, якъ бы могты злынуты туды, високо, ажъ до неба—тамъ бы про все, про все можна довидатыся...

И довго сыдыть отакъ Демко, втопаючи своимъ яснымъ поглядомъ у глыбоку блакыть небесну, слухаючи птацокъ щебетливыхъ, и ласкаве сонце перебивае проминемъ золотымъ по його молодому облыччу, трохы блидому, але чепурному та прывитному, зъ высокымъ лобомъ, зъ ривнымъ носомъ та зъ маленькымы вусамы темнымы. И дывыться Демко замысленымы очыма на небо, про все забуваючы, ажъ покы схаменеться зъ якои несподиванкы и знову до гиркыхъ думъ про свое господарство вернуться.

Охъ, це господарство! А тутъ ище Демкови до головы думка ввійшла одна, и черезъ ту думку хотилося йому, щобъ у його хата була не на курячій нижци, а саме така, якъ у Корнія, щобъ винъ мигъ ривнятыся зъ Корніемъ заможністю. Хотилося йому цього не тымъ, щобъ винъ уже такой до багатства прыхыльный бувъ, а черезъ те, що й винъ бувъ изъ тыхъ, кому не вильно було зводыты очи на Корніеву дочку Марту. Але жъ дивчына була така гарна, такъ ясно блыщала въ ней весели кари очи, такъ любо всмихалыся ии вуста червони!... И Демко, скоро де стривавъ Марту,—зводывъ на ней очи...

Охъ, це було негарно, дуже негарно, бо тымъ Демко робывъ зло Марти. Що разу, його зустрившы, вона чогось червоніе, чогось турбується и вночи не спить, а завтра вранци встае блида, и очи въ ней погаслы... И дывується соняшний проминець, що тилькы винъ самъ сяе у Корніевому садку, и смутніють пташечкы, що тилькы вони самы щебе-

чуть-выспивують, жыття молоде та сояшне, та веселе усла-
вляючы...

Охъ, якъ то дуже погано робывъ Демко! Але винъ про те не думавъ,—його недобре серце хотило ще бильшу шкоду зробыты бидній дивчыни. И винъ ставъ ии словомъ займаты, и воны почалы довго стояты на левади пидъ вербою. Стоять та розмовляють, а проминня надъ ими сяе, а пташкы прымовкнуть та й слухають... та й слухають... И имъ, спивочымъ пташкамъ, стае дуже заздрисно, бо чують воны, що Демко зъ Мартою выспивують одне одному таки писни, що такыхъ никола не здолають заспиваты воны, щебетливы пташкы.

Але жъ писля тыхъ писень ще смутнише ставало и Марти, й Демкови, бо Марта була багацька дочка, а Демко—сырота-харпакъ. И пташкы, дывлючысь, якъ молода пара сумуючы росходылася, почыналы радючы щебетаты:

-- А такъ-такъ! цинь-цинъ-цинъ!

То вызначало: такъ тоби й треба! кынь, кынь, кынь сю думку!

Але ни Марта, ни Демко кыдаты ии не хотилы.

И що жъ изъ того сталося?

Старый Корній бувъ пысьменный. Винъ навить любывъ пысьменство. Обидвохъ сынивъ винъ понавчывъ чытаты,—пысаты й самъ не дуже вмивъ. Якъ повмиралы сыны, то почавъ Корній думаты про дочку не якъ про чужу корысть, а ставъ гадаты про зятя въ прыймы. Йому схотилося й Марту навчыты пысьма. А дивчына вдалася тямуща: то й навчылася.

Демка жъ чытаты никто не навчывъ, Демкивъ батько бувъ непысьменный. Але Демкови страхъ якъ хотилося вмиты книжки чытаты, и одного разу винъ сказавъ Марти:

— Яка ты щаслива, що вмієшъ письма!

Зъ цього повстала розмова про письменство, а зъ тієї розмовы постало ось що.

II.

Одного разу Корній пойхавъ у недилю до миста на базарь. Марта zostалася дома. Выпадкомъ сталося такъ, що вернувся винъ ранише, ніжъ звычайно. У хати никого не було. Роспригшы коня, повивъ його на леваду пастыся. А на левади, саме надъ ричкою, була купка деревъ, шматочкь гайку маненький.

Пидходе Корній до тыхъ деревъ и чуе,—щось гомонить. Винъ пустывъ коня, а самъ прислухався.

— Ну, чытай оце!—каже Мартынъ голосъ.

— Вирую во единого Бога...—чытае повагомъ парубочый голосъ.

— Нибы той голосъ и знайомый Корнієви, але хто се—не вгадає винъ...

— Кого жъ се вона вчыть?—подумавъ Корній, и не мигъ зрозумиты.

А тымъ часомъ школяръ прочитавъ уже якусь тамъ частку „Вирую“.

— Любый, що я тобі казатыму...—перепынивъ Мартынъ голосъ чытання.

— А що?

— На що ты гниваєшь батька?

— Якъ?

— Та такъ!.. Онъ изнову позавчора прыйшовъ батько зъ громады такой сердытый. Прыйшовъ удвохъ изъ Панасомъ и почалы тебе лаяты.

— За що?

— Та що ты за Секлету оступывсь.

— Ну й якъ же жъ мени було не оступытыся, Марто? Хоче громада въ неи землю забраты. А що жъ бидна вдова тоди зъ малымы дитьмы робытыме? Твій батько каже: треба забраты, бо не повинни мы за неи выкупа платыты та видбуткы видбуваты. А я кажу: ни, се не по правди буде. Отъ отъ сынъ у неи пидросте, на той годъ уже зъ його робитныкъ, тоди вона потроху й оплатытыся, а теперь, якъ однимемо,—шо жъ їй—у шумъ зъ головою? Це буде, кажу, не по правди. А батько твій: ты знаешъ правду! Тилькы паяткаты вміешъ! Ну й зазмагалыся...

— Ото жъ и погано!..

— Ну, а скажы по правди: чы можна мени було не оступытыся за жинку?

— Та ни, не можна... Охъ, и на що батько такъ роблють!.. А що мы робытымемъ?.. Ну, годи, чытай дали!

— Е, ни! це тежъ буде не по правди,—видмовля школяръ.

— Чому?

— Ты жъ сама казала, що якъ прочытаю о-покы, то поцилуешъ.

— Ачъ, який пам'яткый! Це—такъ знаешъ!.. Ну, та нема вже чого зъ тобою робыты!..

Почувся поцилунокъ.

Корній уже знавъ, хто сей школяръ. Винъ кынувся кризь кущи й ставъ передъ молодою парою. Марта зъ Демкомъ посхоплювалыся.

— Дакъ онъ хто тутъ ходе! Ахъ ты жъ гольтипака, обидранецъ никчемный! И смієшь ты сюды лизты? Геть извидсы заразь, злодіяко!

Демко видразу зблidy, а потимъ почервонивъ.

— Дядьку, я не злодіяка! Мы зъ Мартою...

Але Корній не давъ йому доказаты:

— Геть, ледацюго, щобъ твого й духу тутъ не було,—grimнувъ винъ на парубка.

Демко побачывъ, шо зъ Корніємъ теперъ ни до чого не добалакаєшся, а сварокъ винъ не любывъ. Жаліючы винъ глянувъ на бидолашну Марту й пишовъ изъ левады, промовывшы:

— Нехай иншымъ часомъ побалакаємо, дядьку, якъ вы добриши будете.

Батько й дочка зосталыся вдвохъ на левады. Марта стояла, спустывшы очи, крутючи въ рукахъ нещаслыву граматку, шо призвела до такого лыха. Корній дывывся на дочку килькы часу мовчки.

— Марто!—озвався врешти.

— Чого, тату?

— Гляды, щобъ я бильше николы не бачывъ його й близько бия тебе!

— Тату, я його люблю.

— Ты думаєшь, шо я тебе за його, за харпака, за ледацюгу, виддамъ?

Спущени додолу дивочи очи глянули благаючи на батька.

— Хыба жъ Демко ледацюга, тату? А шо винъ убогий...

— Мовчы вже! николы ты не будешъ за имъ. Кынь си думкы и не смій и дывытыся на його!

Батько повернувся и, не глянувши й разу на дочку пишовъ до хаты. Дивчына зосталася сама.

Не смій ни думаты про його, не дывытыся на його! Онъ що каже батько. Може бъ вона й не смила думаты, такъ же жъ не може не думаты. И хыба батькови жыты зъ Демкомъ? Не батькови жъ, а ій. И вони будуть жыты вкупи, будутъ! Але жъ який сердытый сьогодни батько бувъ, який сердытый! И бидній дивчыни видразу такъ важко зробылося на серци, що вона впала знову на траву й гирко заплакала. Вона плакала, а сонечко сяло надъ нею зъ неба, а пташкы щебеталы. Маненькы весели пташкы—вони теперъ жалылы бидну дивчыну и щебеталы, щобъ іи разважыты.

А тымъ часомъ Корній ишовъ до хаты. Винъ бувъ страшно сердытый. Якъ винъ смивъ, оцей харпакъ! Невже винъ думае, що Корній оддасть за його свою дочку? Але не дурный: уміе зазіхаты на чуже добро, знае, що едына дочка, що все ій буде. Та тилькы облызня піймае!..

Скыльки йому цей Демко дошкуляе въ громади своею правдою, а оце ще й сюды прытыся, и тутъ упокою не дае! Ни, треба вже його выкурыты видсиля! Чась уже й добро свое, двoryще, въ його забраты!

Дуже сердывся Корній и днивъ кылькы до дочкы зовсімъ не озывався, а самъ усе думавъ про те, якъ бы йому видсиля, зъ хутора, Демка вытурыты, бо винъ добре знавъ, що покы Демко жытыме такъ близько, то не вглядшь за Мартою. Першь Корній допынався двoryща Демкового, та не дуже наполегавъ. Але теперъ треба сього добре взятъся. Корній пишовъ до пысаря на пораду, але той не мигъ ничого певного сказаты:

— Воно, Корнію Семеновичу, звісно, що вамъ того дворяща треба, бо полагається воно пры надилі; та й йому жъ полагається такъ саме, и якъ же його вигнаты зъ тіи сельдьбы, де винъ живе, колы въ його є надиль? Воно, звісно, можно бъ спробуваты, та... вы самы знаєте, який сей Демко зубатый у громади, то винъ и по судахъ соби дорогу знайде. Треба щось выгадуваты, треба думаты...

Корній давъ трохи пысареві, щобъ веселише думалося, и пишовъ додому ще сердытишый. Вернувшыся додому пизно ввечери, винъ побачывъ, що Марта йшла видъ Демковои хаты.

— Ты куды бигала?—grimнувъ винъ на дочку.

Та зблидла, але видмовыла твердо:

— До Демка.

Корній спалахнувъ зъ гнива и почавъ лаяты дочку: и якъ їй не соромъ самій бигаты до парубкивъ та ще до такого ледацюгы! Отъ якъ попаде винъ їи за косы, та якъ дастъ матланкы!

— Чуешъ ты?—крычавъ винъ,—чуешъ, що я тобі кажу: я на тобі ломаку поламаю, колы ты туды ходытымешъ! Выкынь його зъ думкы!

— То ваша сыла, тату: хочете быты, то й быйте, та тилькы ломакою зъ души ничего не выб'ете.

Усю ничъ выплакала Марта: николы батько такъ до неи не говорывъ! А Корній самъ соби казавъ, що хочъ якъ, а мусыть винъ вытурыты Демка звидсы.

Але жъ якъ се зробыты?

Корній у голову заходывъ, способу до того выгадуючы, и ничего не мигъ выгадаты.

III.

Лито було дощове. Дощивъ ишло скризь стильки, що корыта маненькихъ степовыхъ ричокъ выповнялися каламутною сиро-рудюю водою. Маненьки ричечки ставали справжними ричками й зальвали слободы, городы. Але хутирь Маненькый бувъ безпешный, бо його захищала висока гребля. Та колы бъ и гребля не вдержалась, то страшно було самій Демковій хати, а Корніева стояла такъ високо, що вода не могла до неї досягты.

Була субота. Марта выпрохалась у батька на завтра до церкви и вдвохъ изъ наймычкою пишла на село звечора. Вона мала тамъ переночуваты въ подругы, щобъ завтра рано вранци поспиты до утрени.

Дивчата пишли зъ дому вже смеркомъ. Щебечучы збиглы вони на гору й подалися по-надъ балкою. Скоро высокый горбъ закрывъ одъ ихъ батькову хату. На двори вже зовсимъ споночило.

— Теперь уже я сама пиду,—промовыла Приська-наймычка.

— Ну йды жъ, сестрычко, а я туды пиду.

— Та гляды жъ не барыся, сестрычко!—перестерегла Приська Марту.—А може бъ я пидождала тутъ?

— Ни, не треба, бо може загаюся. Я й сама прыбижу.

— Ну, гляды!

Дивчата розлучылыся. Приська пишла вправоручъ до села. Марта постояла трохи, а тоди завернула вливоручъ и почала збигаты въ балку.

Вона вже задалегидь умовылась про це зъ Приською. Марти треба було побачыты Демка. Треба було черезъ те, що їй хотилося цъого; потимъ ище хотила сказаты Дем-

кови, якъ батько казавъ, що цієї осени мають старосты въ ихъ у хати буты. Видъ кого—батько не згадувавъ, але се було Марти байдуже, бо знала, що не видъ Демка. Про це та про багато ще іншихъ—дуже, дуже важлывыхъ—ричей мала поговориы Марта зъ Демкомъ. Все це не давало їй спокою. Вона дви ночи мало що й спала за всякымы думкамы. Побачытыся зъ Демкомъ инакше не могла, бо батько такъ за нею й зорыть,—то мусыла выпрохатыся до церкви, щобъ по темному забигты до Демка й росказаты що треба.

Демко жъ тымъ часомъ справди вже бувъ дома. Винъ мавъ сьогодни йихаты въ городъ на ничъ, та облышывъ, бо товаришь зъ слободы попрохавъ на день коня. Винъ пойхавъ на село, покынувъ тамъ коня, вернувсь и теперь, упоравшыся, сыдивъ на прыспи та й думавъ.

Думавъ про Марту та про те, що вони мають робыты... Про свое пысьменство... Винъ уже навчывсь одъ Марты чытаты, а самотужкы й пысаты вчывся: добувъ у дяка зразокъ и доты працювався надъ имъ, покы подужавъ хочъ трохы пысання... у його вже е килькы кныжокъ, ще й у людей бере чытаты... тилькы ниякъ винъ не знайде такои кныжки, щобъ тамъ попысувано було, якъ гарни порядкы громадськи завести...

Билый свитъ одразу осяявъ Демка. Винъ глянувъ угору. Було хмарно й темно, а теперь хмары поросходылыся й выпустылы на волю мисяць. Билолыцый позырнувъ на землю, и його поглядъ упавъ на неи сриблястымъ свитомъ.

— Демку, чы то ты?—почувся биля парубка тихый голосъ.

Демко стрепенувся й глянувъ. Передъ имъ, уся въ сяєви, стояла Марта.

— Марто!

— Тыхо, не крычы!—прошепотила дивчына.—Та ходимъ швыдче въ хату, а то такъ выдко: итыме хто стежкаю, то побачыць насъ.

Прозъ Демкове двoryще була стежка черезъ балку. Хочъ и не часто тамъ ходжено ввечери, та все жъ Демко повивъ дивчыну въ хату.

Свитыты не треба було. Сившы закохани бияя викна, дуже добре могли бачыты одне одного, бо мисяшний свить не тилькы ихъ повывавъ, але й залывавъ усю хату.

Парубокъ та дивчына сыдили й розмовлялы тыхо, мало не пошепкы. Иноди слова стыхалы зовсимъ, якъ двое усть доторкалыся одни до одныхъ.

Про що воны розмовлялы?

Воны переказувалы одне одному ти стари, якъ свить, слова, що завсигды стають нови, скоро серце прыхылыться до серця. И имъ ти слова булы теперь нови, и черезъ те воны обое булы щаслывы.

— Марто, колы батько не згодыться,—давай утечемо!

— Я спершу кынуся батькови въ ноги, буду прохаты-благаты: а може воны зласкавлються надъ намы.

— А якъ ни? Тоди втечемо?

— Куды? Чого?

— Кажуть, у городи е такой батюшка, що звинчае безъ батька.

— Охъ, а якъ же то проты батька йты, законъ ламаты?

— То не ламай закону,—тоди пидешъ за нелюба.

— Ни, за нелюба не пиду. Нехай хочъ уб'ють. Свидчуся тобі Богомъ. Або твоя, або ничыя!..

И тоди полылыся ти стари, але таки дороги, таки любы, таки нови слова про те, що винъ ии любыть безъ

миры, а вона його безъ краю, и уста шукалы усть, а соловейко, сыдячы била хаты въ куцахъ, голосно та радисно выдзвонювавъ имъ до тыхъ сливъ свою соловину музыку...

Спершу Марта щebetала жваво й весело, але де-дали почала прытыхаты. Ии обнимала втома. Вона прыхылылася на груди Демкови й замовкла.

Демко прыгорнувъ дивчыну до себе, зиперся на лутку, и такъ вони сыдили тыхо, тыхо, ничего не кажучы, але щаслывы, спокойни...

Иноди нахылявся Демко й доторкався своими губамы до усть дивчыни, и ти уста злегенька видповидалы йому поцилункомъ, а очи всмихалыся.

Тыша була въ хати...

Молода пара забувала, де вона й що зъ нею...

Демко ще разъ нахылявся поцилуваты дивчыну, але ии уста не поворухнулысь. Винъ глянувъ на ии очи—воны заплющылысь.

Дивчына спала.

Демко сыдивъ не ворущучысь. Нехай одпочыне, бо казала, що не спала дви ночи.

А йому такъ гарно, такъ любо почуваты била сердца дороге сердце.

Убога Демкова хата, звычайно повна самотности й суму, теперь здавалася йому царськымъ палацомъ, бо въ ий було його кохання. Се бувъ палаць, небеснымъ срибломъ побываний.

Демко прыслухався до Мартыного дыхання, иноди тувлявся злегенька щокою ий до головы. Чы довго такъ було, винъ самъ не знавъ. Винъ зовсимъ забудь, де винъ и що винъ.

Чувъ тилькы, що безъ миры щаслывый.

Дали винъ помитывъ, що сриблястый свить погасъ,—
хмары знову закрылы небо.

Марта все спала.

Потимъ Демко чувъ щось невыразне, такъ мовъ лись
десь шумивъ. Винъ хотивъ подуматы, зрозумиты, що воно,
але вже не почувъ ничего.

Щасливи закохани спалы. Вона въ обіймахъ у його.

А ничъ обнімала ихъ обохъ.

IV.

Удень Корнієви трапылося йти черезъ греблю. Идучы
винъ тудю, помитывъ, що въ одному мисци кризь неи
дзюрчыть вода.

— Бачъ, такы пробыло дирку! подумавъ Корній.—Треба
забыты.

И винъ обглядивъ те мисце, де йшла вода. Воно було
недалеко видъ поверху и дуже небезпешне. Колы його
зоставыты якъ е, то за килькы часу вода проб'е бильшу
дирку и нарешти зирве въ цьому мисци верхъ изъ греб-
ли,—тоди вся ричка шугне въ балку.

— Треба забыты дирку,—думавъ Корній, идучы додому,—
а то вода залле балку й Демкову хату.

А воно й не погано було бъ, якъ бы залыла. Вода
збигла бъ, розвалывшы хату, двиръ zostався бъ Корнієви,
а Демко подався бъ куды инде, то й не було бъ клопоту зъ
Мартою. И це такъ лехко може зробытсья: нехай соби вода
тече,—вона зробыть свое дило...

Корній вернувся додому и не йшовъ лагодыты гребли. Яке його дило? Йому байдуже, до його вода не сягне, хочъ у ричци ии теперь и багато: мабутъ десь угори дощи велики йдуть,—тымъ вода все прыбуває та прыбуває. Ну й нехай вона робыть, що робыть! Хыба Корнія прыставлено гребли доглядаты, що винъ мае ии лагодыты?

Ну, а якъ вода залле балку вночи, то вона тоди попыты и того, хто въ хати.

— А мени яке дило?—подумаваъ Корній, але заразы же почувся, що йому до сього дило е. Винъ може обрятуваты чоловика, та не хоче,—хыба це не однаково, що прыты та самому його втопыты? Треба бъ питы на греблю, або послаты наймыта полагадыты.

— А шо, дядьку—запытався його въ двори наймытъ,—чы мы на завтра не пойидемо въ городъ?

— Чого?

— Та на базарь.

— А чого мы тамъ не бачылы?

— А хыба я знаю? Може чого треба.

Корній знаваъ, чого наймытови було треба: по дорози въ городъ була його слобода, и парубкови хотилося въ городъ, щобъ зайихаты додому. И Корній одмовывъ:

— Ничого тамъ не треба.

Наймытъ помовчавъ, а тоди додаваъ:

— А онъ сусида йиде.

— Демко? А ты по чому знаешъ?

— Самъ мени казваъ.

Корній мовчки видійшовъ геть, але на греблю не пышовъ и наймыта не пославаъ.

То й добре! Нехай соби Демко цю ничъ йиде, а тымъ часомъ вода зробыть свое дило. Винъ вернется, якъ уже

його хата буде въ води. Абы вода була добра, то ии зовсимъ розваляе, бо то хатка на курячій нижци. Та, здається, вода такы добра, бо въ ричци ии дуже багато. То й гараздъ!

Корній повештався ще по хазяйству, зробивъ дещо, а думкы все не покидали його.

Добре жъ, якъ за цю ничъ вода розмые греблю та залле балку, а якъ ни? А якъ на ту ничъ? Тоди вже Демко буде дома.

— Ни, такъ не можно!..

А ще й такъ може бути, що завтра вдень, вернувшись Демко зъ города, помитить, що греблю розмывае та й полагадыть ии самъ. Тоди ничего й не станеться, и все буде, якъ и доси.

И такъ не годиться! Такъ довго Корній дошукувався способу спекатыся Демка, и теперь такъ лехко це робыться, саме робыться, и може зъ цього ничего не выйти! Треба якосъ зарадыты.

Але якъ?

А въ тимъ... Почому винъ знае, що Демко тоди тутъ не жытыме? Корній самъ на себе росердывся за цю думку. Ну, певне не жытыме! Якъ розвала йому хату, хливы, замулыть садокъ, то тутъ, щобъ направыты все знову, стилькы буде працы та клопоту, що не варто буде й панькатыся. Певне подасться въ безпечнише мисце—на село. Корній самъ дбатыме, щобъ громада дала йому тамъ хочъ поганенькый двиръ.

То треба такъ изробыты, щобъ такы подався.

Але якъ же його зробышь?

Ну, сказаты, тамъ не багато й работы: копырснувъ залізною лопатою разъ та вдруге та вытягъ скильки тамъ гнылыхъ хворостынъ, та й годи, а то вже вода сама зробыть.

Хыба роскопырсаты?

А що жъ це воно буде? Хыба жъ не однаково, що хату пидпалыты, що це? А хыба бъ винъ хотивъ буты па-ліємъ?.. Ни, нехай йому всячына! Облышыты про це й думаты.

Корній знову заходився коло свого дила, а самъ тымъ часомъ усе поглядавъ на Демкову хату. Отъ винъ бачыть, що Демко выкотывъ насередъ двору воза. Дали веде коня запрягаты. То наймытъ не збрехавъ—справди пойиде въ городъ.

Корній бачывъ, якъ Демко запрягавъ коня, ходывъ у хату, зновъ выходывъ и такы пойихавъ.

Тымъ часомъ прыбигла Марта просытыся на ничъ на село, щобъ завтра питы до церкви. Знаючы, що Демка нема дома, то й не може винъ зостритыся зъ дивчыною на сели, Корній не сперечався. Марта побигла видъ його весела.

— Ечъ, яке козыня! Якъ за имъ углядышь, колы цей шыбеныкъ буде тутъ?

Корній ще походывъ, подумавъ и гукнувъ на наймыта:

— Степане, запрягай коня!

— Якого?

— Гнидого.

— На що?

— Пойидешъ у городъ.

— О, ба! Я жъ казавъ, що чогось та треба буде.

Йихаты не треба було, але Корній выгадавъ потребу: нехай цього Степана не буде дома, а то винъ такой, що всюды свого носа такъ и вткне. Марта зъ Приською пидуть. Правда, ще другый наймытъ зостається дома, але винъ спыть на току, та ще й такъ добре спыть, що хочъ у дзвоны бый надъ имъ, то не збудышь.

Швыдче наймытъ повечерявшы, рушывъ у дорогу. За имъ, трохы згодомъ, пишлы Марта зъ Приською.

Уже смеркалося. Другый наймытъ лишовъ спаты на тикъ. Корній зостався самъ.

V.

На неби було хмарно. Корніеви се було добре. Але треба було трохы подождаты: часомъ бувало, що и ввечери йшовъ хто греблею зъ хуторивъ на село, або зъ села на хуторы. Якъ уздрыть хто, то буде зовсимъ кепсько.

Корній пишовъ у хату и лигъ на полу. У голови въ його мовъ стукало щось. Але винъ усе думавъ про свое дило. Винъ визьме зализну лопату й копырсне килькы разивъ. Буде досыть.

О, що се? Видразу ясный свить упавъ у хату.

Корній глянувъ у викно й побачывъ, що хмары розійшлыся, и засявъ мисяць.

— Лыха година його просыла!—подумавъ Корній, росердывшысь.—А се жъ грихъ такъ на мисяць казаты!.. Та тилькы на що жъ винъ саме теперь изъ хмаръ выпирнувъ? А цо, якъ винъ усю ничъ отакъ свитытыме?

А въ тимъ можна зробыты дило, якъ винъ зайде. Тилькы треба не лежаты, а то якъ заснешъ, то ще проспышь, а другои ночи такой вже може николы не буде.

Але даремно Корній боявся заснуты.

Йому було не до спання. Мовъ пропасныця почынала його трусыты: то морозомъ сыпне з-за спыны, то полум'ямъ у голову вдарыть.

— Чы се я не занедужавъ часомъ?—думавъ соби Корній.—Та ни, се дурныця! Тилькы хочъ бы швыдче! Хочъ бы цей мисяць за хмары зайшовъ!

А мисяць и не думавъ заходьты: гордо та ясно сяючы, тихо винъ пльвѣ на простори середъ блакытного неба. Хмары, правда, булы, але зъ другого боку.

— Хочъ бы витерь повернувъ та знову погнавъ назадъ хмары!—подумавъ Корній—и выйшовъ зъ хаты подывытыся, звидкы витерь. Витерь наче й справди повернувъ, и хмары тыхо-тыхо, ледви помитно, знову почалы насуваты на мисяць.

— Ще трохы перечасуваты, — подумавъ Корній,—то й можна буде йты.

Винъ вернувсь у хату и сивъ за стиль. Дали схопывсь и почавъ сновыкгаты по хати. Неспокій усе бильшый та бильшый обнимавъ його. Винъ зазыравъ у викно, чы не нахмарыло вже. Але тамъ було ще й доси ясно.

— Отъ усе складається мени на шкоду!—думавъ сердыто Корній.

Але трохы згодомъ винъ побачывъ, якъ биле проминя, що лежало на всю хату, почало тремтиты: то прыгасало, то знову сяло: то хмаркы невелычки набигалы на мисяць и проплывалы дали. Але потимъ мусыла насунуты вже велыка хмара, бо сриблястый свить одразу погасъ, а дали й зовсимъ у хати поночи стало.

— Уже часъ!—подумавъ Корній, насунувъ шапку на голову, взявъ у синяхъ лопату и тыхо-тыхо видчынывъ двери.

Винъ вызырнувъ спершу, чы не видно кого. Не було, звисно, никого, и було такы добре поночи. Мисяць потопъ у шырокому мори темныхъ хмаръ, що заляглы пивъ неба.

Корній постоявъ ще въ двори, послухавъ, чы не чутъ наймыта зъ току. Тоди помалу пишовъ до ворить. Тилькы взявся за хвиртку,—щось иззаду обхопыло його за станъ. Корній такъ и похоловъ. Але за мыть уже винъ зрозумивъ, що то собака: здоровый песь Хапай мавъ звычай обниматы своїмы кудлатымы лапамы.

— Геть, идольська тварюко!—сердыто видипхнувъ його Корній.

Ображенный Хапай повернувсь и почапавъ геть.

Корній вийшовъ изъ двору и швыдко пишовъ до гребли. Чоботы гупалы, и Корніеви доводилося здержуваты ноги, щобъ тыхше йты.

Винъ зійшовъ изъ скосогору и наблыжывся до гребли. Отъ погано винъ учынивъ, що не зробывъ ніякои прикметы на тому мисци, де вода тече, а теперь якъ його поночи знайдешъ? Корній знавъ, що се було мабутъ посередыни, и вийшовъ на середыну. Почавъ прислухатыся, чы не дзюрчыть вода,—не чутъ. Пройшовъ трохи дали,—туть почувъ. Винъ тоди лигъ грудьмы на греблю и перехыливсь у прирву, шукаючы рукою, чы не намацае, де вода тече. Нема! Винъ перехылився ще дужче, поколовъ руку объ колючкы и сягнувъ нею дали. Холодна течія облыла йому руку.

— Є! добре!..

Винъ пидвивсь и глянувъ на ричку. Воды ще побильшало. Якъ бы ще на пивъ аршына пиднялась угору, то полылась бы черезъ греблю. То треба пособыты їй, колы вона сама не зможе.

Корній узявъ лопату въ руки и спынивсь. Винъ глянувъ округы. Скризь було темно; балка лежала передъ имъ

якоюсь глыбокою чорною смугою; зъ правого боку вгори чорнила його оселя; вода въ ричци ледви бльщала. Корній прислухався й ничего не чувъ. Тилькы здалека, зъ слободы, чути було собаче гавкання, та й се стыхло.

— Ну, Боже, поможи!—промовывъ Корній и поставывъ лопату пидъ ногу.

„Боже поможи“!—чы то жъ можна тутъ казаты? Хыба жъ Богъ може пособляты на таке дило? Адже се однакъ що пидпалыты, а хыба палій може клыкаты соби на помичъ Бога?

Корній спынывся. Чы не кынuty? Еге, кыны! а винъ же не кыне твою дочку зъ розуму зводыты, та й зведе, а ты, старый дурню, сьдитымешъ самъ та кулакы грызтымешъ. Колы въ його не буде хаты, то може винъ и зовсимъ зъ села повіеться на заробиткы, щобъ на нову хату грошей заробыты, а Корній тымъ часомъ оддасть Марту,—тоди вже край буде. А колы теперь винъ його не выжене, то ничего доброго зъ Мартою не буде. Та й не зъ його, а зъ свои земли винъ його выгоньтыме, бо винъ, Корній, цю землю купывъ. Чы то жъ винъ выненъ, що Демко такий упертый и не хоче йому видаваты того, що треба? Самъ заробывъ...

Корній натыснувъ ногою лопату. Суха, втоптана та прыбыта ногамы й колесамы земля була тверда, якъ каминюка, и лопата не йшла вглыбъ. Покры Корній прокопавъ першый ривчачокъ упоперекъ гребли, то добре впривъ. Але треба його шыршого зробыты, а то й не роскопаешъ. Тамъ дали повинно буты мянкатше. Але жъ и клята лопата яка тупа!

Налягаючи Корній зъ усеи сылы, зробывъ шырокий ривчачокъ, тоди пробывъ ище дали вглыбъ. Тамъ уже бувъ

гнылый трухлявый хворостъ. Корній выкидавъ його то лопатою, то руками. Тоди знову була глина, тилькы вже мякша, зъ нею лехко впоратыся. Нахыльвсь и взявся руками,—глина и хворостъ, що пидъ нею, були мокри.

— Хвала Богови, вже докопався!—подумавъ Корній и знову згадавъ, що ци слова тутъ не годяться казаты. Винъ извыкъ прыкладаты ихъ до всихъ своихъ звычайныхъ дилъ, до своеи щоденной важкой пради, але тутъ вони не прыкладалися. И Корніеви ставало якось моторошно, якъ винъ думавъ про те, що робывъ дило—безъ Бога...

Винъ положывъ лопату, ставъ навколишки и почавъ руками ламаты й вытягаты мокрый гнылый хворостъ. Трохы трищыть. Колы бъ хто не почувъ!..

Нарешти Корніевы пальци увійшли въ холодну течію. Третьячымы руками Корній почавъ уже не вытягаты, а якось ирваты цурупалокъ за цурупалкомъ, поспишаючысь, щобъ швидче, швидче зробыты. Трапылась якось велька ломака, що не ламалася видразу. Корній зъ усеи сылы смыконувъ ии й переломывъ, розидравшы соби руку такъ, що ажъ кровь потекла. Але скоро винъ выкинувъ ломаку, його вуха заразы почулы, якъ вода задзюрчала жвавише й голоснише.

Корній спустывъ лопату въ прокопанный ривчакъ. Винъ бувъ завглыбшки зъ пивъ аршына.

Ще шырше й глыбше! Корній ще трохы покопався. Вода вже не дзюрчала, а шумила, плывла зъ ричкы.

— Ова! треба самому тикаты, а то якъ зостануся по цей бикъ балкы, то заразы люде знатымутъ, чого вода греблю поламала.

Винъ перестрыбнувъ черезъ воду й побигъ додому. И видразу страхъ якыйсь обнявъ його, обсыпавъ його холо-

домъ. Отъ-отъ доженуть, отъ-отъ побачуть, що се винъ,—у тюрьму закнуть!... Корній бигъ не озыраючысь, якъ боже-вильный, и вскочывъ у свій двиръ такъ, що перелякани собаки загавкалы булы, але заразъ позмовкалы, пизнавшы хазяина.

— Цытьте, кляти!—гарыкнувъ Корній на ихъ,—чого вы?

Тилькы теперъ винъ схаменулся. Чого винъ бигъ? Отъ дурный,—наче хто гнався за имъ! Гниваючысь самъ на себе, пишовъ у хату й кынувся на пиль, але не мигъ заснuty й схопывся знову. Який часъ винъ сыдивъ на полу та дывывсь у темряву.

А що тамъ вода? Выйты бъ послухаты!.. Винъ вышовъ.

Вода шумила.

Корній вернувся у хату и сивъ на полу. И видразу винъ почувъ, що сыла покидае його, що йому байдуже до всего, до всего!.. Вода... Марта... Демко... знову вода, вода черезъ греблю... Боже мій! на що це все? Охъ, не того йому треба, а того, щобъ сердце не болило. Такъ болыть..

Корній схылывся и впавъ на пиль. Сонъ подужавъ його.

А вода шумила, розрывала греблю, заливала балку й хатку, де, на грудяхъ у своего мылого, спала чыстымъ невыннымъ сномъ Корніева дочка.

VI.

Демко прокынувся, бо почувъ, що йому въ спыну холодно. Видъ його руху прокынулась и Марта.

— Оттакои! поснули!—промовыла вона сміючысь и стала, але заразы же скрыкнула:

— Ой лышечко! чого се вода въ хати?

Демко тымъ часомъ лапнувшы себе за спыну, почувъ що вона мокра. Мацнувъ по викну—и тамъ вода.

— Оце дыво!—промовывъ парубокъ и глянувъ у викно.

— А що се?—скрыкнувъ винъ раптомъ.

— А що тамъ? що?—пыталася злякана Марта.

Демко показавъ їй на викно. На двори було темно, хмарно, але все жъ можна було побачыты, що пидъ самымъ викномъ колыхалося щось темне, наче вода.

Демко черкнувъ сирныкомъ. Захыщаючы його рукою, щобъ не погасъ, парубокъ глянувъ по хати. Доли скрызъ було воды на четверть; зъ викна дзюрыла вода й стикала на лаву.

Сирныкъ погасъ, Марта та Демко зосталыся въ темряви. Якый часъ вони стоялы мовчки, прислухаючысь, и чулы, якъ на двори, кругъ усеи хаты, щось шумило, щось нибы терлось объ стины. Тоди парубокъ знову прыхыльвся до викна. Винъ уже догадався, що се було.

— Такъ и є,—промовывъ,—вода, по сами викна вода.

— Та де жъ вона взялася?—пыталася Марта, не ймучы виры.

— Греблю прорвало.

— Та неже? А чому жъ у хати такъ трохи воды?

— Бо двери добре прычыняються: що натекло кризы шылыны, тильки те й є. А отъ якъ розиб'є часомъ шыбку, то заразы повна хата буде. На горыще, швидче на горыще!

Брѡхаючысь по хати, Демко знайшовъ свитло й засвитывъ. Видчынывъ сины,—и тамъ була такъ саме вода.

Тилькы надвирни двери вдержувалы ту сылу воды, що такъ бы й лынула въ хату, скоро двери видчынылыся бѣ.

— Треба поспишатыся!—сказавъ Демко й глянувъ по синяхъ.—А бодай йому!—нема драбыны, zostалася на двори. Ну, та дарма! Ставай, Марто, на дижку, я тебе пидсажу.

Марта стала на дижку, що стояла въ синяхъ, перевернена догоры дномъ, а за нею злизъ туды й Демко. Винъ узывъ дивчыну на руки й пиднявъ угору. Марта вхопылася за горыще. Демко ще пидсадывъ, и вона вже була тамъ. Тоди Демко скочывъ изъ дижки.

— Куды жъ ты, Демку?—злякалась Марта.

— Я заразы!—одмовывъ Демко й кынувся у хату.

Тамъ, у скрыни, лежало двадцять и п'ять рубливъ грошей,—зъ своихъ важкыхъ заробиткивъ Демко почавъ прывовуваты на нову хату. Поспишаючыся, одимкнувъ парубокъ скрыню, знайшовъ гаманецъ, прыв'язавъ до його потузочокъ и надивъ на шыю. Ну, теперь на горыще, глянуты, що робытыся.

— Де ты, Марто?—спытався винъ излизшы.

— Та ось,—одмовывъ дивчынынъ голосъ у темряви. Голосъ той трохы тремтивъ: дивчына боялася.

— Треба продерты покривлю та подывытыся зъ хаты, що воно тамъ робытыся,—сказавъ Демко, находючы Марту. Дивчына такъ и прыпала до його.

— Такъ темно жъ на двори, ничего не побачымъ. Ми сяць уже зайшовъ.

— Ни, де-не-де свитють на чыстому зиркы, то трохы выдно. А ну лышь, давай!..

Воны вдвохъ почалы продыраты покривлю, обдряпуючы соби руки объ солону та объ дерево. Продралы таку дирку, що можна було выстромыты голову. Демко высунувся, гля-

нувъ, але ничего не побачывъ.

— Треба вылизты,—промовывъ парубокъ и почавъ продыраты шырше. Трохы згодомъ винъ уже сыдивъ на хати, ажъ билия дымаря.

Пивъ неба було чыстого, на йому мыгтили зиркы, и пры ихъ Демко побачывъ, що гребли вже не выдко було. Вода лылася черезъ неи, поняла вже всю балку й текла по ій шырокою каламутною ричкою. Де-не-де щось чорне швыдко пльвло по води, то зрынаючы нагору, то знову потопаючы.

— Мабуть зъ гребли повыкручувала вода,—подумавъ Демко.—Бачъ, якъ швыдко пльве,—се жъ вода такъ прудко йде.

— А що тамъ, Демку?—пыталася Марта, стоючы билия диркы.

— Скризь вода. Отъ, якъ бы човень!

— Що жъ мы будемо робыты?

— Треба щось выгадаты.

— А въ хати все загыне.

— И справди треба бъ хочъ дещо зъ хаты повытягаты на горыще, — сказавъ Демко й хотивъ лизты назадъ. Але саме въ цю мыть щось дзенькнуло, тоди зашумило.

— Шкодà вже! Пропала вся худоба ни за цапову душу! Уже якоюсь ломакою розбыло шыбку—теперъ у хати повно воды.

Жаліючы Демко та нарикаючы, швыдко элизъ назадъ на горыще й глянувъ у сины, повысшы головою внызь надъ дверыма въ хату. Але за стиною винъ ничего не побачывъ у хати, саму воду. На столи въ хати ще горило свитло, и выдко було, що вода стояла вже високо.

Вразъ лампа пыхнула й зовсимъ погасла,—вода залы-

да й ии, то бѣ то пиднялася выще столу. Зробылося зовсимѣ поночи.

— Пропало все,—промовывѣ ише разѣ сумно Демко. Ну, нема чого робыты, треба думаты, щобѣ хочѣ самымѣ не пропасти. Знаешѣ що, Марто?

— А що?

— Қолы вода такѣ прыбуватиме, то мы не всыдымо й на горыщи.

— То треба лизты на хату.

— Балка глыбока, а хата нызенька й маленька, та й стоить у найглыбшому мисци. Можемо не всыдиты й на хати.

— Ой Боже мій! що жѣ його робыты?

— Треба щось выгадаты.

Обое замовкылы й почалы думаты вѣ темряви.

Марта тремтячымы рукамы держалася за Демка.

— Погукаты бѣ треба!—промовыла вона.

Почуты ихѣ могли тилькы зѣ Корніевои хаты, та й то голосѣ, а не слова. А все жѣ треба було це зробыты. Демко вылизѣ на хату и що е сылы заходывся гукаты: рятуйте! Але вода шумила на гребли такѣ, що билия гребли, у Корніевій хати, його не могли почуты. Моглы тилькы побачыты вранци, якѣ розвыдныться. Демко вернувся навадь, и знову стали думаты. Але зѣ думѣ ничего не вышодыло. Добре жѣ якѣ вода не сягне высоко до ранку, то якѣ побачуть и помочи дадутѣ, а якѣ же сягне? Якѣ бы винѣ бувѣ самѣ, то не побоявся бѣ кынутысь у воду, щобѣ зобытыся до сухого, але Марта не вмила добре плаваты.

— Стрывай!—нарешти промовывѣ парубокѣ и знову полизѣ у дирку.

— Чого ты?

— Треба глянуты.

Винъ выдерся на хату й пролизъ на той прычилокъ, що бувъ одъ гребли. Тамъ, билия прычилковой стины, у його лежала деревня, що винъ ии почавъ уже потроху купуваты на хату. Винъ хотивъ подывытыся, чы ии ще не занесло водою. Ни, не занесло. Зверху, на высокій купи, лежала билия самой стины здоровенна вербова колода. Вона вже хыталася на води, але не плывла, бо вода прыбывала ии до стины. На щастя, тутъ саме й драбына стояла.

— Не журысь, Марто,—розважавъ дивчыну Демко, вернувшыся на горыще,—у насъ човенъ добрый буде.

У синяхъ на килку высилы въ його вижкы. Демко досягъ ихъ рукою й знявъ. Тоди знову подавсь до деревни, злизъ до неи по драбыни и прив'язавъ колоду на одынъ кинець вирьовкы, а другый закрутивъ за дымарь. Тоди вернувся на горыще.

— Я прив'язавъ нашого човна, щобъ його не занесло водою. Якъ набереться воды стилькы, що й на хати не всыдымо, тоди поплывемо.

— Куды?

— Спробуємо впоперекъ до берега, а колы не зможемо, то куды вода понесе. Тамъ дали, въ степу, вода повинна розлытыся вшыръ и де дали, то все шырше, то вже кудысь насъ прыб'е, до якогось шпыля, чы до скосогору.

— А здержыть же насъ двохъ колода?

— Здержыть, бо здорова. Та чого мы стоимо? Давай сидаты, а то ще натомымося, якъ плывты доведеться.

Воны посидалы. Марта прытулылася до Демка. Вночишній холодъ, перелякъ—усе вкупы прымушувало ии тремтиты.

— Змерзла, моя голубко? Дай рученята, я нагрію!—казавъ Демко, голублячы дивчыну.

Вона нічого не видмовляла, тилькы дужче тулылася до його. И вони сѣдили мовчки, слухаючы, якъ пидъ ими й навкругы ихъ клекотила, булькала й шумила вода. Ця вода забрала, зныщыла мало не все, що мавъ Демко. То бувъ убогый, а теперъ уже такый, що мотузкомъ хлибъ доведеться ризаты. Усе, що було въ хати, теперъ у води хату мабутъ розваляе, бо хатка благенька, а деревню порозносе. Теперъ гынули вси надіи на те, щобъ Корній оддавъ за його Марту, Гирки думы снувалыся въ Демка въ голови, пеклы йому душу. Винъ не вытерпивъ:

— А що, Марто: то бувъ убогый твоему батькови въ зяті, а теперъ уже й поготовивъ, бо всього рився.

— Колы Богъ дасть вырятуваться, то пидемо вдвохъ та впадемо батькови въ ноги. Колы Богъ надъ нами зласкавиться, то може й батько змылосердыться.

— А якъ ни?

— Тоди пидождемо трохи... А тоди побачымо. Тилькы знай: або твоя, або ничыя.

Демко дужче прыгорнувъ дивчыну.

А вода все клекотила, все плюскала та шумила и на-решти сягнула до горыща. Демко й Марта повинни были вылизты на хату. Тамъ вони сѣдили килькы часу бия дымаря и въ темряви бачылы, якъ вода сягала все выще й выще. Прыв'язана колода пиднялася вже ажъ на хату.

— А що, сердце, мабутъ уже треба тикаты зъ хаты,—обиззався Демко.

— Та вже мабутъ не всыдымо тутъ.

— Ну, то на одчай Божый!

Демко розувся. Марта тежъ розулася.

— Ехъ, жалко чобить та черевыкивъ, а не мынется кыдаты! — промовывъ Демко, — бо якъ часомъ доведеться обернутися, то погано взутому пливты. Куды жъ ихъ диты? А положу на дымарь, — може воды тамъ не буде.

И винъ положывъ зверху на дымарь чоботы та черевыки. Потимъ прытягъ колоду блыжче. Воды було такъ багато, що колода вже былася имъ объ ноги. Демко спершу сивъ на неи самъ. Марта сила позадь його й обхопыла його руками. Колода однимъ кинцемъ трохы пирнула въ воду.

— Ой лышечко! — скрыкнула Марта.

— Не бійсь! Пересуньмось дужче на середину, то буде краще.

Воны посунулысь, и потоплый кинець изнову зачорнивъ надъ водою. Демко ще ранишь выламавъ соби на горыщи доброго дрючка, щобъ керуваты своимъ хымернымъ човномъ.

— Марто, добре сыдышь?

— Добре.

— Держысь за мене дужче!

— Держусь.

— Ну, Боже, поможы!

Демко роз'язавъ вижки на колоди — теперъ вона була вильна. Тоди видипхнувся видъ хаты. Спершу вода бигла прудко, и колоду понесло такъ, що ажъ закрутыло. Демко хотивъ бувъ прывернуты до берега, та колода не човень, а дрючокъ не весло, и вода погнала ихъ.

Колода була мало не вся въ води. До того вона хыталася, а якъ Демко або Марта перехылялыся дужче, — пирнала тымъ або тымъ кинцемъ у воду. И парубокъ, и див-

чына булы мало не по поясъ мокри. Одъ воды имъ було холодно. Але вони на те не зважали, зъ усеи сылы пыльнуючы тилькы одного,—якъ бы не обернутыся. Демко часомъ сягавъ дрючкомъ у воду, думуючы досягты дна, але не знаходывъ його. Та дали балка шыршала, то й вода мусыла розливатыся де дали все шырше.

Пройихавшы ще трохи, Демко зновъ сягнувъ дрючкомъ у воду.

— Хвала Богови! е дно!—скрыкнувъ винъ радисно.—Отъ колы бъ швидче на милкише мисце!

Воны пройихалы ще дали и вразъ почулы, що вода дужче заклеотила у ихъ биля нигъ, и колода поплывла прудче. Демко спробувавъ дрючкомъ,—дна вже не було.

— Отъ тоби й маешъ! Чого жъ це воно?

А колода ще дужче почала поспишатыся. И Демко видразу прыгадавъ що се: колода звернула не праворучъ, а ливоручъ. Демко похоловъ. Балка тутъ рѣсходылася двома гилкамы, и ливоручъ було глыбоке провалля. Туды несла вода ихъ колоду. Колы ихъ кыне въ те провалля, то вже вони жыви не будутъ. Отъ дурень клятый винъ! Чому винъ и доси не згадавъ про це, чому винъ не сылкувався навернуты колоду праворучъ, а теперъ занастывъ и дивчыну, й себе.

А тымъ часомъ провалля наблыжалося. Його не выдко, звисно, було, але вже выразно чуты було, якъ шумила вода, спадаючы въ глыбъ. Треба було щось робыты.

— Марто, а чы ты знаешъ, куды насъ жене?

— Знаю,—у провалля.

— А знаешъ, що буде?

— Знаю... потопнемо...

И дивчына ще дужче прытулылася до Демка.

— Голубе мій, молись, щобъ Богъ насъ простывъ, бо скоро смерть.

— Слухай, сердце: я добре плаваты вмю. Я кынусь у воду й поплыву, а ты держысь за мене.

— Куды жъ мы пливтымемъ?

— Тутъ у праворучъ шпыль. Будемо нацяляты такъ, щобъ выплыты на його. Може потопнемо, а може й выплывемо. А вже колы въ кручу шубовстьнемо, то не выплывемо.

— Добре, кыдайсь, бо ось-ось круча.

— Господы, поможы!

Демко перехылывся зъ колоды и, простягшы руки, лигъ на воду, впоперекъ течіи. Вода гнала його назадъ, але винъ боровся зъ нею, розбывавъ ии грудымы. Марта однією рукою держалася за його, а другою пособляла соби пливты. Вони былыся такъ якый часъ, переризуючы течію впоперекъ, и дуже мало посунулись напередъ.

Та такы жъ посунулись! Що вони справди посувались, це имъ выдко було, бо якись чорни речи—дерево, гилкы, чы ще щось,—пливлло имъ назустрічъ и мынало ихъ, швыдко лынучы до кручи. Демко добре плававъ и хочъ мало що передъ себе бачывъ, але пльвъ и пльвъ.

— А що, Марто, важко?

— Ни.

— Гараздъ!

Але де дали—сылы меншало,—це вже починавъ Демко почуваты. Та за те й вода мовъ не такъ прудко стала йты. Вразъ Демко почувъ, що його нога черкнулась объ щось тверде. Винъ спробувавъ ногою.

— Шпыль!

И справди, це бувъ шпыль. Демко й Марта могли стати по поясъ у води й видпочыты.

— А що теперь будемо робыты?—спыталася дивчына.

— Онъ що!—и Демко показавъ рукою.

Марта глянула, и въ темряви замаячыло передъ нею дерево. Видкиля се? Згадала! це жъ той дубъ, що самъ росте на степу. Теперь винъ ихъ обрятае.

За килькы хвылынъ наша мандривна пара вже була била дерева, а потимъ и на дереви.

VII.

Корній прокынувсь, якъ уже зовсимъ розвднылося. Може бъ ище спавъ, та застукано до його въ викно. Винъ схопывсь и выбигъ изъ хаты. Тамъ стривъ наймыта.

— Бида, дядьку!

— Яка?

— Греблю прорвало й балку залыло водою.

Корній повернувсь и глянувъ на балку. Демковои хаты не выдко було зовсимъ. Сиро-руда шырока течія выповняла балку, текла прудко и простягалась ажъ геть-геть у степъ. Гребля була вся въ води.

— И Демкову хату потопыло. Оце лыхо! А я вставъ та пишовъ до воливъ, колы дывлюсь...

И балакучый наймытъ почавъ розказуваты, якъ винъ побачывъ уперше воду, якъ излякався, якъ застукавъ у викно. Винъ за своєю оповиддю й не помичавъ, що Корній мовчыть и ничего йому не каже. А въ тимъ, Корній и

завсигды бувъ мовчазный,—не було дыва, шо й теперь мовчавъ.

— Треба буде на село бигты, людей сповистыты, а то тутъ мабутъ не безъ нещастя!—казавъ дали наймытъ.

— Яке тамъ нещастя!

— Та хто жъ його знае, шо воно зъ Демкомъ сталося. Може заснувъ, а вода його й тее...

— Демко пойихавъ у городъ.

— Ба ни, не пойихавъ. Тилькы думавъ йихаты, а не пойихавъ.

— Шо ты плещешъ! Я самъ бачывъ, якъ винъ выйиздывъ зъ двору.

— Та тожъ винъ не въ городъ... Я спершу самъ думавъ, шо въ городъ, а тоди дывлюсь,—уже якъ спаты на тикъ пишовъ, ажъ винъ иде додому. То я й думаю соби: то выходыть, винъ не въ городъ йиздывъ, а на село. То вже й не знаю, шо винъ дали робывъ, бо заснувъ.

— Такъ бижи жъ на слободу швыдче!—звеливъ Корній.— Та швыдче жъ, кажу тоби, чого ты барышся, бисова лычно!—гримнувъ винъ зовсимъ несподивано.

Наймытъ кынувся зъ двору.

Корній пишовъ у хату й сивъ, зипершыся на стиль.

Винъ бачывъ, шо наймытъ казавъ правду, шо Демко справди ночувавъ цю ничъ дома. И колы винъ спавъ, то мигъ и не выйты зъ хаты.

Цього Корній не сподивався. Винъ хотивъ зныщыты хату, прогнаты зъ своєї земли того, хто (винъ такъ думавъ) не мавъ права на ій жыты, прогнаты геть настырного парубка, щобъ винъ не в'язъ до його дочки, але смерты йому винъ не хотивъ, винъ цього гриха на свою душу не бажавъ.

А зробывъ!

А може жъ ище не зробывъ? Може Демко вырятувася? Ни, колы спавъ, то не вырятувася: хатка нызенька, у темряви вода на неи шгнула—и край!

А винъ, Корній, душогубъ.

Господы, невже цьому правда? Ни, цього не може бути! Парубокъ здоровый, плаваты вміе,—чого йому топнуты? Запевне вырятувася. Що тамъ ище выгадувати!

И Корній сылкувася самъ себе впевняты, що такъ саме збылося, якъ йому хочеться.

Щось затупотило біля виконъ. То попрыбигалы люде. Треба до ихъ выиты. Корній выйшовъ, сылкуючысь не выявляты передъ ими свого непокою. Укупи зъ людьмы, винъ пишовъ блыжче до воды. Тамъ стоялы, гомонилы про те, чого це греблю прорвало та якъ це іи прорвало. Одни казалы, що вона вже була стара, а оця велька вода видъ дощивъ якъ наперла на неи, то й поламала; други доводылы, що треба було частише оглядаты греблю; трети клопоталыся, щобъ пошукаты, де Демко. Ну, та вже колы въ хати зостався, то туды не можна буде лизты, покы вся хата въ води. Нехай вода спаде, тоди й можна буде. А може поплывъ и колы не выплывъ, то гляды, чы не прыбыло тило до берега. Килькы чоловика пишло вздовжъ балкы понадъ водою, а инши зосталыся вкупи зъ Корніемъ, стоялы й розмовлялы про нещастя. Разъ-у-разъ прыходылы зъ села ще люде дывытыся на лыхо,—чутка про його вже роскотылася по слободи. Колы вразъ почулося, що хтось бижыть, почувся крыкъ, чы плачъ якыйсь. Корній озырнувся й побачывъ, що зъ шпыля збигала його наймычка Приська.

— О Боже жъ мій! ой лышенько жъ мени! Ой шо жъ воно теперь буде?—голосыла дивчына, надбигаючы до людей.

— Чого ты крычышь?—спытався Корній.

Але вона нічого не видмовляла, тилькы дывылася на воду, а тоди вразъ мовъ упала додолу й сила, обхопившы колина рукамы. И прыпадаючы головою до колинъ, почала голосыты:

— Ой Марточко жъ моя, лебидонько моя, сестрычко моя! Ой на що жъ я тебе пускала, на що жъ я тебе зъ собою не забрала, а теперь поняла быстра вода твое билее тило!..

Корній кынувся до неї и вхопывъ иї за плече.

— Що ты кажешъ, дурна? Га?—Винъ трусывъ иї за плече, штовхавъ.—Кажы заразы, чого ты выешъ?

— Ой якъ же мени не плакаты, колы тамъ Марта, колы тамъ моя сестрычка!..—видмовляла дивчына своимъ голосиннямъ.

— Де—тамъ?

Дивчына махнула рукою на воду.

— Чы ты не здурила? Вона жъ пишла зъ тобою до церкви.

— Ой якъ бы жъ то вона до церкви, а то жъ вона мене саму видослала, а сама до Демка на часыночку, на хвылыночку забигла, та й доси жъ иї нема!..

— Брешешъ, иродко! — крыкнувъ несамовыто Корній.— Брешешъ! Кажы мени заразы правду, а то я тебе тутъ и вб'ю! Де Марта?

— Пишла до Демка та й не вернулася.

Корній поточывся, але вдержавсь, повернувся и пишовъ у хату.

Люде, вражени, мовчки стоялы на берези, а середь ихъ сыдила дивчына.

Иї голова, зиперта щокою на ливу руку, то прыпадала до колинъ, то знову пиднималась, и сумный голосъ вытяжный не перестававъ тужыты:

— Ой сестричко жъ моя, лебидонько! Золоте мое зернятко, дорога моя душечко! Таты жъ мени вирненъкою по-другою була, разъ-у-разъ мене поражала, а теперъ ты не та стала: ни словомъ до мене не промовышь, ни оченьками не зглянешь!... Поняла тебе вода быстрая холодная, твое билее тило занесла...

VIII.

Корній увійшовъ у хату. Що це сталося? Щось страшне.

Еге жъ, винъ утопивъ свою дочку.

А зъ нею ще одну людину.

Винъ утопивъ свою дочку. Якъ вона була мала, йому було байдуже до неї. Але якъ вона зосталася въ його одна, то всю ту любовъ, що на неї була здатна його горда й похмура душа, винъ оддавъ їй. Правда, винъ не попускавъ їй воли, винъ не хотивъ оддати їй за Демка, але то було його батькивське право, йому здавалося, що їй буде краще за Демка не йти. Винъ бувъ зъ нею похмурый, але це така вже въ його вдача була. А теперъ, якъ винъ утративъ їй, теперъ тильки винъ зрозумивъ, яка вона йому дорога була! Теперъ вона була йому незмирно, безъ лику дорожча, ніжъ якъ була жива.

Та ще й якъ утративъ! Своими руками штовхнувъ у яму, втопивъ!

Отъ до чого довела його гордисть та прыхыльнисть до багатства! За той нещасный двіръ винъ изненавидивъ Демка. Його жъ зненавидившы, а багатство влюбившы, не

схотивъ и Марты за його виддаты, схотивъ прогнаты парубка геть и ось—прогнавъ!

Убывъ двоухъ людей и зъ-межы ихъ одна—то найдо-рожче, що мало його сердце на цимъ свити, то його дочка!

Душогубъ, двичи душогубъ!

Корній упавъ на пиль и застогнавъ. Тяжкымъ, нестерпучымъ болемъ тупымъ згнитыло йому сердце, душу. Винъ мовъ переставъ розумиты все, що кругъ його було, що робылося, переставъ розумиты, що винъ живе и чувъ тилькы одно: биль, биль отой страшный...

Наймыты килькы разивъ зазыралы въ хату, дывылыся, що тамъ, а Корній ничего не чувъ и лежавъ, упавшы облыччямъ ныць на стиль, мовъ мертвый. И справди, все въ йому на той часъ умерло, тилькы той страшный биль и бувъ жывый.

Прийшовъ часъ обидаты, и одинъ наймытъ изважывся покликаты хазяина въ другу хату до обиду. Це очутыло трохы Корнія. Винъ пидвився и махнувъ рукою.

Наймытъ выйшовъ. Корній уставъ и сивъ на лави.

Урывкы зъ думокъ почалы снуватись у його въ голови.

Що винъ скаже передъ Богомъ? Богъ його спыта, якъ Каина: де ты дивъ свою дочку?—и що Корній скаже на страшному суди?

Охъ, якъ бы винъ мигъ вернуты те, що було. Демко бувъ бы йому такимъ любымъ сыномъ, якъ Марта дочкою.

Демко? Марта? Вони сплять на дни у тій балци. Корній теперъ знае, що це такъ.

Винъ изнову застогнавъ зъ того страшного болю.

Хто це плаче? чого? Корній сылкуеться пизнаты цей голось и такы пизнае: це плаче Приська. Вона такъ лю-

была Марту. И думает, що вона тутъ вынна. И отъ ще й цю третю людыну винъ нещасливою зробивъ: вона каратиметься весь вѣкъ, изгадуючы про Марту.

Чы и въ ней такъ болыть, якъ и въ його? А хыба вона вбыла свою дочку та ии суженого?

Якъ довго тягнеться! И докы жъ воно такъ тягтыветься?

Питы йому, пошукаты ихъ. Ни, ни, винъ не може, не може! Бачыты, якъ ихъ вытягають изъ воды роспухлыхъ, мокрыхъ!...

Винъ стогнавъ, винъ вывъ зъ нестерпного душевного болю и самъ не помичавъ, якъ бився головою объ стину.

Насунула темрява, ничъ,—Корній сидивъ. Його очи ничего не бачуть, и винъ не хоче ничего бачыты...

Ни, щось е... Щось довге. Биліе. Корній сылкується розглядиты його и ніякъ не може зрозумиты, що воно. А воно мовъ виростае, стае передъ имъ и йде до його, и йде. То людына. Тилькы яка чудна людына: одутла, пухла. Чого вона мокра? И зъ зеленымы очыма... Отъ вона зняла руки, простягае до його. И Корній пизнае, що це: це втопленный Демко. Охъ, якъ винъ на його дывыться, якъ горять у темряви його зелени очи...

Несамовыто скрыкуе Корній и кыдається зъ хаты. Помацькы хапае въ синяхъ налыгачъ и тикае зъ синей.

Швыдче, швыдче, а то винъ, той Демко, його дожене! А треба видъ його втекты, треба рятуватывся видъ його, а то винъ и його, Корнія, затыгне въ ту воду. Не страшна вода, але страшный той Демко. Ни, не Демко, тилькы його очи, зелени очи, якъ у жабы!..

Корній побигъ у хливъ. У темряви прив'язавъ до бантыны налыгача, зробивъ петлю.

А стрывай: тутъ його нема?

Корній озырається и зновъ помичае те биле й довге. Винъ, винъ!.. Ни, не винъ... Це Марта. Ухъ, уся роспухла у води... очи и въ неи зелени, такъ и горять...

Корній не мигъ уже й скрыкнуты, тилькы кынувся геть изъ хлива. Винъ спынывся середъ двору. Вночишній холодъ трохи очутывъ його. Ни, треба буты на двори, а то въ хати винъ издуріе. Тутъ небо, зори...

Корній zostався на двори. Винъ увесь тремтивъ, зъ острахомъ невымовнымъ озырався, але не бачывъ тутъ уже никого. Потроху прытомнисть вернулася до його, винъ почавъ думаты:

— Се вони по мою дупу приходылы. Смерть моя недалекo. Тилькы жъ ставаты на Божый судъ—душогубомъ!

Якъ бы на його накынуто яку кару тутъ, на земли, щобъ винъ, поky вмере, мигъ спокутуваты свій тяжкый грихъ! Тоди бъ лекше було йому ставаты передъ Бога. Але хто жъ на його накыне кару? Нихто жъ не видае, що винъ це зробывъ. Хыба покаятися передъ людьмы?

Корній думае про це, и ця думка ни трохи його не лякае. Ще й мовъ якусь полехкысть у души почувае. Такъ и зробыть: покається, нехай зашлють його на Сибирь, може винъ хочъ трохи спокутуе свого гриха.

Але не верне дочкы зъ водяной труны!

Винъ застогнавъ...

Уже свитало, якъ винъ вернувся зновъ у хату. Винъ пидождавъ трохи, поky зовсимъ розвыдныться. Теперъ треба йты.

Винъ уставъ и почувъ, що въ двори щось загомонило. Може то вже довидалыся, хто зробывъ, то прыслано його в'язаты? То й краще: швыдче буде.

Винъ одчынивъ двери и ставъ на порози. И видразу побачивъ, що двое впало передъ имъ навколишки.

— Тату, помылуйте, не занашащайте насъ!..

Темрява обнимае Корнія, и якъ пидтятый дубъ винъ падае передъ Мартою та передъ Демкомъ.

Помынуло килькы часу. Въ балци вже нема хаткы: то ии вода розваляла, а то такы й не треба було: Демко хазяйнуе теперь у Корніевій хати.

Писля того страшного wypadку Корній довго бувъ хворый. Якъ винъ уставъ, то це вже була зовсимъ инша людина. Винъ посывивъ, изгорбывся, але жъ нема вже тіеи похмуросты въ його: винъ и зостався неговиркый, якъ бувъ, тилькы жъ теперь тыха ласкавистъ выглядае йому зъ очей.

До хазяйства винъ не мишається. Усимъ порядкують Демко зъ Мартою, и люде не жаліються на ихъ, а знають, що въ ихъ завсигды можна засягты братерської помочи.

А старый Корній утишається онукамы...

У Чернигови, 1895.

LIBRARY

ДЗВОНЫКЪ.

НИБУ

СЕРИЯ

НИБУ

Дзвонкѣ.

Іи звали Наталею. Вона була маненька, їй було тилькы симъ рокивъ. Маты їй вмерла рокивъ уже зъ пивтора, батько бувъ калика та ще й п'яныця. П'яныцею винъ бувъ издавна, але поны не бувъ каликою та жыва була жинка, то винъ якосъ тамъ хазяйнувавъ на своєму клаптыку земли. Але винъ, підковзнувшыся, впавъ на льоду, переломывъ соби руку и тоди вже мало що мигъ робыты. А тутъ жинка вмерла. Винъ зовсимъ распывся, прогайнувавъ господарство, продавъ землю,—зосталася сама обидрана хатка. Винъ мало колы бувавъ дома, а въ тій хати сыдила Наталя.

Сыдила й голодувала. Добри люде помитылы, що вона голодуе, почалы заклькаты їй до себе обидаты, а потимъ якосъ поклопоталыся за бидну сыроту, щобъ узято їй до сыритського дому. Наталею видвезено до губерніи и тамъ здано до того дому.

Добри люде казалы, що Натали буде тамъ краще. Вона й сама сылкувалася такъ думаты, але чогось їй страшно було туды йихаты.

Якъ прыйихала, то стало все їи жыття по новому.

Дома вона голодувала часомъ, а якъ не голодувала, то найидалася хлиба та порожнього борщу зъ бурякамы, бо каша не що дня бувала, а теперь вона могла йисты добру смашну йижу що-дня й скильки схотила. Дома вона ходыла въ драній, латаній та задрипаній одежи, а тутъ була въ неи одежа чыстенька—влитку легенька, взимку тепленька, саме добра. Дома вона мерзла въ обидраній нечупарній хати, спала на голому полу, тилькы въ головы пидмостывшы поганеньку подушечку, а тутъ хаты были великы, чысты, теплы, и спала вона на мнякому лижку, засланому тоненькою рядныкою. Дома їи батько п'яный лаявъ, а часомъ и бивъ, а тутъ ништо не бився, не лаявся: колы що треба було робыты, чы не робыты, то начальныця просто велила чы забороняла завсигды спокійнымъ, ривнымъ, однаковымъ голосомъ,—вона навить не крычала николы. Це нове спокійне жыття въ достаткахъ спершу здавалося Натали, писля їи вбогого сільського жыття, якы мысь роскошамы, якымсь пышнымъ, панськымъ, трохы не царськымъ, жыттямъ.

А все жъ Натали тяжко було жыты.

Чому?

Вона була зовсимъ чужа середъ цього жыття.

Зъ самого початку їй довелося звыкаты до багатьохъ ричей, цилкомъ їй новыхъ—почынаючы зъ завыкы йисты мнясо не рукамы, а ножемъ та выделкою. Вона ніякъ не вмила прыстромыты шматокъ мняса въ борщи выделкою, а тоди видризаты його ножемъ: звычайно шматокъ выскакувавъ зъ пидъ ножа й зъ пидъ выделкы и ляпавъ додолу або на колина Натали, чы якій подрузи, а борщъ росхлюпувався на стиль. Обляпана подруга сердылась и казала:

— Отъ ляпало недотепне! Селючка!

Олександра Петровна, начальница, завважала Натали, що такъ не можна робиты, що треба бути обережною та охайною. Дивчына й сама це добре знала, дакъ колы жъ вона ніякъ не могла керуваты тымы струментамы! Заразь же другого дни вона знову те робыла, а Олександра Петровна велила їй выходыты з-за столу и обидаты самій окремно писля всихъ. Вона мовчки, покирно выходила з-за столу и сидала въ куточку. Вона дывылася на дивчатъ, якъ вони въ смакъ обидалы, весело сміючыся, якъ не було начальницы (хочъ имъ сміяться за обидомъ и заборонювано), и дожыдалася свои чергы. Врешти дивчата починали вставаты, соваючы та стукаючы ослонамы, деяки заразь биглы зъ хаты, а деяки зоставалыся прыбираты зо столу, начальница выходила. Тоди Наталя мусыла йты обидаты. Їй хотилося йисты и вона мовчки сидала за стиль. Диты часто бувають нежалислывы,—обляпана Наталинымъ борщемъ подруга, а за нею й ще дехто починали крычаты на Наталю:

— Селючка обида! Ляпало обида! Тикайте, а то всихъ пообляпуе.

Наталя кыдала йисты. Їй було соромъ, тяжко, хотилося плакаты, але вона не плакала, тилькы губы въ неи тремтили, и все їи облыччя яось кривылося. Вона спускала свои великы темни очи додолу, и довги вїи выразно вызначалыся тоди на зблidlому облыччу. Такъ вона сыдила мовчки, ажъ помы дивчата облыщувалы їи и биглы въ садокъ. Тоди вона вставала, голодна йшла въ якыйся закуточокъ и ховалася тамъ такъ, щобъ ни хто не бачывъ и сыдила доты, ажъ помы голосно дзенькне дзвонкы, клычучы всихъ до вечирньої науки. Вона вся здригалася зъ несподиванкы, тоди тыхо вставала и йшла.

Потроху вона одначе звикла обидаты такъ, якъ и вси, але дивчата все жъ дражнылы іи *ляпаломъ*. Се нечупарне призывше ніякъ не прыставало до іи тоненькой невеличкой постати зъ чорноволосою голивкою, до іи замысленого облыччя зъ велькымы засмученымы очыма. Але вже якъ прыложилы, то такъ воно й зосталося.

И зъ одежею клопить. Це була зовсимъ не та сельська одежа, що въ ій звикла ходыты Наталя,—та була така проста. А въ цій Наталя почувала себе ніяково. А найгирше спершу було те, що вона не вмила якось сама въ неи вбиратыся. Копається-копається, и ничого не вдіе. Треба дожыдатыся, поky Марынка, подруга до неи трохы прыхыльна, пособыть. Але поky та поспіе, ажъ тутъ уже—дзень! дзень! дзень!—клыче дзвоныкъ до снідання. Поспишається Наталя, руки въ неи тремтять... боіться вона спизнытыся, бо скоро дзвоныкъ задзвоне, заразы бигты треба.

Та потроху й до одежи Наталя звикла.

Але ніякъ не могла звикнуты до панської мовы. Вона іи дуже погано розумила. Ій казано надиты иншу „юпку“, а вона не розбирала, що се говорыться про спидныцю, и вдягала пальто—ту юпку, що зверху вдягають; и посылано въ „чуланъ“, а вона йшла навмання въ якусь хату, бо не знала що воно и де воно той „чуланъ“; ій велено вчытыся „прилежно“, а вона ніякъ не могла зрозумиты—навищо се вчычыся треба лежаты, колы ій краще сидиты. Багато іи подругъ хочъ и самы были таки спершу, але теперь сміялыся зъ неи, а Олександра Петровна звала іи нерозумною и казала, що вона зовсимъ погано вчытыся. Наталя справди погано вчылася, але не черезъ те, що ныбы нерозумна була, ни! Дома вона все розумила, дотепна була

розмовляты, знала безличъ казокъ та писень. Нихто зъ їи подругъ сільськихъ краще видъ неи не вмивъ спиваты, а казкы оповидаючы, вона голосомъ сылкувалася вдаваты тыхъ звиривъ чы людей, про якихъ казала. А тутъ... тутъ вона була нерозумна, бо ніякъ не розумила тыхъ сливъ, „що въ кнызи пописыано“... Вывчывшыся врешти чытаты, вона насмишыла весь класъ, бо прочытала: „усердно занялся дѣломъ“, а переказала се такъ: „у середу занявся домъ“.

— И сгорѣлъ?—спыталася глузуючы вчителька.

— И згоривъ...—одказала Наталя, але почувуючы, що шось не такъ и страшенно червоніючы, заразъ же додала:

— Ни, цього въ кнызи не напысано...

Голосный регить не давъ їй дали казаты. Увесь класъ реготавсь, ажъ сльозы втыравъ. И въ Натали забренилы на очахъ сльозы, але не зъ смиху.

Зъ цього часу їи прозвано *середю*, а *ляпаломъ* зваты облышылы.

Увесь класъ нашорощувавъ уха, якъ „середа“ вставляла проказуваты вывчене: вона не тилькы погано його знала, а ще й завсигды казала якусь кумедну нисенитныцю, звеселяючы тымъ нудну лекцію.

А якъ вона щыро вчыла ти завдання, скільки вона працювала, щобъ ихъ знаты, щобъ не быты посмихомъ усьому класови! И не могла, доси не могла подужаты незрозумилои кныжки. И ця кныжка робыла зъ їи головою щось дывне. Наталя блукала по їй очыма й думкою такъ, якъ дытына блукала бѣ темной ночи середъ невидомого безкрайого степу, шукаючы шляху додому. Вона стилькы разивъ помылялася, стилькы разивъ їи осміяно за си помилкы, навить карано, що вона теперь не була певна ни въ одному слови, чы розуміе його якъ треба. Напысано „масло“—може се

й справди те масло, про яке доси знала Наталя, а може й щось зовсимъ инше: адже думала вона, що „орать“ се на поли ораты, а сьогодни їи вылаяно дурною и сказано, що се значить—репетуваты; або отъ учора: вона думала, що „рожа“ то квитка така, а їй кажуть, що се—пыка... Може й зъ масломъ такъ буде... И потроху Наталя зовсимъ перестала вирыты свой голови; вона вирыла тилькы тому, що скаже вчителька, а своя думка въ неи замирала, переставала жыты, працюваты. Дивчына справди ставала дурною. Знаючи себе и свое знання, вона боялася того класу якъ огню и тымъ ще гирше робыла соби, бо страхъ выгонывъ у неи зъ головы и те, що тамъ удержувалося такъ-сякъ.

Еге, вона боялася класу и вся здригалася вразъ, почувшы, якъ ударыть голосный дзвоникъ, наказуючы їй до того класу йты. Дзень-дзень-дзень!—роскотыться скризь, а їй такъ и в'явыться, якъ вона стоить передъ учителькою, блидне, червоніе, знову блидне, мучыться, сылкується щось изгадаты и ничего не може...

Охъ, сей уже їй дзвоникъ! Якъ винъ їй упикся! Винъ дзвонивъ на день шиснадцять разивъ!

Другого жъ дня, якъ вона прыйихала сюды, їи вразивъ сей дзвоникъ.

Бувъ ранокъ, и вона ще спала. Їй снылося ридне село и те, що такъ часто бувало зъ нею справди.

Зелена-зелена, квиткамы змережана лука, на тій луци вона зъ дивчатамы бигае й граеться. Ясно сяе надъ ими небо, пышно пахнуть навкругы квиткы, всмихаючыся до неи своими червонымы, блакытнымы, жовтенькымы блискучымы лычкамы... Дзвинко та весело роскочується по всій луци дытячий гамиръ, смихъ. И такъ имъ, дитямъ, гарно, такъ безъ миры гарно й весело, що тилькы

пташкамъ вильнымъ щебетлывымъ вильнипе й веселише, нижь имъ... Та й вона, Наталя, мабуть уже пташкою стала, бо ось уже вона не на луци, а на верби гиллястїй надъ водою,—широко-широко розлылася весняна вода, поняла луку, городы, и верба тая, де Наталя сыдыть, тежь у води, ажъ гилля въ їй купае... Сыдыть Наталя й голосно веснянки выгукое:

Розлылыся воды

На чотыри броды...

И далеко по води розлягаецься тоненькый голосокъ:

Соловей щибече,

Садкы розывае...

Розвылыся садкы та густы-густы—якъ лись. И справди це вже не садокъ, а лись густый, а пидъ дубкомъ сыдыть воны вдвохъ: Наталя та ии подруга Оксанка... Се воны сюды заховалыся видъ батька Наталиного: винь прыйшовъ додому п'яный и хотивъ Наталю быты, а вона вырвалася и втекла, и тутъ воны зъ Оксанкою заховалыся... Воны одна одну такъ люблють... Обнявшысь оповидають одна одній про свое горе й щастя... Старша й дужча Оксанка прыгортае до себе маленьку Наталю, прыгортае й цилуе... Охъ, якъ гарно, якъ любо! Колы це видразу якъ гримне щось надъ ими... Озырнулыся воны,—ажъ позадь ихъ батько Наталинъ п'яный... Скрыкнула Наталя якъ несамовыта, схопылася й побигла...

— Стрывай! Куды ты? Чы вона здурила?

Килькы рукъ ухопыло ии, держать. Вона расплющуеть очы и бачыть, що нема ни лису, ни Оксанкы, ни батька,—кругъ неи дивчата, держать ии й говорють:

— Якъ исхопыться сонна, якъ побижыть!.. Чого ты?

Наталя спершу не знае, що їй казаты, тоди видмовляе:

— Злякалася... щось загремило...

— Загремило? Отъ, дурна! Та то жъ у дзвонька вдарено, щобъ мы вставалы.

Озырнулася Наталя и бачыць, що кругъ неи дивчата встають, убираються.. Ще вся тремтючы зъ переляку, вона й соби почала вбираться, колы це знову несподивано вдарывъ дзвонькъ и примусывъ ии здригнутыся...

Тяжко-сумный бувъ той день Натали. Вона почувала всею своею душею, що мынулося ии щастя, що не побачыць вона села ридного, лукъ квітчастыхъ, гаивъ зеленыхъ, не обниме ии, не прыгорне, не прыголубыць Оксанка... Сльозы брызнули зъ очей у Натали, якъ вона згадала Оксанку... Якъ вона жытыме тутъ безъ неи? Тутъ и багато дивчать, та вси воны не таки: вси чужи, нема ридныхъ, нема подругы.. Вона втекла видъ ихъ, забылася въ куточокъ и сыдила тамъ мовчкы. Диты знайшлы ии, сылкувалыся вытягты звидтиля, займалы ии, але вона мало й озывалася. Деяки сміялыся зъ неи, що така дыка, деяки жалылы ии; але й ти, що жалылы, не булы таки, якъ Оксанка, и Натали воны булы чужи. Вона сыдила й мовчала. Диты ии кынулы

И пышлы дни за днямы. Середъ людей жыла Наталя въ самотыни. Жыла? Ни, вона не жыла. Вона слухалася—дзвонька. Дзвонькъ будывъ ии—вона вставала, клыкавъ сидаты—вона йшла, велывъ учытыся—вона вчылася, выпускавъ зъ класу писля лекціи и знову наказувавъ сидаты—вона слухалася. И такъ усе: сонъ, ййжа, гулянкы, наука—все дзвонькъ велывъ, промовляючы своимъ гострымъ, ухови дошкульнымъ голосомъ. Теперь у неи не було своеи воли—винъ усю забравъ. А вона не звыкла до цього. Вона звыкла, рано вставшы, выбыгаты на волю и весь день робыты, що хочеться: быгаты, спываты, сміятыся, борыкатыся, плюска-

тыся въ чыстыхъ хвляяхъ оточенои зеленымы очеретами рички. Ото жыття! А тутъ нема жыття, бо *винь* однявъ волю.

Йй стало здаватися, що *винь* живый и що навить начальныця слухається його и черезъ те вона така завсигды однакова... Йи, Наталю, дзвоникъ знае и вмысне такъ выгукуе, бо хоче йй дошкулыты. Вона звисно, знала, що це не такъ, але не могла збутыся тїей думкы.

И вона зненавыдила його.

Вона зненавыдила його всею своею душею, всимъ своимъ сердцемъ, всима своими думкамы. Темнымы ночаы вона думала про те, якъ бы його збутыся. Розбыты? Але жъ *винь* мицный и высоко высыть. Утекты видь його? Не було куды.

Зненавысть задавлена почала переминяться на одчай. Николы Наталя не вырветыся зъ цїей тюрмы, не збудетыся свого ворога. Хыба що надзвычайне зробытыся: може хата ця, тюрма ця, згорыть? Може проженуть ии видциля? Може батько схоче назадъ ии забраты? Може... багато ще де чого думало бидне дивчатко, але ничого того не робылося, и вона знала, що ничого й не зробытыся. Безнадїйнисть страшна обняла Наталю...

А жыття йшло все однимъ ладомъ. Вона йила, пыла, спала, вставала не зъ своеи воли, а зъ чужого наказу. Незрозумила йй шкильна наука прыгнитыла йй мозокъ, упевныла ии, що вона, Наталя, дурна, ничого не може сама розумиты и повинна робыты одно тилькы: пытатыся старшыхъ та ихъ слухатыся. Колы хочешъ ступнуты, то спершу спытайся, а тоди вже ступны. Инши дивчата часто дурылы начальныцю: робылы крадькома, не пытавшыся. Вона такъ не могла: дуже вже прыгничена въ неи голова була. Може ще

— Злякалася... щось загремило...

— Загремило? Отъ, дурна! Та то жъ у дзвоника вдаре-но, щобъ мы вставалы.

Озырнулася Наталя и бачыць, що кругъ неи дивчата встають, убираються.. Ще вся тремтючи зъ переляку, вона й соби почала вбираться, колы це знову несподивано вдарывъ дзвоникъ и примусывъ ии здригнутыся..

Тяжко-сумный бувъ той день Натали. Вона почувала всею своею душею, що минулося ии щастя, що не побачыць вона села ридного, лукъ квитчастыхъ, гаивъ зеленыхъ, не обниме ии, не прыгорне, не прыголубыць Оксанка... Сльозы брызнули зъ очей у Натали, якъ вона згадала Оксанку... Якъ вона жытыме тутъ безъ неи? Тутъ и багато дивчаты, та вси вони не таки: вси чужи, нема ридныхъ, нема подругы.. Вона втекла видъ ихъ, забылася въ куточокъ и сыдила тамъ мовчки. Диты знайшлы ии, сылкувалыся вытягты звидтиля, займалы ии, але вона мало й озывалася. Деяки сміялыся зъ неи, що така дыка, деяки жалилы ии: але й ти, що жалилы, не булы таки, якъ Оксанка, и Натали вони булы чужи. Вона сыдила й мовчала. Диты ии кынулы

И пишлы дни за днямы. Середъ людей жыла Наталя въ самотыни. Жыла? Ни, вона не жыла. Вона слухалася—дзвоника. Дзвоникъ будывъ ии—вона вставала, клыкавъ сидаты—вона йшла, веливъ учытыся—вона вчылася, выпускавъ зъ класу писля лекци и знову наказувавъ сидаты—вона слухалася. И такъ усе: сонъ, йижа, гулянки, наука—все дзвоникъ веливъ, промовляючы своимъ гострымъ, ухови дошкульнымъ голосомъ. Теперь у неи не було своеи воли—винъ усю забравъ. А вона не звыкла до цього. Вона звыкла, рано вставшы, выбигаты на волю и весь день робыты, що хочеться: бигаты, спиваты, сміятыся, борикатыся, плюска-

тыся въ чыстыхъ хвляяхъ оточенои зеленымы очеретами рички. Ото жыття! А тутъ нема жыття, бо *винь* однявъ волю.

Йй стало здаватися, що *винь* жывый и що навить начальныця слухається його и черезъ те вона така завсигды однакова... Йи, Наталю, дзвоникъ знае и вмысне такъ выгукуе, бо хоче йй дошкулыты. Вона звисно, знала, що це не такъ, але не могла збутыся тїей думкы.

И вона зненавыдила його.

Вона зненавыдила його всею своею душею, всимъ своимъ серцемъ, всима своимы думкамы. Темнымы ночаы вона думала про те, якъ бы його збутыся. Розбыты? Але жъ *винь* мицный и высоко высить. Утекты видъ його? Не було куды.

Зненавысть задавлена почала переминятыся на одчай. Николы Наталя не вырветыся зъ цїей тюрмы, не збудетыся свого ворога. Хыба що надзвычайне зробытыся: може хата ця, тюрма ця, згорыть? Може проженуть йи видциля? Може батько схоче назадъ йи забраты? Може... багато ще де чого думало бидне дивчатко, але ничего того не робылося, и вона знала, що ничего й не зробытыся. Безнадїйнысть страшна обняла Наталю...

А жыття йшло все однимъ ладомъ. Вона йила, пыла, спала, вставала не зъ своеи воли, а зъ чужого наказу. Незрозумила йй шкильна наука прыгнитыла йй мозокъ, упевныла йи, що вона, Наталя, дурна, ничего не може сама розумиты и повинна робыты одно тилькы: пытатыся старшыхъ та ихъ слухатыся. Колы хочешъ ступнуты, то спершу спытайся, а тоди вже ступны. Инши дивчата часто дурылы начальныцю: робылы крадькома, не пытавшыся. Вона такъ не могла: дуже вже прыгничена въ неи голова була. Може ще

занадто правдыва була й занадто полохлива. И вона жыла дивнымъ жыттямъ: жыттямъ безъ своеи воли, безъ надіи. Зъ покирнымъ нерозумнымъ выглядомъ вона слухалася всього, що їй велено, не робыла ничего, чого їй не наказувано. Зъ подругами мало колы й гралася, але часто ховалася видъ усихъ у садку и сыдила въ гущавыни сама нерухомо. Спершу вона ховалася такимъ робомъ, щобъ выплакаться, а теперъ ридко колы плакала, а тилькы сыдила и дывылася: якъ лыстя зелене колывається, якъ жучокъ лизе. Їй подобалося це: їй тоди було спокійно. Подругамъ и начальныци вона здавалася байдужою до всього, и дивчата вже подражнны ии „сонною середою“—така вона була зъ погляду. Хочъ вона спала мало: вночи бильше лежала тыхо, нерухомо и згадувала, якъ лыстя зелене колывалося, якъ жучокъ лизъ... Иноди свое село згадувала... Въ души маленькій дытячій глыбоко й далеко видъ людського ока ховався тяжкый биль... И николы не переставало болиты.

У двори въ ихъ бувъ глыбокій, глыбокій колодизь. Одного разу, якъ вытягано зъ його воду, Наталя перехылылася черезъ цямырнны и дывылася внызь. Глыбоко-глыбоко блыщала тамъ вода. Якъ далеко!..

— Не перехыляйся, бо впадешъ та й утопнешъ,—сказалы їй дивчата.

— То що?—спыталася Наталя.

— Отъ дурна! То жыты не будешъ.

Вона знову хотила сказаты: то що? та спынылася й не сказала.

Але другого дни, якъ никого поблызу не було, вона знову пидійшла до колодизя и почала зазыраты въ його. Ии чогось тягло туды. Саме въ цю мыть дзенькнувъ дзвоныкъ, и

вона ажъ уся затремтила. Але дывна ричь: зъ того дня тилькы почуе вона дзвонька, заразы ій згадується колодизь, и глыбоко-глыбоко блыщыть у йому вода. Що якъ упаде вона въ колодизь, то чы довго падатыме, поky воды досягне?

Зъ того часу думка про колодизь не покидала ии. Ворогъ ии, дзвонькъ шиснадцять разивъ на день нагадувавъ ій про його. Якъ винъ дзвонивъ, ій здавалося, що винъ такъ и вымовляе: топысь! топысь! топысь! Винъ з'учывъ ии до цієї думкы и ця думка запанувала надъ нею цилкомъ.

Отъ тилькы що перехылятыся черезъ цямыну Олександра Петровна гостро заборонила...

Але жъ ця думка такъ ии пече...

Вона мало не зовсимъ перестала спаты за нею.

Запаморочена голова мало що стала розумиты до пуття. Вона не працювала, въ ій цилкомъ запанувало тилькы дvi речи: глыбокий-глыбокий колодизь и заборона перехылятыся въ його...

Одного разу Наталя обибрала такы часъ, що Олександра Петровна сама була въ свой хати. Вона пидійшла до ии дверей и постукала. Серце въ неи замирало...

— Хто тамъ?—озвалася Олександра Петровна.

— Це я.

— Хто?

— Наталя.

— Чого тоби? Иды!

Вона ввійшла и стала бия порогу. Олександра Петровна сыдила за столомъ и щось пысала. Ии худе, сухе облыччя выразно вызначалося проты викна своимъ профилемъ. Якъ и завсигды воно було спокійне, безъ усмиху. Наталя стояла и дывылася на неи.

— Ну, дакъ чого жъ тоби?—и начальныця повернула голову до Натали и, зъ перомъ у руци, дожыдалася, що та скаже.

— Олександро Петровно, дозвольте мени втопытыся въ двори въ колодязи,—промовыла несмило дивчына.

— Шо?!

— Дозвольте мени втопытыся...

Олександра Петровна встала, пидійшла до неи бльжче й глянула на неи.

— Ты хвора?

Ни.

— Дакъ що жъ ты кажешъ?

— Я кажу... Я не хочу тутъ жыты... Я хочу втопытыся... Дозвольте мени...

— Не смій цього й думаты!—ажъ скрыкнула начальныця (Наталя ще не чула, щобъ вона колы крычала).—Бачъ, шо выгадала! Я тоби велю не думаты про це николы! Чуешъ?

— Чую...

— Я тоби забороняю це. Розуміешъ?

— Розумію.

— Иды.

Дивчына тихо повернулася й.вийшла.

Слидкомъ за нею вийшла й начальныця наказаты свой помишныци, щобъ та пыльнувала нерозумну дивчыну.

Того жъ дня колодизъ накрыто викоми и те вико замкнено.

И того жъ дня Наталя занедужала и нездужала довго... хочъ и встала такы...

У Чернигови, 1897.

ΠΟΚΥΠΚΑ.

ΗΙΒΥ

НИБУ

П ó к у п к а.

дорови були!

— Здрастуйте! А чого завгодно?

— Та онъ сынови треба...—Голосъ у старого ввирвався.

Крамарь Уласовичъ глянувъ на сына. Молоде облыччя рокивъ двадцяты,—ще й вусивъ нема. На щокахъ рум'янець якъ у дивчины. А самъ худый, якъ смерть. Закашлявся и кашлявъ довго, вхопившыся за груди. Крамарь зрозумивъ, що винъ хворый.

— Мабуть ликарствія вамъ треба. Кажить—якого. Усяке є: скопытарь, льповый цвितъ, сынй каминець, грудна трава...

Уласовичъ, промижъ бакалією й крамомъ, державъ и оти „ликарствія“, бо знахаркы й бабки иноди посылали до його людей, якъ у самыхъ у ихъ на той часъ не було чого даты.

— А то ще є декохтъ; недавно зъ города привизъ, дуже пользовытый,—додавъ винъ.

— Не хоче вже винъ ничего!—безнадійно махнувъ рукою сывый батько.

— Хыба не пособляється?

— Де тамъ!.. До трьохъ бабокъ його возывъ, и до тройчатського Охрима, и до оврамивського ликаря... Скільки винъ тыхъ ликовъ попывъ та рѣстырокъ усякихъ поростыравъ,—ничого!

— Чыхотка?

— А то жъ...

— Зъ чого жъ воно сталося?

— А Богъ його знає!.. Каже ликарь: спавъ по весни на сырїй земли та й застудывся. Мы на сырїй земли змалку спымо, та й ничого. Де жъ такы, щобъ изъ того сталося!

— Такъ Богъ давъ...—тыхо сказавъ хворый и знову почавъ довго й тяжко кашляты. Батько дывывся на сына. Його старе, порыте глыбокымы зморшкамы, загориле облыччя якось мовъ ище дужче зморщылося, зобгалося, а очи йому поняло безнадійнымъ жалемъ.

Парубокъ позырнувъ по крамныци, де бъ систы, побачывъ ослона, сивъ и довго ще виддыхувався, а батько все дывывся на його.

— Оце тебе такъ пыль давить, сыну. Усю дорогу пыль такой бувъ...

— Еге, пыль...

До крамныци вступылы двое селянъ. Поздоровкалыся, привиталы зъ недилею и побачылы хворого.

— Ба! Се ты, Якове, возывъ мабутъ свого Андрія до дида?

— Де тамъ, Панасе! Уже й личытыся не хоче.

— Тату, на що жъ його личытыся, колы однакъ не пособыть?

— Сыну, та ты жъ у насъ одынь. Хто жъ нашу старысть догляне? Кому жъ я хазяйство передамъ?

— Мотри та Семенови все виддасте, тату. И то жъ ваши диты.

— Е, дочка—чужа дытына, а зять—не сынъ. Та ты жъ ище молодой сыну! Тоби бъ же ще по степу зъ косою пышатыся... Ты жъ ище й не нажився й не нагулявся!..

— Такой мени викъ Богъ давъ...—одказавъ усе тымъ тыхымъ, ривнымъ голосомъ хворый, тилько його облыччямъ мовъ биль перебигъ.—Годи про се, тату,—набирайте чого треба.

— Та нехай и такъ, сыну... Прыйихалы до васъ, Уласовы-вычу, набраты йому на смерть.

— Якъ то на смерть?—спытавъ Уласовычъ.—Винъ же ще жывый!

— А шо жъ я зъ имъ зроблю? Хоче за жыття набраты всього самъ, щобъ похоронъ бувъ такой, який самому до вподобы. Оце йиздылы до церкви—высповидався й запричастывся, а теперъ каже набираты.

— Еге,—додавъ парубокъ,—уже жъ я высповидався й запричастывся... отъ наберу ще соби чого треба,—тоди вже на смерть зовсимъ готовый...

— Добре дило, добре!—промовылы чоловікы:—якъ самъ теперъ схоче, такъ и буде.

— Ну, шо жъ, можно й на смерть,—згодывсь Уласовычъ.—Заразъ вамъ треба попови та дякови хустокъ на свичку.

— И пидъ псалтырь,—додавъ батько.

— Глядять же, тату, нехай псалтырь чытають, якъ годиться, все, а не переқыдають... А то мени погано буде й у труни лежаты... Вы вже золотого якого накыньте...

— Накыну...

— На хрестъ та на корогвы треба хустокъ,—нагадувавъ Крамарь.

— На хрестъ та на корогвы не треба,—видказавъ хворый,—

маты рушныкамы поперевязують... Я, тату, не хочю билон труны,—наберимо чого чорненького, дешевенького,—нехай выб'ють. И вико горбате нехай зроблють...

— Та се можна.

— Оце вамъ и чорненьке,—саме годяще буде,—показувавъ крамарь.

Набрали на труну, щобъ выбиты, купылы ще де чого.

— Ще пряныкивъ дитямъ треба взяти,—нехай маленьки за мою душу поласують... А медь дома е...

— Усе, сынку, хвалыты Бога, е,—отъ тилькы тоби здорвя Богъ не дае.

— А отъ и забулы серпанку на руки.

— Еге, забулы... Дайте й серпанку!

— Якъ бы зъ пивчымы!.. Боже, гарно, якъ изъ пивчымы ховалы нашу пани!.. Несуть ии въ труни, а сонце такъ на неи й сяе, а пивчи якъ заспивають, якъ заспивають вичную пам'ять!.. А народу сыла... и вси плачуть... Кто й не любывъ покійну, дакъ и той плакавъ... Такъ гарно, що всяке вмерло бъ, абы такъ поховано.

— Не стече въ насъ сылы на пивчыхъ, сыну.

— Та я знаю, тату... Вы тымъ не журиться,—се я такъ...

— Здається, ты й самъ, хлопче, спивавъ на крыласи,—згадавъ Уласовычъ.

— Спивавъ... покъ голось бувъ...

— Хороша штука церковный спивъ...

— Хороша... усякый спивъ... Якъ выйдешъ у степъ та пустышь голось... Трава хвелямы хвylie, сонце на ий выльскується... а воля навкругы, така воля!.. Такъ бы й полынувъ, колы бъ крыла... И спивавъ бы, и живъ бы, якъ той птахъ крылатый!..

— А ладану треба?—перепынивъ Уласовычъ.

— Ни, мы въ тытаря визьмемо,—казавъ зайихаты писля службы... Усе вже тутъ покуппылы, тату? Теперь треба до тытаря: свичокъ, хрестъ у руки...

— А я жъ сподивався, сыну, що въ тебе плугъ у рукахъ буде!..

— Годи вамъ, тату!.. Не знаю, може ще чого треба? Кольды бѣ не забыты! Може вы, тату, шо здумаете?

— Не думаеться мени, сыну... Тамъ тытарь скаже,—винь самъ знае, чого треба.

— Та й намъ щобъ не забыты... Щобъ усе було добре... Бо то жъ мое прощання-розставання зъ свитомъ билымъ буде...

Заплатывъ батько, забравъ покупку й пишлы. Старый звивъ сына зъ схидчивъ, посадивъ на визъ.

— Грубый народъ,—казавъ крамарь Уласовычъ до своего нового покупця, тутешнього вчытеля.—Понимаете: ще жывыый, а вже самъ соби на смерть купуе! Ніякого чувствія! Та я тилькы згадаю про смерть, то такъ увесь похолону.

— И хочеться ото вамъ балакаты про таке! Отъ, лучче про смерть зовсимъ не згадуваты,—видказавъ учитель, и його нервове облыччя такъ и перекрывылося.

А батько зъ сыномъ пойихалы до тытаря: свичокъ купыты, хрестъ у руки...

У руки, що малы догодуваты до смерты батька й матирь та й соби збудуваты нове щаслыве жыття...

У Чернигови, 1900.

НИБУ

ПАЛІИ.

НІБУ

НИБУ

Паліи.

У же й не знаю, пани, якъ вамъ и розказуваты про своє лыхо, бо таке воно болюче, що й казаты важко. Та такы треба казаты... Бо вы жъ такы, пани, розумни, а панъ на законахъ знаються, то можете мене, невыдующу, напутыты: куды мени податыся, якъ мени своєму гореньку гиркому запомогты? Вы жъ, якъ у васъ Харыта моя служыла, то насъ разъ-у-разъ запомагалы и добрымъ словомъ пораду давалы. До кого жъ мени, вдови, теперь и податыся?

Отъ, думала пры дитяхъ вику дожыты, що й смерты моєи доглянуть, а теперь онъ якъ!.. Воны й добри до мене—и дочка й зять,—дакъ колы жъ лыхо не мынуло...

Що й початы—не знаю якъ... И все воно зъ сваркы постало,—ото якъ посварылася наша громада зъ окономычеськымъ управытелемъ, зъ Паценкомъ. Та дежъ такы й не посварытыся? Скилько годъ мы въ його степъ на сино бралы... Вы жъ знаєте, що въ насъ синця того якъ кить наплакавъ,—уже зъ початку зимы не стає свого. А винъ узявъ та торикъ и не давъ. Винъ и дававъ, та по два карбованця на десятину накынувъ, та ще каже, щобъ ко-

женъ хазяинъ по тры возы лозы йому зъ болота привизъ. Де жъ такы выдано таку цину та ще й одбуткы? Кынулыся наши по иншыхъ окономіяхъ, такъ де тамъ! Усюды вже по-видавано. Та ще й те: округы насъ усе ціеи та й ціеи окономіи земля, а инши земли—хто й зна де,—якъ же намъ зъ такои далечыни сино возыты? Шукалы-шукалы, бидкалысь-бидкалысь, та й зновъ до Паценка.

— Вже й по два карбованци доточымо и лозы привеземо,—тільки дайте сина!

Такъ де тоби!

— Теперь,—каже,—дакъ и до мене, а то не хотилы. Не дамъ!

Давай наши просыты, давай благаты—ни! Якъ затявся не даты, такъ и не давъ.

— Треба,—каже,—васъ, мужлаивъ, провчыты, щобъ вы знали якъ слухатыся. Самъ покосю, а теперь у городи полкъ стоить,—усе салдатамъ продамъ.

Косаривъ звидкисъ понаводывъ и покосывъ и все до зилыночки у двиръ до себе позвозывъ, а въ осены справи все у полкъ продавъ, а намъ не давъ ничего,—щобъ провчыты.

И провчывъ же!

Наши вже бачуть лыхо, та такъ изъ тымъ синомъ бережуться та потрошку товарови дають. Та хочъ якъ берглыся, а тилькы до половины зими дотяглы. А тамъ хочъ порижъ скотынку, хочъ сама хай здыхае. Де хто попродавъ, а де хто кынувся по далекихъ свитахъ сина добуваты. А воно ще, якъ на те, не дуже й уродыло торикъ. Пойихавъ и мій зять Михайло. Йиздывъ, йиздывъ и такы добувъ два возы сина. Та хыба жъ того надовго стане? И соломы вже не стае, бо й хлибъ же не вродывъ. Пойила ско-

тынка що було а сама вже така, що й ребра свитються. Якъ глянемо зъ Харытою на коривчыну, такъ ажъ сльозы побывають. Бычкы въ насъ булы, пара доморослыхъ—самы выгодувалы й выкохалы, таки гарни, уже на весну й у плугъ можна було благословиться,—продавъ Михайло. Тилько коривчына та коняка й зосталыся. Насылу ходють.

Молока вже нема,—диты плачуть:

— Недобри баба, недобри мама: то давалы молочка, а то вже й не дають.

А, мои голуб'ята! колы бъ я прымила,—я бъ вамъ свого серця вколупнула!.. Колы жъ коривка не дае!

Пишлы воны, двое меншенькыхъ, дивчатка, до коривкы:

— А чого ты молочка не даешъ? га?

А тая коривка стоить, похнюпылась,—тилько жива. Облылы мене сльозы...

Такъ-сякъ до весны дожылы. Половыны худобы село збулося: попродало.

Прышла весна. Пovyпускалы бидолашну тую тварыну на зелену зылыночку. А самы до Паценка:

— Помылуйте вже, не карайте! якъ дайте, то дайте!

— А,—каже,—навчылыся слухатыся! Добре, дамъ, да тилько щобъ вы мени Байрачокъ одступылы, бо винъ не вашъ, а окономычеськый.

А Байрачокъ,—то въ насъ такой клаптыкъ середъ поля е. Колысь тамъ лисокъ бувъ, да вырубалы, тилько тры дерева стоить та трава росте. И саме на межи зъ окономычеською землею той Байрачокъ. Дакъ ото й зачавъ Паценко позыватыся: „це“,—каже,—„по планахъ выходыть окономычеське“. А мы кажемо - наше. Позывалысь, позывалысь, и довге се було, и такы не выпозывавъ ничего Паценко: намъ той клапотъ зостався. Дакъ ото теперъ щобъ

оддаты його. Чы то жъ выдано? Тилько жъ тамъ и е де пастыся худоби нашй, а бильше й ниде. Чы то жъ можна за такъ оддаты його? Ни въ свити Божому!

— Ни,—кажуть наши,—мы Байрачка не одступымо!

— Колы жъ такъ,—винъ одказуе,—дакъ нема жъ вамъ и степену.

П'ять разивъ ходылы до його,—не давъ.

Тоди вже й наши розлютувалыся. Де жъ такы? Се же усїей худобы, всего хазяйства збудься та й иды зъ торбамы попидъ виконню. Провчаешъ ты насъ,—ну й мы жъ тебе провчымо! Удруге вже не будешъ такъ надъ нами коверзуваты!

Надумалы вони накараты Паценка.

А мы, жинкы, того й не знаемо, бо вони видъ насъ ховалыся,—се вже теперъ выявылося, якъ воно було.

Посходылыся нышкомъ у громаду та й давай радытыся—що його робыты. Рада въ раду, рада въ раду, а дали хтось и каже:

— Спалимо йому все сино на степену: нехай ни намъ, ни йому. Знатыме, що якъ намъ не видасть, то й самъ не поживе,—то вдруге видаватыме.

Котри прыстають на се, а котри кажуть—ни. А дали уси й прыстали.

— А хто жъ,—кажуть,—палытыме?

Прысудылы жеребки на двохъ кынуты: кому прыпадуть, то ти й пидпалють.

Почалы кыдаты жеребокъ, а нашъ сусида Гапонъ и каже:

— Страшно, якъ пїймають: на Сибиръ запровадють. Давайте не самы будемо палыты, а дитей пошлемо.

— Якъ то—дитей?—уси здывувалыся.

— А такъ!—говоре.—Дитямъ ничего не буде, бо то диты: а ни судытымуть ихъ, а ни каратымуть, хыба чуба намнуть, якъ довидаються, та й не довидаються, абы хлоп'ягъ меткихъ та розумныхъ на се добраты.

Знову рада въ раду, рада въ раду—и такы радылы дитей послаты. Тутъ уже годи жеребокъ кыдаты, а заходьлыся хлопцивъ перебираты—яки розумниши. И такыхъ, щобъ невеличкихъ,—щобъ не суджено ихъ. Сама громада й выбрала: Гапонового Стецька, та Васыля кумыного, та нашого Петруся. И такъ громада звелила, щобъ самы батькы ныщечкомъ сынивъ понавчалы, якъ и ще треба робыты, та й послалы. И запрысягалысь уси про те мовчаты, никому й словечкомъ не пробовкнутыся.

Ото жъ якъ Михайло запрысягся, то вже винъ ничего й не сказавъ ни жинци, ни мени,—дакъ мы й не зналы, що таке лыхо на нашого Петруся впало. А винъ такой меткий та моторный хлопець, дакъ його й обибрано,—бодай бы того обибрання й довику не було!

Воно хочъ и мале, тилько восьмый рочокъ йому, а таке втишне було... Усе було Михайло зъ Харытою сварються за його: той до себе тягне, а та до себе. А воно своєю биявенькою голивкою и туды й сюды ныкае. И до мене прыбижыть, прымыляється:

— Бабусю! а чого на васъ така свыта драна?

— Бо нема за що новои справыты.

— Я якъ выросту, то зароблю багато-багато грошей та й справлю вамъ свыту теплу-теплу, бо вы стари, дакъ вамъ треба, щобъ тепло.

— А мени жъ що справышъ, сыну?—уже не втерпила маты й озывается.

— А вамъ куплю намыста й дукачивъ, бо вы молоди, дакъ щобъ гарни-гарни булы!..

Маты такъ и засяе.

— А татови шапку смушеву сыву—якъ у старшыны...

Се ще якъ менше було, то такъ утишае насъ. Маты й не наслушается його. А пидросло, то вже й до роботы береться саме, и пидганяты не треба. За погонюча ходыть, а на плугъ поглядае:

— Тату, може бъ вы одпочылы, а мене бъ за плугъ пустылы?

А саме таке, що й не выдко буде з-за плуга.

Та ще якъ воно одынъ сынъ, то вже такъ його вси пестылы...

Дакъ ото жъ, кажу... Наши люде такы трохи вхопылы травы, та мало и дуже далеко довелося наняты. Да що вже робыть? И тому ради.

Мынае весна, лито вже наступае. Порослы травы высоки, поросла и въ Паценка трава. Скоро й косыты. Поклыкалы батькы своихъ хлопцивъ та й давай ихъ навчаты:

— Отакъ и отакъ,—пидить и пидпалить! Та никому не кажить—и матиркамъ.

А хлопцямъ хыба що? Все малеча. Найстаршый кумынъ Васыль, та й тому тилькы десятый годъ,—де жъ имъ розбираты шо й до чого? Вони ще й ради.

Кумынъ Васыль потимъ усе й розказувавъ, якъ воно було.

Середъ степу бувъ зрубокъ невелькый. Тамъ помижъ травую хмызь сухой валявся, а то ще наши трое батькивъ нышкомъ уночи туды соломы виднесли та й роскыдали помижъ зрубомъ и дали помижъ травую,—щобъ швидче

зайнялося. И хлопців у той зрубъ направылы,—воно жъ тамъ и сховатыся лекше.

Набрали хлопци сирныківъ та й побиглы въ степь. Зрубокъ одъ шляху далеко, до його стежечка—мижнукъ середъ травы бижыть. Вони тією стежечкою хыльци-хыльци помижъ травою та й прыбиглы у зрубокъ. Прычаились тамъ та й обзырають, чы не йде хто, чы не йде. Диждалися такого часу, що ниде никого не выдко—ни середъ степу, ни на шляху, та й ну до работы. Нагреблы купку соломы, почалы пидпалюваты,—добре розгоряється. Лито пекуче було, все повыхало. Стецько жъ та Васыль изъ цього краю пораються, а Петрусь:

— Я,—каже,—ще зъ того краю въ зруби пидпалю, щобъ швыдче горило.

Та й побигъ.

А витерь такой,—ажъ реве. Покры тамъ соломы нагрибъ та покы пидпалывъ,—може не заразы и зайнялося,—ажъ уже й зъ другого боку полум'я сухымъ хмызомъ та соломою бижыть. Винъ выскочывъ, а товариши вже геть одъ зруба навколишкахъ у трави попрыпадали та й дывлються—що зъ того буде. Прыбигъ и винъ до ихъ та й соби ставъ дывытыся, якъ огонь огня наздоганяе. А Васыль кумынь глянувъ на його та й каже:

— А де жъ твій картузь?

Лапъ винъ за голову,—нема картуза. А йому батько тилько оце новый картузь купывъ, дакъ воно страхъ йому раде було. Мабуть якъ выскакувавъ зо зрубу, якась гилляка збыла, а винъ за поспихомъ и не помитывъ того.

— Це жъ,—каже,—я тамъ його загубывъ. Скочу,—визьму.

— Не ходы,—кажуть,—бо онъ уже якъ близько вогонь до вогню,—ще згорышь.

А вогонь такъ и насувае, такъ и жере и траву й зрубъ. Зъ одного боку сей огонь розгорився, а зъ другого той наступае. Тилько мижъ имы ще невеличка смужка не спалена.

А йому жъ то жалко картуза. Якъ кинеться туды!.. А витерь якъ ирвоне, мовъ буря, полум'я якъ бухне,—такъ його й покыло... Тилькы крыкнувъ, та уже й ничего...

Тилько крыкнувъ...

А хлопци злякались та назадъ у село. Прыбиглы, заховались у повитку до Гапона та й сядять нышкомъ,—уже бояться й признаватыся, що скоилось. Прыходять Гапонаха.

— Вы чого тутъ?

Воны мовчать... Били, били, та ажъ трусются. Вона такы въ ихъ допыталась,—усе й розказалы.

Гапонаха до насъ. Я та Харыта въ хати булы.

— Ой, сусидонькы! Чы не знаете жъ вы, що вашъ Петрусь изгоривъ?

Мы такъ и понимилы. А Харыта шыроко очи раскрыла та дывыться на неи, дывыться... А Гапонаха розказуе... И не дослухала Харыта—якъ крыкнула, якъ побигла... Я за нею, а вона вже за дворомъ. Диты маленькы гралыся въ двори, побачылы, що маты побигла, та въ крыкъ та за нею... Я дитей покы прыпынула, а Харыты вже й не видно. Побигла бъ и я за нею,—такъ де вже мени, старій! А теперъ злякалась такъ, що й ноги не несуть. Колы на ворта Михайло возомъ.

— Михайле, рятуй сына!

Винъ якъ почувъ, такъ и стрепенулся:

— Чого це вы, мамо?

— Казала Гапонаха, що згоривъ у степу.

Винъ уже й коня завертае. Я вчепылася за визь:

— Стривай, не кыдай мене!

Скочыла я на визъ; Михайло погнавъ коня такъ, що тилькы кура по дорози курыть. Перебиглы селомъ, выбиглы въ степь, ажъ усе небо въ дымахъ, а вже геть далеко шырока смуга вогняна, довга-довга, иде по-надъ землею, иде й жевріє, за собою чорну пожарыну покыдаючи.

Харыты не видно: мабуть не шляхомъ, а навпростець мижныкамы побигла.

Жене Михайло коня, зубы зципывши, блидый та страшный. Я за полудрабки держусь.

Середъ пожарыны кушыкы стремлять обгорили. Ото жъ и Петрусь тамъ.

А може хлопци збрехали, або може не побачылы, якъ винъ выскочывъ на другый бикъ?

Добиглы до зрубу, вскочылы въ його. Михайло попереду бижыть, я за имъ плутаюсь... Не видно Харыты. Добиглы на край зруба...

Лежыть вона тамъ, и Петрусь лежыть, вона биля його впала...

Нахылывся батько надъ сыномъ. Обгорила, почорнила билява головонька... Облыччямъ до земли прыпало. Повернувъ батько голову сынови та й застогнавъ:

— Очи,—каже,—очи!..

Все лыченько спикъ огонь и очи выйивъ.

— Сыну!.. сыну мій!..

Де вже воно озветься!..

Мовчки пиднявъ батько сына и понисъ до возу. Ручка въ його звысла, а въ ій картузыкъ недогорилый... одежа спопелила, опадає... Положывъ сына Михайло на визъ, тоди жинку пиднявъ и іи биля сына положывъ,—вона й не почула того.

Завернувъ коня, веде його самъ. Я за возомъ насылу йду.

Згодомъ мабуть витерь Харыту обвіявъ: очутылась, подвелась, мене побачыла.

— Мамо,—каже.

А дали зыркъ на бикъ, а ти выпечени очи на неи якъ глянуть!.. Скрыкнула, зирвалася зъ воза та й подалася просто до села—бижыть и крычыть, бижыть и крычыть... Мы вже ии й не здоганялы.

Уйихалы въ село,—люде обступають, роспытуються: а мы й слова не промовымо.

Уйихалы въ двирь, унисъ Михайло сына въ хату, положывъ на полу...

Тилькы положывъ, а тутъ уже й урядныкъ набигъ... А тамъ становый, следство, допытують усихъ... И ховаты не дають...

Ажъ на третій день поховалы мы Петруся.

Уси ци тры дни Харыта и словомъ не озвалась ни до кого и до сына не пидходила и не дывылась на його, на двори й ночувала.

Передъ похорономъ пидйшла до труны, глянула.

— Не Петрусь,—каже. И одйшла.

Друга моя дочка вже тужыть по мертвому за матирь

Мій небожыку, мій солоеечку!

Мій небожыку, мій риднесенькый!

Мій роботнычку дрибнесенькый!

Мій орачыку, мій косарыку!

Та батько-маты твого зросту дожыдалы,

Якъ сонечка выглядалы,

А теперь уже * не дижлуться:

Та палке полум'я твое лычко спалыло,
Та жаркый огонь твои очи выйивъ...

Я за слъозамы й свита не бачу, а батько ажъ до земли
хылыться. Тилькы Харыта якъ нима.

А на що жъ ты такой смутной,
Чевеселой хаты забажавъ?
Та тамъ же тебе сонечко не зогріе,
Буйный витерь не обвіе!..

Народу за труною йде—сыла. Усяке знало, черезъ що
Петрусь умеръ, дакъ и йшли, и вельки й мали. Плачуть уси,
тилькы маты—ни.

И труну въ яму спустилы, и землю засыпалы,—вона
ничого. Така й додому вернулася.

Тилько въ двирь, а урядныкъ зъ соцькымъ та зъ де-
сятныкомъ за намы та до Михайла:

— Ходимъ!

— Чого?

— Ще й роспытується! Пидпалылы панську траву, хлоп-
ця спеклы живцемъ, а ще й не зна чого!

Потягли Михайла. А Харыта въ хати и не бачыть
того. Я вже ій и не кажу. Помынувъ увесь день,—нема
Михайла, а надъ вечирь прибигае Гапونها, голосыть:

— Ой забрали жъ, забрали!.. И Гапона забрали, и вашого
Михайла, и Охрима... Въ острогъ повезлы...

— За що въ острогъ?

— За пидпаль.

Глянула, а Харыта стоить проты насъ.

— За пидпаль?—каже.—Ни, ни, тамъ Петруса не було,
це не винъ. Його не было, а си... цукала,—ничого не знай-

шла. Тилькы купочку знайшла... купочку... тилько купочку обгорилу... А волоссячка биявенького нема... Де воно по-дилося, биявеньке волоссячко?..

И озырається по хати...

Пани моя ласкава та добра! Порадьте жь бо мени—що мени робыты? Мыхайло въ тюрьми сыдыть, кажуть,—на Сибирь зашлють... А якъ же мы будемо безъ його? Чы не можна його вызволыты!.. Вы жь учени, вы жь на те й по кныжкахъ дывытесь, щобъ людямъ пособляты... Колы чого не знаете,—въ пана попытайте... Чы мени до лика-ривь дочку везты, чы мени що зъ нею робыты? Бо кажу жь вамъ,—отъ уже другой тыждень... Люде говорятъ, що вона вже въ Божій воли... И ничего не промовыть, тилько все одно... Визьме двоохъ меншенькихъ, дивчатокъ, прыпыныть та й пытае:

— Не бачылы Петруся, диткы? Тамъ його нема: тамъ купочка тилькы, попилець... А дежь биленьке волоссячко?..

У Чернигови, 1900.

Що є въ книзи.

	Боки:
Безъ хлиба	5.
Екзамень	25.
Сестрыця Галя	39.
Сама, зовсимъ сама	53.
Зъ згадокъ про дытячи лита:	
Дядько Тymoха	77.
Ксения	91.
Хата	113.
Нелюбъ	141.
Каторжна	161.
Середъ чужыхъ людей	181.
Павло Хлиборобъ	205.
Дрибнычкы:	
У церкви	227.
Вербы	230.
Квитка	231.
Витерь	233.
Лись	235.
Диты:	
Олеся	239.
Грыцько	251.
Украла	263.
Кавуны	271.
Панько	283.
Батько та дочка	291.
Пидпаль	321.
Хатка въ балци	343.
Дзвоникъ	389.
Покупка	401.
Палии	409.

83 a

24

НИБУ

15-
1989/680

НИБУ

Выдавныцтво „ВИКЪ“.

Мырный П. Перша кныжка творивъ. К. 1903.

Ц. 1 р. 25 к. та 1 р. 75 к.

Коцюбынський М. Оповідання Томъ I. К. 1903.

Ц. 1 р. 50 к. та 2 р.

Гринченко Б. Писання Томъ I. К. 1903.

Ц 1 р. 50 к. та 2 р.

Цина 1 р. 50 к.
на кращ. папери 2 р.

НІБУ

НИБУ

НИБУ

